

Z
I
N
Ā
T
N
E
I

A decorative graphic consisting of two vertical columns of thin, parallel lines, one on the left and one on the right, positioned between the two columns of text.

T
Ē
V
Z
E
M
E
I

AKADĒMISKĀ

55 DZĪVE 2019/2020

Akadēmiskā Dzīve ir latviešu valodā vienīgais nopietna rakstura žurnāls akadēmiskajai saimei un visiem zinātkārajiem par Tēvzemi nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem. Žurnāls iznāk kopš 1958. gada, līdz 2005. gadam – ASV, kopš 2006. gada *Akadēmiskās Dzīves* apgāds izdod to kopā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu

Pilns žurnāla komplekts atrodas
ASV Kongresa bibliotēkā,
žurnāls pieejams starptautiskajā zinātnisko
publikāciju datubāzē EBSCO
<http://doi.org/10.22364/adz.55>

Akadēmiskās Dzīves Tēvzemes apgāds

Reģistrācijas apliecības Nr. 40008053843
Latvijas Republikas biedrību un nodibinājumu
reģistrā
Valdes loceklis – Aivars Markots (priekšsēdētājs),
Ainārs Dimants, Ivars Pavasars

Apgāda pārstāvji

Vācijā – Alberts Spogis, 48157 Münster,
Breslauerstr. 44.
Pasta čeku konta Nr. Postbank Köln – 120689–501,
Bankleitzahl: 37010050

Austrālijā – Dace Dārziņš, 27 Aroha Tce,
Black Forest, SA 5035,
e-pasts: dace.darzins@internode.on.net

ASV – Jānis J. Dimants, Jr., 2330 Innsbruck
Parkway,
Minneapolis, MN 55421-2068

Kanādā – Elmārs Bērziņš, 239 Mill Road,
Toronto, Canada, M9C 1Y3

Žurnāla redakcijas kolēģija (Editorial Board)

Galvenais redaktors (*Editor in Chief*) Ainārs Dimants,
Dr. phil. – Biznesa augstskola *Turība*, Latvija (*Turiba University, Latvia*)
Galvenā redaktora vietniece Inese Grumulte-Lerhe – Saeimas
Analītiskais dienests, Latvija (*Saeima Analytical Service, Latvia*)
Marta Ābula, *Dr. iur.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
(*Riga Stradins University, Latvia*)
Dzintra Bungs, *Ph.D.* – Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, Latvija
(*Occupation Museum Association of Latvia, Latvia*)
Jānis Grabis, *Dr. sc. ing.* – Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija
(*Riga Technical University, Latvia*)
Vitauts Kalniņš, *Ph.D.* – Toronto Universitāte, Kanāda
(*University of Toronto, Canada*)
Viesturs Pauls Karnups, *Dr. oec.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Ģirts Kaugars, *Ph.D., Dr. h. c. chem.* – ASV (USA)
Jānis Kušķis – Latvija (Latvia)
Jānis Lejnieks, *Dr. arch.* – Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa
administrācijas augstskola (RISEBA), Latvija (*Riga International
School of Economics and Business Administration (RISEBA),
Latvia*)
Aija Priedīte, *Dr. fil.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Juris Pupčenko, *Ph.D.* – Marista Koledža, ASV (*Marist College, USA*)
Inese Runce, *Dr. hist.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Jānis Sīlis, *Dr. philol.* – Ventspils Augstskola, Latvija
(*Ventspils University College, Latvia*)
Jānis Stradiņš †, *Dr. habil. chem., Dr. h. c. hist.* – Latvijas Universitāte,
Latvija (*University of Latvia, Latvia*)
Gints Šīmanis – Latvija (Latvia)
Juris Upatnieks – ASV (USA)
Vitālijs Zelčs, *Dr. geol.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)

Izdevējs

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
apgads@lu.lv

Latviešu valodas tekstu redaktore

Ruta Puriņa

Angļu valodas tekstu redaktors

Vitauts Kalniņš

Maketu veidojusi Andra Liepiņa

Vāku zīmējis Alfrēds Krūklis

Abonēšanas maksa

ASV – 20 USD, Kanādā – 15 CAD,
Austrālijā – 25 AUD, Austrijā, Vācijā – 12 EUR,
Zviedrijā – 100 SEK

Rakstus 56. laidienam lūdzam sūtīt

Akadēmiskās Dzīves redakcijai

Ģertrūdes ielā 123, LV-1009, Rīgā, Latvijā.

E-pasts: akademiskadzive@austrums.lv

www.lu.lv/adz; www.austrums.lv

Rakstu pārpublicēšanai citos izdevumos nepieciešama
redakcijas, izdevēja un autora rakstveida atļauja

US ISSN 0516-3145

Iespiests

SIA *Latgales druka*

Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601

Tālr./fakss 64625938

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

55. RAKSTU KRĀJUMS

2019/2020

SATURS

Dagnija Lazdiņa

Mežaudžu un meža ekosistēmas atjaunošanas pētījumi Latvijā

25–30 gadu ciklā nu aktuāla ir mežsaimniecības darbu mašinizācija, koku augšanas apstākļu uzlabošana, derīgo izrakteņu ieguves vietu rekultivācija, marginālo platību apmežošana

3

Santa Celma, Kārlis Dūmiņš, Jānis Ozoliņš

Briežu dzimtas populācijas dinamika – izaicinājums kvalitatīvu mežaudžu atjaunošanā Latvijā

Briežu vajadzības saduras ar mežsaimniecības interesēm, it sevišķi meža atjaunošanā, jo ziemošanas periodā briežu dzimtas dzīvnieku barības bāzē egle un priede ir būtiska sastāvdaļa

9

Zigmārs Rendenieks

Meža platību dinamika Latvijas austrumu pierobežā (1967–2015)

Meža masīvu saslēgšanās un jaunu puduru izveidošanās izmaina ainavu ekoloģisko struktūru, kas nevar neietekmēt ekoloģiskās plūsmas un bioloģisko daudzveidību Latvijā

17

Kristaps Makovskis, Dagnija Lazdiņa, Dina Popluga

Ātraudzīgo koku stādījumu izvērtējums, izmantojot AHP metodi

Ekonomiskie faktori ir svarīgākie. Negūstot ienākumus no konkrētā stādījumu veida, zemes īpašnieks, visticamāk, izvēlēsies citu stādījumu vai citu zemes izmantošanas veidu

22

Ilze Pauliņa, Zane Lībiete

Meža ekosistēmu atainojums Latvijas ainavu glezniecībā

Augstais gleznu īpatsvars ar meža ainavas vai meža elementu atainojumu apliecina, kāda nozīme ir meža ekosistēmas kultūras pakalpojumam – mākslas darbu radīšanas iedvesmai

27

Mudrīte Daugaviete

Meži Latvijā laiku lokos un Meža dienu fenomens

Plantāciju mežu platības, sākot ar 2015. gadu, ievērojami augušas un pārsniedz ieaudzēto mežaudžu platības, izvēloties ekonomiski izdevīgu lauku apsaimniekošanas veidu

34

<i>Ginta Elksne</i> Pieredzes mantojums: mežsaimnieka Ernesta Briča atmiņas <i>Pats mežs ir kā vērtība, kas jāatstāj nākamajām paaudzēm. Un tā nav tikai naudas vērtība. Pieredzējušo meža darbinieku atmiņu stāstos pārlicinoša ir meža garīgā vērtība</i>	46
--	----

<i>Māra Zirnīte</i> Paaudžu atmiņu ceļošana: ieskats mutvārdu vēstures avotos <i>Svarīgi, lai notiek kustība, lai atmiņas tiktu pieprasītas un uzklausītas, un gluži kā prožektora staru kūlis izgaismotu savu laikmetu iepriekšējo paaudžu pieredzes salīdzinājumā</i>	55
--	----

<i>Edmunds Šūpulis, Kaspars Zellis</i> 20. gadsimta vēsturiskās paaudzes un to identifikācija Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos <i>Mēģinām identificēt paaudzes, kas no mutvārdu vēstures perspektīvas ir klātesošas kā kolektīvas balsis Latvijas iedzīvotāju individuālajos dzīvesstāstos, viņu pieredzēs un vērtībās</i>	66
---	----

<i>Jānis Pleps</i> Pirmais Valsts prezidents: vai bija iespējamās alternatīvas <i>Satversmes sapulces vairākuma atbalstu Saeimas vēlētam Valsts prezidentam ietekmēja apsvērumi par to, kurš iespējamais kandidāts varētu būt vislabāk piemērots šai lomai</i>	79
---	----

<i>Andris Kleinhofs</i> Totalitārisms zem komunisma maskas <i>Marksisms un leņinisms ir divas nesavienojamas pasaules sabiedrības attīstības koncepcijas. Marksisma-leņinisma mērķis ir ar komunisma ideāliem maskēt totalitārismu</i>	86
---	----

<i>Velga Vēvere</i> Ētika kā akustiska dzīvesmāksla: Augusts Milts <i>Visgrūtākais ir pašam demonstrēt ētiku kā īpašu, pašatbildīgu domāšanas/runāšanas/rakstīšanas jeb, citiem vārdiem, – būšanas pasaulē un sabiedrībā mākslu</i>	94
--	----

<i>Vita Savicka, Zane Gorškova</i> Sociāli ekoloģiskā modeļa lietojums uzvedības maiņas komunikācijā <i>Modelis indivīda, starppersonu, kopienu, organizāciju, politikas mijiedarbības analīzei un vēlamām komunikācijas intervencēm katrā no šiem līmeņiem, lai iniciētu uzvedības maiņu</i>	99
--	----

<i>Agris Purviņš</i> Ģenerālis Pēteris Radziņš par Ukrainas vēsturi, un ko no tās varam mācīties <i>Ģenerālis lietpratīgi analizē Ukrainas valstisko potenciālu, lomu Eiropā un nozīmi Krievijas ģeopolitisko interešu nodrošināšanā. Militāro konfliktu radījušas Krievijas bailes par zaudēto ietekmi Ukrainā</i>	112
--	-----

APSKATI

<i>Ainārs Dimants</i> Vai karaliene ir kaila?	122
---	-----

<i>Sergejs Kruks</i> Saprast visu komunikācijas jomas sarežģītību	127
---	-----

<i>Beāte Lielmane</i> Vietas gars identitātes meklējumos	129
--	-----

<i>Pēteris Špeļs</i> Vecākā uzruna Austruma 135. gadaspētkos LU Mazajā aulā	132
---	-----

<i>Valdis Labinskis</i> In Memoriam Dr. Zigfrīds Zadvinskis	134
---	-----

HRONIKA

Akadēmiskā vienība Austrums	136
--	-----

Akadēmiskā vienība Latviete	141
--	-----

Studentu biedrība Fraternitas Rusticana	143
--	-----

IN THIS ISSUE	145
----------------------------	-----

MEŽAUDŽU UN MEŽA EKOSISTĒMAS ATJAUNOŠANAS PĒTĪJUMI LATVIJĀ

Dagnija Lazdiņa ir ieguvusi *Bc. biol.* un *Mg. biol.* akadēmisko grādu LU Bioloģijas fakultātē, pētot NaCl izraisīto stresu *Rhododendron Nova Zembla* šķirnes mikrospraudņiem *in vitro* apstākļos. Kā LVMI *Silava* zinātniskā asistente izstrādājusi promocijas darbu *Notekūdeņu dūņu izmantošanas iespējas kārkļu plantācijās* LLU Meža fakultātē, iegūstot mežzinātnes doktores zinātnisko grādu. Pašreiz ir vadošā pētniece LVMI *Silava* meža atjaunošanas, ieaudzēšanas un kokaugu stādījumu ārpus meža zemēm radošajā grupā. Aktuālie pētījumi saistīti ar bioekonomikas jautājumiem par meža atjaunošanu un ieaudzēšanu, kokaugu stādījumu veikšanu marginālās platībās, agromežsaimniecību un derīgo izrakteņu karjeru reaktivāciju, stādot kokus, ieskaitot šo darbu mašinizācijas iespējas. Latvijas Zinātnes padomes eksperte vides biotehnoloģijas, vides inženierijas un enerģētikas, lauksaimniecības un mežzinātnes nozarē. Zinātnisku un populārzinātnisku rakstu un monogrāfiju nodaļu autore.

Raksturvārdi: meža atjaunošana, meža ekosistēmas atjaunošana, stādīšana, kopšana.

Ievads

Mežs Latvijas iedzīvotājiem vienmēr ir bijis nozīmīgs – gan kā patvērums, kā mājvieta, kā resursu ieguves avots, gan arī kā rekreācijas vieta un pielūgsmes objekts. Mežs kā galvenais izejvielu piegādātājs bioekonomikas nozarei ir koksnes un nekoksnes resursu ieguves avots un rekreācijas vieta. Meža definīcija mūsdienu izpratnē ir iekļauta Meža likumā (2000), resp., “mežs ir ekosistēma visās tās attīstības stadijās, kur galvenais organiskās masas ražotājs ir koki, kuru augstums konkrētajā vietā var sasniegt vismaz piecus metrus un kuru pašreizējā vai potenciālā vainaga projekcija ir vismaz 20 procentu no mežaudzes aizņemtās platības”¹. Arī meža ieaudzēšana un atjaunošana ir definēta minētajā likumā. Meža apsaimniekošanu reglamentē Ministru

kabineta noteikumi². Padomi, kā to veikt ilgtspējīgi, ir atrodamī gan meža zinātnieku³, gan vides aizsardzības aktivistu sagatavotās vadlīnijās un rokasgrāmatās⁴. Diemžēl aktuālās zinātniskas atziņas ne vienmēr ir iekļautas meža apsaimniekošanas normatīvajā bāzē, reizumis tās pat ir pretrunā, piem., regulējums par nepieciešamo (optimālo) koku skaitu audzē normatīvos ir lielāks, nekā tas pierādīts, veicot pētījumus⁵. Tāpat šī gadsimta sākumā, veidojot jaunu likumdošanas bāzi, ieviešot starptautiskajā aprītē lietotu terminu latviskojumus, ne vienmēr lietotais jēdziens izsaka veiktās aktivitātes būtību. Piem., angļiski jēdziens *clear cut* ir tulkots kā kailcirte, kaimiņos Igaunijā tādu pašu aktivitāti apzīmē precīzāk – atjaunošanas cirte, ar to saprotot, ka mežaudzē, kura ir

² Ministru kabineta noteikumi 2012; Ministru kabineta noteikumi 2013.

³ LVM 2019.

⁴ Latvijas Dabas fonds 2019; Pasaules Dabas fonds 2019.

⁵ Zālītis et al. 2017; Zālītis, Jansons 2013; Baumanis et al. 2014.

¹ Meža likums 2000.

sasnēgusi briedumu, kokus nozāgē un to vietā stāda vai sēj jaunus vai veicina kokaudzes dabisku atjaunošanos. Pēdējos gados arī Latvijā to sauc pēc būtības – par atjaunošanas cirti⁶, kaut gan likumā nav veiktas izmaiņas. Līdzīgi ir ar starptautiski lietotajiem jēdzieniem *forest regeneration* un *forest restoration*, abi latviski tiek tulkoti kā meža atjaunošana. Ar *regeneration* saprot kokaudzes atjaunošanu, pēc galvenās cirtes veikšanas stādot vai sējot jaunus kokus⁷, tātad veicinot dabiskās atjaunošanās procesu⁸, kamēr *restoration* ir meža ekosistēmas atjaunošana, kas jāveic tad, ja kāda no meža ekosistēmas komponentēm nedarbojas un kokaudze iet bojā vai neatjaunojas⁹. Par *restoration* pasākumiem uzskatāmi gan augšnes ielabošana, gan susināšana, gan apūdeņošana, kā arī dažādu patogēnu savairošanās ierobežošana, kā arī kokaudzes veidošana no jauna, ja iepriekšējā gājusi bojā minēto un citu apstākļu dēļ.

Meža atjaunošana

Iepriekšējā sezonā meža atjaunošanu (*regeneration*) stādot izvēlējušies vairāk īpašnieku nekā līdz tam¹⁰. Tātad saimnieki ir kļuvuši turīgāki vai aizvien vairāk izprot, ka ģenētiski augstvērtīgu koku stādīšana nākotnē nodrošina veselīgākas un spēcīgākas audzes. Atlasītie (selekcionētie) koki ne tikai aug ātrāk, bet arī ir izturīgi pret patogēniem, kas klimata izmaiņu izraisīto krasāku meteoroloģisko apstākļu svārstību dēļ ir sevišķi nozīmīgi¹¹. Līdzīgi kā pirms 30–40 gadiem, viens no lielākajiem izaicinājumiem meža atjaunošanā ir jauno kociņu pasargāšana no pārnadžu bojājumiem un smecernieka, un citiem kaitēkļiem¹². Agrāk tikko atjaunotās audzes sauca par meža kultūrām, iepriekšējā gadsimtā ir izdodas vairākas

grāmatas ar detalizētiem aprakstiem, kādas koku sugas un stādi stādāmi kādā veidā sagatavotā augsnē^{13, 14, 15, 16}. Mūsdienās ir jauni stādmateriāla veidi un augšnes sagatavošanas paņēmieni, kas nodrošina labāku kociņu izaugšanos, tamdēļ vairs nav nepieciešams stādīt 5000–7000 stādus¹⁷, pietiek ar 2000–3000 uz hektāru, lai nodrošinātu pietiekami labas atjaunošanās sekmes¹⁸. Koku mašinizētās stādīšanas pētījumi LVMI *Silava* aizsākās jau iepriekšēja gadsimta 80. gados¹⁹, bet tos pārtrauca valsts iekārtas maiņas radītais haoss, tikmēr Skandināvijā tehnoloģijas attīstījās un ieviesās praksē^{20, 21}. Latvijā mašinizētās stādīšanas tehnoloģijas pārneses pētījumi atsākās 2007. gadā²², pārliecinoties par tehnoloģijas efektivitāti, mežsaimniecības praksē a/s *Latvijas valsts meži* to ieviesa 2019. gadā.

Meža ekosistēmu atjaunošana

Dažādi ārējie faktori var izjaukt līdzsvaru meža ekosistēmā, kura darbojas kā daudzu savstarpēji saistītu dzīvo organismu kopums. Cilvēka darbības radītie traucējumi var iestāties pēkšņi un būt pārlieku spēcīgi, lai sistēma pati ar to tiktu galā bez cilvēka iejaukšanās, jo, ja cilvēka darbības rezultātā ir izjaukts līdzsvars, tad viņa pienākums ir labot savu kļūdu un nodrošināt nepieciešamā elementa atgriešanu vai īstenot kompensējošus pasākumus. Līdumu līšana lauksaimniecības vajadzībām vai derīgo izrakteņu ieguve ir gadījumi, kad pēc šī veida saimnieciskās darbības pabeigšanas sistēmu nākas atjaunot pilnībā. Mazāk ekstrēmi ir gadījumi, kad mežaudze novājināta kāda augu barošanās elementa trūkuma dēļ vai savairojoties kādam no patogēniem, – šādos gadījumos situāciju iespējams uzlabot, ienesot audzē papildu barošanās elementus (mēslojot).

⁶ Konstantinova 2017.

⁷ IPCC 2019.

⁸ FAO 2019.

⁹ Besseau et al. 2018.

¹⁰ Ķirsons 2019.

¹¹ Jansons 2012.

¹² Sarma 1984.

¹³ Gasiņš 1982.

¹⁴ Gailis 1961.

¹⁵ Mangalis 1989.

¹⁶ Dzerina et al. 2016.

¹⁷ Kundziņš 1956.

¹⁸ Dumins, Lazdina 2018.

¹⁹ Kariņš et al. 1980.

²⁰ Laine et al. 2016.

²¹ Ersson 2018.

²² Liepiņš et al. 2011.

Profilaktiski paņēmieni vienmēr ir efektīvāki, tāpēc zinātnieki ir strādājuši pie kritēriju izveides. Tas norāda uz to, ka nākotnē varētu rasties kāda elementa nepietiekamība, ne mazāk svarīga ir optimālas augsnes reakcijas nodrošināšana, lai visi augsnē esošie augiem nepieciešamie elementi būtu tiem pieejamās formās.

Meža ieaudzēšana

Ja Latvijā nedzīvotu cilvēki, tad tās teritorijā dominētu meži. Iedzīvotāju aktīvas saimnieciskās darbības rezultātā pirms nepilniem simts gadiem tikai 23–24% no Latvijas teritorijas klāja meži, tomēr ne visa mežam atņemtā zeme bija piemērota lauksaimnieciskās produkcijas ražošanai. To atskārstot, jau kopš pirmās Latvijas Republikas laikiem organizējam Meža dienas. Lauksaimniecībai nepiemēroto zemju apmežošanu turpināja kolhozu mežos²³. Atgūstot Latvijas Republikas neatkarību, novārtā pamestās zemēs process turpinājās dabiski, kā arī notika mērķtiecīga meža vai plantāciju meža ieaudzēšana, ko pilnībā vai daļēji atbalstīja dažādi fondi – šajos stādījumos iegūtās atziņas publicētas kā zinātniskos, tā praktiskas ievirzes rakstos un apkopotas monogrāfijā “Plantāciju mežu augšanas gaita, produktivitāte un ietekme uz vidi”²⁴. Veikti arī pētījumi par to, kā saimniekot bijušajās lauksaimniecības teritorijās dabiski atjaunojušos mežos²⁵. Mērķtiecīgi izkopjot dabiski atjaunojušās teritorijas, ir iespējams iegūt ainaviski pievilcīgas un produktīvas bērza, egles, priedes un citu koku jaunaudzēs. Angliski to dēvē *Assisted natural regeneration of forests*²⁶, ko latviski varētu tulkot kā “cilvēka vadīta mežu dabiskā atjaunošanās”. Viens no veiksmīgākajiem liela mēroga apmežošanas pasākumiem ir Latvijas kāpu un smiltāju apmežošanas, kas notika iepriekšējā gadsimta 50.–60. gados. Daļā no šīm audzēm ir izveidojušies nabadzīgiem augšanas apstākļiem raksturīgi biotopi, un par to, ka audze ieaudzēta stādot, liecina vien viegli nojausamās priežu rindas²⁷.

²³ Zviedris et al. 1958.

²⁴ Daugaviete et al. 2017.

²⁵ Lazdiņš 2011.

²⁶ FAO 2019.

²⁷ Bušs 1960.

Patlaban notiek pētījumi par mūsdienīgās meža atjaunošanas, ieaudzēšanas un kopšanas sekmēm mežos, kur atjaunošanu apgrūtina pārmitri apstākļi²⁸, kā arī par produktīvu vienvecuma kokaudžu veidošanu²⁹.

Meža ieaudzēšana rekultivācijas nolūkos

Pētījumi par mežu ieaudzēšanu rekultivācijas nolūkos veikti galvenokārt izstrādātajos kūdras karjeros, jo pēc derīgā izrakteņa ieguves izveidojas plašas atklātas teritorijas ar izmainītām augsnes īpašībām. Citu derīgo izrakteņu ieguves vietu teritorijas ir mazākas un parasti, ar atsevišķiem izņēmumiem, apmežojas dabiski ar pioniersugām vai augšanas apstākļu ziņā pieticīgiem kokaugiem, tādiem kā priedes. Ja izrakteņu ieguves laikā veidots dziļš karjers – karjeru vienkārši appludina.

Izstrādāti kūdras atradņu pētījumi bijuši aktuāli kā iepriekšējā gadsimta 70.–90. gados³⁰, tā patlaban. Laika gaitā ir mainījušās izstrādes metodes, ir pieejami citi augsnes sagatavošanas paņēmieni un materiāli augsnes ielabošanai pirms stādījumu ierīkošanas. Ir atlasīts reproduktīvais materiāls ar augstvērtīgām ģenētiskām īpašībām, tomēr, kā toreiz, tā tagad, stāda priedi, bērzu, melnalksni. Mūsdienju jauninājums ir centieni ieaudzēt ātrāk augošus kokus, kā papele un kārkls^{31, 32}.

Barības vielu sabalansēšana – mēslošana

Meža mēslošana Latvijā pagājušā gadsimta 70. gados bija nozīmīga meža apsaimniekošanas cikla sastāvdaļa; 1971. gadā minerālmēslojumu izklīdēja 1650 ha platībā, bet 1976. gadā – jau 6100 ha platībā. No 1981. līdz 1985. gadam bija paredzēts mēsloāt meža audzes 65 000 ha platībā³³. Taču 80. gadu otrajā pusē interese par meža mēslošanu Latvijā strauji mazinājās, jo netika sasniegti sākotnēji

²⁸ LVM 2019.

²⁹ Jansons et al. 2019.

³⁰ Kāposts, Ošlejs 1988.

³¹ Lazdiņa 2009.

³² Priede, Gancone 2019.

³³ Kāposts 1981.

izvirzītie ekonomiskie mērķi. Tajā pašā laikā Ziemeļvalstīs pēc 90. gadu sākuma krīzes meža mēslošanas apjoms strauji auga un jau ir pietuvojies pirmskrīzes stāvoklim. Latvijā kļūdaini izrādījās uzsvars uz aviācijas izmantošanu meža mēslošanā. Tā būtiski sadārdzināja mēslošanas izmaksas, palielināja mēslojuma patēriņu, attiecīgi arī negatīvo ietekmi uz vidi, un mazināja darbu izpildes kvalitāti. Tajā laikā pietrūka arī efektīvu instrumentu mēslošanai piemērotāko audžu atlasei. 70. gadu pētījumos noskaidrots, ka mazāk auglīgajos meža tipos lielāko efektu rada N mēslojums (80–120 kg ha⁻¹), kas palielina gadskārtu pieaugumu par 30%, un kompleksais N, P, K mēslojums (80, 80 un 120 kg ha⁻¹), kas palielina pieaugumu par 50%. Briestaudzēs lielāko efektu rada N mēslojums (80–100 kg ha⁻¹), kas palielina gadskārtu pieaugumu par 44%. Papildu pieaugums silā un lānā priedes audzēs, kurās ienests N un N, P, K mēslojums, bija 25–32 kg ha⁻¹ astoņu gadu laikā, bet mētrājā – 11–24 m³ ha⁻¹ astoņu gadu laikā atkarībā no mēslojuma veida³⁴.

Palielinoties mašinizētās kopšanas īpatsvaram pēdējās desmitgadēs, Latvijā pieaugusi mežaudžu pieejamība mēslojuma ienešanai ar traktortehniku, tas ir straujāk augošais un lētākais meža mēslošanas paņēmieni Ziemeļvalstīs. Daudzpusīga informācija par mežaudzēm, tajā skaitā Valsts meža dienesta (VMD) reģistra dati un attālās izpētes metodes, ļauj daudz precīzāk izvēlēties audzes, kurās mēslojums var radīt lielāko saimniecisko efektu un meža mēslošana nerada vides piesārņojuma draudus³⁵.

Mēslojuma iedarbība diferencējas atkarībā no barības vielu nodrošinājuma un audzes biežības, un vislielāko papildu pieaugumu var panākt mežaudzēs uz vidēji auglīgām augsnēm (Ln, Dm, Vr, As un Ks meža tipos). Pētījumi par papildu barošanās elementu ienesi un kaļķošanas nozīmi kļuva aktuāli pēc skābās

kūdras augsnēs augošu egļu kokaudžu novājināšanās kālija un mikroelementu trūkuma dēļ un tai sekojošu bruņutu savairošanās, tā rezultātā novēroja koku kalšanu, ātrāku atveseļošanās panāca, ienesot augsnē papildu kāliju ar minerālmēslojumu vai koksnes pelniem³⁶. Profilaktiskos nolūkos koku augšanas apstākļus var uzlabot, atgriežot mežaudzē no tās iznestās barības vielas, piem., pēc jaunaudzju vai briestaudžu kopšanas izkliežot koksnes pelnus³⁷. Papildu barošanās elementu ienešanas ietekmi uz kokaudzi, zemsedzi, augsni, augsnes ūdeņiem un ūdenstecēm LVMI *Silava pēta Koku augšanas apstākļu uzlabošanas pētījumu programmas 2016.–2021. gadam ietvaros*³⁸.

Noslēgums

Praktiskās mežkopības ilgtspēju nodrošina lēmumi un rīcības, kas balstītas kā uz iepriekšējo paaudzju, tā mūsdienu mežkopju un mežu pētošu zinātnieku atziņām, kas gūtas ilgtermiņa izpētes objektos un tematiski secīgā pētniecībā.

Meža ieaudzēšanas un atjaunošanas aktuālo pētījumu tēmas atkarojas 25–30 gadu ciklā, kad nomainās pētnieku paaudzes. Katrai nākamajai ir pieejami jauni tehnoloģiskie risinājumi, iepriekšējo paaudzju uzkrātā pētnieciskā pieredze un datu rindas. Šobrīd aktuāla ir mežsaimniecības darbu mašinizācija, koku augšanas apstākļu uzlabošana, derīgo izrakteņu ieguves vietu rekultivācija un marginālo platību apmežošana.

Veicot tehnoloģiju pārnesi no citām zemēm, lai neveidotos neveikli vai pretējas nozīmes tulkojumi, jāņem vērā konteksts, piem., lai neradītu pārpratumus par kokaudzes ieaudzēšanas mērķi un apstākļiem, angļu valodas termins *forest regeneration* tulkojams kā meža atjaunošana, bet *forest restoration* kā meža ekosistēmas atjaunošana.

³⁶ Okmanis et al. 2016.

³⁷ Okmanis et al. 2017.

³⁸ Koku augšanas apstākļu uzlabošanas pētījumu programma 2019.

³⁴ Kāposts 1974.

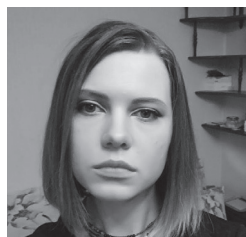
³⁵ Petaja et al. 2018.

VĒRES

- Baumanis, J.; Jansons, Ā.; Neimane, U. (2014) *Priede: selekcija, ģenētika un sēklkopība Latvijā*. Salaspils, Daugavpils : LVMI "Silava", DU akadēmiskais apgāds "Saule".
- Besseau, P.; Graham, S.; Christophersen, T. (eds.) (2018) *Restoring forests and landscapes: the key to a sustainable future*. Vienna : Global Partnership on Forest and Landscape Restoration.
- Bušs, M. (1960) *Latvijas kāpu smiltāji un to apmežošana*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Bušs, M.; Kāposts, V.; Sacenieks, R. (1974) *Meža mēslošana*. Rīga : LRZTIPI.
- Daugaviete, M.; Bambe, B.; Lazdiņš, A.; Lazdiņa, D. (2017) *Plantāciju mežu augšanas gaita, produktivitāte un ietekme uz vidi*. Salaspils, Daugavpils : LVMI "Silava", DU akadēmiskais apgāds "Saule".
- Dumins, K.; Lazdiņa, D. (2018) Forest regeneration quality – factors affecting first year survival of planted trees. *Research for Rural Development*, 1, 53–58.
- Dzerina, B.; Girdziusas, S.; Lazdiņa, D.; Lazdins, A.; Jansons, J.; Neimane, U.; Jansons, A. (2016) Influence of spot mounding on height growth and tending of Norway spruce: case study in Latvia. *Forestry Studies*, 65, 1, 24–33.
- Ersson, B. T.; Laine, T.; Saksa, T. (2018) Mechanized Tree Planting in Sweden and Finland: Current State and Key Factors for Future Growth. *Forests*, 9, 370.
- FAO (2019) Assisted natural regeneration of forests. Pieejams: <http://www.fao.org/forestry/anr/en/> (15.05.2019.).
- Gailis, J. (1961) *Meža kultūru ierīkošana*. Rīga : Latvijas PSR tehniskās informācijas birojs.
- Gasiņš, L. (1982) *Mehānismi augsnes sagatavošanai un meža kultūru kopšanai ar herbicīdiem un arboricīdiem*. Rīga : LatZTIZPI.
- IPCC (2019) Special Report on Land Use, Land-Use Change and Forestry. Fact Sheet 4.12: Forest Regeneration. Pieejams: http://www.grida.no/climate/ipcc/land_use/235.htm (15.05.2019.).
- Jansons, Ā. (2012) *Meža selekcija: izziņas materiāls*. Salaspils : LVMI "Silava".
- Jansons, J., (red.) (2019) *Vienvecuma egļu meži Latvijā*. Salaspils, Daugavpils : LVMI "Silava", DU akadēmiskais apgāds "Saule".
- Kāposts, V. (1981) *Mežaudžu barošanās režīms un to mēslošana. Apskats*. Rīga : LatZTIZPI.
- Kāposts V.; Ošlejs, J. (1988) *Kūdrāji un to apmežošana*. Rīga : LatZTIZPI.
- Kariņš, Z.; Bērziņš, J.; Lācis, V. (1980) Stādspraugas veidošanas teorētiskais pamatojums. *Jaunākais mežsaimniecībā*, 10, 68–81.
- Koku augšanas apstākļu uzlabošanas pētījumu programma 2016.–2021. gadam (2019) Pieejams: <https://www.lvm.lv/petijumi-un-publikacijas/koku-augs-anas-apsta-klu-uzlabo-anas-pe-ti-jumu-programma-2016-2021-gadam-2017-g-rezultati> (15.05.2019.).
- Konstantinova, I. (red.) (2017) *Kas jāzina meža īpašniekam*. Salaspils : LVMI "Silava", Biedrība "Meža īpašnieku kooperācijas atbalsta centrs". Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/2017_Erasmus_rokasgramata/2017_07_Erasmus_manual.pdf (20.10.2019.).
- Kundziņš, A. (red.) (1956) *Meža kultūru tipi*. Rīga : LPSR ZA izdevniecība.
- Ķirsons, M. (2019) Arvien vairāk mežus atjauno stādot. *Dienas Bizness* (12.08.2019.). Pieejams: <http://www.db.lv/zinas/arvien-vairak-mezus-atjauno-stadot-489829> (20.10.2019.).
- Laine, T.; Kärhä, K.; Hynönen, A. (2016) A survey of the Finnish mechanized tree-planting industry in 2013 and its success factors. *Silva Fennica*, 50, 2, 1323.
- Latvijas Dabas fonds (2019) Publikācijas. Pieejams: <http://ldf.lv/lv/publikacijas> (15.05.2019.).
- Lazdiņa, D. (2009) *Notekūdeņu dūņu izmantošanas iespējas kārkļu plantācijās. Promocijas darbs mežzinātņu doktora Dr. silv. zinātniskā grāda iegūšanai*. Jelgava : LLU.
- Lazdiņš, A. (2011) *Dabiski apmežojušos lauksaimniecības zemju efektīvas apsaimniekošanas nosacījumi. Promocijas darba kopsavilkums*. Jelgava : LLU.
- Liepiņš, K.; Lazdiņa, D.; Lazdiņš, A. (2011) Productivity and Cost-effectiveness of the M-Planter Tree Planting Machine in Latvian Conditions. *Baltic Forestry*, 17, 2, 308–313.
- LVM (2019) Pētījumi un publikācijas. Pieejams: <https://www.lvm.lv/petijumi-un-publikacijas> (15.05.2019.).
- Mangalis, I. (1989) *Meža kultūras*. Rīga : Zvaigzne.
- Meža likums (2000) Pieņemts 24.02.2000. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=2825> (15.05.2019.).

- Ministru kabineta noteikumi Nr. 159 (2013) Noteikumi par meža reproduktīvo materiālu (26.03.2013.). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=256258> (15.05.2019.).
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 308 (2012) Meža atjaunošanas, meža ieaudzēšanas un plantāciju meža noteikumi (02.05.2012.). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=247349> (15.05.2019.).
- Okmanis, M.; Kalvis, T.; Lazdina, D. (2016) Initial evaluation of impact of evenness of spreading wood ash in forest on additional radial increment. *Engineering for Rural Development*, 1902–1908.
- Okmanis, M.; Petaja, G.; Lupiķis, A. (2017) Productivity of mechanized wood ash application in forest. *Research for Rural Development*, 62–67.
- Pasaules Dabas fonds (2019) Pētījumi & publikācijas. Pieejams: https://lv-pdf.panda.org/zinas_jaunumi/petijumi_publicacijas/ (15.05.2019.).
- Petaja, G.; Okmanis, M.; Makovskis, K.; Lazdiņa, D.; Lazdiņš, A. (2018) Forest fertilization: economic effect and impact on GHG emissions in Latvia. *Baltic Forestry*, 24(1) 9–16.
- Priede, A.; Gancone, A. (red.) (2019) *Kūdras ieguves ietekmētu teritoriju atbildīga apsaimniekošana un ilgtspējīga izmantošana*. Rīga : Baltijas krasti. Pieejams: http://baltijaskrasti.lv/wp-content/uploads/2019/07/ZEMA_IZSKITRSPEJA_Kudras-ieguves-ietekmetu-teritoriju-apsaimniekosana.pdf (20.10.2019.).
- Sarma, V. (1984) *Meža kultūru aizsardzība pret briežveidīgo bojājumiem*. Rīga : LatZTIZPI.
- Zālītis, P.; Jansons, J. (2013) *Latvijas meža tipoloģija un tās sākotne*. Salaspils, Daugavpils : LVMI “Silava”, DU akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Zālītis, P.; Lībiete, Z.; Jansons, J. (2017) *Kokaudžu augšana mūsdienīgi veidotās jaunaudzēs*. Salaspils, Daugavpils : LVMI “Silava”, DU akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Zviedris, A. (1958) *Saudzēsīm kolchozu mežus*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

BRIEŽU DZIMTAS POPULĀCIJAS DINAMIKA – IZAICINĀJUMS KVALITATĪVU MEŽAUDŽU ATJAUNOŠANĀ LATVIJĀ

Santa Celma, *Mg. biol.*, ir Latvijas Valsts mežzinātnes institūta (LVMI) *Silava* vides inženiere. Raksts ir viņas ar izcilību aizstāvētā maģistra darba kopsavilkums. Maģistra darba empīriskais materiāls ievākts, LVMI *Silava* īstenojot Meža atjaunošanas, ieaudzēšanas un kopšanas pētījumu programmu, darbs aizstāvēts Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātē.

Jānis Ozoliņš, *Dr. biol.*, LVMI *Silava* medicības un faunas menedžmenta pētniecības grupas vadošais pētnieks un šī maģistra darba vadītājs.

Kārlis Dūmiņš, *Mg. biol.*, ir autoras kolēģis, LVMI *Silava* Meža atjaunošanas un ieaudzēšanas pētniecības grupas asistents un mežzinātnes doktorantūras students Latvijas Lauksaimniecības universitātē.

Raksturvārdi: briežu dzimtas dzīvnieki, apkodumi, jaunaudzis.

Ievads

Latvijā savvaļā sastopamas trīs briežu dzimtas dzīvnieku sugas: alnis *Alces alces* L., stirna *Capreolus capreolus* L. un staltbriedis *Cervus elaphus* L. Šo dzīvnieku skaits ir stabili pieaudzis, un attiecīgi 2018./2019. gadā, pēc Valsts meža dienesta datiem, Latvijas

teritorijā dzīvoja 23 000 aļņu, 158 000 stirnu un 57 000 staltbriežu¹. Tā kā šo dzīvnieku populācija pieaug, ir paredzama to palielināta ietekme uz apkārtējo ainavu un ekosistēmu, tas izriet no briežu dzimtas dzīvnieku barošanās paradumiem². Dzīvnieku barošanās ieradumus ietekmē tādi faktori kā biotopu daudzveidība, barības pieejamība, īpatņu blīvums,

¹ Valsts meža dienests 2019.

² Andersone-Lilly et al. 2010.

mežaudzes sastāvs un tās vecums, ko daļēji nosaka cilvēka veiktā mežsaimnieciskā darbība³. Šaurākā aspektā dzīvnieku selektīvo koku atlasī ietekmē to individuālie parametri, piem., suga, augstums, zarainība, caurmērs un ķīmiskais sastāvs⁴. Latvijā meži aizņem aptuveni pusi no sauszemes teritorijas un lielākā daļa mežu tiek saimnieciski izmantoti, līdz ar to briežu dzimtas dzīvnieku vajadzības saduras ar mežsaimniecības interesēm, it sevišķi meža atjaunošanā, jo Latvijas teritorijā ziemošanas periodā briežu dzimtas dzīvnieku barības bāzē būtiska sastāvdaļa ir parastās egles (*Picea abies*) un parastās priedes (*Pinus sylvestris*) koku daļas. Abas šīs koku sugas ir ekonomiski nozīmīgas. Tādēļ ir būtiski veikt ilglaicīgus pētījumus dabiskos apstākļos, lai varētu vērtēt dažādu faktoru ietekmi uz briežu dzimtas dzīvnieku barošanās paradumiem, jo, izprotot dzīvnieku paradumus, ir iespēja veikt mežsaimnieciskās darbības, kuras sabalansētu ekosistēmu pakalpojumu kvalitāti un ekonomiski izdevīgu mežsaimniecību ar veselīgu briežu dzimtas dzīvnieku populācijas līdzsāpastāvēšanu.

Briežu dzimtas dzīvnieku skaita izmaiņu dinamika un to noteicošie faktori Latvijā

Eiropā, tai skaitā Latvijā, dažādu briežu dzimtas zīdītāju skaits pēdējās divās desmitgadēs ir pieaudzis. Dzīvnieku skaita izmaiņas seko kā atbildes reakcija pret dažādu biotisku un abiotisku faktoru izmaiņām⁵. Sugu populāciju dinamiku ietekmē slimības, klimatiskie apstākļi, gan savstarpējā, gan starpsugu mijiedarbība, bet no antropogēnajiem faktoriem lielākā ietekme ir medību intensitātei un saimnieciskajai darbībai⁶. Latvijas teritorijā lielo plēsēju skaits ir stabils, tādēļ to ietekme uz pieaugošo briežu dzimtas dzīvnieku skaitu nav būtiska⁷. Faktors, kas būtiski veicina populāciju pieaugumu, ir laikapstākļu izmaiņas

dažādās sezonās, jo ziemas kļūst īsākas un maigākas, un tāpēc pieaug pārziemojušo dzīvnieku skaits. Papildus tam Latvijā palielinās tādas briežu dzimtas dzīvniekiem labvēlīgas teritorijas kā aizaugušas lauksaimniecības zemes, meža jaunaudzes, kuras nodrošina pieejamu barības bāzi zālēdājiem arī ziemas periodā⁸. Fragmentēta meža struktūra ar garu kopējo meža robežjoslu nodrošina stirnām labvēlīgu dzīvotni⁹.

Staltbriežu skaits Latvijas teritorijā šobrīd ir sasniedzis savu maksimumu kopš reintrodukcēšanas 18., 19. gs. mijā¹⁰. Sākotnēji staltbrieži tika turēti tikai briežu dārzos, bet, daļai izmūkot, attīstījās savvaļas populācija. Abi pasaules kari populāciju samazināja, bet tā spēja atkopties un dzīvnieku skaits palielinājās tik tālu, ka 1975. gadā sāka plānotu staltbriežu pārvešanu uz reģioniem, kur tie nebija sastopami, un 1987. gadā briežu skaits Latvijā sasniedza 18 000 indivīdu¹¹.

Aļņi Latvijas teritorijā, atšķirībā no staltbriežiem, ir bijuši sastopami kopš vēlā leduslaikmeta. Šis dzīvnieks jau izsenis uzskatīts par vērtīgu medījumu, tāpēc medības tika ierobežotas, lai saglabātu populāciju. Aļņu skaitu negatīvi iespaidoja tādi notikumi kā lopu mēris, 1905. gada nemieri, pasaules kari, bet populācija spēja atkopties un sastāvēja no aptuveni tūkstotis indivīdiem. Lai veicinātu aļņu skaita pieaugumu, 1954. gadā ieviesa saprātīgas populācijas apsaimniekošanas praksi, kas izrādījās veiksmīga, un 1973. gadā dzīvnieku skaits sasniedza 2000–4500 indivīdu¹². Dažādu medību ierobežojumu rezultātā aļņu skaits pieauga, un 2018. gadā aprēķinātais aļņu skaits sasniedza 23 000¹³. Medības ietekmē arī aļņu populācijas dzimuma un vecuma struktūru, līdz ar to ir palielinājusies govju, it sevišķi jaunu mātīšu, proporcija¹⁴.

³ Gill 1992.

⁴ Alm et al. 2002; Månsson et al. 2009.

⁵ Milner et al. 2006; Belova, Šežikas 2017.

⁶ Tauriņš 1982; Baumanis et al. 2018.

⁷ Valsts meža dienests 2019.

⁸ Tauriņš 1982; Deinet et al. 2013.

⁹ Bojarska 2017.

¹⁰ Baumanis et al. 2018.

¹¹ Skriba 2011.

¹² Tauriņš 1982; Gaross 1982.

¹³ Valsts meža dienests 2019.

¹⁴ Gaross 1982.

Briežu dzimtas dzīvnieku barošanās ekoloģiskā nozīme un apkārtējās ainavas ietekmēšana

Zīdītāji kā ekosistēmas daļa būtiski ietekmē to apdzīvoto teritoriju, piem., zālēdāji var patērēt atsevišķos veģetācijas stāvos vairāk nekā pusi no veģetācijas biomasas¹⁵. Briežu dzimtas dzīvniekiem ir liela ietekme uz meža struktūru, kas izriet no to izraisīto apkodumu veida. Jauno koku iznīcināšana samazina audzes blīvumu, sānu dzinumu bojājumi ietekmē lapotnes uzbūvi, galotnes bojājumi samazina kopējo audzes augstumu¹⁶. Bojājumu ietekmi uz audzi nosaka ne vien pārnadžu barošanās intensitāte, bet arī koku suga, piem., priedēm ir mazāks potenciāls atjaunoties nekā lapkokiem¹⁷. Briežu dzimtas zīdītāji pārtiek arī no koku mizas. Mizas bojājumi palielina infekciju risku un samazina potenciālo zāģbaļķu kvalitāti, bet bojājums visriņķī stumbram izraisa koka pilnīgu vai daļēju nokalšanu¹⁸. Pārnadžu ganīšanās un riestošanas paradumi izmaina ne vien atsevišķu koku morfoloģiju, bet arī mežaudzes struktūru, tā kļūst daudzveidīgāka, parādās dažāda izmēra atvērumi.

No mežkopības ekonomiskā skatu punkta pārnadžu izraisītie koku bojājumi ir vērtējami kā strikti negatīvi, bet no ainavu veidojošā un ekoloģiskā skatu punkta mežaudzes bojājumi nav tik viennozīmīgi. Daļēji vai pilnībā nokaltni koki nodrošina ekoloģisko nišu dažādām organismu grupām un izveidotie atvērumi – dažādo augu sugu sastāvu, un rezultātā pieaug arī kukaiņu daudzveidība. Bojāti koki var veicināt visādu slimību izplatību, jo tie ir vairāk pakļauti dažādām infekcijām¹⁹.

Pārnadži iekļaujas vielu aprites ciklā. To izdalītais urīns un ekskrementi ietekmē augsnes ķīmisko sastāvu, līdz ar to lokāli maina augu iespējamību ieviesties un augt konkrētajā vietā. Šis faktors īpaši svarīgs ir ar barības vielām nabadzīgās augsnēs²⁰. Briežu dzimtas dzīvnieki veicina arī sēklu izplatību gan en-

dozohorijas, gan epizohorijas ceļā. Ja ir liels dzīvnieku blīvums, samazinās pārnadžu uzturā patērēto augu biomasa, bet nemainās vai pat palielinās mazāk tīkamu augu, piem., sūnu un dažādu paparžu, biomasa²¹. Briežu dzimtas dzīvnieki var veicināt nevēlamu un invazīvu sugu izplatību, jo pētījumi norāda, ka pārnadži izvairās pārtikt no svešzemju augu sugām²². Dzīvnieku ietekme uz augu bioloģisko daudzveidību ir atkarīga no lokāliem apstākļiem un dzīvnieku blīvuma, jo ir novērota korelācija starp floras sugu skaita samazināšanos un pārnadžu populāciju blīvuma pieaugumu, bet tai pašā laikā daudzveidīgos biotopos var būt pretēja korelācija. Augu daudzveidība var pieaug pārnadžu ietekmes rezultātā, jo mazāk konkurētspējīgām sugām palielinās iespēja teritorijā iedzīvoties²³.

Briežu dzimtas un citu dzīvnieku attiecības ir maz pētītas. Pastāv bažas par lielas pārnadžu populācijas negatīvo ietekmi uz zemu un uz zemes ligzdojošu putnu populācijām. Lielie zīdītāji var samīdīt ligzdas un izpurināt putnu mazuļus no ligzdām, kuras ierīkotas krūmos, kā arī ir iespējama konkurence par barības resursiem²⁴.

Faktori, kas nosaka briežu dzimtas dzīvnieku barošanās paradumus

Lai noteiktu dzīvnieku barošanās bāzi, var tikt izmantotas tādas metodes kā kuņģa satura un ekskrementu izpēte, nebrīvē dzīvojošu dzīvnieku barības izvēles izvērtēšana, savvaļā mītošu dzīvnieku izvēlētais barības (tai skaitā koku apkodumu) fiksēšana, secinājumu izdarīšana par mežsaimnieku un mednieku novērojumiem²⁵. Dažādi pētījumi norāda, ka pārnadžu barošanās ieradumus nosaka sugu specifika, mežaudzes vecumstruktūra, dzīvnieka dzimums, sezona un apkārtējās vides apstākļi²⁶.

Briežu dzimtas dzīvniekiem kā salīdzinoši augsti attīstītiem dzīvniekiem uzvedības

¹⁵ White 2012.

¹⁶ Gill, Beardall 2001.

¹⁷ Hörnberg 2001.

¹⁸ Burneviča et al. 2016.

¹⁹ Nykänen, Koricheva 2004.

²⁰ Danell et al. 2003.

²¹ Gill 1992a.

²² Averill et al. 2018.

²³ Cook-Patton et al. 2014.

²⁴ Baltzinger et al. 2016; Cocquelet et al. 2019.

²⁵ Merceron et al. 2004; Felton et al. 2018.

²⁶ Licope 2006.

paradumus daļēji nosaka un ietekmē mācīšanās process²⁷. Ir vairāki pētījumi, kas mēģina rast atbildi, pēc kādiem kritērijiem dzīvnieki izvēlas, kurus augus un to daļas ēst. Viens no faktoriem ir augu ķīmiskais sastāvs, kas nosaka uzturvērtību, garšu un tekstūru. Zinātniskajā literatūrā minēts, ka daļa zālēdāju izvēlas augus ar augstāku saharozes un cietes saturu, bet izvairās no barības ar augstu askorbīnskābes un tanīnu saturu²⁸. Dzīvnieki, kad situācija atļauj, izvēlas sabalansētu uzturu. Pētījumi par aļņiem un staltbriežiem, kas veikti gan nebrīvā, gan savvaļā, norāda, ka tie izvēlas augus atkarībā no makroelementu saturā²⁹. Dzīvnieki spēj noteikt, kādas uzturvielas tiem ir nepieciešamas, bet, ja veidojas kādas uzturvielas iztrūkums, tad zālēdāji patērē vairāk tos augus, kas satur proporcionāli vairāk trūkstošo barības vielu³⁰. Pārnadži proteīnu iztrūkumu ziemas periodā mēģina kompensēt, pastiprināti ēdot priežu dzinumus³¹.

Stirnu, staltbriežu un aļņu barošanās paradumus ietekmē gan dienas, gan gada cikls. Dienas laikā tie vairāk uzturas meža aizsegā, bet aktīvākā barošanās norit rītausmas un krēslas periodā atklātākās teritorijās, kā mežmalas, jaunaudzis un lauksaimniecības zemes. Toties ziemas laikā neatkarīgi no barības pieejamības briežu dzimtas dzīvnieki uzņem mazāku barības apjomu, tas skaidrojams ar mazāku enerģijas patēriņu un ir vispārējs pielāgojums samazinātas barības bāzes apstākļos³².

Barošanās paradumus ietekmē arī meža struktūra, kas bieži vien var būt būtiskāks faktors par tiešu barības nodrošinājumu un pieejamību. Meža tuvums nodrošina aizsegu un iespēju paslēpties, jo dzīvnieki izvairās no pārāk lielām un atklātām teritorijām³³. Lai gan ziemas apstākļos vieglāk pieejama barība ir jaunaudzēs, pārāk dziļa sniega sega, it sevišķi mātītēm ar mazuļiem, apgrūtina pārvietošanos, tāpēc vecā meža tuvumā koku dzinumi tiek vairāk apkosti, salīdzinot ar jaunaudzis vidus

daļu³⁴. Palielinoties sniega segai, pieaug risks palielināties mizas bojājumiem, kas skaidrojams ar grūtāk pieejamu zemsedzes barību³⁵. Attiecīgo dzīvnieku barošanās paradumus ietekmē to sasniegtais vecums, jo jaunāki dzīvnieki ir drošāki un barojas vairāk atklātās vietās, piem., ceļu tuvumā, apdzīvotās teritorijās³⁶. Netiešie mednieku novērojumi Latvijas teritorijā liecina, ka pārnadžiem ziemas periodā raksturīga uzturēšanās areāla samazināšanās, līdz ar to konkrētā dzīvnieku grupa intensīvi bojā salīdzinoši nelielas platības³⁷.

Augu fizioloģijas procesi nodrošina kompensējošo augšanu pēc bojājumiem, tāpēc pēc apkodumiem kokam sāk attīstīties jaunie dzinumi no snaudošajiem pumpuriem. Koku jaunie dzinumi ir ar lielāku slāpekļa, fosfora koncentrāciju un mazāk šķiedrainu koksni³⁸. Briežu dzimtas dzīvnieki labāk izvēlas jaunus dzinumus, līdz ar to kompensējošā augšana var veicināt atkārtotu koku bojāšanu³⁹.

Briežu dzimtas dzīvnieku barošanās ietekme uz mežsaimniecību un mežsaimniecības prakse tās ietekmēšanai

Latvijā visvairāk bojāto audžu atrodas Vidzemes un Latgales reģionā. Kopā 2017. gadā briežu dzimtas dzīvnieki izraisīja mežaudžu pilnīgu bojāeju 51,7 ha⁴⁰ platībā. Mežistrādes produkcija nodrošina galveno ekonomisko piensūnu mežsaimniecībā, līdz ar to aizsardzības pasākumi pret briežu dzimtas dzīvnieku izraisītajiem bojājumiem ir ekonomiski pamatoti.

Mežsaimniecībai nozīmīgākie bojājumi rodas ziemas sezonā, jo vasaras un rudens periodā dzīvnieki pārtiek no saimnieciski mazāk vērtīgām sugām, bet jāņem vērā, ka, kopjot un retinot audzes, tiek izzāģēts šis barības bāzes resurss. Kā jau iepriekš minēts, ziemas periodā vairāk bojātas ziemeļu reģionam

²⁷ Stapleton 1947.

²⁸ Bergvall 2009.

²⁹ Felton et al. 2016; Wam et al. 2017.

³⁰ Felton et al. 2016.

³¹ Wallach et al. 2009.

³² Mitchell et al. 1977.

³³ Borkowski, Ukalska 2008.

³⁴ Thompson, Vukelich, 1981.

³⁵ Kiffner et al. 2008.

³⁶ Baleišis 1974.

³⁷ Vanags 2010.

³⁸ Gill 1992.

³⁹ Weltch et al. 1991.

⁴⁰ Valsts meža dienests 2018.

ekonomiski nozīmīgās skujkoku sugas, bet lapkoku dzinumi arī tiek apkostī⁴¹. Līdzšinējie pētījumi norāda, ka mistraudzēs tiek bojāts lielāks koku skaits nekā tīraudzēs, bet individuālie koku bojājumi ir mazāki⁴². Būtisks faktors bojājumu intensitātei ir konkrētās audzes vecums. Jaunākas mežaudzes ir ne vien jutīgākas pret bojājumiem, bet arī tiek vairāk bojātas, piem., Somijā konstatēts, ka vislielākā bojājumu intensitāte vērojama 10–20 gadus vecām audzēm, bet Austrijā lielākie mizas bojājumi konstatēti kokiem ar caurmēru 5 cm^{43, 44}. Lielākais drauds mežsaimniecībai ir tieši galotnes apkodumi, un šis apdraudējums pastāv, līdz koki sasniedz aptuveni divu metru augstumu, bet pēc tam kokus apdraud izraisītie mizu bojājumi. Miza tiek gan apgrauzta, gan bojāta, rīvējot ragus⁴⁵.

Priežu bojājumus vairāk izraisa aļņi, un bojājumi būtiskus apmērus sasniedz, ja dzīvnieku blīvums ir trīs indivīdi uz 1000 ha⁴⁶. Stirnas un staltbrieži vasaras–rudens sezonā vairāk pārtiek no zemesdzemes augiem, lapkoku lapām, bet sniegotās ziemās šis resurss ir mazāk pieejams un dzīvnieki barojas ar skujkoku mizu un dzinumiem.

Bojājumu ierobežošanai un samazināšanai ir iespējams izmantot dažādas mežsaimnieciskās darbības. Šobrīd viena no izplatītākajām metodēm ir dažādu repelentu lietošana, kuru galvenie nosacījumi ir nepatīkama smaka vai dzinumu un mizas padarīšana par fiziski nepatīkamu ēšanai. Latvijas tirgū šobrīd ir reģistrēti tādi repelenti kā *Trico*, *Wöbra*, *WAM Extra*, *Plantskydd*, *Cervacol Extra*⁴⁷.

Audzēs iezogošana arī ir efektīva metode pret dzīvnieku izraisītajiem bojājumiem, bet tās lielākais mīnuss ir salīdzinoši lielas izmaksas, taču, atšķirībā no repelentiem, iezogošana pārsvarā ir jāveic vienu reizi. Ir iespējams veikt arī atsevišķu koku mehānisku aizsardzību, un šī metode lielākoties tiek piemērota stumbru, bet atsevišķos gadījumos arī galotņu aizsardzībai.

Bez tiešas aizsardzības ir iespējams ietekmēt dzīvnieku paradumus, piem., palielinot alternatīvo barības bāzi, un to ir iespējams izdarīt gan ar stādīšanu, gan samazinot jaunaudzes kopšanas biežumu un apjomu. Bojājumu apmērus var samazināt, neizvēcot kopšanas atliekas vai pat atsevišķu lielu koku nozāģēšana tā, lai to miza un zari būtu dzīvniekiem ērti aizsniedzami⁴⁸. Var izmantot arī tiešo piebarošanu ziemas periodā, bet barotavas lokācija ir rūpīgi jāizvērtē, jo tai ir jābūt pietiekami tuvu aizsargājamajai teritorijai, bet tai pašā laikā barotavas apkārtnē koki tiek vairāk bojāti⁴⁹.

Tehnikai, kā tiek koptas jaunaudzes, arī var būt būtiska ietekme, lai gan literatūras avotos ir pretrunīga informācija. Vairāki pētījumi norāda, ka bojājumu apjoms ir lielāks mazāk blīvā audzē, jo dzīvniekiem ir gan vieglāk pārvietoties, gan mazākas barības izvēles iespējas⁵⁰. Tai pašā laikā ir iespējams kopt jaunaudzes, lai apgrūtinātu dzīvnieku pārvietošanos, bet atstātu viegli pieejamus alternatīvus barības resursus⁵¹. Pārvietošanos var apgrūtināt, speciāli zāģējot kokus augstāk un atstājot tos aizlauztus.

Efektīvs veids, ar kura palīdzību var mazināt barošanās slodzi mežaudzēs, ir dzīvnieku skaita regulēšana. Visas Latvijā sastopamās pārnadžu sugas ir būtiska medību faunas sastāvdaļa. Medības pieder pie preventīvām metodēm, kas ļauj gan ierobežot populācijas lielumu, gan ietekmēt dzīvnieku uzvedību. Medību sezonas laikā dzīvnieki kļūst piesardzīgāki un bailīgāki. Tos ir iespējams novirzīt uz ekonomiski mazāk nozīmīgām teritorijām, kā arī tie izvairās ilglaicīgi uzturēties atklātās teritorijās⁵². Mūsdienās nav iespējama pilnīga teritorijas depopulācija, tādēļ ir jāatrod kompromiss starp mežsaimnieciskajām interesēm un veselīgai pārnadžu populācijas uzturēšanu. Efektīvai populācijas kontrolei par galveno medību mērķi būtu jāizvēlas māfītes.

Latvijas Valsts mežzinātnes institūta *Silva* pētnieki ir pētījuši repelenta *Trico* efektivitāti pret briežu dzimtas dzīvnieku izraisītiem

⁴¹ Ligi & Randveer 2012.

⁴² Cook-Patton et al. 2014.

⁴³ Jalkanen 2001.

⁴⁴ Vospernik 2006.

⁴⁵ Borkowski, Ukalski 2012; Belova 2012.

⁴⁶ Belova 2012.

⁴⁷ Valsts augu aizsardzības dienests 2019.

⁴⁸ Konôpka et al. 2018.

⁴⁹ Mathisen et al. 2014.

⁵⁰ Díaz-Yáñez et al. 2017.

⁵¹ Emmingham et al. 1989.

⁵² Lone et al. 2015.

bojājumiem koptās un nekoptās priežu jaunaudzes daļās. Šajā pētījumā tika konstatēts, ka dzīvnieki barojas jau ar iepriekš bojātiem kokiem, īpaši ar šo koku jaunajiem dzinumiem. Izvēlētajā desmit gadus vecajā audzē miza vairāk bojāta kokiem ar lielāku caurmēru un dzinumu apkodumu intensitāte lielāku garākiem kokiem. Pētījumā tika uzskaitītas

arī ekskrementu kaudzītes. Lielāks to skaits tika konstatēts audzes daļā, kur bija lielāka bojājumu intensitāte, kas liecina par dzīvnieku salīdzinoši ilgu uzturēšanos barošanās vietā. Aizsardzības līdzeklis *Trico* samazina bojājumu intensitāti, un efektīvākā metode ir atsevišķu mērķkoku apstrāde kombinācijā ar audzes neretināšanu.

VĒRES

- Alm, U.; Birgersson, B.; Leimar, O. (2002) The effect of food quality and relative abundance on food choice in fallow deer. *Animal Behaviour*, 64, 3, 439–445.
- Andersone-Lilley, Ž.; Balčiauskas, L.; Ozoliņš, J.; Randveera, T.; Tonisson, J. (2010) Ungulates and their management in the Baltics (Estonia, Latvia and Lithuania). Apollonio, M.; Andersen, R.; Putman, R. (eds.) *European Ungulates and their Management in the 21st Century*. New York : Cambridge University Press.
- Averill, K. M.; Mortensen, D. A.; Smithwick, E. A. H.; Kalisz, S.; McShea, W. J.; Bourg, N. A.; Parker, J. D.; Royo, A. A.; Abrams, M. D.; Apsley, D. K.; Blossey, B.; Boucher, D. H.; Caraher, K. L.; DiTommaso, A.; Johnson, S. E.; Masson, R.; Nuzzo, V. A. (2018) A regional assessment of white-tailed deer effects on plant invasion. *AoB PLANTS*, 10, 1, plx047.
- Baleišis, R. (1974) Lietuvos briedžiai. *Mūsu gamta*, 7.
- Baltzinger, M.; Mårell, A.; Archaux, F.; Pérot, T.; Leterme, F.; Deconchat, M. (2016) Overabundant ungulates in French Sologne? Increasing red deer and wild boar pressure may not threaten woodland birds in mature forest stands. *Basic and Applied Ecology*, 17, 6, 552–563.
- Baumanis, J.; Ruņģis, D. E.; Gailīte, A.; Gaile, A.; Done, G.; Lūkins, M.; Howlett, S. J.; Ozoliņš, J. (2018) Genetic Structure of Red Deer (*Cervus elaphus* L.): A Review of the Population and its Reintroduction in Latvia. *Baltic Forestry*, 24, 2, 296–303.
- Belova, O. (2012) The Impact of Herbivorous Mammals on Woody Vegetation at the Different Stages of Forest Succession. *Baltic Forestry*, 18, 1, 100–110.
- Belova, O.; Šežikas, K. (2017) Dynamics and Sustainable Use of Moose (*Alces alces* L.) Population. *Baltic Forestry* 23, 3, 711–723.
- Bergvall, U. A. (2009) Development of feeding selectivity and consistency in food choice over 5 years in fallow deer. *Behavioural Processes*, 80, 2, 140–146.
- Bojarska, K.; Kwiatkowska, M.; Skórka, P.; Gula, R.; Theuerkauf, J.; Okarma, H. (2017) Anthropogenic environmental traps: Where do wolves kill their prey in a commercial forest? *Forest Ecology and Management*, 397, 117–125.
- Borkowski, J.; Ukalska, J. (2008) Winter habitat use by red and roe deer in pine-dominated forest. *Forest Ecology and Management*, 255, 3–4, 468–475.
- Borkowski, J.; Ukalski, K. (2012) Bark stripping by red deer in a post-disturbance area: The importance of security cover. *Forest Ecology and Management*, 263, 17–23.
- Burneviča, N.; Jansons, Ā.; Zaļuma, A.; Kļaviņa, D.; Jansons, J.; Gaitnieks, T. (2016) Fungi Inhabiting Bark Stripping Wounds Made by Large Game on Stems of *Picea abies* (L.) Karst. in Latvia. *Baltic Forestry*, 22, 1, 2–7.
- Cocquelet, A.; Mårell, A.; Bonthoux, S.; Baltzinger, C.; Archaux, F. (2019) Direct and indirect effects of ungulates on forest birds' nesting failure?: An experimental test with artificial nests. *Forest Ecology and Management*, 437, 148–155.
- Cook-Patton, S. C.; LaForgia, M.; Parker, J. D. (2014) Positive interactions between herbivores and plant diversity shape forest regeneration. *Proceedings of the Royal Society B*, 281, 1783.
- Danell, K.; Bergström, R.; Edenius, L.; Ericsson, G. (2003) Ungulates as drivers of tree population dynamics at module and genet levels. *Forest Ecology and Management*, 181, 67–76.

- Deinet, S.; Ieronymidou, C.; McRae, L.; Bureld, I. J.; Foppen, R. P.; Collen, B.; Böhm, M. (2013) *Wildlife comeback in Europe: The recovery of selected mammal and bird species: Final report to Rewilding Europe by ZSL, BirdLife International and the European Bird Census Council*. London : ZSL.
- Díaz-Yáñez O.; Mola-Yudego B.; González-Olabarria J. R.; Pukkala T. (2017). How does forest composition and structure affect the stability against wind and snow? *Forest Ecology and Management*, 401, 215–222.
- Felton, A. M.; Felton, A.; Raubenheimer, D.; Simpson, S. J.; Krizsan, J.; Hedwall, P.; Stolter, C. (2016) The Nutritional Balancing Act of a Large Herbivore: An Experiment with Captive Moose (*Alces alces* L). *PLOS ONE*, 1–23.
- Felton, A. M.; Wam, H. K.; Stolter, C.; Mathisen, K. M.; Wallgren, M. (2018) The complexity of interacting nutritional drivers behind food selection: A review of northern cervids. *Ecosphere*, 9, 5, 1–25.
- Gaross, V. (1982) *Latvijas PSR aļņu populācija un tās racionāla izmantošana*. Rīga : LatZTIZPI.
- Gill, R. M. A. (1992) A Review of Damage by Mammals in North Temperate Forests, 1: Deer. *Forestry*, 65, 2, 145–169.
- Gill, R. M. A. (1992a) A Review of Damage by Mammals in North Temperate Forests, 3: Impact on Trees and Forests. *Forestry*, 65, 4, 363–388.
- Gill, R. M. A.; Beardall, V. (2001) The impact of deer on woodlands: The effects of browsing and seed dispersal on vegetation structure and composition. *Forestry*, 74, 3, 209–218.
- Hörnberg, S. (2001) The relationship between moose (*Alces alces*) browsing utilisation and the occurrence of different forage species in Sweden. *Forest Ecology and Management*, 149, 91–102.
- Jalkanen, A. (2001) The probability of moose damage at the stand level in southern Finland. *Silva Fennica*, 35, 2, 159–168.
- Kiffner, C.; Röbiger, E.; Trisl, O.; Schulz, R.; Rühle, F. (2008) Probability of recent bark stripping damage by red deer (*Cervus elaphus*) on Norway spruce (*Picea abies*) in a low mountain range in Germany – a preliminary analysis. *Silva Fennica*, 42, 1, 125–134.
- Konôpka, B.; Pajčík, J.; Shipley, L. A. (2018) Intensity of red deer browsing on young rowans differs between freshly-felled and standing individuals. *Forest Ecology and Management*, 429, 511–519.
- Licoppe, A. M. (2006) The diurnal habitat used by red deer (*Cervus elaphus* L.) in the Haute Ardenne. *European Journal of Wildlife Research*, 52, 3, 164–170.
- Ligi, K.; Randveer, T. (2012) Pre-winter Diet Composition of Red Deer (*Cervus elaphus* L.) in Estonia. *Baltic Forestry*, 18, 1, 150–155.
- Månsson, J.; Bergström, R.; Danell, K. (2009) Fertilization-Effects on deciduous tree growth and browsing by moose. *Forest Ecology and Management*, 258, 11, 2450–2455.
- Merceron, G.; Viriot, L.; Blondel, C. (2004) Tooth microwear pattern in roe deer (*Capreolus capreolus* L.) from Chizé (Western France) and relation to food composition. *Small Ruminant Research*, 53, 125–132.
- Milner, J. M.; Bonenfant, C.; Mysterud, A.; Gaillard, J. M.; Csányi, S.; Stenseth, N. C. (2006) Temporal and spatial development of red deer harvesting in Europe: Biological and cultural factors. *Journal of Applied Ecology*, 43, 4, 721–734.
- Mitchell, B.; Staines, B. W.; Welch, D. (1977) *Ecology of Red Deer: A research review relevant to their management in Scotland*. Cambridge : Institute of Terrestrial Ecology.
- Nykänen, H.; Koricheva, J. (2004) Damage-induced changes in woody plants and their effects on insect herbivore performance: a meta-analysis. *Oikos*, 104, 247–268.
- Skrība, G. (2011) *Staltbriežu izcelsme, izplatība un audzēšana Latvijā*. Rīga.
- Stapleton, R. G. (1947) The palatability and nutritive value of herbage plants. *Mineral Agric.*, 53, 427–431.
- Tauriņš, E. (1982) *Latvijas zīdītājdzīvnieki*. Rīga : Zvaigzne.
- Thompson, I. D.; Vukelich, M. F. (1981) Use of logged habitats in winter by moose cows with calves in northeastern Ontario. *Canadian Journal of Zoology*, 59, 2103–2114.
- Valsts augu aizsardzības dienests (2019) *Latvijas Republikā reģistrēto augu aizsardzības līdzekļu saraksts*. Rīga : Valsts augu aizsardzības dienests.
- Valsts meža dienests (2018) Publikācijas un statistika: Statistikas pārskati. Pieejams: <http://www.vmd.gov.lv/valsts-meza-dienests/statiskas-lapas/publikacijas-un-statistika/statistikas-parskati?nid=1810#jump> (17.06.2019.).

- Valsts meža dienests (2019) Meža statistikas CD. Pieejams: <http://www.vmd.gov.lv/valsts-meza-dienests/statiskas-lapas/publikacijas-un-statistika/meza-statistikas-cd?nid=1809#jump> (17.06.2019.).
- Vanags, J. (2010) *Medības: atziņas un patiesības*. Aut. izd.
- Vospernik, S. (2006) Probability of bark stripping damage by red deer (*Cervus elaphus*) in Austria. *Silva Fennica* 40, 4, 589–601.
- Wallach, A. D.; Shanas, U.; Inbar, M. (2009) Feeding activity and dietary composition of roe deer at the southern edge of their range. *European Journal of Wildlife Research*, 56, 1–9.
- Wam, H. K.; Felton, A. M.; Stolter, C.; Nybakken, L.; Hjeljord, O. (2017) Moose selecting for specific nutritional composition of birch places limits on food acceptability. *Ecology and Evolution*, 8, 3, 1117–1130.
- Welch, D.; Staines, B. W.; Scott, D.; French, D. D.; Catt, D. C. (1991) Leader Browsing by Red and Roe Deer on Young Sitka Spruce Trees in Western Scotland, I: Damage Rates and the Influence of Habitat Factors. *Forestry*, 64, 1, 61–82.
- White, M. A. (2012) Long-term effects of deer browsing: Composition, structure and productivity in a northeastern Minnesota old-growth forest. *Forest Ecology and Management*, 269, 222–228.

MEŽA PLATĪBU DINAMIKA LATVIJAS AUSTRUMU PIEROBEŽĀ (1967–2015)

Zigmārs Rendenieks ir ģeogrāfs, ieguvis doktora grādu Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātē (2015). Strādā par pēcdoktorantūras pētnieku un pēta zemes lietojuma izmaiņas Latvijā, izmantojot tālīzpētes datus. Latvijas Ģeogrāfijas biedrības biedrs kopš 2013. gada.

Raksturvārdi: tālīzpēte, zemes segums, lauksaimniecības zemes, meži, apmežošanās.

Latvijas lauku ainavu izmaiņas pēdējo 50 gadu laikā un izpēte

Latvijas lauku ainava un meži 20. gadsimtā piedzīvojuši daudzas izmaiņas un satricinājumus. Postījumi divos pasaules karos, iedzīvotāju izsūtīšanas un piespiedu kolektīvizācija spēcīgi ietekmēja Latvijas laukus, veicinot apsaimniekoto lauksaimniecības zemju pamešanu. Visuzskatāmākās sekas šim procesam ir pamesto zemju apmežošanās, kas Latvijas meža kopējo platību pēdējo 90 gadu laikā gandrīz dubultojusi¹. Šis process turpinās arī mūsdienās.

Noritot vairākiem kolhozu un padomju saimniecību apvienošanas viļņiem 60. un 70. gados, notika nomaļāko zemju un apdzīvoto vietu pamešana, izveidojot jaunus apdzīvojuma centrus un koncentrējot lauksaimnieciskās ražošanas pūliņus uz tām zemēm, kuras varēja efektīvāk apstrādāt mehanizēti

un kurās bija iespējama plaša mēroga zemju nosusināšana (līdzenumi ar piemērotu augsni un pietiekoši attīstītu ceļu tīklu). Šajā laikā notika lielas pārmaiņas zemes lietojuma veidu telpiskajā struktūrā – apvienojot laukus, tika veidoti lieli tūrumu masīvi, tika apartas ganības un notika plaša mēroga meliorācijas projekti. Lauksaimnieciskās platības uz pauguriem, mežu ielokos vai tālu no ceļiem bieži tika pamestas, koncentrējoties uz līdzenumiem². Tā rezultātā marginalizētās zemes gadu desmitu laikā apauga ar krūmiem un kokiem, ļaujot meža platībām palielināties, līdz tās sasniedza 52,1% no sauszemes platības.

Latgale ir vēsturiski mazāk mežainais Latvijas apgabals, kurā dominējušas lauksaimniecībā izmantojamās zemes – 1923. gadā šeit mežs klāja tikai aptuveni 15% sauszemes. Pēc Otrā pasaules kara šeit tika radikāli izmainīta tradicionālā ciemu (sādžu) apdzīvojuma struktūra, un mežaino platību īpatsvars, kaut izteikti palielinājies, joprojām ir zemāks nekā citos Latvijas vēsturiskajos apgabalos.

¹ Meža apsaimniekošana 2019.

² Boruks 2003.

Ir daudz pētījumu par zemes seguma un ainavu izmaiņām pēc Padomju Savienības sabrukuma. Tie pievēršas gan zemes seguma izmaiņu procesiem un to sekām^{3, 4}, gan šos procesus virzošajiem spēkiem⁵. Šādi pētījumi visbiežāk pamatojas uz datiem, kas iegūti, analizējot satelītattēlus ar precīziem automātiskās klasifikācijas algoritmiem. Tomēr ir maz tādu pētījumu, kuri analizē ainavu izmaiņas padomju periodā, izmantojot telpiskos datus. Šāds trūkums galvenokārt ir skaidrojams ar precīzu, telpiski piesaistītu datu trūkumu. Padomju laikā publicētās kartes šim nolūkam neder, jo tajās ir sastopami apzināti sagrozījumi, turklāt tās ir kartogrāfiski ģeneralizēti produkti. Latvijā veiktie pētījumi^{6, 7} pārsvarā ir balstīti uz statistikas datu analīzi un vēsturisko karšu kā datu avota izmantošanu.

Šī pētījuma mērķis bija kartēt un analizēt meža platību dinamiku Latvijas austrumu pierobežā no 1967. gada līdz 2015. gadam. Jaunu un daudzsoļošu datu izmantošana un inovatīvas apstrādes un analīzes metodes šim pētījumam piešķir papildu aktualitāti.

Jaunas metodes un dati meža platības dinamikas kartēšanā

Veicot kvantitatīvus pētījumus par zemes seguma izmaiņām Latvijā padomju laikā, ierobežojums ir augstas izšķirtspējas datu pieejamība. Slepēnības dēļ Padomju Savienībā precīzas kartes, nemaz nerunājot par augstas izšķirtspējas satelītattēliem, nebija pieejamas. Tomēr kopš 1996. gada ir pieejami ASV satelītattēli no *Corona* misijas. *Corona* (sākotnējais nosaukums – *Discoverer*) bija amerikāņu militārās izlūkošanas fotogrāfisko satelītu paaudze, kuras ietvaros laika posmā no 1961. līdz 1972. gadam 95 veiksmīgās misijās tika iegūti simtiem tūkstošu attēlu, kas pārklāja visu pasauli, bet galvenokārt aukstā kara pretinieku nometni – PSRS un Ķīnu. Šie attēli tika uzņemti uz melnbaltas filmas, kuras ruļļi kapsulās tika nomesti no orbītas un notverti

kritienā ar speciāli aprīkotu lidmašīnu. Šis process prasīja augstu pilotu meistarību un arī veiksmi. Attēlu izšķirtspēja vēlākajos kameru modeļos (KH-4A un KH-4B) sasniedza 2,5 m⁸. Šie attēli no 1967. gada izmantoti šajā pētījumā.

Situācijas raksturošanai pētījuma teritorijā (1. att.) izmantoti arī *Landsat* programmas satelītattēli – *Landsat 5* (1989) un *Landsat 8* (2015). *Corona* attēliem tika veikta fotogrammetriskā apstrāde un izveidota ortofoto mozaika ar 2,5 m izšķirtspēju. *Landsat* attēliem veikta atmosfēriskā korekcija un izveidotas mozaikas ar 30 m izšķirtspēju (1989 un 2015). Izmantoto izejas datu dažādības un arī attēla trokšņu līmeņa dēļ *Corona* attēlos meža platību kartēšanā tika izmantota attēlu segmentācijas pieeja, kas izpaužas kā objektu izdalīšana attēlos pretstatā atsevišķu attēla šūnu (pikseļu) klasifikācijai. Tālākajos soļos izdalītie objekti tika klasificēti meža un nemeža objektos, izmantojot spektrālos un tekstūras rādītājus. Šādi tika samazināta kļūdaini klasificēto objektu proporcija – meža platību dinamikas kartēs klasifikācijas precizitāte sasniedza 90 un 93%.

Tika iegūtas kartes, kurās attēlotas meža platības (2. att.), un no tām izveidotas divas izmaiņu kartes – pa vienai katram pētījuma periodam (1967–1989 un 1989–2015). Šajās kartēs katra laika posma ietvaros visa pētījuma teritorija iedalīta četrās klasēs: 1) stabils mežs (meža segums bez izmaiņām), 2) stabils nemežs (nemeža segums bez izmaiņām), 3) meža platību pieaugums un 4) meža platību zudums. Šādi iespējams attēlot un arī skaitliski raksturot meža platību dinamiku vienā kartē. Šo kategoriju platības tika precizētas, izmantojot klasifikācijas kļūdu matricu.

Lai novērtētu izmaiņas meža teritoriju ainavu ekoloģiskajā struktūrā, tika aprēķināti meža teritoriju telpiskā raksta indikatori. Morfoloģiskā telpiskā raksta analīze (MSPA) iedala ainavas struktūrelementus septiņās klasēs pēc to funkcionēšanas: kodolzonas, plankumi, cilpas, koridori, robi, malas un atzari. Šo elementu platības tiek izteiktas skaitliski, ļaujot novērtēt ainavas telpiskās struktūras izmaiņas noteiktā laika posmā.

³ Kuemmerle et al. 2011.

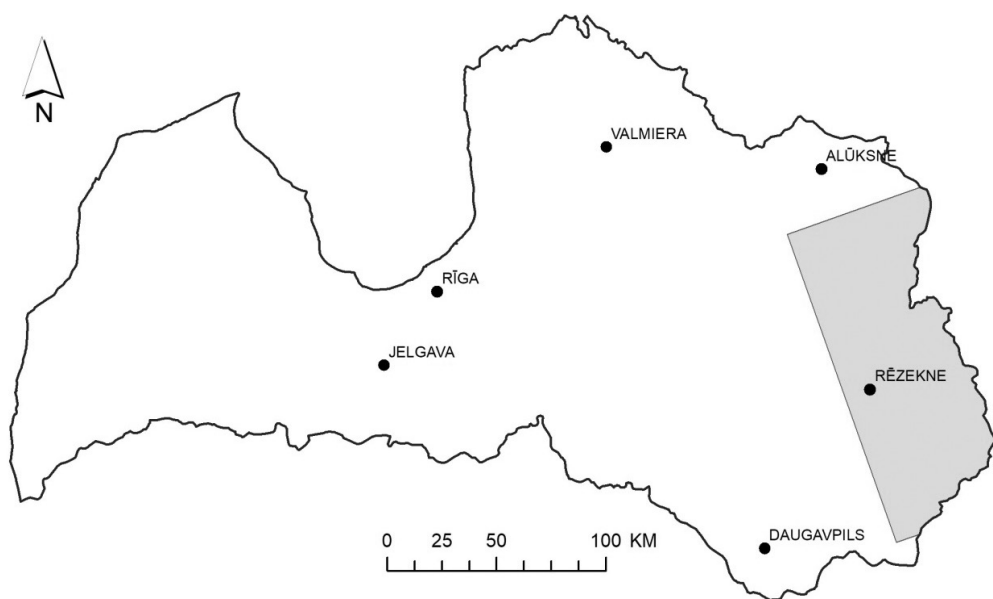
⁴ Potapov et al. 2015.

⁵ van Vliet et al. 2015.

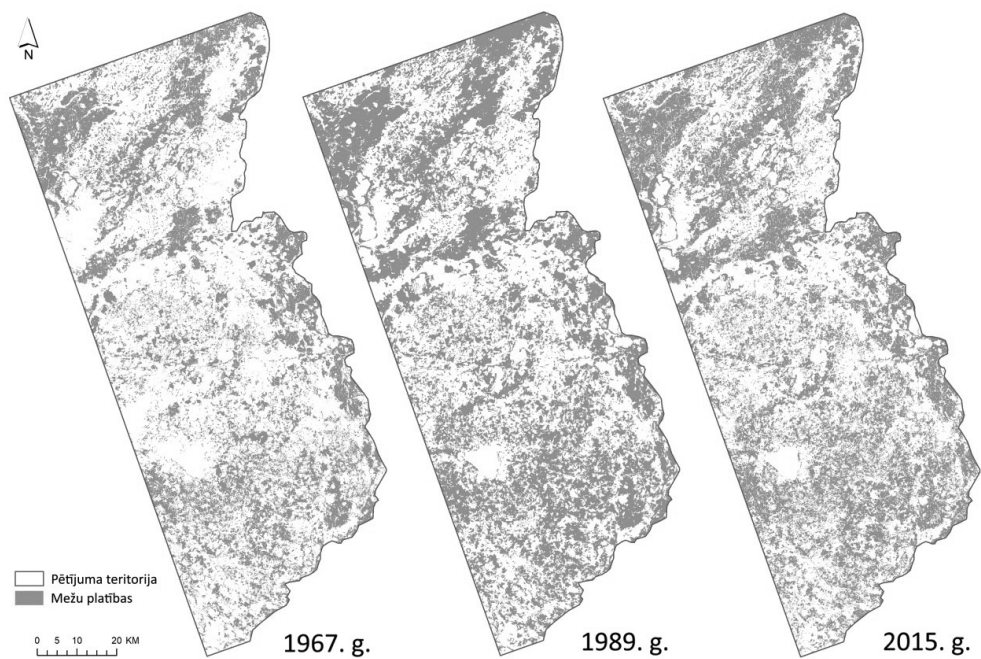
⁶ Penže 2009.

⁷ Fescenko et al. 2014.

⁸ Grosse et al. 2005

1. attēls. Pētījuma teritorija

2. attēls. Meža platības pētījuma teritorijā 1967., 1989. un 2015. gadā

Tabula. Precizētās meža platību izmaiņas pētījuma teritorijā 1967.–1989. un 1989.–2015. gadā

1967–1989	Platība (1000 ha)	SE	Proporcija (%)	SE
Stabils mežs*	195,5	16,6	25,0%	2,1%
Stabils nemežs	388,1	29,9	49,6%	3,8%
Meža pl. pieaugums	157,8	18,7	20,1%	2,4%
Meža pl. zudums	41,8	6,6	5,3%	0,8%
1989–2015				
Stabils mežs	251,7	17,2	32,1%	2,2%
Stabils nemežs	379,2	22,2	48,4%	2,8%
Meža pl. pieaugums	56,3	5,9	7,2%	0,8%
Meža pl. zudums	96,1	10,1	12,3%	1,3%

* Stabils mežs – teritorija, kurā pētītajā periodā bijis meža segums. SE – standartkļūda.

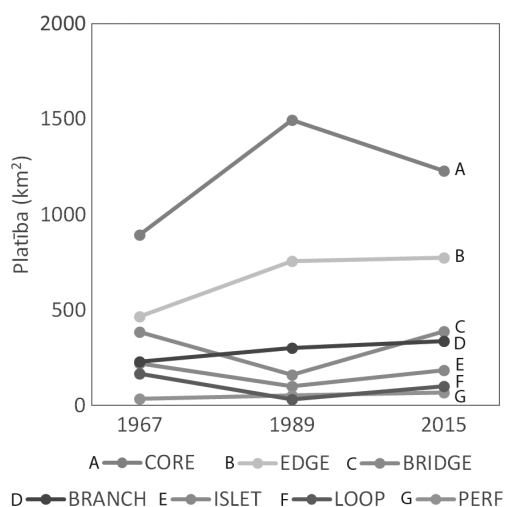
Meža platību dinamika un konstatēto izmaiņu sekas

Pētījuma rezultāti arī parādīja, ka pēdējā pusgadsimta laikā meža platības pieaugušas galvenokārt padomju periodā (1967–1989). Sākot ar 1967. gadu, kad pieejami senākie satelītuizpētījumi, kas pārsedz visu pētījuma teritoriju, meža platības pieaugušas par 20,1%. Sekojošajā laika posmā pēc neatkarības atgūšanas (1989–2015) meža platību pieaugums bija daudz zemāks – 7,2%. Teritorijas, kurās meža segums izzudis, veido 5,3% (1967–1989) un 12,3% (1989–2015) no pētījuma teritorijas kopējās platības (tabula).

Protams, šajā pētījumā konstatētās izmaiņas raksturo Latvijas austrumu pierobežas reģionu un stipri izteiktas reģionālas atšķirības meža platību dinamikā Latvijā kopumā liedz šos secinājumus vispārināt. Pētījumā par Latvijas lauku ainavu izmaiņām 20. gadsimtā⁹ noskaidrots, ka 1929.–2001. gadā meža platības visvairāk pieaugušas Vidzemes, Idumejas, Augšzemes un Latgales augstienē, kā arī Mudavas zemienē, vismazāk – Zemgales līdzenumā.

Šāds meža platību pieaugums dažu gadu desmitu laikā ir ietekmējis arī šo teritoriju vizuālo veidolu un ainavu ekoloģisko struktūru. Pētījumā konstatētais kodolzonu platību pieaugums, kā arī atsevišķu plankumu un koridoru proporcijas samazināšanās (3. attēls) norāda uz meža teritoriju defragmentāciju, kas notiek,

saslēdzoties meža masīviem un mazākiem meža puduriem. Īpaši izteikts šis process ir bijis mozaīkveida ainavās Latgales augstienē. Papildus šiem procesiem otrajā pētījuma periodā – no 1989. līdz 2015. gadam – izteikti pieauga mežizstrādes intensitāte, kas pārsvarā notikusi valsts mežos, t. i., lielajos meža masīvos. Tādējādi abi procesi – gan dabiskā apmežošanās, gan intensīva mežizstrāde – notiek paralēli dažādās teritorijās.

3. attēls. Ainavu ekoloģiskās struktūras elementu platību izmaiņas pētījuma periodā (CORE – kodolzonas, ISLET – plankumi, PERF – robi, EDGE – malas, LOOP – cilpas, BRIDGE – koridori, BRANCH – atzari)

⁹ Penēze 2009.

Jautājums, vai ES maksājumi, kas Latvijas zemniekiem ir pieejami kopš 2004. gada, ir būtiski ietekmējuši zemju pamešanas tempus, joprojām nav pilnībā atbildēts. Oļģerts Nikodemus u. c., pētot Latvijas centrālo daļu¹⁰, secinājuši, ka ES platību maksājumiem ir bijis ierobežots efekts uz lauksaimniecības zemju pamešanas tempu, bet mazāk izteikts tas bijis marginālajās teritorijās ar augstu zemju pamešanas risku.

Latvijas mežu ilgtspējīgā apsaimniekošanā nākotnē svarīgi būs pieņemtie lēmumi par jauno meža zemju – to meža platību, kuras izveidojušās pēdējo 50 gadu laikā, – apsaimniekošanu. Tā kā aptuveni 75% šo jauno meža zemju pieder privātajiem īpašniekiem, pieaugoša nozīme nākotnē būs meža īpašnieku kooperācijai un meža īpašumu konsolidācijai, kas ļaus efektīvāk apsaimniekot šobrīd sadrumstalotos meža īpašumus atbilstoši ilgtspējīgas mežsaimniecības principiem.

¹⁰ Nikodemus et al. 2007.

Tāpat pagaidām neatbildēts ir jautājums par to, kādas būs ilgtermiņa ekoloģiskās sekas šādām dramatiskām ainavu pārmaiņām, kuras norisinājās 20. gs. otrajā pusē. Pētījumā konstatēta meža masīvu saslēgšanās un jaunu puduru izveidošanās, aizaugot aramzemēm un ganībām, izmaina ainavu ekoloģisko struktūru, kas nevar neietekmēt ekoloģiskās plūsmas un bioloģisko daudzveidību Latvijā.

Corona attēlu izmantošana ļauj veidot garākas augstas izšķirtspējas datu laikrindas zemes seguma izmaiņu pētījumos, un šādi garāku laika posmu pētījumi sniedz pilnīgāku skatījumu uz ainavu izmaiņu procesiem, virzošajiem spēkiem un šo procesu sekām mūsdienās un nākotnē.

Šis pētījums veikts ar ERAF finansiālu atbalstu pasākuma 1.1.1.2. *Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts* ietvaros projektā *Jauno meža zemju nozīme ainavas telpiskās struktūras izmaiņās Latvijā no 1967. līdz 2017. gadam* (Nr. 1.1.1.2/VIAA/2/18/277).

VĒRES

Boruks, A. (2003) *Zeme, zemnieks un zemkopība Latvijā*. Jelgava : LLU.

Fescenko, A.; Nikodemus, O.; Brūmelis, G. (2014) Past and contemporary changes in forest cover and forest continuity in relation to soils (Southern Latvia). *Polish Journal of Ecology*, 62, 4, 625–639.

Grosse, G.; Schirmermeister, L.; Kunitsky, V. V.; Hubberten, H. W. (2005) The use of CORONA images in remote sensing of periglacial geomorphology: an illustration from the NE Siberian coast. *Permafrost and Periglacial Processes*, 16, 2, 163–172.

Kuemmerle, T.; Olofsson, P.; Chaskovskyy, O.; Baumann, M.; Ostapowicz, K.; Woodcock, C. E.; Houghton, R. A.; Hostert, P.; Keeton, W. S.; Radeloff, V. C. (2011) Post-Soviet farmland abandonment, forest recovery, and carbon sequestration in western Ukraine. *Global Change Biology*, 17, 3, 1335–1349.

Meža apsaimniekošana (2019) Pieejams: <http://www.vmd.gov.lv/valsts-meza-dienests/statiskas-lapas/-meza-apsaimniekosana?nid=1472#jump> (20.07.2019.).

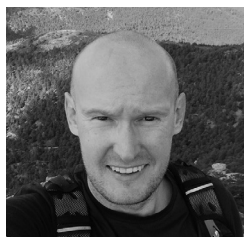
Nikodemus, O.; Bell, S.; Penēze, Z.; Krūze, I. (2010) The influence of European Union single area payments and less favoured area payments on the Latvian landscape. *European Countryside*, 2, 1, 25–41.

Penēze, Z. (2009) *Latvijas lauku ainavas izmaiņas 20. un 21. gadsimtā: cēloņi, procesi un tendences: Promocijas darbs*. Rīga : LU.

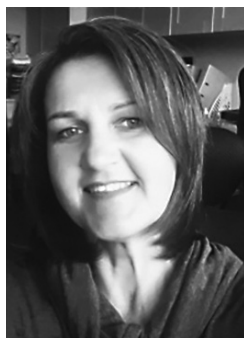
Potapov, P. V.; Turubanova, S. A.; Tyukavina, A.; Krylov, A. M.; McCarty, J. L.; Radeloff, V. C.; Hansen, M. C. (2015) Eastern Europe's forest cover dynamics from 1985 to 2012 quantified from the full Landsat archive. *Remote Sensing of Environment*, 159, 28–43.

van Vliet, J.; de Groot, H. L.; Rietveld, P.; Verburg, P. H. (2015) Manifestations and underlying drivers of agricultural land use change in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 133, 24–36.

ĀTRAUDZĪGO KOKU STĀDĪJUMU IZVĒRTĒJUMS, IZMANTOJOT AHP METODI

Kristaps Makovskis ir ieguvis *Bc. silv.* akadēmisko grādu Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) Meža fakultātē un *Mg. oec.* akadēmisko grādu LLU Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātē. Pašreiz strādā par zinātnisko asistentu Latvijas Valsts mežzinātnes institūtā (LVMI) *Silava* meža atjaunošanas un ieaudzēšanas darba grupā.

Dagnija Lazdiņa ir ieguvusi *Bc. biol.* un *Mg. biol.* akadēmisko grādu LU Bioloģijas fakultātē, pētot NaCl izraisīto stresu *Rhododendron Nova Zembla* šķirnes mikrospriedņiem *in vitro* apstākļos. Kā LVMI *Silava* zinātniskā asistente izstrādājusi promocijas darbu *Notekūdeņu dūņu izmantošanas iespējas kārkļu plantācijās* LLU Meža fakultātē, iegūstot mežzinātnes doktores zinātnisko grādu. Pašreiz ir vadošā pētniece LVMI *Silava* meža atjaunošanas, ieaudzēšanas un kokaugu stādījumu ārpus meža zemēm radošajā grupā. Aktuālie pētījumi saistīti ar bioekonomikas jautājumiem par meža atjaunošanu un ieaudzēšanu, kokaugu stādījumu veikšanu marginālās platībās un derīgo izrakteņu karjeru rekultivāciju, stādot kokus, ieskaitot šo darbu mašīnizācijas iespējas. Latvijas Zinātnes padomes eksperte vides biotehnoloģijas, vides inženierijas un enerģētikas, lauksaimniecības un mežzinātnes nozarē. Zinātnisku un populārzinātnisku rakstu un monogrāfiju nodaļu autore.

Dina Popluga ir ekonomikas doktore, asociētā profesore un pētniece LLU Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātē. Eksperte klimata politikas un vides jautājumos attiecībā uz lauksaimniecību. 36 zinātniskas publikācijas un pieredze 15 projektu īstenošanā.

Raksturvārdi: koku stādījumi, kārkļu stādījumi, apšu hibrīdu stādījumi, kokaugu stādījumi, agromežsaimniecības stādījumi.

Ievads

Biomasa ir galvenais atjaunojamās enerģijas avots Eiropas Savienībā, kas veido 63,8% no visiem atjaunojamajiem resursiem.¹

Lai samazinātu oglekļa emisijas nākotnē, par vienu no instrumentiem mērķa sasniegšanai tiek uzskatīta biomasas izmantošanas palielināšana enerģijas ražošanā. Ātraudzīgo koku stādījumu ierīkošana ir viens no veidiem, kā veicināt siltumnīcefektu gāzu emisiju samazināšanu un palielināt atjaunojamās enerģijas izmantošanu siltumenerģijas un elektroenerģijas ražošanā.² Pēc Lauku atbalsta dienesta

¹ Bioenergy Europe 2018, 201.

² Njakou et al. 2015.

datiem, 2017. gadā no 2 252 043 hektāriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes (LIZ) 12,4% tika uzskaitīti kā nekoptas LIZ.³ Daļa šo platību šobrīd netiek izmantotas ražošanā un nākotnē varētu tikt izmantotas biomasas ražošanai. Ātraudzīgo stādījumu ierīkošana palielinās darbavietu skaitu lauku apvidos, kā arī nodrošinās darbaspēka izmantošanas iespējas ziemas periodā, kad notiek koku stādījumu biomasas novākšana un nenotiek citu lauksaimniecības produktu novākšana.

Parādoties efektīvākam zemes izmantošanas veidam, rekultivējot platības, zemes platības iespējams atgriezt atpakaļ lauksaimniecības produktu ražošanai piemērotās platībās.⁴ Latvijas apstākļos piemērotākās sugas ātraudzīgo stādījumu ierīkošanai ir kārklis (*Salix* spp.), hibrīdā apse (*Populus* spp.), papele (*Populus* spp.) un baltalksnis (*Alnus incana*).

Metodika

Lai vispusīgi novērtētu Latvijas apstākļiem piemērotākos ātraudzīgo koku stādījumu veidus, tika izmantota amerikāņu matemātiķa T. Saati aprakstītā hierarhiju analīzes metode (*The Analytic Hierarchy Process*).⁵ AHP metode ir matemātiski pamatota, un tā ļauj iegūt objektīvus rezultātus, pamatojoties uz aptaujāto ekspertu vērtējumiem.

Lai veiktu AHP analīzi, tika aptaujāti šādi eksperti:

- 1) Mudrīte Daugaviete – LVMI *Silava* vadošā pētniece;
- 2) Mārtiņš Zeps – LVMI *Silava* pētnieks;
- 3) Andis Lazdiņš – LVMI *Silava* vadošais pētnieks;
- 4) Andis Bārdulis – LVMI *Silava* pētnieks, zemnieku saimniecības *Andrupēni* īpašnieks;
- 5) Aldis Jansons – LLU Zemkopības zinātniskā institūta vadošais pētnieks, direktors;
- 6) Jānis Vičovskis – LLU Zemkopības zinātniskā institūta vadošais pētnieks;
- 7) Ingūna Krīgere – Latvijas Kūdras asociācijas valdes locekle;
- 8) Jovita Pilecka – LLU Vides un ūdenssaimniecības katedras pētnieka asistente, vieslektore;
- 9) Inga Grīnfelde – LLU Vides un ūdenssaimniecības katedras docente;
- 10) Uldis Ameriks – SIA *Laflora* valdes priekšsēdētājs;
- 11) Jānis Knipsis – Mazo meža īpašnieku biedrības valdes priekšsēdētājs.^{6, 7, 8}

Metodes pirmajā līmenī tika izvirzīts mērķis – lauksaimniecībā neizmantojās zemes izmantošana ātraudzīgo koku audzēšanai. Otrajā līmenī ekspertiem tika dots uzdevums novērtēt ekonomiskos, sociālos, vides vai

1. tabula. Faktoru ietekmējošie kritēriji saistībā ar sasniedzamo mērķi

Ekonomisko faktoru kritēriji	Sociālo faktoru kritēriji
<ul style="list-style-type: none"> • Sākotnējās investīcijas • Ekonomiskais ieguvums • Darbaspēka pieejamība • Atbalsta maksājumi 	<ul style="list-style-type: none"> • Lauku ainavas dažādošana • Cilvēku piesaiste lauku reģioniem • Jaunu zināšanu ienese lauku reģionos • Sadarbības veicināšana
Vides faktoru kritēriji	Tehnoloģisko faktoru kritēriji
<ul style="list-style-type: none"> • Bioloģiskā daudzveidība • Oglekļa piesaiste • Augsnes kvalitātes uzlabošana • Atjaunojamo resursu izmantošana 	<ul style="list-style-type: none"> • Tehnikas pieejamība biomasas ražošanai • Iekārtu pieejamība biomasas izmantošanai • Piemērotu platību pieejamība • Zināšanu pieejamība

⁴ Lazdiņa 2009, 58.

⁵ Saati 1981.

⁶ Lēnerts 2018.

⁷ Platonova 2016.

⁸ Pelše 2007.

2. tabula. Ātraudzīgo koku stādījumu alternatīvas stādījumu ierīkošanai lauksaimniecībā neizmantotās zemēs

Nr. p. k.	Ātraudzīgo koku stādījumu veids	Apraksts
1.	Ekstensīvi apsaimniekoti kārkļu stādījumi (Manuāla novākšana)	Stādījums tiek audzēts 25 gadus ar aprites periodu četri gadi. Kārkli tiek novākti manuāli, izmantojot rokas instrumentus, un pievesti lauka malā ar traktortehniku. Kārkļu stumbri tiek šķeldoti ar mobilo šķeldotāju, iekrauti transporta mašīnās un piegādāti patērētājam. Galvenais stādījumu produkts ir koksnes šķeldas
2.	Intensīvi apsaimniekoti kārkļu stādījumi (Industriāla novākšana)	Stādījums tiek audzēts 25 gadus ar aprites periodu trīs gadi. Kārkli tiek novākti ar pļaušanas kombainu, kas vienlaicīgi pļauj un šķeldo piekabē. Līdz lauka malai šķeldas tiek aizvestas ar traktortehniku. Pēc uzglabāšanas šķeldas tiek iekrautas transporta mašīnās un piegādātas patērētājam. Pēc katras pļaušanas platība tiek ielabota ar koksnes pelniem, kurus iespējams iegūt no tuvākajām katlumājām (visbiežāk bez maksas, parasti sedzot tikai transporta izdevumus līdz izkasišanas vietai). Galvenais stādījumu produkts ir koksnes šķeldas
3.	Apses hibrīdu kokaugu stādījums	Stādījums tiek audzēts 30 gadus ar aprites periodu 15 gadi. Otrā aprīte tiek audzēta no atvasēm. Stādījumu produkti ir papīrmalka, malka un koksnes šķeldas
4.	Apses hibrīdu agromežsaimniecības stādījums	Stādījums tiek audzēts 30 gadus ar aprites periodu 15 gadi. Pirmos piecus gadus apses hibrīdi tiek audzēti kopā ar daudzgadīgajiem zālaugiem, kuri ir iesēti starp koku rindām. Pirmos piecus gadus tiek ievāktas zālaugu sēklas, kas tiek pārdotas. Otrā aprīte tiek audzēta no atvasēm. Stādījumu produkti ir zālaugu sēklas, papīrmalka, malka un koksnes šķeldas
5.	Apses hibrīdu plantāciju mežs	Stādījums tiek audzēts 40 gadus ar aprites periodu 20 gadi. Otrā aprīte tiek audzēta no atvasēm. Stādījumu produkti ir zāģbalķi, papīrmalka, malka un koksnes šķeldas

tehnoloģiskos faktoros, kas ietekmē mērķa sasniegšanu. Katram faktoram tika izvirzīti četri kritēriji, pēc kuriem novērtēt stādījumu veidu. Kritēriji tika noteikti pirms aptaujas, un ekspertiem nebija iespējams izmainīt esošos vai pievienot jaunus kritērijus. Trešajā metodes līmenī eksperti noteica iepriekš izvirzīto faktoru ietekmējošo kritēriju svarīgumu saistībā ar sasniedzamo mērķi (1. tabula).

Metodes ceturtajā līmenī ekspertiem tika piedāvāti pieci varianti lauksaimniecībā neizmantotās zemes izmantošanai ātraudzīgo koku stādījumiem (2. tabula).

Pirms aptaujas eksperti tika iepazīstināti ar analītiskās hierarhijas metodes teorētisko pamatojumu un pētījuma aktualitāti. Aptaujas anketas tika aizpildītas elektroniski vai tiekoties personiski ar ekspertu.

Izmantojot AHP metodi, iespējams sarežģītu un nestrukturētu problēmu sadalīt

komponentos un, izmantojot iepriekš izvēlētu ekspertu zināšanas un pieredzi, iegūt zinātniski pamatotus rezultātus.⁹ Šī metode iepriekš izmantota līdzīgos pētījumos par dažādiem zemes apsaimniekošanas scenārijiem un piemērotāko scenāriju izvēli.^{10, 11}

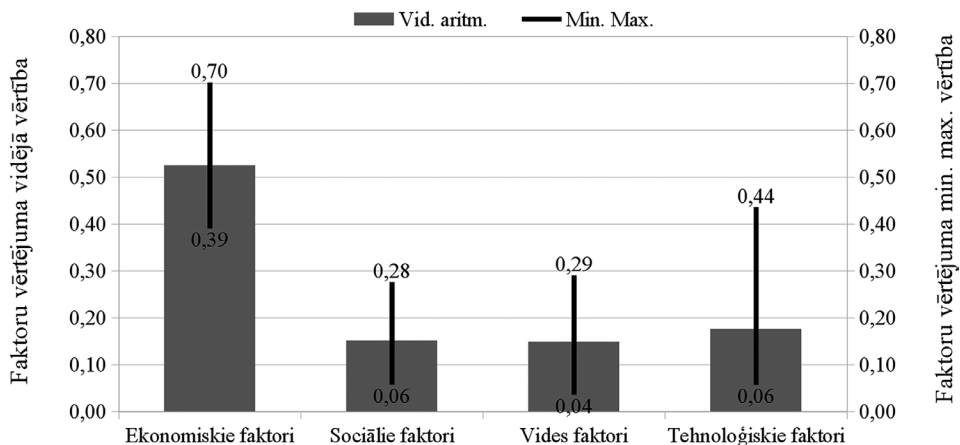
Rezultāti un secinājumi

Ekspertu vērtējumu apkopo, aprēķinot katra vērtējuma aritmētisko vidējo un izkliedi. Izkliede tiek attēlota kā amplitūda no minimālās līdz maksimālajai vērtībai katrā konkrētajā vērtējumā. Izvērtējot faktoros, eksperti ekonomiskās grupas faktoros ir vērtējuši augstāk (0,52), salīdzinot ar tehnoloģiskajiem (0,18),

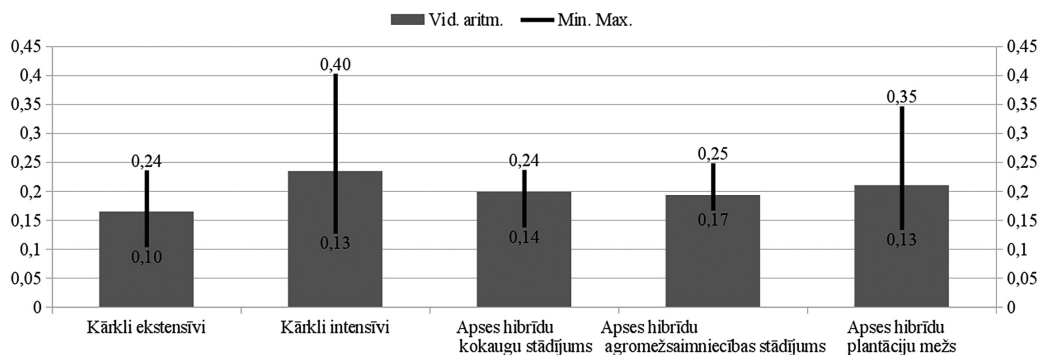
⁹ Lēnerts 2018.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Platonova 2016.

1. attēls. Lauksaimniecībā neizmantotās zemes izmantošana ātraudzīgo koku stādījumu audzēšanai. Ekspertu vērtējums par ekonomiskajiem, sociālajiem, vides un tehnoloģiskajiem faktoriem

2. attēls. Ekspertu vērtējums par piemērotāko ātraudzīgo koku stādījumu veidu lauksaimniecībā neizmantotās zemēs

vides (0,15) un sociālajiem faktoriem (0,15) (1. attēls).

Vērtējot kritēriju nozīmi ekonomiskajā faktorā, nozīmīgākais kritērijs ekspertu vērtējumā ir ekonomiskais ieguvums (0,44), tālāk seko sākotnējais investīciju apjoms (0,27), atbalsta maksājumi (0,18) un darbaspēka pieejamība (0,12). Vērtējot tehnoloģiskos kritērijus, būtiskākais ir piemērotu platību pieejamība (0,43), tālāk seko iekārtu pieejamība biomasas izmantošanai (0,24), zināšanu pieejamība (0,18) un tehnikas pieejamība biomasas ražošanai (0,15). Būtiskākais sociālais kritērijs ir cilvēku piesaiste lauku reģioniem (0,38), kam seko jaunu zināšanu ienesē lauku reģionos (0,23), lauku ainavas dažādošana (0,21) un sadarbības veicināšana (0,18). Būtiskākais

vides kritērijs ir augsnes kvalitātes uzlabošana (0,31), kam seko atjaunojamo resursu izmantošana (0,27), oglekļa piesaiste (0,23) un bioloģiskā daudzveidība (0,19).

Izvērtējot piecus dažādu ātraudzīgo koku stādījumu veidus, par piemērotāko izmantošanai lauksaimniecībā neizmantotās zemēs eksperti atzina intensīvi apsaimniekotu kārkļu stādījumu ierīkošanu (0,24), kurš tajā pašā laikā tika vērtēts vispretrunīgāk (ar vislielāko izkliedi). Tālāk seko apses hibrīdu plantāciju mežs (0,21), kokaugu stādījums (0,20) un agromežsaimniecības stādījums (0,19), kuri visi tiek vērtēti salīdzinoši līdzīgi. Viszemāk tiek vērtēts kārkļu stādījums, kurš tiek apsaimniekots ekstensīvi (0,16), lai arī tā vērtējums ir ar vismazāko izkliedi (2. attēls).

Ekspertu vērtējumi liek secināt, ka ekonomiskie faktori ir svarīgākie, tas jāņem vērā, izvēloties kādu no stādījumu veidiem. Negūstot ienākumus no konkrētā stādījumu veida stādījumiem, zemes īpašnieks visticamāk izvēlēsies citu stādījumu vai citu zemes izmantošanas veidu.

Raksta tapšanā tika izmantots finansējums no Eiropas Savienības pētniecības un inovācijas programmas *Apvārsnis 2020* atbalstītā projekta *Biomateriālu izmantošanas stratēģijas un ceļveži ES lauku un reģionālās attīstības uzlabošanai (BE-Rural)* (Nr. 818478).

VĒRES

Bioenergy Europe: Statistical Report (2018) The European Pellet Council (EPC).

Lauku atbalsta dienests (2017) LIZ apsekošanas rezultāti novadu griezumā, 2017. gads. Pieejams: http://www.lad.gov.lv/files/zva_17_gat_tabula.pdf (18.07.2019.).

Lazdiņa, D. (2009) *Notekūdeņu dūņu izmantošanas iespējas kārkļu plantācijās (Usage of Sewage Sludge in Willow Plantations)*. Promocijas darba kopsavilkums *Dr. silv. zinātniskā grāda iegūšanai mežzinātnes nozarē, meža ekoloģijas un mežkopības apakšnozarē*. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

Lēnerts, A. (2018) *Siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšana – lauksaimniecības ilgtspējīgai attīstībai Latvijā*. Promocijas darbs ekonomikas doktora (*Dr. oec.*) zinātniskā grāda iegūšanai. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

Njakou Djomo S.; Ac, A.; Zenone, T.; De Groote, T.; Bergante, S.; Facciotto, G.; Sixto, H.; Ciria, P.; Weger, J.; Ceulemans, R. (2015) Energy performances of intensive and extensive short rotation cropping systems for woody biomass production in the EU. *Renewable Sustainable Energy Reviews*, 41, 845–854.

Pelše, M. (2007) Zemnieku sociālā kapitāla attīstības iespējamo scenāriju izvērtējums. *LLU Raksti*, 19 (314), 89–98.

Platonova, D. (2016) *Ekspertu vērtējums par zemes degradācijas noteikšanas kritēriju savstarpējo ietekmi*. Pieejams: https://www.lps.lv/uploads/docs_module/4_Ekspertu%20v%C4%93rt%C4%93jums%20par%20zemes%20degrad%C4%81cijas%20noteik%C5%A1anas%20krit%C4%93riju%20savstarp%C4%93jo%20ietekmi.pdf (18.07.2019.).

Saaty, T. (1981) *The Analytic Hierarchy Process*. USA.

MEŽA EKOSISTĒMU ATAINOJUMS LATVIJAS AINAVU GLEZNICĪBĀ

Ilze Pauliņa ir apguvusi vides dizainu Rēzeknes Mākslas un dizaina vidusskolā un ieguvusi profesionālo bakalaura grādu interjera dizainā Ekonomikas un kultūras augstskolā. Interesējas par mākslu, kultūru un vidi un šo kategoriju savstarpējām kopsakarībām. Patlaban strādā LVMI *Silava* un piedalās pētījumā *Mežsaimniecības ietekme uz meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem*, kurā pēta ekosistēmu kultūras pakalpojumu kategorijas, ko ir sarežģīti novērtēt ekonomiskā izteiksmē.

Zane Lībiete pabeigusi Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultāti, 2008. gadā aizstāvējusi promocijas darbu par vienvecuma egļu tīraudžu augšanas potenciālu. Patlaban studē Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē, Kultūras un sociālās antropoloģijas maģistra studiju programmā. LVMI *Silava* koordinē pētījumus, kas saistīti ar mežsaimniecības ietekmi uz vielu apriti un ūdens kvalitāti, kā arī ar meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem kopumā, interesē starpdisciplināra pieeja minētajiem jautājumiem.

Raksturvārdi: meža ekosistēmas, kultūras ekosistēmu pakalpojumi, iedvesma, radošums, ainavu gleznas.

Ievads

Meži ir daudzfunkcionālas ekosistēmas, kas nodrošina daudzveidīgus ekosistēmu pakalpojumus. Šis daudzpusīgais mērķis ietverts globālā¹ un nacionālā² regulējumā, nosakot, ka “meža resursi un meža zeme jāapsaimnieko un ilgtspējīgi jāizmanto pašreizējo un nākamā paaudžu sociālo, ekonomisko, ekoloģisko, kultūras un garīgo vajadzību nodrošināšanai”.

Dažādie pakalpojumi, ko sniedz meži, iekļauj nodrošinošos, regulējošos un kultūras pakalpojumus³ vai, pēc Vispārējās starptautiskās ekosistēmu pakalpojumu klasifikācijas⁴, nodrošinošos, regulējošos un uzturošos, un kultūras pakalpojumus⁵. Ekosistēmu kultūras pakalpojumi iekļaujas visās minētajās klasifikācijas sistēmās un veido nozīmīgu un neaizstājamu sastāvdaļu dabas ieguldījumam cilvēces labklājībā.

³ Shvidenko et al. 2005; TEEB 2010.

⁴ Common International Classification of Ecosystem Services (CICES).

⁵ Haines-Youn, Potschin 2018.

¹ ANO 1992.

² Latvijas Republikas Meža likums 2000.

Tomēr, lai gan ekosistēmu kultūras pakalpojumi tiek atzīti par ļoti nozīmīgiem cilvēces labklājībai⁶, par dažām šo pakalpojumu grupām, ieskaitot ekosistēmu sniegto iedvesmu radošām nodarbēm, ir ļoti maz pieejamās informācijas. Tas lielā mērā saistīts ar grūtībām aprakstīt un kvantitatīvi novērtēt tos ekosistēmu pakalpojumus, kas nesniedz skaidrus materiālus labumus. Kaut gan nav noliedzams, ka dabai ir liela ietekme uz kultūru un ka gan dabiskas, gan apsaimniekotas ekosistēmas iedvesmo plašu kultūras izpausmju spektru, zinātniskā literatūra par šo tēmu ir ļoti pieticīga.

Tūkstošgades ekosistēmu pakalpojumu novērtējums izšķir piecus galvenos iedvesmas pakalpojumu veidus: verbālā māksla un rakstniecība, ko iedvesmo daba; skatuves māksla; vizuālā māksla; dizains un mode; plašsaziņas mediji kopumā. Daba ir izmantota kā iedvesmas avots daudzos literāros darbos, tā ir ietekmējusi deju, dziesmas un teātri, ir daudz piemēru dažādu ekosistēmu attēlojumam gleznās, skulptūrās un lietišķās mākslas darbos, dabas skaistums plaši izmantots arī ikdienā lietojamajos priekšmetos, un dabu plaši izmanto plašsaziņas mediji dažādu programmu veidošanai, kā arī produktu pārdošanai.⁷

Baltijas valstīs uz Ziemeļvalstīs mežs ir dominējošā sauszemes ekosistēma, kas lielā mērā ietekmējusi cilvēku labklājību, nodrošinot ar resursiem gan tieši, gan netieši, regulējot klimatu. Tajā pašā laikā daba sniedz daudz vairāk nekā tikai praktiski izmantojamās vērtības un dominējošās ekosistēmas nenoliedzami ir veidojušas arī reģiona iedzīvotāju kultūras identitāti. Latvijā meži klāj vairāk nekā pusi no valsts platības⁸ un meža ekosistēmas tradicionāli ir bijušas nozīmīgas daudzos aspektos.

Šajā pētījumā esam pievērsušās specifiskai kultūras ekosistēmu pakalpojumu apakšskatēģorijai – iedvesmai mākslinieciskām izpausmēm. Mēs analizējam, kā meža ekosistēmas ir ietekmējušas Latvijā gleznotās ainavas, centāties identificēt biežāk attēlotās meža ekosistēmas un meklējām sakarības starp gleznām, kurās atainots mežs, un mežainuma izmaiņām,

un reģionu raksturojumu, kuros strādājuši mākslinieki.

Materiāls un metode

Lai novērtētu dažādu meža ekosistēmu tipu un to elementu nozīmi, tika izvērtēti Latvijas mākslinieku darbi, izmantojot divas datu kopas: 1) Latvijas Mākslinieku savienības fondus (kopā 512 gleznas, kas radītas 20. un 21. gadsimtā); 2) tiešsaistē pieejamo informāciju no mākslas izsoļu namiem (kopā 3131 glezna, kas izsolīta kopš 2005. gada, radīta galvenokārt 20. un 21. gadsimtā, dažas 19. gadsimtā). Mākslas darbu izsoļu namu mājaslapās ir pieejamas gleznu fotogrāfijas, tāpēc ir iespējams tās vizuāli izvērtēt. Sākotnēji tika definētas desmit kategorijas gleznu klasifikācijai: 1) nav attēlots mežs vai tā elementi; 2) priežu (*Pinus sylvestris* L.) mežs; 3) egļu (*Picea abies* [L.] Karst.) mežs; 4) bērzu (*Betula* spp.) mežs; 5) jaukts skujkoku mežs; 6) jaukts lapkoku mežs; 7) jaukts mežs; 8) slapjš mežs; 9) mežs ar neidentificējamām koku sugām; 10) meža fragmenti/elementi cita tipa ainavā. Pēc tam kategoriju skaits tika samazināts, lai nodrošinātu pietiekamu meža ainavu reprezentāciju katrā grupā, un tālākā analizē tika iekļautas sešas kategorijas: 1) nav attēlots mežs vai tā elementi; 2) skujkoku mežs (priežu, egļu vai jaukts skujkoku); 3) lapkoku mežs (bērzu un jaukts lapkoku); 4) jaukts mežs; 5) mežs ar neidentificējamām koku sugām; 6) meža fragmenti/elementi cita tipa ainavā. Slapjie meži tika izslēgti no analīzes ļoti nelielās pārstāvniecības dēļ. Lai identificētu nozīmīgākās meža ainavas, tika veikta vienkārša statistiskā analīze.

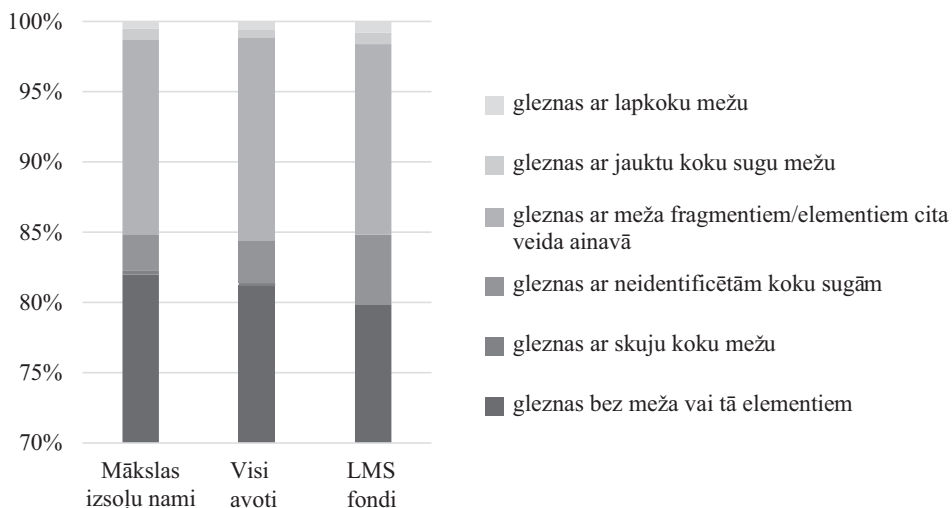
Lai novērtētu, vai mežainuma izmaiņām valstī ir bijusi ietekme uz mākslinieku izvēli atainot meža ekosistēmas savos darbos, salīdzinājām pieejamos datus par mežainumu⁹ ar gleznu skaitu, kurās parādīti dažādu veidu meži (izmantojot vidējos rādītājus pa desmitgadēm). Šajā gadījumā analizē netika iekļautas gleznas, kurās attēloti tikai meža fragmenti vai elementi; izmantojām tikai tos darbus, kur mežs ainavā dominē. Pilna informācija par mežainumu un atbilstošo gleznu skaitu bija

⁶ Millennium Ecosystem Assessment 2005, 155.

⁷ de Groot et al. 2005.

⁸ Latvijas Republikas Zemkopības ministrija 2019.

⁹ Kronītis 1965.

1. attēls. Meža ekosistēmu un meža elementu attēlošanas biežums analizētajās gleznās (Pauliņa, Lībiete 2019)

pieejama laika posmam no 20. gs. 20. līdz 90. gadiem (ieskaitot), un šis laika ietvars arī tika izmantots analizē.

Lai novērtētu, vai un kā dominējošā ainava, kas raksturīga kāda mākslinieka dzīves un darba vietai, ir ietekmējusi viņa radošās izpausmes, tika analizēta pieejamā informācija no tādu mākslinieku biogrāfijām, kuru darbi bija iekļauti pētāmajās datu kopās. Izmantojām dalījumu šādos apgabalos: 1) Rīga; 2) Pierīga; 3) Latgale; 4) Zemgale; 5) Vidzeme; 6) Kurzeme; 7) nezināms.

Rezultāti un diskusija

Gleznas, kurās atainots mežs vai meža elementi, veidoja caurmērā 19% no visiem analizētajiem mākslinieku darbiem (pilnā datu kopa, darbi no 20. un 21. gadsimta); abās atsevišķajās datu kopās šis īpatsvars bija visai līdzīgs (18% gleznām no izsoļu namiem un 20% gleznām no Latvijas Mākslinieku savienības fondiem). Arī gleznu īpatsvars ar meža fragmentiem vai elementiem (no gleznām, kur vispār bija attēlots mežs) abās datu kopās bija līdzīgs: vidēji 76%. Nākamā biežāk attēlotā kategorija ir mežs ar neidentificējamām koku sugām, tam seko jauktu koku sugu mežs, lapkoku mežs un skuju koku mežs (attiecīgi 16%,

4%, 3% un 1% no visām gleznām, kur attēlots mežs) (1. attēls).

Dažādo meža ainavu attēlojums gleznās atspoguļo gan Latvijai raksturīgo meža ainavu, ko veido relatīvi mazas audzes (vidējais nogabala lielums Latvijā ir $1,26 \pm 1,46 \text{ ha}^{10}$) ar skuju koku un lapkoku mozaīkveida rakstu, gan arī mākslinieku estētisko uztveri, biežāk izvēloties atainot krāsainākos un neregulārākos jauktos mežus vai lapkoku mežus, nevis salīdzinoši vienveidīgākos un homogēnākos skuju koku mežus.

Meža fragmenti vai meža elementi bieži tiek izmantoti par fonu vai akcentu kompozīcijas izlīdzināšanai cita veida ainavās.

Latvijā 20. gadsimta gaitā mežainums pakāpeniski pieauga, palielinoties no 26% 1920. gadā līdz 44% 1990. gadā. Zemes īpašumtiesību un zemes izmantošanas struktūra radikāli izmainījās pēc Pirmā pasaules kara un valsts neatkarības pasludināšanas; meži pārsvarā nonāca valsts īpašumā, bet lauksaimniecības zemes – privātīpašumā. 20. gs. 30. gados valstiskā mērogā tika veicināta lauksaimniecības zemju apmežošana atsevišķos reģionos gan tāpēc, ka lauksaimniekiem bija

¹⁰ Meža valsts reģistra dati. Sk. Meža statistikas CD 2018.

2. attēls. Korelācija starp mežainumu (%) un meža attēlojuma biežumu gleznās (Pauliņa, Lībiete 2019)

Tabula. Analizēto mākslas darbu autoru dzimšanas vietas ($n = 175$) (Latvijas Mākslinieku savienības datu kopa)

	Rīga	Pierīga	Latgale	Zemgale	Vidzeme	Kurzeme	Nav zināms
Mākslinieku skaits	51	14	12	18	36	22	22
% no kopējā	29,1	8,0	6,9	10,3	20,6	12,6	12,6

vajadzīgi koksnes resursi, gan arī tāpēc, ka tika uzskatīts: meža platību palielināšanās palielinās eksporta vērtību¹¹. Konstatējam pozitīvu korelāciju pa desmitgadēm starp mežainumu Latvijā un gleznu skaitu, kurās attēlots mežs (2. attēls). Šie rezultāti gan ir vērtējami piesardzīgi, tāpēc ka, visticamāk, arī citi faktori bez mežainuma palielināšanās ir ietekmējuši šo procesu, piem., pieaugošais mākslinieku skaits. Tomēr šo var uzskatīt par pietiekami nozīmīgu tendenci un iegūtie rezultāti netieši apstiprina meža ekosistēmu kā iedvesmas avota nozīmi mākslā.

Vairāk nekā viena trešā daļa mākslinieku (65), kuru darbi tika analizēti, bija dzimuši Rīgā vai tās apkārtnē. No pārējiem apgabaliem visvairāk pārstāvēta bija Vidzeme (tabula). Kaut arī daļa mākslinieku dzimuši pilsētās, tomēr Latvijas lauku apvidos pilsētu tuvumā parasti

atrodas arī meži un varam pieņemt, ka lielākajai daļai mākslinieku bijusi cieša saikne ar dabiskajām ekosistēmām. Lai gan 20. gadsimtā kaut vai tikai sarežģītās politiskās situācijas dēļ vien mākslinieku dzīvesvietas bijušas visai mainīgas neatkarīgi no viņu dzimšanas vietām, varam pieņemt (un to apliecina arī mākslinieku biogrāfijas), ka daudzi mākslinieki lielu daļu dzīves pavadījuši savā dzimtajā pusē. No iegūtajiem datiem nav iespējams secināt, vai mākslinieku radošo darbību vairāk ietekmējusi pilsētas vai lauku vide, tomēr domājams, ka liela daļa no viņiem daudz laika pavadījuši dabā, gleznojot plenēros.

3.–6. attēlā redzamas lauku ainavas, ko gleznojuši četri Latvijas mākslinieki, kas dzimuši atšķirīgos Latvijas apgabalos, un viņu mākslas darbos iespējams saskatīt dažas raksturīgas reģionālas savdabības.

¹¹ Bells, Nikodemus 2000.

3. attēls. *Pirms 20 gadiem* (1965). Ģederts Eliass, Zemgale

4. attēls. *Saulaina diena mežā* (1962). Kārlis Miesnieks, Vidzeme

5. attēls. *Rudens* (1976). Rūdolfs Pinnis, Vidzeme

6. attēls. *Rudens* (1968). Jāzeps Piņoznis, Latgale

Ainavu attēlojuma piemēri (3.–6. attēls) 20. gadsimta Latvijas mākslinieku gleznās¹²

Pirmo ainavu gleznojis Ģederts Eliass (1887–1975), kurš dzimis Platones novadā, Jelgavas apkārtnē, Zemgalē. Reālisma pārstāvis, strādājis dažādos žanros. Piemērs rāda lauksaimnieku, kas apstrādā zemi Zemgalei tipiskā lauku ainavā. Zemgale atrodas Latvijas dienvidu daļā, un gan tagad, gan vēsturiski tai

raksturīgs augstākais lauksaimniecības zemju īpatsvars un salīdzinoši mazs mežainums.

Otrās gleznas autors Kārlis Miesnieks (1887–1977) dzimis Jaunpiebalgas novadā, Vidzemē. Reālisma pārstāvis, gleznojis klusās dabas, ainavas, portretus. Mākslinieka dzimtajam novadam raksturīgas lielas mežu platības, un gleznotā ainava var tikt uzskatīta par reģionam visai tipisku.

Trešā glezna ir Rūdolfa Piņņa darbs (1902–1992). Viņš dzimis Madonā, Vidzemē. Viens no pazīstamākajiem un populārākajiem latviešu gleznotājiem, fovisma stila pārstāvis Latvijas glezniecībā. Viņa darbiem raksturīga

¹² Pauliņa, Lībiete 2019.

7. attēls. Dabiskās ekosistēmas kā iedvesma radošumam

(Pauliņa, Lībiete 2019)

dinamika un ekspresija, piesātinātas krāsas. Daudzās Rūdolfa Piņņa gleznās attēlots mežs, un, kaut arī izmantotā stila dēļ lielākoties nav iespējams izšķirt konkrētas sugas vai meža tipus, varam uzskatīt, ka mākslinieka dzīves un darba vieta ir ietekmējusi viņa radošās izpausmes.

Ceturtais glezns autors Jāzeps Pīgoznis (1934–2014) dzimis Silmalas pagastā, Latgalē. Daudzpusīgs mākslinieks. Ezeri, pakalni un nelielas meža platības ir raksturīgas Latgales reģionam un nolasāmas arī šajā piemērā.

Protams, aplūkotie piemēri analizēti, lielā mērā balstoties uz pieņēmumiem. Mākslinieku biogrāfijas bieži ir nepilnīgas 20. gadsimta sarežģītās politiskās un ekonomiskās situācijas dēļ. Katra mākslinieka personiskais stils ir ietekmējis dabas atveidojumu, un daudzos gadījumos nebija iespējams detalizētāk analizēt attēloto meža tipu. Tomēr šie piemēri norāda uz zināmām tendencēm un sniedz ieskatu, kā ekosistēmas nodrošina kultūras pakalpojumus, šajā gadījumā – iedvesmu mākslas darbu radīšanai. Pētījuma rezultāti gan tieši, gan netieši apstiprina, ka reģionā dominējošās ekosistēmas, šajā gadījumā – meži, ir ļoti nozīmīgi attiecīgā apgabala iedzīvotāju kultūras identitātes veidošanā, ieskaitot radošās izteiksmes formu (7. attēls). Pētījums norāda arī, ka mākslas darbi var tikt izmantoti, lai labāk izprastu un ilustrētu atsevišķu ekosistēmu tipu un to elementu nozīmi radošuma iedvesmošanā un uzturēšanā. Ar mākslas darbiem mākslinieki atklāj sabiedrībai savu pasaules un vērtību uztveres modeli, tādējādi bagātinot arī citu cilvēku kultūras pieredzi.

Jāsaprot, ka kultūra ir sarežģīta parādība, kas ietver gan materiālus, gan nemateriālus

aspektus, un pēdējie visbiežāk tiek piedzīvoti un izbaudīti, nevis aprakstīti vai novērtēti¹³. Tomēr mēģinājumi kvantificēt nemateriālos pakalpojumus ir svarīgi, jo tādējādi tiek radīti rīki, kas ļauj iekļaut ekosistēmu apsaimniekošanā papildu aspektus un ir ļoti vajadzīgi ekosistēmu sniegto pakalpojumu daudzfunkcionalitātes izpratnei. Tā pētījumā par ekosistēmu kā iedvesmas avota nozīmi populārajā mūzikā secināts, ka ekosistēmas sniegušas 0,6 miljardu dolāru ieguldījumu mūzikas industrijā desmit gadu laikā, un interesanti, ka viena no nozīmīgākajām ekosistēmām šajā aspektā bijuši tropu meži¹⁴.

Pētījumi, kuros analizēts kāda viena ekosistēmas tipa atainojums, lai kvantitatīvi novērtētu šīs ekosistēmas nozīmi kultūras (iedvesmas) ekosistēmu pakalpojumu nodrošināšanā, ir reti sastopami, un, saskaņā ar autorēm pieejamo informāciju, šeit aprakstītais ir pirmais šāda veida pētījums Baltijas valstīs. Tas var tikt paplašināts un detalizēts, iekļaujot vēl citus radošuma aspektus, ko ietekmē ainava un ekosistēmas, kā arī, piem., iekļaujot mākslas tirgus analīzi, tādējādi cenšoties piešķirt pētītajam ekosistēmu pakalpojumam naudas vērtību.

Secinājumi

Relatīvi augstais gleznu īpatsvars ar meža ainavas vai meža elementu atainojumu (gandrīz trešā daļa no visām analizētajām gleznām) apliecina meža ekosistēmas kultūras

¹³ Satterfield et al. 2013.

¹⁴ Coscieme 2015.

pakalpojuma (šajā gadījumā – iedvesmas mākslas darbu radīšanai) nozīmi Latvijā.

Visbiežāk sastopamais meža ekosistēmas attēlojums ainavā izpildīts meža elementu vai meža fragmentu veidā, lai līdzsvarotu darba kompozīciju un akcentētu galveno tēmu. Nākamā biežāk sastopamā grupa ir meži ar neidentificējamām koku sugām un jaukti meži.

Vērojams, ka, pieaugot meža īpatsvaram Latvijas ainavā, pieaug gleznu skaits, kurās attēlots mežs.

Ainavu īpatnības, kas raksturīgas Latvijas ainavu gleznotāju dzimšanas un darba vietām, novērojamas viņu radošajās izpausmēs gleznās.

Šis pētījums daļēji īstenots Latvijas Valsts mežzinātnes institūta *Silava* un AS *Latvijas valsts meži* sadarbības pētījumu programmas Nr. 5-5.5_006_101_16_6 *Mežsaimniecības ietekme uz meža un saistīto ekosistēmu pakalpojumiem* ietvaros.

VĒRES

- Apvienoto Nāciju Organizācijas Meža izmantošanas principi (1992) *Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Annex III: Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests*. Rio de Janeiro (03.–14.06.1992.).
- Bells, S.; Nikodemus, O. (2000) *Rokasgrāmata meža ainavas plānošanai un dizainam*. Rīga : McĀbols.
- Coscieme, L. (2015) Cultural ecosystem services: The inspirational value of ecosystems in popular music. *Ecosystem Services*, 16, 121–124.
- de Groot, R.; Ramakrishnan, P. S.; van de Berg A.; Kulenthran, T.; Muller, S.; Pitt, D.; Wascher, D.; Wijesuriya, G.; Amelung, B.; Eliezer, N.; Gopal, A. R.; Rössler, M. (2005) Cultural and Amenity Services. *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends*, 1. Washington, D. C. : Island Press, 455–476.
- Haines-Young, R.; Potschin, M. B. (2018) Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1 and Guidance on the Application of the Revised Structure. Pieejams: www.cices.eu.
- Kronītis, J. (1965) *Latvijas mežu apsaimniekošana*. Rīga : Liesma.
- Latvijas Republikas Meža likums (2000).
- Latvijas Republikas Zemkopības ministrija (2019) Meža un meža zemes platības Latvijā. Pieejams: <https://www.zm.gov.lv/mezi/statiskas-lapas/nozares-informacija/meza-resursi?nid=1086#jump> (26.02.2019.).
- Meža statistikas CD (2018) Pieejams: <http://www.vmd.gov.lv/valsts-meza-dienests/statiskas-lapas/publikacijas-un-statistika/meza-statistikas-cd?nid=1809#jump> (05.01.2019.).
- Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and Human Well-being: Synthesis* (2005) Washington, D. C. : Island Press.
- Pauliņa, I.; Lībiete, Z. (2019) Analysis of landscape paintings to highlight the importance of forest ecosystems in Latvia. *Proceedings of the 25th International Scientific Conference Research for Rural Development 2019, Jelgava, Latvia, May 15–17, 2019*.
- Satterfield, T.; Gregory, R.; Klain, S.; Roberts, M.; Chan, K. M. (2013) Culture, intangibles and metrics in environmental management. *Journal of Environmental Management*, 117, 103–114.
- Shvidenko, A.; Barber, C. V.; Persson, R.; Gonzalez, P.; Hassan, R.; Lakyda, P.; McCallum, I.; Nilsson, S.; Pulhin, J.; van Rosenburg, B.; Scholes, B. (2005) *Forest and Woodland Systems: Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends*, 1. Washington, D. C. : Island Press, 585–621.
- TEEB (2010) *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB*.
- The Common International Classification of Ecosystem Services (2019) Pieejams: <https://cices.eu/>.

MEŽI LATVIJĀ LAIKU LOKOS UN MEŽA DIENU FENOMENS

Mudrīte Daugaviete, *Dr. sc. ing.*, Latvijas Valsts mežzinātnes institūta (LVMI) *Silava* Meža atjaunošanas un ieaudzēšanas pētniecības grupas vadošā pētniece (kopš 2000. gada). Studējusi Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Mežsaimniecības un mežtehnikas fakultātē, iegūstot mežsaimniecības inženiera diplomu. Profesionālo darbību sākusi Vissavienības meliorācijas institūtā kā jaunākā zinātniskā līdzstrādniece lauksaimniecības un meža meliorācijas jautājumos, par šo tēmu ieguvusi lauksaimniecības zinātnes doktora grādu (1975). Darbu turpinājusi LVMI *Silava* par meža kokaudzētavu lietēšanas režīmu izstrādi, turpinājusi pētījumus par meža atjaunošanas un ieaudzēšanas problēmām meža un neizmantojamās lauksaimniecības zemēs. Ieguvusi inžinierzinātņu doktora grādu (1993). Atziņas par veiktajiem pētījumiem apkopotas divās monogrāfijās un vairāk nekā 180 zinātniskos un populārzinātniskos rakstos. Apbalvota ar Atzinības krustu (2018).

Raksturvārdi: Meža dienas, talkas, meža ieaudzēšana, stādīšana, sēšana.

Latvijas mežu sākotne

Dabas apstākļus Latvijā nosaka tās ģeogrāfiskais izvietojums Austrumeiropas līdzenuma rietumdaļā. Tādēļ vairākas mūsu valsts teritoriālās platības ar līdzenu reljefu bieži ir pakļautas dažādu gaisa masu plūsmām, kas izraisa straujas laika apstākļu izmaiņas. Latvijas augu valsts ir veidojusies īpašās ģeoklimatiskās krustcelēs, kur vienopus saplūdušas ziemeļu–dienvidu un austrumu–rietumu veģetācijas. Jūras tuvums, kuras piekrastē sastopamas daudzas sugas, kas nav atrodamas dziļāk iekšzemē; sastopami arī augi – siltā atlantiskā un aukstā boreālā laikmeta relikti, kuru vienlaidu pamatmateriāls pašlaik ir tālu no Latvijas robežām, – un tās ir tikai dažas liecības, kas apstiprina Latvijas augu valsts savdabīgumu¹.

Vēstures dati liecina, ka pirms apmēram 200 gadu tūkstošiem sākās lielais ledus

laikmets, kas iznīcināja visu sākotnējo augāju. Pēdējais ledus laikmets beidzās pirms apmēram 16–14 tūkstošiem gadu, tad arī sāka attīstīties mūsu pašreizējais augājs². Apmēram pirms 11 tūkstošiem gadu klimats kļuva siltāks un visā Latvijas teritorijā sāka ieviesties un izplatīties meži. Maksimumu mežainums sasniedza periodā pirms deviņiem gadu tūkstošiem, kad meži klāja 90% Latvijas teritorijas³. Pārējās platības aizņēma purvi un upju palieņu pļavas. Vissiltākais klimats pēcdedus laikmeta periodā Latvijā iestājās pirms 7000 gadiem, kad tas bija apmēram par 2,5 grādiem siltāks nekā mūsdienās. Klimats bija arī mitrāks nekā tagad, un mūsu teritorijā sāka ieviesties ezerrieksts (*Trapa natans*), purvmirte (*Myrica gale*), parastā īve (*Taxus baccata*), kā arī izplatījās platlapju meži, kuros auga daudz vīksnu (*Ulmus laevis*), ozolu (*Quercus robur*), lazdu (*Corylus avellana*) un liepu (*Tilia cordata*)⁴.

² Latvijas mežu vēsture 2014.

³ Eihe 1937; Latvijas biotopi 2001.

⁴ Vītiņš 1925; Strods et al. 1999; Latvijas biotopi 2001; Priedītis 2014.

¹ Priedītis 2014.

Apmēram pirms 6000 gadiem platlapju mežu izplatība sasniedza maksimumu. Visā Latvijas teritorijā tolaik bija sastopams arī skābardis (*Carpinus betulus*) un dižskābardis (*Fagus sylvatica*). Savukārt pirms aptuveni 4700 gadiem klimats atkal kļuva vēsāks un sausāks: samazinājās platlapju koku, bet palielinājās egļu izplatība⁵.

Saimnieciskās darbības un klimata izmaiņu ietekme uz Latvijas mežu platībām

Pēc vēstures pētnieku liecībām, saimnieciskā darbība Latvijā aizsākusies jau senā pagātnē, apm. 2000–2500 g. p. Kristus, t. i., akmens laikmetā, kad mūsu valsts teritorijā ienākušas ciltis, kas sākušas intensīvi nodarboties ar līdumu zemkopību, tādējādi izdedzinot lielas meža platības⁶. Tajā laikā tīrumu izveidošanai galvenokārt izraudzītas barības vielām bagātākās augsnes zem platlapju – ozolu un liepu – mežiem. Sākotnēji šīs ciltis apmetušās Kurzemē un Zemgalē, t. i., uz dienvidiem no Ventas, Abavas un Lielupes baseina, bet vēlāk virzījušās tālāk uz ziemeļiem. Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka meža platības strauji samazinājušās ne tikai saimnieciskās darbības rezultātā, bet arī postījumu dēļ, kurus nodarījuši lieli mājdzīvnieku bari. Par to vēsta senās hronikas, un tas īpaši attiecināms uz platlapju, galvenokārt ozolu, mežiem. Turpmākajos gadsimtos ozolkoksne tikusi plaši lietota piļu, kā arī kuģu būvniecībā⁷.

Meža un augšņu zinātnieki skaidro, ka ne tikai cilvēks vainojams ozolu mežu izzušanā, jo apmēram 2000 gadu ilgā laika posmā ievērojami izmainījies klimats – tas kļuvis vidēji par 2,5 °C vēsāks un mitrāks, savukārt no augsnes virskārtas galvenokārt izskalošanās dēļ izzudis kalcija karbonāts, bet, izzūdot šai minerālvielai, ogļskābā gāze, kas rodas, trūdvielām sadaloties, un ko izdala arī augu saknes, atņem absorbēto kalķi māla daļiņām un organiskajām vielām. Tādējādi augsne paskābinās, un līdz ar

to platlapju mežu koku augšanai šāds augsnes sastāvs vairs nav piemērots⁸.

M. Galeniece 1935. gadā publicēja pētījumu par Latvijas mežu un purvu attīstību. Viņa uzskatīja, ka viens no precīzākajiem paņēmieniem augu sastāva izmaiņu noteikšanā ir putekšņdiagrammas, kas iegūstamas, analizējot sūnu purvu kūdras kārtas⁹. Pētījumu rezultāti liecināja, ka jau 1000 g. p. Kristus šādas diagrammas uzrāda egles un bērza klātbūtni, savukārt ozola putekšņlīkne ir ievērojami samazinājusies¹⁰. Tas nozīmē, ka teritorijā būtiski ir izmainījies zemesedzes sastāvs: mežu platības sarukušas, bet degumu un nemeža vietās ieviesušās pioniersugas – bērzs, parastā egle, priede u. c. Savukārt arheoloģiskajos izrakumos noskaidrots, ka jau 400–800 g. p. Kristus, t. i., vidējā dzelzs laikmetā, meža zemes vēl vairāk sarukušas, jo teritorija bijusi vairāk apdzīvota un lauki atmežoti. Kā rakstīja mežzinātnieks V. Eihe, pilnīgi neskarts pirmmežs Latvijas teritorijā vairs nav sastopams. Lielākos zaudējumus mežs cietis no 15. gs. beigām līdz pat 18. gs. beigām, kad, palielinoties iedzīvotāju skaitam, pieaugušas arī vajadzības pēc koksnes, zemes un uzturā lietojamiem produktiem. Turklāt apjomīgas mežu platības aizgājušas bojā ugunsgrēkos. Tomēr vietās, kur iedzīvotājus iznīcināja kari vai epidēmijas, atkal sāka apmežoties tīrumi un agrāk apdzīvotās teritorijas. Tolaik galvenais augsnes apsaimniekošanas paņēmiens bija līdumu sistēma: vispirms mežs tika nolīsts – galvenokārt to nodedzinot, un iegūtā platība 3–4 vai vairāk gadus intensīvi izmantota kā lauksaimniecības zeme, tad atstāta atmatā, lai atjaunotos mežs, pēc tam atkal atkārtoti nolīsta¹¹. Bet vēlākajos gadsimtos, sākot no 11. gs. un līdz pat 17. un 18. gs., līdumu apsaimniekošanu nomainījis biežāk lietotais zemes izmantošanas veids, t. s. papuvju sistēma, kad augsne vienu gadu tika apstrādāta un trīs gadus atstāta papuvē, tāpēc mežs no aramzemes izzudis pavisam¹². Minētajos gadsimtos notikusi arī gandrīz pilnīga platlapju koku

⁸ Vītiņš 1925; Jurēvičs 1931.

⁹ Galeniece 1935; Eihe, 1937; Galeniece et al. 1958.

¹⁰ Galeniece 1935.

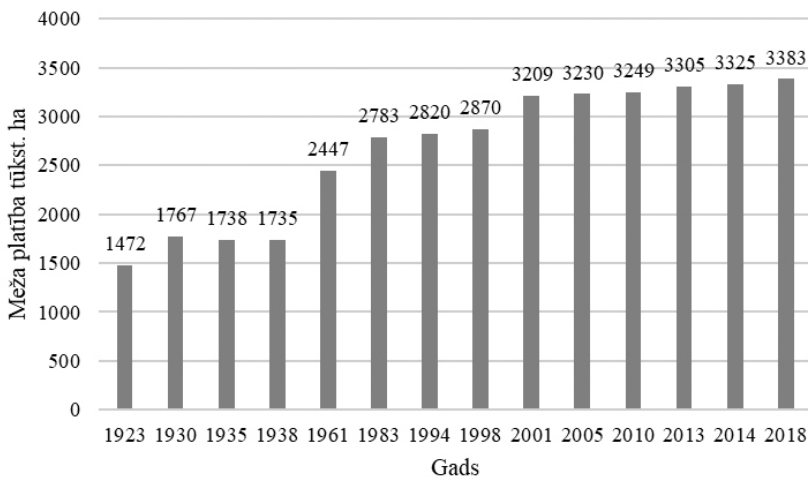
¹¹ Eihe 1937.

¹² Turpat.

⁵ Strods 1999.

⁶ Eihe 1933; Eihe 1935; Eihe, 1937; Latvijas mežu vēsture 2014.

⁷ Eihe, 1937; Zunde 1999.

1. attēls. Meža platību dinamika 1923.–2018. gadā. Avots: www.vmd.gov.lv

izciršana, un jau 20. gs. sākumā mežzinātnieku rakstos parādās ziņas, ka ozolu audzes Latvijas teritorijā sastopamas tikai retumis¹³. Saimniecības sistēmai kļūstot racionālākai, pieauga arī nepieciešamība pēc koksnes, īpaši eksporta vajadzībām. Ieviešot plānveida mežsaimniecību, tūrumus mākslīgi apmežoja vai tie apmežojās dabiski ar pioniersugām – priedi, bērzu, retāk apsi¹⁴. V. Eihe vienlaikus atzina, ka cilvēku ietekme padarījusi Latvijas mežu pēc rakstura vairāk atbilstošu boreālo mežu zonai, nekā tam vajadzētu būt pēc sava ģeogrāfiskā stāvokļa, klimata un augsnes īpašībām. Iznīcinot un vājinot mūsu mežu ekosistēmu, cietušas mazāk izturīgās koku sugas – ozols, osis, kļava, goba, vīksna, liepa; cilvēka nepārtrauktā ietekme veicinājusi klimata izmaiņām piemērotāko koku sugu – priedes, parastās egles, bērza – uzvaru un pārsvaru. Turpmāk – 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā – cilvēka saimnieciskās darbības un karu ietekmē Latvijas teritorijā lielākās platības aizņēma bijušo muižu un Krievijas cara “kroņa meži”, savukārt mazākās – pilsētu un komunālo iestāžu meži, kā arī privātmeži¹⁵. Ņemot vērā atšķirīgos īpašuma veidus, dažāda bijusi arī to apsaimniekošana. Relatīvi labākā

stāvoklī atradušies agrākie “kroņa meži”, jo tajos veiktas pastāvīgas inventarizācijas, ievērota regulētā cirte un saglabātas lielas augstāku vecumklašu audžu platības ar bagātām koksnes krājām¹⁶. Citādos apstākļos apsaimniekoti bijušie muižu meži. Pastāvot feodālajai iekārtai, ciršana notikusi, galvenokārt apmierinot muižas un tai piederīgo zemnieku saimniecību vajadzības. Vēlāk, attīstoties kapitālismam, muižu meži kļuva par primāro ekspluatēšanas objektu un tika nesaudzīgi izcirsti.

Neraugoties uz mežu atjaunošanu, pēc Pirmā pasaules kara to platības Latvijā atkal samazinājās (1. attēls).

Statistikas dati liecina, ka arī 20. gs. 20. gados Latvijas mežu platības vēl turpinājušas sarukt, un 1923. gadā mežainums bija samazinājies līdz 23% no teritorijas kopplatības (2. attēls).

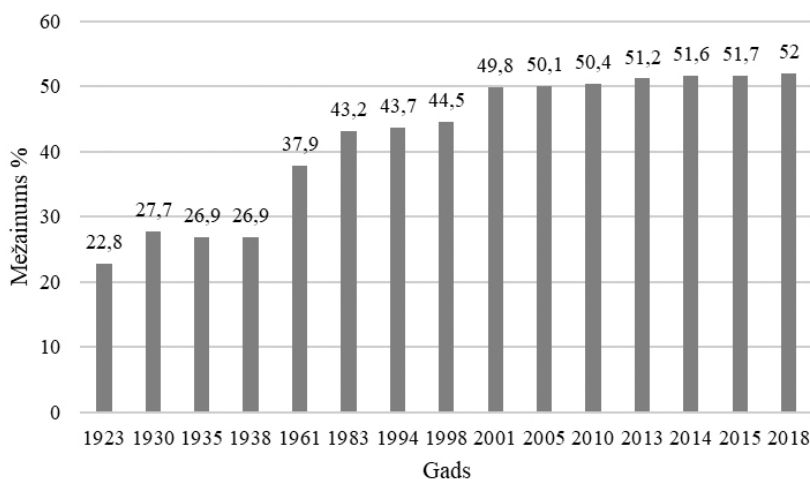
Mežsaimniecībai, veidojoties kā ienesīgai biznesa nozarei, radās nepieciešamība pēc meža atjaunošanas. Statistikas dati liecina, ka 1930. gadā Latvijā bijuši ap 500 tūkst. ha krūmiem klātu ganību un stipri noplicinātas lauksaimniecības zemes, kuras vajadzētu apmežot¹⁷.

¹³ Vītiņš 1925; Eihe 1937; Jurēvičs 1927; Kiršteins 1936.

¹⁴ Reinholds 1935.

¹⁵ Vasiļevskis 2007.

¹⁶ Sarma 1949; Saliņš 1999; Vasiļevskis 2007.

2. attēls. Latvijas mežainuma dinamika 1923.–2018. gadā. Avots: www.vmd.gov.lv

Pēc Otrā pasaules kara, apmežojoties gan dabiski, gan apmežojot lauksaimniecībā neizmantotās zemes, meža platības atkal palielinājās: pēc oficiālās statistikas datiem, jau 1961. gadā tās, salīdzinot ar 1938. gadu, bija palielinājušās par 712 tūkst. ha jeb par 11%. Šobrīd mežainums Latvijā sasniedzis 52% no visas Latvijas teritorijas. Salīdzinot ar 1994. gadu, kad mainījās agrārās saimniecības veids Latvijā, ar mežu apklātā platība palielinājusies par 563 tūkst. ha jeb par 20%.

Lauksaimniecībā neizmantoto zemju apmežošana un Meža dienu iedibināšana

Latvijas teritorijā pirmās ziņas par mežu ierīkošanu neauglīgās lauksaimniecības zemēs atrodamas no 18. gs., kad toreizējā Vidzemes lauksaimnieku biedrība bija izsludinājusi konkursu par mežu ierīkošanu neauglīgās zemēs. Par divu pūrvieta neauglīgas zemes apmežošana un četru gadu aizsargāšanu pienācās 100 rubļu prēmija. 1824. gadā šo prēmiju saņēma Inciema muižas zemnieks Vāczemnieku Jānis par savas zemes un meža pareizu kopšanu¹⁸.

Polemika par lauksaimniecības un mežsaimniecības nozīmīgumu Latvijā īpaši saasinājās 20. gs. 20.–30. gados, t. i., pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas. Lai veicinātu valsts ekonomisko izaugsmi, šajā laikā īpaša uzmanība pievērsta mežsaimniecības kā ļoti svarīgas tautsaimniecības nozares attīstībai¹⁹.

1928.–1930. gadā Latvijā iedibinātas Meža dienas. Sākotnēji tajās piedalījušies 20 tūkst. cilvēku, kuri iestādījuši 30 tūkst. koku un krūmu, bet jau 1935. gadā Meža dienu pasākumos iesaistījušies 256 tūkst. cilvēku, kuri iestādījuši 1,4 milj. koku un krūmu. Valdība sākusī nopietni apspriest apmežošanas jautājumus, un Ministru kabineta lēmumā 1935. gada 30. aprīlī bija norādīts visiem līdzekļiem sekmēt privāto mežsaimniecību – ar mežu neapklāto platību apmežošana, gādājot, lai atjaunošanas paņēmieni būtu piemēroti vietējiem apstākļiem un tiktu lietoti pēc noteiktiem un pārbaudītiem principiem, kā arī noskaidrot, kādas platības būtu apmežošanai piemērotas²⁰.

No 1921. līdz 1939. gadam neatkarīgās Latvijas valdība veica dažādus pasākumus

¹⁹ Ozols 1926; Uptis 1931; Reinholds 1933; Ozols 1936; Gross 1936; Ozols 1937; Reinholds 1937; Birnbaums 1937.

²⁰ Birnbaums 1936a.

¹⁸ Rudzītis 1979.

meža platību palielināšanai un Meža departaments izdeva vairākus rīkojumus: gan par sēkļu un stādu izdalīšanu, gan zemes piešķiršanu stādu audzētavām²¹.

Meža departaments 1930. gadā atklāja pirmās Meža dienas Latvijā, uzsākot kampaņu par meža kā galvenās valsts bagātības saglabāšanu un atjaunošanu, praksē demonstrējot meža sēšanas, stādīšanas un kopšanas paņēmienus, kā arī uzsverot meža saudzēšanas, kopšanas, atjaunošanas nozīmīgumu un pievēršot uzmanību arī dažādu sabiedrisko ēku apkāmes, ceļu, aleju un lauku māju teritoriju apzaļumošanai²².

Ministru prezidents K. Ulmanis, atklājot 1935. gada Meža dienas, aicināja palielināt meža platības: "Arī šogad pēc iespējas plaši jāapmežo lauksaimniecībā nelietojamie zemes gabali, lai uz tiem augtu koki, lai būtu meži, jo koku materiāli un malka visās mājās būs vajadzīgi. Tie, kam meži ir, tie zina, ka meži var dot arī ienākumus. Vislabākais izlietojums būs, ja šī zeme tiks apmežota, ja uz tās augs koki. Šogad lai katrs iestāda vienu bērzu. Mums viscaur neatlaidīgi jāšēj jaunie meži, lai izcirstās vietas nebūtu tukšas un lai apmežotas tiktu visas citādi lauksaimniecībā neizmantojamās zemes. Vislielākā vēriba jāpievērš bērziem un melnalkšņiem – taisni tiem kokiem, kas dod mums finierus, malku."²³ Atsaucoties uz šo aicinājumu, Latvijas zemnieki visā Latvijā iestādīja bērzu birzis, kuras ir saglabājušās līdz pat mūsu dienām (3. attēls).

No 1934. līdz 1937. gadam Latvijā mākslīgi tika apmežoti 33 948 ha, savukārt dabiski apmežoti 38 212 ha izcirstajās mežu un lauksaimniecībā neizmantojamās platībās²⁴. Statistikas dati liecina, ka tikai 1937. gada Meža dienu laikā apmežoti 242 ha lauksaimniecības zemju, ierīkojot 225 ha skujkoku un 17 ha lapu koku stādījumus²⁵.

Arī vēlākajos pirmās Latvijas neatkarības gados lielu vērbu pievērsa apkārtnes apzaļumošanai un ceļmalu apstādīšanai – 1939. gadā izveidoja ķiršu aleju no Ventspils līdz Lietuvas

3. attēls. Bērzu birzs Latvijas laukos

robežai, šķērsojot Lejaskurzemes pagastu teritorijas gar Baltijas jūru. Visā alejas kopgarumā tika iestādīti 16 tūkst. ķiršu stādu²⁶. Tāpat tika izveidota Kalpaka aleja no Rīgas caur Saldu un Skrundu līdz Rudbārziem, stādot ozolus, ošus un liepas²⁷. Aleju ierīkošanai izmantoja mežņus, pārsvarā lapu koku sugas: ozolus, liepas, ošus, gobas, vīksnas, bērzus, pīlādžus, bet no skujkokiem – galvenokārt priedes, egles, lapegles, baltegles²⁸ (4. attēls).

Sekmīgi īstenojot valsts politikas uzdevumus, Latvijā notika intensīva izcirsto platību apmežošana un mežainums pakāpeniski palielinājās, 1938. gadā sasniedzot jau 28% no teritorijas kopplatības (2. attēls).

Galvenie meža platību palielināšanas pasākumi Latvijā 18.–20. gs. pirmajā pusē bija 1) kāpu nostiprināšana un apmežošana; 2) lauksaimniecībā neizmantojamās zemes apmežošana; 3) aleju ierīkošana.

Tomēr pēc skolota mežu taksatora R. Brutana atzinuma, 19. gs. un 20. gs. sākumā mežu

²¹ Ozols 1937; Birbaums 1936.

²² Teikmanis 1931.

²³ Ulmanis 1935.

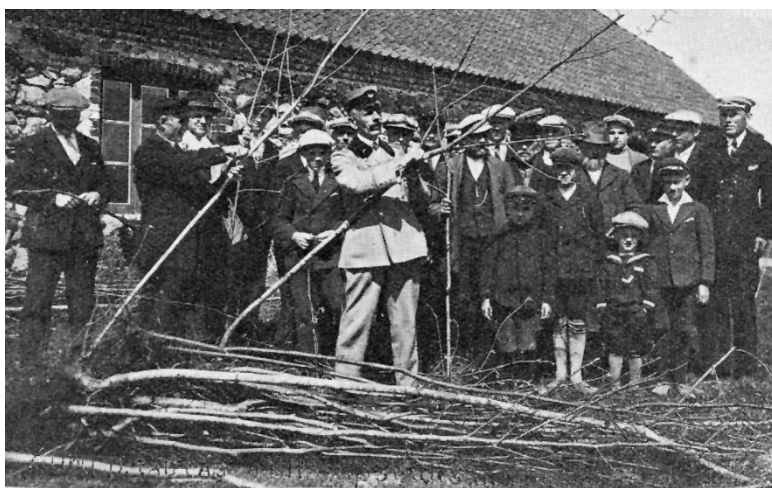
²⁴ Plūmanis 1935; Ozols 1937.

²⁵ Birbaums 1937.

²⁶ Ozols 1937.

²⁷ Turpat.

²⁸ Teikmanis 1931.

4. attēls. Meža dienas Zūru pagastā: stādīti ozolu un liepu liela izmēra meženi.

Avots: Teikmanis 1931

ieaudzēšanā tūrumu augsnēs tika pielautas būtiskas kļūdas, izvēloties galvenokārt koku sugām nepiemērotus augšņu tipus. Lauksaimniecības zemēs visplašāk stādītā koku suga bijusi priede²⁹. Otra lauksaimniecības zemju apmežojumos biežāk stādītā koku suga bija ozols, vēlāk parastā egle. Izmantoja gan parasto, gan ziemeļu sarkano ozolu (*Quercus rubra*). Plašus ozolu stādījumus ierīkoja visā Latvijas teritorijā, īpaši tās vidienē, Daugavai pietuvotajos pagastos – Skrīveros, Jumpravā, Krapē, kā arī Zemgalē, Kurzemē u. c. Līdz mūsu dienām daļa šo stādījumu ir saglabājusies, un šobrīd tie jau ir 90–110 un vairāk gadus veci.

20. gs. sākumā mežkopji uzskatīja, ka bērzu stādījumu ierīkošana ir neperspektīva, jo “par bērzu pilnīgi pietiekošos apmēros gādā pati daba”. Arī melnalkšņu vietā ieteikts stādījumos labāk izmantot osi³⁰. Vēlākajos gados, pieaugot pieprasījumam pēc koksnes, jau atzīta bērzu stādījumu atjaunošanas nepieciešamība, galvenokārt, lai nodrošinātu izejvielas finier rūpniecības vajadzībām³¹. Aizsākās pētījumi par bērzu stādu audzēšanu un to ieaugšanos nemeža zemēs³².

Mežizstrādei paplašinoties, 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā neatliekami risināmi bija jautājumi par mežu atjaunošanu. Zinātnieki uzsvēra, ka čiekuru vākšana lauksaimniecības mežu retainēs ir pilnīgi nepieņemams paņēmieni, jo tādējādi notiek slikta ģenētiskā materiāla pārnese uz nākamajām audzēm³³. Norādīja, ka ir laiks nopietni pievērsties Latvijas koku selekcijai, lai jaunajos apmežojumos neievietos mazvērtīgi pēcnācēji, kas pazemina nākotnes mežu vērtību. Jau 1932. gadā, apsverot Latvijas tautsaimniecībai izdevīgākos stādīto un dabiski ieaugušo bērzu audžu apsaimniekošanas veidus, par vienu no perspektīvākajiem zinātnieki atzinuši bērzu audzēšanu finier rūpniecības vajadzībām. Augstvērtīgāku bērzu izaudzēšanai ieteikts audzes biežumu samazināt mēreni (tālaika terminoloģijā: neveikt intensīvu smalcēri un retināšanu), lai saglabātu jaunaudžu biežību 0,9–1,0 ietvaros. Tajā laikā ieteiktais bērzu audžu kopšanas veids ir skrajcirte, kas izpildāma tādā vecumā, kad koki jau ir atzarojušies un izveidojuši slaidus stumbrus³⁴.

Pēckara gados jau Padomju Latvijā, mainoties agrārās politikas nostādņēm un ieviešot kolektīvo saimniekošanas sistēmu, sākās

²⁹ Bruttans 1928.

³⁰ Turpat.

³¹ Roze 1933; Ozols 1936.

³² Roze 1933.

³³ Roze 1939.

³⁴ Jakobsons 1932; Bērza nozīme un audzēšana, 1934.

lauksaimniecībai nepiemēroto zemju apmežošana. Daļa šo platību bija jau apmežojušās dabiski, daļa tika apmežotas, sējot un stādot.

Mežzinātnieku ieguldījums mežaudžu kvalitātes uzlabošanā

Meža darbinieki un zinātnieki aktīvi iesaistījās topošo mežaudžu ierīkošanā, izvērtēšanā un apsaimniekošanā, kā arī ieteica to uzlabošanai veicamos pasākumus³⁵. No pietniem pētījumiem par parastās priedes, parastās egles, āra bērza, parastās apses, apšu hibridu, oša un lapegles audžu augšanas gaitu un apsaimniekošanu pievērsās daudzi meža zinātnieki: A. Kundziņš, P. Sarma, P. Maike, K. Sakss, S. Saliņš, J. Smilga, V. Timofejevs, R. Sacenieks, V. Gaross, Dz. Pīrāgs, S. Saliņš, J. Kronītis, J. Bisenieks, A. Kundziņš, J. Matuzānis³⁶.

Jauno mežaudžu kvalitātes uzlabošanai tika veikti plaši selekcijas pētījumi, atlasot perspektīvākos klonus un izveidojot sēklu plantācijas: A. Zviedris, J. Gailis, I. Baumanis³⁷. Nozīmīgi bija pētījumi par kvalitatīvu stādmateriāla izaudzēšanu: M. Bušs, I. Mangalis (2004), I. Igaunis, V. Kāposts, J. Matuzānis.

Plašus pētījumus par Latvijas PSR augšņu tipiemi veica K. Brīvkalns (1959). Zinātnieki sāka izstrādāt tehnoloģijas dažādu augšņu un meža tipu, tostarp purva augšņu un kāpu, apmežošanai: V. Kāposts, V. Gaross, A. Vēveris, J. Kronītis, V. Bambi u. c.³⁸

Arī vēlāk – 20. gs. 70.–80. gados – zinātnieki turpinājuši pētījumus par meža un plantāciju meža ieaudzēšanu lauksaimniecībā neizmantojamās un atmatā atstātajās lauksaimniecības zemēs, īpaši pievērsoties kvalitatīvu sēklu materiāla ieguvei no plūškokiem, izcilām audzēm un sēklu plantācijām: J. Gailis (1964), A. Kundziņš (1953), Dz. Pīrāgs (1968), V. Rone (1983), Bušs, M. un I. Mangalis (1971).

Tiek izstrādātas jaunas priežu un citu kokaugu potēšanas metodes, izzinātas parastās egles pavairošanas iespējas ar spraudenstādiem: V. Rone, V. Bambi, I. Vēveris, kā arī pētīta stādu izaudzēšana no atlasīta, selekcionēta sēklu materiāla: I. Mangalis (2004), M. Bušs, I. Tjarve, G. Igaunis u. c.

Īpaši apsekoti ieaudzēto koku sugu ģenētiskie un stumbru kvalitātes rādītāji: J. Matuzānis, J. Bisenieks, I. Tjarve, R. Sacenieks³⁹.

Ievērojami uzlabotas un pilnveidotas arī stādmateriāla izaudzēšanas tehnoloģijas un uzsākta visām sezonām piemērota stādmateriāla – ietvarstādu jeb konteinerstādu – ražošana dažāda izmēra kasetēs: M. Bušs, J. Broks, A. Rubene, A. Šveice u. c.⁴⁰

Fundamentāli pētījumi par egļu plantāciju ierīkošanu auglīgajos meža tipos, kā arī nosusinātos kūdrājos veikti zinātnes un ražošanas apvienībā (ZRA) *Silava* (no 1992. gada Latvijas Valsts mežzinātnes institūts [LVMI] *Silava*)⁴¹.

Mežaudze un plantāciju mežs kā zemes racionālas apsaimniekošanas veids

Jautājums par zemes racionālu izmantošanu atkārtoti aktualizējās 20. gs. 90. gados, kad atjaunotajā Latvijas brīvvalstī pēc agrārās reformas 36,6% lauksaimniecības zemju un 42% meža zemju nonāca privātīpašnieku pārziņā⁴². Attīstoties tirgus ekonomikā, daudzās mazvērtīgajās lauksaimniecības zemēs produktu ražošana kļuva nerentabla un zeme tika atstāta atmatā. Sākās lielu platību dabiska apmežošanās, un radās nepieciešamība šo jomu sakārtot. Pamatojoties uz Saeimas Tautsaimniecības, agrārās un reģionālās politikas komisijas prasību par lauksaimniecībā neizmantojamo zemju apgūšanas perspektīvām, 1993. gada 27. decembrī nāk klajā Valsts meža dienesta (VMD) speciālistu ziņojums (Nr. 03-10.1/784) par šo zemju apmežošanas iespējām un arī vairāki ieteikumi – sākotnēji lauksaimniecības zemēs

³⁵ Bušs 1960; Bušs, Mangalis 1971; Kundziņš, Cinītis 1979.

³⁶ Daugaviete et al. 2017.

³⁷ Turpat.; Gailis 1964; Bušs, Mangalis, 1971; Pīrāgs 1968; Kundziņš 1953.

³⁸ Turpat.

³⁹ Daugaviete et al. 2017; Gailis 1964; Bušs, Mangalis, 1971; Pīrāgs 1968; Kundziņš 1953.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ LVMI *Silava* Vēsture 2019.

⁴² Lauksaimniecībā izmantojamās zemes izmantošana 2016.

veidojama “meža” vide, stādot lapu kokus: ozolu, osi, bērzu, melnalksni, baltalksni, apsi.

1995. gadā LVMI *Silava* ar VMD atbalstu iesaistījās *Phare* projekta *Tehniskā palīdzība privātmēžu apsaimniekošanai Latvijā* izpildē un uzsāka pētījumus par lauksaimniecībā neizmantojamo zemju apmežošanu un apmežošanas modeļu izstrādi⁴³.

Projekta izpildes gaitā LVMI *Silava* zinātnieki, apkopojot agrāk veikto pētījumu rezultātus, izstrādāja izpētes programmas pamatojumu meža ieaudzēšanai nemeža zemēs, izvirzot šādus darba uzdevumus:

- izvēlēties meža un kokaugu (plantāciju) audzēšanai piemērotas zemju platības Latvijas reģionos, ņemot vērā zemes auglību un lauksaimniecības attīstības perspektīvas, apdzīvotību, teritorijas ekoloģisko stāvokli, tās ainavisko plānojumu, kultūrvēsturiskās tradīcijas u. c. faktorus;
- izvērtēt kokaugu (meža un plantāciju) audzēšanai paredzēto platību piemērotību dažādu koku sugu audzēšanai, ņemot vērā biotiskos un abiotiskos apstākļus;
- izstrādāt rekomendācijas apmežojamo platību ražības paaugstināšanai, kā arī nemeža zemju transformēšanai meža zemēs;
- pamatojoties uz koksnes un nekoksnes produkcijas patēriņa aplēsēm, augsnes piemērotību un platību ekoloģisko un ainavisko vērtējumu, noteikt dažādos valsts reģionos audzējamo sugu sastāvu un platības, lai prognozētu nepieciešamo reprodutīvā materiāla daudzumu;
- izstrādāt un aprobēt zinātniski pamatotu metodiku teritorijas ekoloģisko un hidroloģisko parametru prognozēšanai saistībā ar platību apmežošanu;
- izstrādāt zinātniski pamatotu audzējamo sugu reprodutīvā materiāla (sēklu, stādu) ieguves programmu;
- izstrādāt lauksaimniecībā neizmantojamo zemju apmežošanas ekonomisko pamatojumu.

No 1995. līdz 2015. gadam veikti pētījumi par mežaudžu augšanas gaitu bijušajās lauksaimniecības platībās, izvērtējot parastās egles, priedes, bērza, melnalkšņa, baltalkšņa u. c. audžu augšanas gaitu un stuburu kvalitāti

jaunajos un iepriekšējo gadu stādījumos⁴⁴. Pētījumos konstatēts, ka vienāda vecuma bērza, parastās egles un priedes, baltalkšņa audžu krājas gan meža, gan lauksaimniecības zemēs būtiski neatšķiras. Tomēr zinātnieki secināja, ka bijušajās lauksaimniecības zemju audzēs I vecumklasē (1–20 gadi) augstāki augšanas gaitas rādītāji (vidējais augstums, vidējais caurmērs, kārtējais krājas pieaugums) ir audzēm bijušajās lauksaimniecības zemēs, savukārt nākamajās vecumklasēs augšanas gaitas atšķirības izlīdzinās. Galvenais iemesls – mūsdienai meži pārsvarā ir stādīti un lietotais stādāmā materiāls izaudzēts no atlasītu audžu sēklām. Pētījumā *Lauksaimniecības zemju apmežošanas ar bērzu – sagaidāmā koksnes kvalitāte un ekonomiskā efektivitāte* secināts, ka bērzu audžu augšanas gaita bijušajās lauksaimniecības zemēs ir salīdzināma ar labāko bonitāšu dabisko mežaudžu augšanas gaitu. Netika konstatēts, ka bērzu augšanas gaita lauksaimniecības augsnēs šajā ziņā ievērojami pārsniegtu dabisko mežaudžu rādītājus; būtiska audžu produktivitātes palielināšanās panākama, tikai uzlabojot apsaimniekošanas metodes⁴⁵.

Pētījumi turpinās, jo norises dabā un stādījumu ierīkošanas tehnoloģijas ir būtiski mainījušās. Pēdējā desmitgadē Latvijā sakarā gan ar klimata izmaiņām un zemes racionālas apsaimniekošanas pamatnostādņiem, gan plantāciju mežu, īscirtmeta plantāciju un kokaugu stādījumu audzēšanas noteikumu ieviešanu, gan stādāmā materiāla izaudzēšanas apjoma un kvalitātes uzlabošanas zinātnieki padziļināti pētījuši mežaudžu produktivitāti un veselīgumu apmežotajās lauksaimniecības zemēs un izvērtējuši šīs audzes, augstāzīgu plantāciju mežu ierīkošanas un apsaimniekošanas tehnoloģijas – tiek pētīta šo plantāciju ietekme uz vidi, kā arī plantāciju mežos izaudzētās koksnes kvalitāte, lietojamība tautsaimniecībā un plantāciju mežu audzēšanas ekonomiskā efektivitāte⁴⁶.

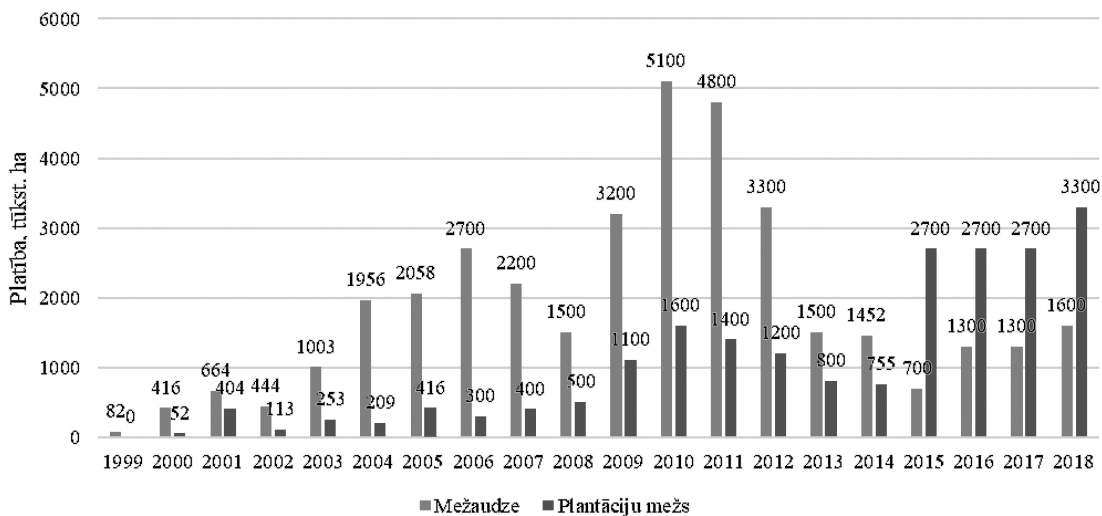
Bērza finierkluču audzēšanas programmas īstenošanu 1996. gadā uzsāka un tās izpildē

⁴⁴ Dreimanis 2001; Liepiņš 2005; Liepiņš 2006; Miežīte, Dreimanis 2007; Daugaviete et al. 2017.

⁴⁵ Liepiņš 2006.

⁴⁶ Daugaviete et al. 2017.

⁴³ Daugaviete et al. 2017.

5. attēls. Meža ieaudzēšana Latvijā 1999.–2018. gadā. Avots: www.vmd.gov.lv

aktīvi iesaistījās privātā akciju sabiedrība *Latvijas Finieris* (LF), kuras darbības sfērā ietilpa iepirkto meža īpašumu apsaimniekošana, neizmantoto lauksaimniecības zemju apmežošana, galvenokārt ar bērzu, kā arī šo apmežojumu kopšana. Lai nodrošinātu LF vajadzības pēc finierklučiem, *Bērzu programmai* bija šādi galvenie uzdevumi:

- atrast piemērotāko koku sugu lauksaimniecībā neizmantoto zemju apmežošanai un apgūt tās audzēšanas īpatnības;
- iegūt kvalitatīvu bērzu audzi un palielināt bērzu audžu platības Latvijā;
- popularizēt bērzu audzēšanu⁴⁷.

Izvirzīto uzdevumu veikšanai LF piesaistīja šādus sadarbības partnerus: VMD, Meža pētīšanas staciju, LVMI *Silava*, LLU Meža fakultāti, Latvijas Valsts koksnes ķīmijas institūtu (LVKĶI), mežu privātīpašniekus, valsts akciju sabiedrību *Latvijas valsts meži*. Šo partneru zināšanas un kvalifikācija garantēja paredzēto pētījumu un pasākumu sekmīgu izpildi. Galvenie ieguvumi, kā uzskata SIA *Latvijas Finieris Mežs*, ir kvalitatīvi veikti bērzu stādījumi, bērzu audzēšana pēc jaunām tehnoloģijām, bērzu jaunaudzū un bērza koksnes īpašību

zinātniskie pētījumi, bērzu stādīšana un mežu atjaunošana⁴⁸. Sākot ar 1996. gadu, AS *Latvijas Finieris* uzņēmums SIA *Latvijas Finieris Mežs* izsludina akciju *Kvalitatīvu bērzu audzēšanas programma ilgtermiņā*. Īpašnieki varēja pieteikties bērzu stādiem un audžu kopšanas programmai (bija paredzēta līdz 2015. gadam) un pretendēt uz atbalstu 2–5 ha liela bērzu stādījuma izkopšanai⁴⁹.

No 1999. līdz 2018. gadam apmežoto lauksaimniecības zemju platības ar stādāmo materiālu no atlasītu koku sugām sasniegušas 58,1 tūkst. ha, ieskaitot plantāciju mežus – 20,9 tūkst. ha (34% no apmežotajām platībām) (5. attēls). Zīmīgi, ka plantāciju mežu platības, sākot ar 2015. gadu, ievērojami augušas un pārsniedz ieaudzēto mežaudžu platības. Tas liecina, ka Latvijas mežkopji iet laikam līdzī un izvēlas plantāciju mežu kā ekonomiski izdevīgu lauku apsaimniekošanas veidu.

Mežzinātnieki aktīvi strādā, selekcionējot ātraudzīgu koku sugas – apšu hibrīdus⁵⁰, paņļu klonus⁵¹, kārkļu šķirnes⁵² – un veidojot un ekonomiski novērtējot kokaugu plantācijas.

Jautājums par zemes racionālu izmantošanu ir aktuāls arī mūsdienās. Pamatojoties

⁴⁸ Dreimanis, 2001; Zālītis et al. 2003; Zālītis 2008; Zālītis, Jansons 2014.

⁴⁹ Akcija – stādi 2015.

⁴⁷ Stādīsim bērzu 2006.

uz LVMI *Silava* izstrādāto programmu par lauksaimniecībā neizmantojamo zemju apmežošanas problēmu risināšanu, kā arī pateicoties ES fondu līdzekļiem un daļēji arī Zemkopības ministrijas un *Latvijas valsts mežu* atbalstam, no 1993. līdz 2018. gadam LVMI *Silava* veica pētījumus, kas aptvēra visus programmā paredzētos darba uzdevumus, īpašu uzmanību pievēršot kokaugu plantāciju un plantāciju mežu izvērtējumam, lietojot dažādas kokaugu sugas⁵⁰.

Secinājumi

1. Meža platības Latvijā laika posmā no 1923. gada līdz 2018. gadam palielinājušās par 563 tūkst. ha un sasniegušas 3,383 milj. ha.

⁵⁰ Zālītis 2012; Jansons 2014; Daugaviete et al. 2017; Zālītis 2006; Zeps et al. 2012.

⁵¹ Lazdiņa, Daugaviete 2010 .

⁵² Lazdiņa, Lazdiņš 2011.

2. Latvijas valsts mežainums 2018. gadā sasniedzis 52% no visas valsts teritorijas.
3. Pirmajā Latvijas neatkarības posmā (1918–1940) valsts ekonomiskā stāvokļa uzlabošanai sākās nemeža zemju apmežošana: kāpu apmežošana, neizmantojamo lauksaimniecības zemju apmežošana, vējlauzēja joslu un aleju ierīkošana.
4. Sekmīgai uzdevuma izpildei 1930. gadā tika iedibinātas Meža dienas, kuras katru gadu notiek arī tagad.
5. Mežzinātnieku ieguldījums mežaudžu uzlabošanā: dažādu koku sugu augšanas gaitas un apsaimniekošanas pētījumi, selekcijas pētījumi, atlasot perspektīvākos klonus un izveidojot sēkļu plantācijas, izstrādājot tehnoloģijas dažādu augšņu, kā arī kāpu apmežošanai, ievērojami uzlabotas un pilnveidotas stādmateriāla izaudzēšanas tehnoloģijas, sākot no sēkļu ieguves līdz gatavam stādam, kokaugu plantāciju un plantāciju mežu ierīkošanas tehnoloģijas un ekonomiskie ieguvumi.

VĒRES

Akcija – stādi (2015) Pieejams: www.lfmezs.lv (15.04.2014.).

Bērziņš, P. (1930) Vairošim zaļā zelta krājumus. *Meža Dzīve*, 56 (aprīlis), 1993–1994.

Bērza nozīme un icaudzēšana (1934) Priekšlasījums radiofonā (09.05.1934.). *Meža Dzīve*, 106 (jūnijs), 3776–3781.

Birnbaums, K. (1936) Gadu maiņā. *Meža Dzīve*, 125 (janvāris), 4432–4434.

Birnbaums, K. (1936a) Rīkosim meža dienas! *Meža Dzīve*, 128 (aprīlis), 4539–4541.

Birnbaums, K. (1937) Meža dienas Latvijā 1937. gadā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XV, 194–205.

Brīvkalns, K. (1959) *Latvijas PSR augsnes*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

Bruttans, R. (1928) Mākslīgas mežu atjaunošanas rezultāti Skrīveru novadā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, VI, 103–109.

Bušs, M. (1960) *Latvijas kāpu smiltāji un to apmežošana*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

Bušs, M.; Mangalis, I. (1971) *Meža kultūras*. Rīga : Zvaigzne.

Daugaviete, M.; Bambe, B.; Lazdiņš, A.; Lazdiņa, D. (2017) *Plantāciju mežu augšanas gaita, produktivitāte un ietekme uz vidi*. Salaspils, Daugavpils : LVMI Silava, DU akadēmiskais apgāds “Saule”.

Dreimanis, A. (2001) Pētījumi par kopšanas ietekmi uz bērzu kvalitāti dabiski veidojušās audzēs. *LLU raksti*, 47–77.

Eihe, V. (1933) Mežu tipi kā mežu vēsturiskās izveidošanās rezultāts. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, 39–48.

Eihe, V. (1935) Meža augsnes un viņu pārveidošanās. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XIII, 150–167.

Eihe, V. (1937) Cilvēka loma Latvijas meža izveidošanas gaitā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XV, 134–146.

Gailis, J. (1964) *Meža koku selekcija un sēkļu plantācijas*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.

- Galeniece, M. (1935) Latvijas purvu un mežu attīstība pēcledus laikmetā. *Latvijas Universitātes Raksti: Lauksaimniecības fakultātes sērija*, II (20), 582–646.
- Galeniece, M.; Tabaka, L.; Birkmane, K. (1958) *Latvijas PSR veģetācija*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Gross, O. (1936) Bērza koksnes izmantošana un apstrādāšana finieru rūpniecībā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XIV, 88–109.
- Jakobsons, A. (1932) Bērzu noderīgums finieru rūpniecībā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, X, 47–55.
- Jansons, J. (red.) (2014) *Četri mežzinātņu motīvi*. Salaspils, Daugavpils : LVMI Silava, DU akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Jurēvičs, B. (1927) Ozolu kultūras un audzes. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XV, 53–77.
- Jurēvičs, B. (1931) *Meža atjaunošana, piemērojoties dažādām augsnēm*. Rīga : Mežu departaments.
- Kiršteins, K. (1923) Mežaudžu asociācijas kā mūsu mežu klasifikācijas pamats. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, 1–21.
- Kiršteins, K. (1936) Ozols (*Quercus robur* L.) Kurzemē. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, 43–75.
- Kundziņš, A. (1953) Priežu un alkšņu mistrotās audzes vājās smilts augsnēs. *ZA Vēstis*, 4.
- Kundziņš, A.; Cinitis, O. (1979) Par melnalkšņa nākotni mūsu mežos. *Mežsaimniecība un mežrūpniecība*, 5, 11–12.
- Latvijas biotopi* (2001) Rīga : Latvijas Dabas fonds.
- Latvijas mežu vēsture (2014) Pieejams: <http://latvijas.daba.lv/biotopi/mezi.shtml> (20.10.2019.).
- Lauksaimniecībā izmantojamās zemes izmantošana (2016) *Latvijas statistikas gadagrāmata 2015*. Rīga : Centrālā statistikas pārvalde.
- Lazdiņa, D.; Bačkaitis, J.; Gruduls, K.; Kaļeņikovs, K. (2012) *The establishment of energy wood plantations: Manual for farmers – the beginners in energy wood plantation*. Šiauliai, Jelgava.
- Lazdiņa, D.; Daugaviete, M. (2010) Short rotation woody energy crops in Latvia. *Fifth International Scientific Conference Students on Their Way to Science: Collection of Abstracts*. Jelgava, 30–40.
- Lazdiņa, D.; Lazdiņš, A. (2011) *Īscirtmeta kārkļu plantācijas un to izmantošanas iespējas*. LVMI Silava, 36.
- Lazdiņš, A. (2011) *Dabiski apmežojušos lauksaimniecības zemju efektīvas apsaimniekošanas nosacījumi: Promocijas darba kopsavilkums*. Jelgava : LLU.
- Liepa, I.; Mauriņš, A.; Vimba, E. (1991) *Ekoloģija un dabas aizsardzība*. Rīga : Zvaigzne.
- Liepiņš, K. (2005) Pārskats: Līguma Nr. 240206/C-54 *Mežaudžu kvalitāte apmežojumos bijušajās lauksaimniecības platībās*. Salaspils : LVMI Silava.
- Liepiņš, K. (2006) Pārskats: Līguma Nr. 240206/C-54 *Lauksaimniecības zemju apmežošana ar bērzu – sagaidāmā koksnes kvalitāte un ekonomiskā efektivitāte*. Salaspils : LVMI Silava.
- LVMI Silava Vēsture (2019) Pieejams (20.10.2019.): <http://www.silava.lv/main/par-institutu/vsture.aspx>.
- Mangalis, I. (2004) *Meža atjaunošana un ieaudzēšana*. Rīga : Et Cetera.
- Mežsaimniecības stāvoklis bijušajās Baltijas provincēs: Statistiskie dati (1931) *Mežsaimniecības rakstu krājums*, IX, 72.
- Miezīte, O.; Dreimanis, A. (2007) Productivity of Grey Alder (*Alnus incana* (L.) Moench) Stands. *Research for Rural Development 2007: International Scientific Conference Proceedings, Jelgava, 16–17 May 2007, Latvian University of Agriculture*. Jelgava, 174–180.
- Ozols, J. (1926) Mežsaimniecības apstākļi Latvijā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, IV, 79–90.
- Ozols, J. (1936) Finierrūpniecības izveidošanās. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XIV, 82–87.
- Ozols, J. (1937) Pārskats par valsts mežsaimniecību un Mežu departamenta darbību no 15.V 1934.–15.V 1937. g. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XV, 3–17.
- Pīrāgs, Dz. (1968) *Duglāzija*. Rīga : Zinātne, 130.
- Plūmanis, A. (1935) Bērzu gatves lai kļūst par tautas vienojošo saiti. *Meža Dzīve*, 117 (maijs), 4156.
- Priedītis, N. (2014) *Latvijas augi*. Rīga : Gandrs.
- Reinholds, J. (1933) Kūdrāju apmežošana. *Meža Dzīve*, 90 (februāris), 3281–3283.
- Reinholds, J. (1935) Mežu atjaunošana. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XIII, 107–117.

- Reinholds, J. (1937) Ventspils–Liepājas rajona meža zemju apmežošana. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XV, 77–98.
- Rone, V. (1983) *Tehniskie norādījumi egļu īscirtmeta plantāciju projektēšanai un ierīkošanai Latvijas PSR*. Salaspils : ZRA Silava.
- Roze, E. (1933) Bērzs un viņa atjaunošana. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XI, 10–16.
- Roze, E. (1939) No laba sēklas materiāla līdz augstvērtīgai meža ražai. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, XVII, 90–109.
- Rudzītis, J. (1979) No Viļciema mežsaimniecības vēstures. *Meža Vēstis*, 171, 27–29.
- Saliņš, Z. (1999) *Meža izmantošana Latvijā*. Jelgava : LLU Meža izmantošanas katedra, 270.
- Sarma, P. (1949) Pētījumi par priežu un egļu audžu augšanas gaitu tīrumu augsnēs. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7, 24, 31–42.
- Stādīsim bērzus* (2006) Rīga : Latvijas Finieris, 27.
- Strods, H. (red., sast.) (1999) *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga : Pasaules Dabas fonds.
- Teikmanis, A. (1931) Meža dienas Latvijā 1931. gadā. *Mežsaimniecības rakstu krājums*, IX, 139–193.
- Ulmanis, K. (1935) Lai dzīvie pieminekļi izaugtu kā liecinieki mūsu darbam: Ministru Prezidenta meža dienu atklāšanas runa 1935. g. 20. aprīlī. *Meža Dzīve*, 116 (aprīlis), 4120–4124.
- Upīts, H. (1931) *Pamācība meža atjaunošanai*. Rīga : Meža departaments.
- Vasiļevskis, A. (2007) *Latvijas valsts mežu apsaimniekošana 1918–1940*. Rīga : Nacionālais apgāds.
- Vītiņš, J. (1925) Kādi bijuši agrāk mūsu meži un mežu zemes? *Mežsaimniecības rakstu krājums*, III, 3–17.
- Zālītis, P. (2006) *Mežkopības priekšnosacījumi*. Rīga : Et Cetera.
- Zālītis, P. (2012) *Mežs un ūdens*. Salaspils : LVMI Silava.
- Zālītis, P.; Dreimanis, A.; Daugaviete, M. (2003) *Bērza audžu kopšana*. Rīga : Latvijas Finieris.
- Zālītis, P.; Jansons, J. (2014) Salikto bērza audžu ražība un to apsaimniekošanas režīms. Jansons, J. (red.) *Četri mežzinātņu motīvi*. Salaspils, Daugavpils : LVMI Silava, DU akadēmiskais apgāds “Saule”, 37–78.
- Zālītis, P.; Lībiete, Z.; Zālītis, T. (2006) Mērķtiecīgi izveidoto kokaudžu augšanas gaita un strukturēšanās. *Mežzinātne*, 16, 49, 9–20.
- Zālītis, T. (2008) *Kārpainā bērza (Betula pendula Roth.) augšanas gaita un stubra kvalitāti ietekmējošie faktori auglīgajos meža tipos Latvijā: Promocijas darba kopsavilkums Dr. silv. zin. grāda iegūšanai*. Jelgava : LLU.
- Zeps, M.; Auzenbaha, D.; Gailis, A.; Treimanis, A.; Grīnfelds, U. (2008) Hibrīdapšu (*Populus tremuloides* × *Populus tremula*) klonu salīdzināšana un atlase. *Mežzinātne*, 18, 51, 19–34.
- Zeps, M.; Šāble, I.; Grīnfelds, U.; Jansons, Ā.; Irbe, I.; Treimanis, A. (2012) Apšu hibrīdu (*Populus tremuloides* Michx. × *Populus tremula* L.) un parastās apses (*Populus tremula* L.) koksnes un sulfātcelulozes šķiedru īpašības 20 gadu vecumā. *Mežzinātne*, 26, 145–154.
- Zunde, M. (1999) Mežainuma un koku sugu sastāva pārmaiņu dinamika un to galvenie ietekmējošie faktori Latvijas teritorijā. Strods, H. (red., sast.). *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga : Pasaules Dabas fonds, 111–206.

PIEREDZES MANTOJUMS: MEŽSAIMNIEKA ERNESTA BRIEŽA ATMIŅAS

Ginta Elksne, *Mg. sc. soc., Mg. sc. hum.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta zinātniskā asistente, studē Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Doktorantūras nodaļas socioloģijas studiju programmā. Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures projektā darbojas kopš 1994. gada. RSU aizstāvēts maģistra darbs *Denacionalizēta māja Rīgā: iedzīvotāju biogrāfisko interviju analīze sociālo pārmaiņu kontekstā* (2007). LU Humanitāro zinātņu fakultātē aizstāvēts maģistra darbs *Agrīnās Haņ dinastijas vēsture un tās ietekme uz dinastiju vēstures pierakstīšanas tradīciju Ķīnā* (2017). Zinātniskās pētniecības intereses saistītas ar mutvārdu vēstures un biogrāfisko avotu analīzi, kvalitatīvo pētījumu metodi socioloģijā, dzīvesstāstu tekstu un citu dokumentāro avotu kontekstu analīzi, migrācijas un remigrācijas tēmu dzīvesstāstos, kā arī Senās Ķīnas vēsturi un kultūru.

Raksturvārdi: mutvārdu vēsture, dzīvesstāsti, meža darbinieku pieredze, mežs kā vērtība.

Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti palīdz saprast citu cilvēku pieredzi, noskaidrot vēstures jautājumus, tuvina atšķirīgiem uzskatiem, tradīcijām, dzīvesveidam, kultūrai. Dzīvesstāstu intervijas pieder pie izziņas avotiem kvalitatīvajos pētījumos, kuros pētāmais cilvēks ir nevis pētniecības objekts, bet subjekts. Intervētajs mērķtiecīgi virzītā sarunā rosina stāstu par dzīvi, kur atklājas ne tikai stāstītāja atspoguļotie notikumi un to savstarpējā saistība, bet arī autora personības iezīmes, uzskati, saites – ģimenē un plašākā sabiedrībā.

Filozofs, Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures projekta viens no dibinātājiem un ilggadējs zinātniskais vadītājs Augusts Milts ir rakstījis: “Katra cilvēka dzīvesstāstam ir neatkarīga vērtība, jo tajā ir gan racionālas domas, gan izjūtu savdabība, gan iracionālie dzīves instinkti, daudzas grūti tveramas nianšes. No katra mēs varam mācīties, ieskaitot

arī pieredzi, kas izskan kā brīdinājums to neatkārtot.”¹ Mutvārdu vēstures avoti mums atklāj, kā cilvēks ir sapratis to, ko darījis, kam ticējis un ko joprojām domā, ka ir darījis. Tas mazāk stāsta par pašiem *notikumiem*, bet gan vairāk par šo notikumu *nozīmi*.

Rakstā aplūkots mežsarga Ernesta Brieža (dzim. 1905) dzīvesstāsts. Intervija ieskaņota stāstītāja 90. dzīves gadā un ietver atmiņas no bērnības, atmiņas par tēvu – arī mežsargu, no kura stāstītājs ietekmējies profesijas izvēlē, 40 darba gadiem mežā, kā arī atziņas un pašvērtējumu. Dzīvesstāsts atklāj emocionālu tēlojumu, estētisko un ētisko vērtību nozīmi ar meža darbu saistītajā stāstītāja dzīvē, profesionālās pieredzes ietekmi uz personības izpausmēm. Kontekstam minēti piemēri no dažiem citiem meža darbinieku atmiņu ierakstiem, kas pieejami Nacionālās mutvārdu vēstures cilvēk-arhīvā. Pieredze meža kopšanā un sargāšanā paver dziļāku skatījumu uz cilvēka un dabas attiecību niansēm.

¹ Milts 2001, 37.

² Portelli 1998, 67.

Ar Ernestu Briedi tikos pēc mežu vēstures pētnieces Aijas Zviedres ieteikuma. Pati nākusi no mežkopju dzimtas, arī savu dzīvi veltījusi mežsaimniecības profesionālās vēstures un individuālo meža darbinieku atmiņu apzināšanai. Viņa pazina daudz vecākās paaudzes meža sargu un kopēju, kuru dzīvesstāstu vajadzētu uzklaut. Viens no galvenajiem iemesliem – šai profesijai vēsturiski notikusi stingra atlase. Ne cilvēks izvēlējas mežu, bet mežs – cilvēku, kurš grib un var tam kalpot, neskatoties uz darba smagumu un prasībām, ko dažādos laikos uzlika dažādi mežsaimniecības pārraugi un īpašnieki. Nav nejaušība, ka tēviem līdzās auga pēcnācēji – mežkopju dinastijas turpinātāji. Intervijā mans uzdevums bija noskaidrot, izprast, kā atmiņās par dzīves gājumu atklāsies stāstītāja raksturs un personības īpašības, kas veidojušas tik dziļu un pamatīgu piesaisti savai profesijai, kā atīstījušās attiecības starp cilvēku un mežu – dabas vidi un kā tās ietekmējušas attiecības ar citiem cilvēkiem. Sabiedrībā pieņemts uzskats, ka meža profesija saistās ar romantiku un cildenām rakstura īpašībām, noslieci uz apceri un gluži vai šamaniskām spējām nostiprināt saikni ar Universu. No otras puses – pašlaik izplatītais skatījums uz mežu galvenokārt kā materiālo vērtību un peļņas avotu disonē ar rūpīga saimnieka attieksmi, ko iemieso arī aplūkojamais profesionālā mežkopja stāsts. Tas ir vēl viens motīvs, kas liek ieklausīties amata pieredzē un vērtēt, kā saimnieciska attieksme atšķiras no daudzu īpašnieku attieksmes, kuri, gan ieguvuši mežu īpašumā, stāv tālu no tā, nespējot saskatīt meža kā dabas resursa skaistumu un ilglaicīgo vērtību.

Intervija ar Ernestu Briedi ierakstīta audioloģē 1995. gadā Olainē. Tagad, atgriežoties intervijas situācijā un vērtējot uzklauto atmiņu stāstu, pavēršu skatu uz reāla cilvēka mūža pieredzi un veidu, kā cilvēks pats to saprot, vērtē un pasniedz. Stimuls intervijai – iepazīt personību, kurš audzis un mūžu nostrādājis mežā un ir mežkopju dinastijas pārstāvis. Sekojot stāstam, var vērot attēloto notikumu iespaidu un to, kā stāstītājs pats tiem atrod vietu un nozīmi savā dzīvē. Raksta mērķis ir izsekot meža darbinieka profesionālās pieredzes un personības savstarpējām attiecībām, kas atklājas dzīvesstāstā.

Bērnība un skolas gadi

Ernests Briedis dzimis 1905. gadā Cēsu apriņķa Rankas pagastā, un šajā apkaimē pagājis gandrīz viss viņa mūžs. Izglītību ieguvis Jaunpiebalgas draudzes skolā, pēc tam beidzis Rīgas 2. Valsts vidusskolu un Raiskuma mežsaimniecības skolu.

E. Brieža tēvs bijis mežsargs, kurš sācis strādāt, kad *vēl baronu laiki bij .. viņš jau bija sācis pie barona*. Mežsaimnieka profesionālā ceļa izvēlē dēlu ietekmējis arī sākotnēji visai romantiskais priekšstats par tēva darba lauku: *Esmu mežsarga dēls. Un, kā jau dēlam, mežs likās kā tāda teiksmaina valstība. Tētis pārņāca mājās un jautāja – zini, ko es redzēju? Redzēju stirniņu. Lielo stirnu ar mazo stirniņu, abas divas tā smuki staigāja ēzdamas. Un man arī tā gribējās redzēt visu to!* Tēva stāsti par mežu rosina iztēli: *Viņš daudz ko stāstīja, kā mežā izskatās. Un man kā mazam puikam tas viss tāds likās tāds brīnišķīgi skaists, ka nu tikai!*

Ernests Briedis savu bērnību tēlo kā lauku zēna ikdienu. Iztikšana nav bijusi viegla, ģimenē auguši septiņi bērni. Kad gājis pamatskolā, *abi ceļgalīņi bija salāpīti un pastalas kājās. Bet mācījāties jau, kā varējām*. Lai gan stāstītājs kritiski norāda, ka *mēs jau bijām toreiz godīgi bērni, nebijām jau tādi kā tagad, palaidīņi*, tomēr stāstā netrūkst arī bērnu dienu nerātību. Stāstītājs atminas gan epizodi, kad gandrīz noslīcis dzirnavu dīķī, gan piedzīvotās briesmas, vizinoties uz ledus gabala pa Gauju.

Attiecības ģimenē raksturo stāstītāja sniegtais vecāku raksturojums: *Mamma bija īsta latviete, čakla sieva, bērnus audzināja nopietni, rūpīgi. Par pāršanu jau ne tik daudz, bet galvenais labām mācībām un stingrību. Tā kā es jau nekad pērts netiku, bet audzināja stingri un kārtīgi. Tēte... Tēte jau bija mežsargs, tāpat patika iemest vairāk drusku. Bet kurš mežsargs tad gan nedzer, jāsaka. Mazā piebilde par to, kas, iespējams, tomēr nebija tik labi, liecina par solidaritāti gan ģimenes lokā, gan pret citiem mežsargiem kā kopību.*

Stāstītājs atklāj dramatisku epizodi, kad viņš, būdams pavisam mazs zēns, smagi saaukstējies un saslimis; nav varējis staigāt. *Vienu laiku gulēju vāģīšos un skatījos zvaigznēs*. Vēlāk nejausi noklausījies sarunu; māte

stāstījusi radiem, ka *lūgusi Dievu – ja nu netiekot vesels, tad labāk lai nomirstot, tik nespēcīgs esot bijis. Pamazām atveseļojies, tomēr bērniņā pārciestā slimība pavērusi iespēju izglītoties: Mamma teica tā – Ernīt, tu tāds pašvaks veselībā vēl no jaunības dienām biji, sūtīsim kā vienīgo uz vidusskolu. Nu, un tā es tiku Rīgā!*

Pēc dienesta armijā Briedis uzsācis mācības Raiskuma mežsaimniecības skolā. Viņš atminas labus skolotājus (Danenbergs, Zihmanis, Gulbis). Kā teicama pieredze minēti praktiskie darbi, kad katram audzēknim ticis iedalīts zemes gabals, kas pašam jāapkopj: *Katram bija ierādīts tāds zemes gabaliņš, kas bija jāuzrijolē³, jāapsēj ar priedēm un ar eglītēm, kāda nu kurā vieta tur bija ierādīta. Un tad pašam tas bija jāaudzē, viss priekš meža, kas vajadzīgs. Tā bija vērtīga skola. Skolotāji bija labi un mācīja labi.*

Pašam sava apgaita

Skolas beigšanas laiks sakrita ar ekonomiskās krīzes gadiem, kad jāpieņem jebkāds darbs: *Tas bij' tas bezdarbnieku laiks, uzreiz vietu nevarēja dabūt. Bet nebija jau ilgi. Es pa to laiku gāju uz Rankas papes fabriku pieņemt materiālus, tanī laikā kaut ko nopelnīt, jo nevar tak sēdēt mājās uz tētes rēķina lai. Un tad 32. gadā piedāvāja mežsarga-virsmežsarga vietu, nu un es jau to ar steigu pieņēmu.⁴*

Darbu uzsāk ar stingru apņemšanos: *Tā kā es biju mežsarga dēls, es biju apņēmies, ka es kārtīgi savu apgaitu uzturēšu un rūpēšos ne tikai par mežu, lai mežs būtu apstādīts, apsēts un apkopts, bet arī lai zvēriņi būtu apgādāti.*

Lai nebūtu tā, ka tētis atnāk mājās un saka – vot, stirniņa bija nošauta.

Stāstītājs piešķir nozīmi dabas estētikai un arī sava darba estētiskam vērtējumam. Viņš priecājas, ka apgaita bijusi *smukā vietā*, un raksturo savus dienas darbus: *Strādāju arī cītīgi. Kopu mežu. Katru meža kvartālu izstaigāju. Sausos un gāztos visus uznumuroju, ierakstīju tādā dastošanas lapiņā, tad tos novērtēja, iesniedzu mežniecībā, un mežzinis tad pēc tam pārdeva vietējiem iedzīvotājiem. Visu izstaigāju, sanumuroju, un mežs bija dažos pāris gados priekšzīmīgā kārtībā.*

Ernests Briedis atminas, ka tad, kad sācis strādāt mežniecībā, trūcis stādāmā materiāla. Izmantojot Raiskuma meža skolā iegūtās zināšanas, Ernests Briedis kopā ar strādniekiem ierīkojis stādaudzētavu – apstrādājuši zemi, ierīkojuši dobes, sasējuši sēklas un paši izaudzējuši stādāmo materiālu. Apstādījuši savu un arī kaimiņu mežsarga apgaitu, visas tukšās vietas jeb lauces⁵.

Mežsargam darba mežā netrūkst, ja vēlas uzturēt labi koptu mežu. Padarītais sniedz gandarījumu. *Man patīk priežu sili. Ir jau egles arī ļoti skaistas, bet tie meži ir tādi kā drūmāki. Tumši tādi. Un pie tam egles aug tur, kur labāka zeme, tur apakšā tāds mitrs kādreiz un tāds piegružots. Bet, ieejot silā vai priedulājā, – saulīte spīd!*

Prieks par mežu ir saistīts arī ar paša darbu: *Ja tu esi mežu izkopis, ja tev nav tādu koku lūžņu zemē, tad tak ir brīnišķīgi! Un jaunaudzītes, kuras tu esi iestādījis, tās aug tik smuki, priežu dzinumi nāk uz augšu, cik svaigi un smuki – prieks redzēt, prieks par savu darbu. Jebkuros laikos varot uzturēt labi koptu mežu, ja tikai grib, bet tā gribēšana laikam nav.*

Mežs, dzīve un romantika

Kārtīgai strādāšanai ir arī ēnas puses. Stāstītājs atzīst, ka nav bijis tas labākais palīgs sievietei mājas darbos, jo daudz laika aizņēmuši darbi mežā: *Vienā ziņā gan es biju neakurāts. Sieviņai palīgā gandrīz nekad nevienos darbos netiku. Tikai pa mežu. Nu, bet patiesībā, lai*

³ Rijolēt – art, apstrādāt augsni dziļāk par aramkārtu.

⁴ “Iecelšanas, pārcelšanas, atvaļināšanas mežu departamentā. Ernests Briedis iecelts par mežs. v. izp. uz br. līg. Cēsu v-bas 3. apg. ar algu 75 Ls mēnesī bez kādām citām piemaksām naudā, ar 1. aprīli.” (*Meža Dzīve*, 01.10.1932., 86) “Personālās ziņas mežu resorā. Pārskaitīti citā amatā. Cēsu v-bas 3. apg. mežs. Ernests Briedis par virsmežs. 1. iec. mežniecībā un par mežsargu minētā apgaitā, skaitot pārskaitīšanu un izdienu min. pakāpē ar š. g. 1. febr.” (*Meža Dzīve*, 01.02.1933., 90)

⁵ Lauce – ar mežu neapklāta zeme (meža zemē), kas neatbilst deguma, iznīkušas audzes, vējgāzes, izcirtuma un rekultivētās zemes pazīmēm.

visu to izstaigātu un pēc tam atkal pārbaudītu, vai nav kāds cirtējs kaut ko pārcirties, tur darba bija diezgan.

Mežsarga ikdiena nav tik romantiska, kā tas var šķist jūsmīgam vērotājam no malas, – svaigs gaiss, skaisti koki, dzied putni. *Pats gaiss jau ir svaigs, bet kādi citi apstākļi ir? Pusdienas tu mājās nedabū nekad siltas ēst, ja tu kārtīgs mežsargs esi. Uz kod to sauso maizīti vēl, vai nu paņem kādu tēju līdz vai ko un dzīvo.* Savukārt ziemā, kad notiek lielle mežu ciršanas darbi, mežsargam jābūt klāt un jāuzņem tie koki. *Rokas ir nosalušas tā, ka tu nevari vairs pakustināt. Cimdi ir, bet tas neko nedod. Ozons jau ir, tā jau tur ir daudz, ko osīt. Bet tie citi apstākļi nemaz tik labi nav. Un vēl tie paši malumednieki.*

Savukārt ilggadēji meža darbinieki Juris un Gunta Lapkaši⁶ intervijā atklāja epizodi par nopietnu kaitējumu mežkopja veselībai, ko izraisījis inficētas ērces kodums. Tā kā tolaik darbā nav bijusi noorganizēta savlaicīga vakcinācija, meža darbinieka karjerai izraisīto komplikāciju dēļ nācies pielikt punktu.

Tomēr romantikas netrūkst ne Ernesta Brieža dzīvē, ne atmiņu stāstā. Ja visa dzīve noris mežā, tad mežā notiek arī svarīgi dzīves notikumi. Gluži kā pasakā jaunais mežsargs mežā atrod savu nākamo sievu: *Vienreiz, ejot pa savu mežu, nāk viens sievišķīt's un dzen savus lopus pa mežu cauri. Suns arī viņai klāt. Es uzreiz – suņi mežā nedrīkst atrasties! Suņi tak medī zaķus un tā tālāk. A šī tā lielīgi – mans sunīt's nemaz nav mežā, viņš, kā redzat, ir uz ceļa, un viņš jūsu zaķus neķer, bet man palīdz govīs ganīt! Izrādījās, ka viņiem bija netālu tāda pļaviņa, un šī dzen tās govīs uz to ganību. Un nu iepazītās tā meitiņa ar to smuko valodiņu, ar aso.*

Tā vārds pa vārdam, un tiek norunātas nākamās satikšanās, *gājām uz Gaujmalu, tur ievas ziedēja, smaržoja smuki.* Randiņu laikā jaunie ļaudis izbauda romantiku, un izrādās, ka jaunā sieva ir ne vien skaista un gudra, bet arī labi šauj ar revolveri. Tā reiz, *sēžot zem ievas, stāstītājs piedāvā iecerētajai pamēģināt šaut mērķī ar līdzīgu paņemto revolveri.* Domājais, ka sievietei jau nu nekas nesanāks. *Tēmē, tēmē lielu laiku. Es domāju, nešaus jau*

laikam, nemāk. *Beigās – pliukt! A bet ietrāpīts tajā papīrā! Tad bij' atkal lustes visiem, ka tik labs šāvējs mana sieva ir.*

Kad viņi 1934. gada Ziemassvētkos Cēsu baznīcā salaulājas, jaunais vīrs var būt apmierināts, jo laulāto vecuma starpība atbilst viņa priekšstatam: *Sieva ir pieci gadi jaunāka par mani, tas taisni tā, kā vajag, sievietēm jau vajag būt jaunākām.* Sievai patīcis darboties pašdarbībā, bet drīz mājas rūpes prasījušas savu un tam vairs nav atlicis laika. Atklājas atšķirības raksturos un attieksmē pret sabiedrisko dzīvi: *Es personīgi sabiedriskā dzīvē nepiedalījos. Nebija laika, un man patika mežs. Ja man bij' brīvs laiks, tad es aizgāju uz mežu labāk. Es jau biju tam mežam nodevies un tai mājas dzīvei mazāk. Jāatzīstas, kas ir, tas ir.*

Stāstītāja repertuārā ir vairāki stāsti, kuros viņš, vēlēdamies izcelties un sevi izrādīt sievas un bērnu priekšā, tomēr rezultātā nonāk neveiklā situācijā. Pats stāstītājs šo stāstus atstāsta ar humoru, beigās vēl pievienojot morāli, ka nav labi lielīties, pirms darbs padarīts.

Reiz gadījies, ka netālu no mājas jaunaudzītē iecilpo zaķis. Stāstītājs nolemj sagādāt pusdienām cepeti un pie reizes pasauc sievu – nāc, paskaties, kā zaķus šauj! Tomēr neizdodas tieši trāpīt. Zaķis parādās tādā leņķī, ka, *ja tu gribi šaut, tad tev jāšauj tieši dibena ciskās .. vienkārši dibenā jāšauj. Nu, un ko tur darīs citu? Esi sievu aicinājis – jāšauj! Izšauju – es nu redzu, spalvas vien pajūk, tās skrotis, kas gar malām iet, tās nodzen spalvas gar tiem sāniem. Zaķis gan paliek bišķi lēnāks, bet – aiziet!. Zaķi neizdodas nošaut ne ar otro, ne pat ar ceturto šāvienu. Nu tak pēdējā patrona, piektā, bija, to ielādēju, izšauju, nu, un ta zaķis ar teica – nu labi, pietiks – apgūlās! Ar pieciem šāvienu, pakaļ skriedams pie tam! Nu un nesu to zaķi laukā tagad, sieva saka – nu es gan redzēju, kā zaķus šauj! Situācija attēlota kā spēle, kur arī zaķim piešķirta sava loma, pat ar tekstu. Mednieka attieksme pret medījumu ir racionāla, tomēr tas neliedz uzvert to kā sacensību partneri.*

Citā reizē aicinājis sievu palīgā, lai izdzītu lapsu no meža. Lapsa ilgi nerādās, un mednieks uzliek plinti plecā, domādams, ka tā jau aizgājusi uz Lapsu kalniņa pusi. Bet pēkšņi lapsa uzrodas. Kamēr mednieks ķer bisi un notēmē – tā jau ir projām. Arī šajā epizodē

⁶ NMV-4689.

stāstītāja sieva atklājas kā racionāla situācijas vērtētāja: *Un tad šī nosvētīja mani – vai tad tu nezini, kā medniekam jādara, jāstāv, kamēr dzinējs iznāk. Ja es būtu stāvējis un gaidījis ar plinti uz rokas, lapsa bija mana.*

Stāstītājam ir raksturīgs paškritisks skats un spēja atklāt sevi neveiksmīgās, neveiklās situācijās. Bieži kā “veselais saprāts” stāstā parādās sieva, kas ar prātīgu teicienu rezumē situāciju. Morāle ir skaidra – nevajag lielīties!

Mednieku stāsti

Stāsti par medībām, ne tikai privātām, bet arī organizētām mežsargu atmiņās ieņem ievērojamu vietu. Medību uzraudzība ir viens no mežsarga pienākumiem un Briedim arī personīga aizraušanās. *Kamēr mežsargs bijī, tad bija obligāti jābūt, ja tavā apgaitā bija medības. Bet lielākoties man jau arī interesēja medības, tad es parasti piedalījos. Tas ir tāds sports. Ja nāk tas zaķis tā kūleņiem vien, kūleņiem vien, un tad tev vajag notēmēt un – lai viņš krūt! Zaķim vēl tā, bet sevišķi, ja lapsiņa nāk – oi!*

Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā ir arī stāsts par īpašām medībām⁷, kas Latvijā pēc kara tikušas sarīkotas maršalam Vasilijam Čuikovam. *Tajā laikā Latvijā pastāvēja tāda pusmilitāra organizācija – Civilā aizsardzība. Un šīs organizācijas vadība bija uzticēta maršalam Čuikovam. Tā kā viņa amata pienākumos ietilpa arī šo organizāciju pārbaudīšana. Maršals Čuikovs, būdams mednieks, bieži savus inspekciju braucienus savienoja ar medībām. Jelgavas mežrūpniecības direktors saņēma no savas ministrijas ziņu, ka medību nolūkos mežrūpniecību apmeklēs maršals Čuikovs, un direktoram bija jānoorganizē medības maršalam ar viņa svītu. Maršals no Maskavas Rīgā ieradās ar speciālu vilcienu. Šajā speciālajā vilcienā bija tikai divi vagoni – viens salonvagoni, kurā brauca maršals ar pavadoņiem, un otrs vagoni bija platforma,*

ar kuru tika atvesta līdz Rīgai maršala personīgā čaika.⁸

Ieradies Rīgā, maršals ar šo automašīnu atbraucis uz jau iepriekš noorganizēto medību vietu Jelgavas mežrūpniecības Elejas mežniecībā. Lai arī maršals bijis ģērbies vienkārši, *aizsargkrāsas frencī, bez ordeņiem un zvaigznēm*, viņam visur sekojis adjutants, kurš nesis maršala ieročus. *Nesa tādēļ, ka šiem ieročiem nebija plecu siksnas, jo tās traucēja mērķēšanā, tādēļ ieroči tika nesti rokā. Ieroči bija divi. Viena bija ložu bise priekš lielākiem dzīvniekiem un šķeltnadziem, bet otra bija medību bise, divstobrene, kura domāta sīkākiem medījumiem. Un tā nu medībās maršala aizmugurē vienmēr stāvēja adjutants ar šaušanai sagatavotiem ieročiem un vērīgi sekoja – tiklīdz kāds zvērs tuvojās mednieku līnijai, tā tika pasniegts vajadzīgais ierocis – tā kā dakterim pie operāciju galda.*

Pusdienlaikā uzradies armijas ekonomiskā veikala pikaps ar veikala darbiniekiem, kuri sagādājuši medniekiem vajadzīgās uzkodas un dzērienus. Dzinējiem sagatavotajā devā atradies baltmaizes kukulītis, divas mednieku desas un degvīns *Kristāldzidrāis*. Mednieki novietojušies atsevišķi – *tur bija visas iespējamās gastronomijas uzkodas un delikateses, ko varēja sniegt armijas ekonomiskais veikals*. Pusdienu noslēgumā veikala pārstāvis piegājis pie maršala, kurš vienkārši ar savu parakstu akceptējis visus izdevumus. Kā atcerējies klātesošais liecinieks, *tajā reizē mēs sapratām, ka maršals jau dzīvo komunismā, jo viņam nauda nebija vajadzīga.*

Stāsts, gluži tāpat kā to izstāsta Jēkabs Vilītis, ir ne reizi vien pārstāstīts un ceļojumā no mutes mutē ieguvusi jaunas detaļas. Meža darbinieki jau bija pieraduši pie savu “kungu” anekdotiskajiem medību paradumiem. Tomēr Ernests Briedis savā stāstā lielāku uzmanību pievērsa nelegālajiem medniekiem un to nodarītajam postam.

⁷ Epizode no 1995. gada intervijas ar mežsargu Jēkabu Vilīti (NMV-226) (dzimis 1925), kurā viņš atstāsta sava drauga, meža darbinieka Aleksandra Beķera pieredzēto gadījumu.

⁸ Padomju Savienībā augstu amatpersonu iecienīts limuzīns, Gorkijas automobiļu rūpniecības (GAZ) ražojums pēc ārzemju paraugiem.

Mežsargs un malumednieki

Stāstu par malumedniekiem Ernests Briedis iesāk ar īsu ievadu, kurā paskaidro, kāpēc bijis tik nesaudzīgs. Viņš bērnībā esot apņēmis rūpēties par meža zvēriem un vēlāk sapratis, ka malumednieks kā likuma pārkāpējs ir bīstams, jo krīzes situācijā gatavs apdraudēt arī mežsargu: *Ar malumednieku ir grūti rēķināties. Latvijas laikā vairākās vietās dzirdēju, kur mežsargs no malumedniekiem nošauts. Ja viņi satiekas viens pret vienu, viņš jau tevi nežēlo. Bet tas jau nenozīmē, ka es neiešu karot ar malumedniekiem!*

Katrs stāsts tiek izstāstīts secīgās epizodēs, kur svarīgas ir arī detaļas. Tā, piem., pirmajā stāstā mežsargs satiek mežā kādu vecu sieviņu, kura, nākdama pretējā virzienā, jautā pēc ceļa uz Cēsīm. Kad gabaliņu tālāk stāstītājs sastop vīrieti ar bisi kaklā, viņam top skaidrs, ka tas ir malumednieks un iepriekš satictā sieviņa bijusi šī malumednieka dzinējs. *Es tagad ar pielieku vēl lielāku soli, sameklēju revolveri un uzsaucu: stāt, rokas augšā! Es pārbaudīšu jūs! Ko jūs domājat, ko šis dara? Nemet vis rokas augšā. Atrāva savu puspraķīti vaļā, noņem plinti no kakla nost. Es jau biju dzirdējis, ka malumednieki nošauj arī mežsargu. Man bij' jāizlemj, ko nu darīt. Vai nu pielūgties viņu, lai viņš iet laimīgs, vai riskēt!* Izmantojot fizisku spēku, malumednieks tiek sagūstīts. Pa ceļam uz Cēsu policiju malumednieks izbēg, sākas pakaļdzīšanās, bet jaunais mežsargs izrādās ātrāks.

Stāstā par malumednieku ķeršanu ir gan risks, kad mežsargu glābj tikai veiklība, jo malumednieks ir gatavs šaut, taču nepagūst salikt kopā ieroci, ko izjauktu noslēpis zem apmetņa; ir pakaļdzīšanās epizodes un joki, piem., kad “brašajam” malumedniekam no pārdzīvojumiem *bikses pilnas*. Malumedniekam tiek atņemta bise, piespriests 30 latu sods, bet mežsargam – prēmija. Žurnāls *Meža Dzīve* publicē mežsarga foto ar malumedniekam atņemto bisi.⁹

Citā reizē malumednieks tiek izskaitļots pēc atstātām pēdām – viņš uz ceļa atstājis raksturīgu zābaka zoles nospiedumu. Sekojot pēdām un izskaitļojot, no kurām mājām varētu

būt nākuši likumpārkāpēji, arī viņus izdodas noķert.

Vēl vienā atmiņu epizodē tiek stāstīts par malumednieka uzbrukumu kolēģim, ar kuru mežā bijusi norunāta tikšanās. Kolēģis atnāk – vaigs pušu, asiņains. Esot uzgājis virsū kādam malumedniekam, bet tas bijis veiklāks un iesitis viņam ar plinti pa galvu. Labi, ka dzīvs palicis. *Ja būtu pa deniņiem, būtu beigts bijis, bet tā – vaiga kauls gluži pušu nebija, bet brūce dikti liela, asiņaina un zilums – nu riebiņš skats pavisam. Ko tad nu darīsim tagad? Neiesim tak palaisties atkal malumedniekam! Iesim pa pēdām, ķersim pa pēdām rokā.*

Par malumednieku noķeršanu mežsargam pienākusies prēmija, tomēr tā nebija galvenais malumednieku ķeršanas iemesls: *Tur jau liela prēmija nebija, bet tikai tā, lai tos malumedniekus apkarotu, lai tām stirniņām būtu drošāka dzīve. Mežsarga uzcītība esot atmaksājusies arī tādējādi, ka viņa apgaitā malumednieki mazāk darbojušies. Vispār nejuta, ka tuvumā kaut kas notiktu. Jo viņi jau juta, ka tas virsmežsargs ir dulls, un tas mežsargus arī sakurina, un viņi kilometriem tālu skrien pakaļ mednieciņam.*

Mežs kā patvērumš

Pēckara gados arī mežziņa Brieža apgaitā slēpušies mežabrāļi. Tieša saskare ar viņiem nav iznākusi, lai gan Briedis zinājis, kur bunkuri atrodas. *Bija mežā bunkuri. Viens bij' labi tālu, tādās vecās pozīcijās. Tur bija smiltiņa, šur tur pagrūž no tā bunkura laukā un nemaz neredz, ka tās izbūvēts ir. Tikai varēja redzēt, kur cilvēki ir staigājuši, pēdas paliek, ja vairāk reizes iet. Nu un otrs bija turpat netālu no mūsmājām, tādā jaunaudzītē ierīkots, neliels bunkuriņš.*

Mežsargus ļoti tramdījušas varas iestādes, tautājušas par mežabrāļu slēpšanās vietām. Atlicis vien samelot, ka viņa mežā bunkuru nav. *Bet tas bija drausmīgi tomēr. Tu labi zini, ka tev mežā ir bunkuri. Aizsauc uz Cēsīm tie poļitruki – nu, Briedi, jūs kā meža darbinieks, vai zināt, kur ir bunkuri? Uzrādiat! – “Manā mežā nekādu bunkuru nav. Man neviena paša bunkura nav.” – “Nu, smotri!”¹⁰*

⁹ *Meža Dzīve*, 01.06.1936., 130.

¹⁰ Nu, skaties! – krievu val.

Ar cilvēkiem, kas slēpjas bunkuros, Briedis tiešā saskarē nenonāk. Tomēr viņš arī piever acis uz to, ja notiek nesaskaņotas medības – cilvēkiem, dzīvojot mežā, nepieciešama pārtika. *Ja nu viņi medīja, tad tai reizē es neskatījos, jo viņiem arī ēst gribējās.* Vienu no mežabrāļiem gan pazinis personīgi, tas bijis jauns mežsargs, kurš slēpies, kāda radnieka pierunāts: *Tāds jauns mežsargs, Antons vārdā.* Diemžēl šī epizode beigusies bēdīgi: *Tur nāca viens jauns mežsargs, un vai nu tas bija izstāstījis, vai nu kāds cits, kas to nu zina. Vienā jaukā dienā atbrauca vesela karavīru brigāde, aplenca bunkuru. Teica, lai lien laukā, bet neviens nelīda. Tad ar rokas granātām sāka mest. Un to vienu beigtu atrada, un tas mans Antonu Jānis, tas mežsargs, viņš bija gan ievainots, bet dzīvs. Ielika Cēsu slimnīcā. Bet šis laikam vai nu nervozēdams, vai kā nu tur bija... bēdzis it kā projām un tika nošauts.*

Latvijas meži pēckara gados daudziem cilvēkiem deva fizisku patvērumu. Kā norāda antropoloģe Vieda Skultāne, – saskatīt mežā patvērumu ir sena tradīcija Latvijā; tā ne tikai saistās ar vēsturiskām asociācijām par vajāto slēpšanos mežā, bet arī sakņojas folkloras, literatūras un cilvēku ikdienas uztverē par mežu kā pastorālu idilli.¹¹

Mežsargam un dundadznieku izloknes aizstāvim Vilnim Mitleram¹² mežs ir bijis patvēruma devējs gan valodai (Dundagas izloknei), gan cilvēkiem: *Man bija tā laime vai nelaime, ka es visu savu dzīvi nodzīvoju mežā, nostrādāju. Redziet, mežs bija tā vieta, kur krievu laikos varēja strādāt citur nederīgie. Tas ir, leģionāri, budži, teiksim, un visi šitie... padibenes. Un viņi varēja strādāt mežā. Nu un par cik viņi visi lielāko daļu bija iedzīmtie, tad mums mežā tā izlokne saglabājās. Mēs jau nerunājām kaut kādā citādā, pareizā valodā, bet izloksnē. Nu un tā es kaut ko vēl atceros. Mežs V. Mitlera stāstā atklājas kā cita pasaule, kur vismaz uz kādu brīdi patverties citādam vai vajātajam.*

¹¹ Skultans 2005, 83.

¹² Dundziņ valod, Kubalu skola – muzejs Mežsausterē. Intervija ar Vilni Mitleru (dz. 1930, intervēts 2011) (NMV-3167).

Mežs kā brīnums, kā teiksmaina vieta

Socioloģe Baiba Bela uzsver, ka “dzīvē pieredzētie spilgtie notikumi paši par sevi vien nav iemesls, lai rastos labs dzīvesstāsts”, nepieciešama arī laba valodas izjūta un valodas izteiksmes līdzekļu pārvaldīšana, kā arī laba stāsta kompozīcijas izjūta.¹³ Mežsarga E. Brieža stāstam ir raksturīga sava specifiska tēlainība. Viņš runā par mežu niansēti, attēlo mirkļa noskaņas, spēj iedzīvoties kokos un zvēros, reizēm tos uzrunājot deminutīvos. Ar sev piemītošo tēlainību viņš personificē velna tēlu un ļauj tam darboties savas iztēles atmiņās. Velnam ir ierādīta pretspēka loma. Saucot pamazināmā vārdā – *velnīt's* –, tiek atņemts tam spēks, piešķirta nedaudz ironiska nozīme. No biedējoša tas kļūst vairāk līdzīgs Latgales keramiķu attēlotajiem bezbēdīgajiem blēņdariem. Tomēr *velnīt's* kā spilgts tēls apzīmē to neizskaidrojamo, vareno, biedējošo, ar ko nācies saskarties mežā.

Pirmo reizi velna tēls parādās bērības atmiņu epizodēs. Stāstītājs, vēl bērns būdams, velnu vainojis skaistu koku izpostīšanā un piedraudējis ar atmaksu. Kā sekas stāstā atklājas dažādi notikumi, kas cilvēkam norāda viņa paša īsto vietu dabas varenības priekšā. *Es jau bērības dienās biju paredzējis, kad es to mežu saudzēšu. Un lai tas velns, kas tos kokus man gāž un lauž... kad es pieaugšu – es teicu brālim – es viņu uz elli aiztriekšu! – Velns gāza kokus? – Bet kas ta' cits? Smuks, liels koks nogāzts. Nolaizts. Tātad tikai velns to dara. Nu, un tad es viņu aiztriekšu uz elli. Brālis gan teica – nerausti nu velnu aiz astes, noskaitīsies! Nu, un tā arī pa daļai bija.*

Drīz vien brāļa brīdinājums piepildās – kad stāstītājs peldējies ierastajā vietā dzirnavu dīķī, izrādījies, ka tur ūdens negaidīti pacēlies augstāk. Sācis slīkt. Labi, ka brālis izglābis, *citādi velnīt's būtu parāvis mani.*

Velna brīdinājums sadzirdēts vēl citā epizodē. Tad viņš, jau mežsargs būdams, netālu no mājām krauj kaudzē sazāģēto malku, lai vēlāk to ar zirgu aizvestu mājās. *Un bija liels vējš. Es tā apskatos, nē, te apkārt ir visi tādi skaisti veseli koki, tur man nekādas briesmas*

¹³ Bela 2007, 20.

*nedraud. Nesu tik tālāk savus baļķus, tos klu-
cēnus. Uzreiz tik dzirdu, ka – krakš! – un reizē
ar to krakši arī – bliukš! Liels bērzs, augsts, un
pārlūst uz pusēm. Viņu kā ar sviešanu uzsvieda
tieši uz maniem tiem klučiem virsū. Ja es būtu
tur pakavējies, teiksim, divas, nu, vienu minūti
ilgāk, es būtu nosists. Un tad domāju atkal –
rausti nu velnu aiz astes!*

Stāstītājs kā mežsargs saskaras ar to, ka mežs tiek kopts, lolots, ir it kā piejaucēts. No otras puses, mežsargs nevar noliegt, ka mežs ir varens un līdz galam neizzināms. *Jums ar to velnu bija jācīnās? – Jā, ar to velnu. Bet nu padomājiet – tādus skaistus kokus ņem un gāž laukā.*

Uz ainavas izjūtu iedarbojas gan tās fiziskā pieredze, gan konkrētā cilvēka biogrāfija, gan simboliskie rāmji, kādos esam raduši uzlūkot un runāt par ainavu.¹⁴ E. Brieža mūžs saistījies ar mežu, un viņa dzīvesstāstu caurvij meža tēma. Bērniības atmiņās atklājas tēva stāsti, kur mežs liekas kā pasaku valstība. Sirds iesāpas par malumednieka sašauto stirniņu, un dzimst apņēmība – izaugšu liels un pret to cīnīšos. Savukārt mežsarga stāsti par malumedniekiem parāda gan autora profesionālo izveicību, drosmi un spēku, gan laba stāstnieka spējas, gan viņa īpašo, dziļo attieksmi pret dabu vispār. E. Brieža stāstījumā klausītājs mežu uztver kā skaistu, nedaudz teiksmainu vietu, kur stāstos līdzās cilvēkiem dzīvo un darbojas arī pats mežs un tā iemītnieki – stirniņa, lapsa, vanags; darbojas arī negatīvie tēli, velns un malumednieki.

Nobeiguma piezīmes. Mežinieku padoms

Mutvārdu vēsture un dzīvesstāsti dod iespēju iejusties otra cilvēka dzīves pieredzē, personības izpausmēs, vērojumos, vērtībās un motivācijās un tuvoties tām. Izziņas procesu var virzīt arī praktiskā gultnē, kā to dara meža vēstures pētnieki, tie, kas apgūst nozares profesionālu pieredzi. Mutvārdu liecības var sniegt padomus, kā labāk veikt meža apsaimniekošanas darbus, kādā laikā koki noteiktam

nolūkam cērtami, uzzināt, kādas metodes un paņēmieni izmantoti agrāk, u. tml.¹⁵

Bijušie meža darbinieki savā aktīvajā mūžā pieredzējuši dažādas varas maiņas, dažādus saimniekošanas paņēmienus. Viņu sniegtās atziņas varētu būt vērā ņemams padomu uzkrājums arī mūsdienās. Jo sevišķi tagad, kad ir atjaunotas agrākās meža īpašuma tiesības. Viena no tēmām, kas aplūkota mutvārdu vēstures intervijās ar mežsaimniekiem, ir tēma par atšķirīgo vērtējumu, kas atklājas salīdzinājumos “agrāk un tagad”.

Ernests Briedis: *Es jau bērniības dienās, es jau biju paredzējis, ka es to mežu saudzēšu. Jo nebija jau tā kā tagad – ielaid cilvēku mežā, cērt, ko gribi, un dari, ko gribi. Viņš norāda, ka īpaši patīk izkopts mežs: Bet nu jau tādus gan neredz vairs.*

Arī ilggadēja mežsarga un Dundagas kokaudzētavas vadītāja Viļņa Mitlera vectēvs no mātes puses bijis mežsargs. Vectēva stādītā ozolu birzs augot vēl joprojām, to novērtējušas vēlākās paaudzes. Tādēļ viņš stāstā atsaucas uz tēva padomu, ka mežs jāsaudzē nākamo paaudžu vārdā: *Tēvs savā mežā necirta malku, neko. Izņemot, ja vajadzēja pļavu tīrīt vai grāvjus. Tēvs man teica tā: “Dēliņ, mežu tu taupi, mežu tu sargā. Mežs ir vairāk kā banka. Tu redzi – priekš kara tam bija nauda bankā un tam bija nauda bankā. Izputēja visi. Mežu tu vari paņemt, kad ūdens smeļas mutē. Tur viņš ir jebkurā laikā.” Bija kara laiki, bija kolhoza laiki, un tas mežs vēl šodien stāv. Un tagad ko dara ar mūsu Latvijas mežiem? Mēs šodien nocērtam mežu, kuru izjutīs bērni un bērnu bērni.*

Tēma par mežu kā mantojumu, kas jāsaugā un jānodod tālāk nākamajām paaudzēm, atklājas arī Jura un Guntas Lapkašu stāstā: *Mežs taču aug lēni. Tagad mēs visu paņemsim, un kas tad paliks mūsu bērniem, mazbērniem?*

¹⁴ Skultans 2007, 222.

¹⁵ Piem., sk. Gimmi, Būrgi 2007. Lai rekonstruētu tradicionālu mežu apsaimniekošanas veidu, tika apvienoti dokumentālie avoti un mutvārdu vēstures intervijas ar bijušajiem darbiniekiem, kuri bija praktizējuši agrākās apsaimniekošanas metodes. Divu pieeju apvienošana ļāva izvērtēt iepriekšējo periodu mežu izmantošanas praksi no dažādām perspektīvām un rekonstruēt to.

Uzklausītajos dzīvesstāstos mežs atklājas kā cilvēka darba rezultāta rādītājs un saimnieciskās darbības pamats, taču šiem stāstiem raksturīgs arī prieks par meža skaistumu, par darba izdošanos. Vilnis Mitlers trāpīgi pasaka: *Mežs nav kāpostgalva – šodien iestādi, rītdien ņem nost*. Skaists mežs intervēto meža darbinieku stāstos ir cilvēka kopts mežs, paša stādīts un aprūpēts, tiek uzsvērta meža vērtība nākamajām paaudzēm. Mežs šajos stāstos ir arī ekonomiska kategorija, tomēr tas nav **tikai** naudas devējs. Pats mežs ir kā vērtība, kas jāatstāj nākamajām paaudzēm. Un tā nav

tikai naudas vērtība (lai gan stāstos atklājas atzinība un prieks par veiksmīgu saimniekošanu). Pieredzējušo meža darbinieku atmiņu stāstos pārliciecināta ir meža garīgā vērtība, skaistums un prieks, ko tas spēj sniegt cilvēka sirdij.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta Nr. Izp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU projekta *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* (AAP2016/B033) ietvaros.

VĒRES

- Bela, B. (2007) Stāsta dzīve valodā: naratīvās stratēģijas Latvijas un trimdas dzīvesstāstos. Zirnīte, M. (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga : LU FSI, 15–33.
- Dzīvesstāstu intervijas no Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-226, NMV-322, NMV-3167, NMV-4689.
- Gimmi, U.; Bürgi, M. (2007) Using Oral History and Forest Management Plans to Reconstruct Traditional Non-Timber Forest Uses in the Swiss Rhone Valley (Valais) Since the Late Nineteenth Century. *Environment and History*, 13, 2, 211–246.
- Milts, A. (2001) Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Zirnīte, M. (sast., red.) *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga : LU FSI, 33–39.
- Portelli, A. (1998) What makes oral history different? Perks, R.; Thomson, A. (eds.) *The Oral History Reader*. Routledge, 63–75.
- Skultans, V. (2005) *The Testimony of Lives: Narrative and memory in post-Soviet Latvia*. New York : Routledge.
- Skultans, V. (2007) Narratives of Landscape in Latvian History and Memory. *Empathy and Healing: Essays in Medical and Narrative Anthropology*. Berghahn Books, 205–223.

PAAUDŽU ATMIŅU CEĻOŠANA: IESKATS MUTVĀRDU VĒSTURES AVOTOS

Māra Zirnīte. Izglītība: Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes diploms pielīdzināts filoloģijas zinātņu maģistra grādam (2012). Nodarbošanās: atmiņu dokumentēšana, sākot ar Cilvēkarhīva programmu Latvijas Kultūras fondā (1987); veido Nacionālās mutvārdu vēstures krājumu un veic pētījumus LU Filozofijas un socioloģijas institūtā (kopš 1992). Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* valdes priekšsēdētāja (www.dzivesstasts.lv). Publikācijas zinātniskos žurnālos latviešu, igauņu, angļu valodā; autore, redaktore un sastādītāja mutvārdu vēstures izdevumiem, digitālām audiovizuālām kompozīcijām.

Raksturvārdi: paaudzes, mutvārdu vēsture, dzīvesstāsts, vēstījums, atmiņu ceļošana.

Ievads

Cilvēki, izmantojot katrā laikmetā sev pieejamos kultūras resursus, atkal un atkal atgriežas pie savas pastāvēšanas pamatjautājumiem, apzinoties sevi kā pasaules pieredzes daļu. Kad ierasto dzīvesveidu agresīvi pārtrauc revolūcijas, kari un citas kataklizmas, tas ne tikai izraisa fiziskas ciešanas, bet arī sagrauj morāli, atsviežot tālu atpakaļ sabiedrības garīgo attīstību. Tad cilvēks atkal visu sāk no jauna, meklē savas eksistences morālo pamatojumu, pievēršoties arī tādiem avotiem kā atmiņas.

Raksta mērķis ir ielūkoties vecāko dzīvesstāstu autoru liecībās par notikumiem, kas iespaidoja dzīvi 20. gadsimtā, jo viņu atmiņas savukārt veidojušas dzīves izpratni pēcnācējos. Individuālās pieredzes Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājumā¹ var

uzlūkot par literāri neapstrādātu izejmateriālu tautas vēstures stāstam par laikmetu, kas pārpilns satricinājumiem. Krasas pārmaiņas aizvien mobilizē atcerēšanos, liek katrai nākamai paaudzei uzdot jautājumus, lai savienotu pārtrautos dzīves posmus, skaidrotu savas eksistences pamatjautājumus un nākotnes iespējas.

Pievērsīšos atsevišķām dramatiskām epizodēm, kas attēlotas dzīvesstāstos un raksturo cilvēka pārdzīvojumu, kad tiek pārtraukts dabiskais dzīves ritējums. Atlasīti piemēri no atmiņām, kuru autori dzimuši 19. un 20. gadsimta mijā un jau no dzīves sākuma piedzīvojuši nemierus un varas maiņas. Vairākos dzīvesstāstos rodamās atsauces iepriekšējo paaudžu pieredzē atgādina vācu pētnieces Astrīdas Erlas (*Astrid Erll*) konceptu par atmiņu ceļošanu² starp paaudzēm kā nodrošinājumu atmiņu noturībai.

¹ NMV krājums LU Filozofijas un socioloģijas institūtā.

² Astrīdas Erlas radīts jēdziens *travelling memory*, kas lietots arī, lai apliecinātu, ka atmiņa beidz pastāvēt, ja tā nepārceļo starp cilvēkiem, grupām, valstīm. Šis koncepts izvērts publikācijā par atmiņu migrāciju starp Latviju un Zviedriju (Bela 2016).

Paaudzes nošķīrums

Atmiņu stāsti ir viens no veidiem, kā aplūkot paaudžu nošķīrumu. Paaudzes piederību nosaka ne tikai dzimšanas gads, bet arī tādas pazīmes kā kopības izjūta ar laikabiedru likteni, vēstures notikumi, kas iespaidojuši dzīvi, pašidentifikācija³.

Paaudzes piederību var aplūkot, pamatojoties ne tikai uz ieskaņotā stāsta saturu, bet arī uz izklāsta veidu un sakārtojumu, valodas un izteiksmes līdzekļu lietojumu, pasniegšanas formu.

Stāsta sniegumā atpazīstams individuālais kultūras resurss, ko raksturo sava laika izglītība, literārā pieredze, mantotie un aizgūtie runas paradumi. Tāpat kā uz folkloras priekšnesumu, arī uz dzīves izstāstīšanu var attiecināt valodas filozofa Džona Langšova Ostina (*John Langshaw Austin*) nostādni, ka valoda nav pasīvs līdzeklis īstenības aprakstīšanai, bet gan prakse, caur kuru īstenība tiek radīta un ietekmēta⁴. Stāstījums intervijā ir saistīts ar atmiņas aktivizēšanu, lai stāstītājs pārliecinātu par spēju pastāvēt mūsdienu pasaulē un rast savu vietu tajā.⁵ Šīs pazīmes intervijā neatklājas tik demonstratīvi kā priekšnesuma izpildījumā, tomēr atmiņu stāstos esmu saklausījusi gan pamācības, vēršoties pie iedomātas auditorijas, gan mērķtiecīgi atlasītus dzīves vērojumus, iedvesmas pilnu improvizāciju, kā arī nozīmes un jēgas meklējumus traģisko dzīves notikumu atmiņās, par ko raksta antropoloģe Vieda Skultāne⁶.

Vēlos pievērst uzmanību izziņas slānim, ko sniedz literāri neapstrādātās runas pieraksts. Klausoties vai lasot atmiņu stāstus, nonākam personīgā attieksmē ar stāstīto, un tas kļūst par mūsu nepiedzīvotās pieredzes daļu, iedarbojoties gluži līdzīgi kā literārs darbs, kura autoram uzticamies. Turklāt katrā paaudzē var saskatīt raksturīgas individuālās runas iezīmes, kad arī uzrakstītā veidā izjūt cilvēka dzīvās runas skanējumu.

Rolāns Barts esejā *Teksta bauda*⁷, aplūkojot mākslas teksta izspraukšanos caur laikmeta merkantilo dabu, tirgus reklāmu, politikas un dažādiem varas valgiem, min “ikdienišķā” valdzinājumu, kas piesaista lasītāju. R. Barts raksta: “Kāpēc daži (tostarp arī es) gūst baudu, redzot, ka vēsturiskos darbos, romānos, biogrāfijās tiek atspoguļota kāda personāža ikdiena? Kāpēc tāda ziņkārība par sīkumiem: dienas plānojumu, ieradumiem, maltītēm, dzīvesvietu, apģērbu utt.? Vai tā ir “realitāte” (“bijušā” būtības) izfantazētā garša? Un vai tieši fantāzija nepiesauc “sīkumus”,niecīgo,privāto ainu, kurā es itin viegli varu iederēties?”⁸

Vecākās paaudzes atmiņu stāstos ieskanas gan seni vārdi, teicieni, tēlojuma paņēmieni, gan ikdienišķi *sīkumi*, kas piesaista uzmanību. Terēze Lazdiņa, dzimusi 1899. gadā Mežotniekos, Bauskas novadā, intervēta 93 gadu vecumā Anglijā, atceras no savām bērnu dienām šodien vairs nesaprotamu nodarbi: *Tētis gāja sēt un es cēlos līdzī – birzes⁹ taisīt. Cik tālu krīt sēkla – tik tālu noliek salmus, vienādi nosēj kā ar mašīnu.*¹⁰

Vārds raksturo stāstītājas bērības laika saziņu, un šodien tā nozīme noskaidrojama, ieskatoties Mīlenbaha un Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā vai konversācijas vārdnīcās.

Literārā teksta ietekmi R. Barts uzrāda pazīmēs, kas raksturīgi dokumentārajiem autentisko atmiņu vēstījumiem. “Ja būtu iespējams iztēloties tekstuālās baudas estētiku, tajā būtu jāieklauj rakstīšana skaļā balsī.”¹¹ Stāstītās atmiņas ir sava veida šāds balsī fiksēts teksts. Tas savu skanējumu saglabā arī rakstveidā. Piemērā Alvīne Mūrniece (dzimusi 1906. gadā Lūžņā, intervēta turpat 1985. gadā) lībiskā dialektā stāsta par to, kā apcietina viņas vīru Ernestu, tikko ģimene pēc Otrā pasaules kara atgriezies savā piejūras ciemā, no kura vācu militārā administrācija visus bija pārvietojuši uz iekšzemi.

³ Mannheim 1952.

⁴ Austin 1962.

⁵ Par izpildījumu folkloristikā vairāk sk. Bauman 1989.

⁶ Skultans 1998.

⁷ Barts 2012, 52.

⁸ Turpat.

⁹ “Birzes platums (starp divām vagām) bija ap 7–10 pēdas.” ME I, 299; Konv. vārdn, 2, 3205.

¹⁰ NMV-63.

¹¹ Barts 2012, 63.

Jā, nu mēs ir mājas. Nu ir krievis. Nu ņem akal kopa tos vīrs, nu las kopa tos vīrs – Ernest un Ernest brāl Fric un Jān, un viss, kas tik nu ir. Četrš brāļš paņēm uzreiz. Un nu aizved uz Anc viņš, un ieliek pagraba tos vīrs. Ieliek tos vīrs pagraba. Un kā nu bij, kā ne, Ernests man dabuj paziņot, lai es viņam kaut ko aizved ēst. Jā, otra diene es sadabu viss, ko nu varej, sadabu viņam, aizved. Tas sargs, kas pie tiem durvīm stāvej tai pagraba, tas uzreiz iesaucas: “Mūrnieks ar! Apžēlojas, Mūrnieks ar iekš tai pagrabā!”, to par man vīr viš teic.¹²

Apcietinātais Ernests Mūrnieks bija apkārtņē labi pazīstams kārtīgs mežsargs. Arī to, kā vīrs pirmoreiz atgriezās no izsūtījuma Sibīrijā, Alvīne pastāsta tēlaini ar ritmiskiem atkārtojumiem: *Un nu laiž mājas. Un Ernests ta bij mājas. Un, ka Ernest laid mājas, viš nevarēj pār smilg pārkap* – tai pirma reize. *Viš pa smilg nevarēj pārkap*.¹³

Savus pēdējos mirkļus, atstājot iekopto mājvietu Zemgalē, kā spilgtu gleznu atceras Valida Danenberga (dzimusi 1914. gadā Dobeles novadā, intervēta 1992. gadā Almēlijā, Anglijā):

*Viši lauki pilnīgi zeltoja, gan kaimiņos, gan mūsu lauki. Bija pļaujamais laiks, kad mēs atstājām māju. Tieši bija rudzu pļaujamais laiks. Kvieši palika dzelteni. Un cik tikai varēja pārredzēt, visu kaimiņu lauki bija brīnišķīgi. Bija laba raža. Tas bija jūlijā. Un tad nu sirds sāpēja gan briesmīgi. Un bija ziņa, ka krievi nāk otro reizi iekšā.*¹⁴

Līnai Kuģei pašai bija bagāts folkloras pūrs, un viņas atmiņu stāstā arī rakstītā veidā var saklausīt valodas ritmu, dziedošu intonāciju, senus vārdus un tēlainus salīdzinājumus.

Tas varēja būt apmēram ap 1850-to gadu, kad mans vecaistēvs bijis jauns puisis un strādājis drēbnieka darbu. Nav zināms, kur viņš mācījies, kur nē, bet meistars bijis slavens. Gājis no mājas uz māju un šuvīs bikses, vestes un svārkus, bez mašīnas, tikai ar rokām. Un galvenais – plīķos kažociņus. Toreiz tāds bijis katram cilvēkam, vai viņš bagāts vai nabags,

plīķais kažociņš kā piederīgs pie visa apģērba. Tā nu viņš staigājis, šuvīs, bijis priecīgs savā amatā un iecienīts cilvēkos. Vēl otrs amats viņam bijis dziednieka amats. Viņš gājis no mājas uz māju, strādādams savu drēbnieka amatu un vēl to dziednieka šepi piekopis. Kulītē mūžīgi nēsājis līdz radziņus, podiņus, izpalīdzējis cilvēkiem, kur tikai kāda sāpēja. Bijis arī taupīgs, neskrējis uz krogu, tā kā citi puīši. Bet savas kapeikas krājis nebaltām dienām. Tāds bija mans tēva tēvs.

Un tā nebaltā diena arī pienākusi. Pienākusi ar precēšanos. Jo bijis ieskatījies vienā apaļā, plīkā bārenītē. Kurai nebijis nekā pūrā kā tikai tas svārciņš, ar kuru viņa gājusi pie iesvētīšanas, un tā villainīte. Tas bijis viss viņas pūrs. Nu, uz precēšanos viņš savu līgavu aplam skaisti izgērbis. Pat kurpes nopircis. Bet tās kurpes, tās viņas kājai bijušas tik nepierastas un cietas. Pārgājusi no baznīcas, novilkusi kurpes, uzāvusi pastalas un nodancojusi savas kāzas ar pastalām. [..]

*Bet ta nu sākuši birt tie bērni. Biruši tā kā purva strazdiņam – cits pēc cita, cits pēc cita, septiņi gabali. Mans tēvs bijis tas pēdējais, tas septītais.*¹⁵ (Līna Erna Hermīne Kuģe, dzimusi 1910. gadā Zvārdes pagastā, intervēta 1996. gadā Dobelē.)

Dzīvesstāstu izteiksmes veids atklāj paaudzi raksturojošu saziņas kultūru, kurā atspoguļojas gan valodas vide, gan lielā mērā – folkloras iespaids un stāstniecības tradīcija, kas uzturējusi dzīvu atmiņu miju starp paaudzēm, iesaistot personīgā pieredzē arī to, kas piedzīvots vectēva un vecsmātes jaunības dienās.

Igauņu salīdzinošās folkloras pētniece Tīu Jāgo personīgo atmiņu stāstu pētniecību nosauc par *pārmantojamo vēsturi*: “Dzīvesstāstu vai patiesu dzīves notikumu pasniegšanas tautiskās vēstījuma formas mainās līdzī laikam. Pētot pārmantojamās vēstures ietvaros patiesu notikumu atspoguļošanas paņēmienus un formas, iespējams novērot arī pārmantošanas procesu (pārmantošanas parādību pastāvīguma un izmaiņu līdzsvaru).”¹⁶

¹² NMV-2.

¹³ Turpat.

¹⁴ NMV-56.

¹⁵ NMV-748.

¹⁶ Jāgo 2007, 112.

Paaudžu skatījums mutvārdu vēstures avotos

Dzīvesstāsti raksturo personīgo skatījumu sociālajā vēsturē, kurā notikušas divas revolūcijas, divi pasaules kari, divas lielvalstu okupācijas; neatkarīgas valsts tapšana, zaudēšana un atjaunošana¹⁷. Viena cilvēka mūžam par daudz, tomēr atmiņu pavedieni sien paaudzi pie paaudzes un ļauj šo laiku pārredzēt un vērtēt no vēstures subjekta viedokļa. Nenorobežojoties no pārmaiņām, kas skārušas ne tikai Latviju, bet visu pasauli un par ko vēsta arī ārzemēs ierakstītie kādreizējo Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāsti.

Ja salīdzina vecākās paaudzes autoru dzīvesstāstus, kas ierakstīti Latvijā un ārzemēs, var saskatīt lielas līdzības. Atšķiras sižeti vēlāko dzīves notikumu norisēs, tomēr stāstījums risināts no līdzīga skatpunkta, individuālais liktenis saistīts ar tautas kopīgo pārdzīvojumu. Antropoloģe Vieda Skultāne saskata Latvijā ierakstītajos vecākās paaudzes dzīvesstāstos saskaņojumu ar literāro tradīciju¹⁸. To pašu var attiecināt uz atmiņu stāstiem, kas ierakstīti ārzemēs, – pagājušā gadsimta sākumā dzimušos vieno neatkarības gados gūtā izglītība un kultūras pamats, kam atsaucies rodama latviešu literatūrā, folklorā, etnogrāfijā, mūzikā, mākslā. Atpazīstamība parādās interpretācijās, kultūras attieksmju daudzveidībā un dzīves vērtību kritērijos.

Nākamās – trimdā augušās – paaudzēs piederības apziņa sazarojas atkarībā no paaudžu atmiņu mantojuma, ģimenes iespaida un personīgās izvēles. Kā raksta Inta Gāle-Kārpentere: “Trimdas identitāte izauga no tām neizsīkstošajām sarunām, kuras tieši un netieši uzturēja latviešu sakarus. Vispamatīgāk un vispersoniskāk trimda substancionalizējās *nostāstos*, kas, transformējoties dzīves un tautas vēsturē, vienlaikus bija arī identitātes veidošanas

un uzturēšanas līdzeklis.”¹⁹ Tādējādi kultūras piederības izjūtu trimdas apstākļos lielā mērā izšķīra atmiņu stāsti, kas ceļoja no vecākiem pie bērniem, starp grupām, kopienām, individuāli un publiskos sarīkojumos, vasaras nometnēs.

Turpretim represēto vai dažādu kultūras traumu pieredzējušo cilvēku atmiņās paaudžu piederību nojauc dabiskās dzīves attīstības pārtraukums. Ārkārtas situācijā meitai nākas uzņemties mātes lomu, ja brāļi/māsas kļūst bāreņi vai arī meita kļūst māte savai mātei (Noras Ikstenas romānā²⁰ attēlotā situācija sastopama arī atmiņu stāstos). Cilvēki stāstos cenšas rast absurdās pieredzes skaidrojumu, atgūt piederības izjūtu un pamatu, lai dzīvotu tālāk. Tad atbalsts rodams iepriekšējo paaudžu garīgajā mantojumā, dzimtas pēctecības apziņā. Starp personībām, kas spējušas savu smago pieredzi pārvērst stāstā un plaši dalīties ar to sabiedrībā, var minēt Melāniju Vanagu²¹, Vladislavu Urtānu²², Valentīnu Jākobsonu²³, Ilmāru Knaģi²⁴, Andu Līci²⁵, Benitu Kalniņu²⁶. Atsauces īstenībā piešķir atmiņu stāstiem augstu morālo statusu.

Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā apvienotie dzīvesstāsti atklāj arī paaudžu atmiņu satikšanos, savstarpējo mīļietekmi. Minēšu divus piemērus vecvecāku atmiņu lomai personīgo uzskatu tapšanas un sevis apzināšanās procesā, par ko runā mazmeitas: Anita Timane, kas dzimusi 1960. gadā Londonā, un Elīna Grīniece, dzimusi 1985. gadā Rīgā.

Mana vecmamma ieradās [Londonā] 1967. gadā, kad man bija septiņi gadi. Un tad viņa mums visiem stāstīja to realitāti, kāda tā bija Latvijā sešdesmit septītā gadā, par kolhoziem, un par visu, ko viņa bija novērojusi. Un tie stāsti bija diezgan komplicēti un dramatiski, un viņa pati bija tāda diezgan laba stāstītāja, tā kā viņa varēja izstāstīt arī. Tā kā tas, es domāju, mani ļoti iespaidoja. Viens otrs

¹⁹ Inta Gāle-Kārpentere 1994.

²⁰ Ikstena 2015.

²¹ Vanaga, Melānija 1991; 1995–1998.

²² Urtāns, Vladislavs 2015.

²³ Jākobsons, Valentīns 2006.

²⁴ Knaģis, Ilmārs 2016.

²⁵ Līce, Anda 1990–2008.

²⁶ Kalniņa, Benita 2008.

¹⁷ Precizējot: vardarbību un varas maiņas iedzīvotāji pieredzēja vēl biežāk, arī 1915.–1918. gadā, kad Latvijas teritoriju okupēja ķeizariskās Vācijas karaspēks; 1918.–1920. gadā, kad valdīja padomju diktatūra un notika Latvijas Neatkarības karš.

¹⁸ Skultans 1998, XII.

saka, ka mēs bijām diezgan līdzīgas.²⁷ (Anita Timane, dzimusi 1960. gadā Londonā, intervēta 2009. gadā Rīgā.)

Vecāmāte no tēva puses bija izsūtīta uz Sibīriju kā astoņpadsmit gadīga meitene. Viņa ļoti daudz stāstīja par to, kā Sibīrijā gājis, bet tas notika diezgan vēlu, kad mēs jau bijām tādi divdesmitgadīgi. Tajā laikā mēs to visu bijām skolā mācījušies un filmās skatījušies, ko tas tragiskais vēstures konteksts nozīmē.

Mani vecvecāki vienmēr uzsvēra, ka viņiem nebija Sibīrijā tas trakākais variants. Viņi Tomskas apgabalā tika aizsūtīti bez nekā, bet diezgan ātri atrada mājas vietu, iekopa māju, kopīgi iedzīvi radīja. Vecāmāte Sibīrijā iepazinās ar manu vecotēvu, apprecējās, Sibīrijā piedzima tēvs. Viņi atgriezās, kad manam tēvam bija mēnesis. Pats neko neatceras. Bet viņš ir braucis studentu grupā uz Sibīriju jaunības dienās. Aizbrauca apskatīties. Viņu ļoti interesēja.²⁸ (Elīna Grīniece, dzimusi 1985. gadā Rīgā, intervēta 2017. gadā Rīgā.)

Klausoties vienas dzimtas dažādu paaudžu stāstos, var vērot, kā motīvi turpinās, ieplūst cits citā, sasaucas vai gluži otrādi – tiek noraidīti un pārveidojas. Elizabete Janelsiņa savā atmiņu stāstā iekļauj mātes stāstīto par došanos projām no Latvijas Otrā pasaules kara beigās. Viegli uztveramā smeldze izsaka arī stāstītājas attieksmi pret apstākļu spiesto aizceļošanu, kas nebija pašu izvēle.

Un tad viņa palikusi viena pati, viņa bija paņēmusi mazu somiņu, kaut ko tur ielikusi iekšā un aizgājusi uz pēdējo kuģi un arī aizbrauca uz Vāciju. Un tad viņa teica – viņa bija braukusi ar ormani uz turieni – un tas ormanis teicis: Jā, jā, kundzīt, tagad, kad ir slikti laiki, tad jūs visi brauciet prom, bet mēs paliekam – mēs to izturēsīm, un gan jau varbūt jūs atkal kādreiz brauksit atpakaļ. Un pa tiem gadiem viņa to ļoti daudzreiz pieminēja – tā ka vajadzēja palikt.²⁹ (Elizabete Janelsiņa dzimusi 1923. gadā Rīgā, intervēta 1996. gadā Rīgā.)

Vecākās paaudzes atmiņu vēstījumi

Subjektīvais cilvēku vēstījums visskaidrāk izpaužas dzīvesstāstu audio ierakstos un tuvu tekstam lasāms interviju rakstiskā atveidojumā. Turpinājumā sniegšu atsevišķus garākus atmiņu fragmentus, ļaujot lasītājam iejusties izteiksmes veidā, valodas ritmā, stāstītāja attieksmē pret notikušo. Sekojošos piemēros nav iekļautas akustiskās nianses (izsaučieni, nopūtas, smieklī), skaidrības labad reizēm mainīta vārdu kārtība un svītrotas atkāpes no sižeta. Atsevišķie teksta izlaidumi atzīmēti ar divpunkti kvadrātiekvās.

Kad 1992. gadā Anglijā intervēju divas 90 gadus vecas kundzes, mani pārsteidza viņu spēja sīki izstāstīt agrā bērnībā un jaunībā pieredzēto. Pieaugot manai intervētājas pieredzei, sapratu, ka šāda spēja, pat sasniedzot simt gadus, nav izņēmums. Atmiņas palīdzējuši uzturēt arī stāstītāju dzīves apstākļi – abas stāstītājas dzīvojušas lielākoties starp latviešiem, noslēgti no sabiedrības Lielbritānijā.

Adelīna Rozīte, kaut arī piebilst *Bet mans mūžs ir dikti tās grūts, es nezinu, vai es visu varēšu izstāstīt*, tomēr skaidri spēj attēlot savus agrīnos mūža pārdzīvojumus. Viņa dzimusi 1899. gadā, un dzīve sākās ar satricinājumiem, kā viss 20. gadsimts. Adelīnai bija seši gadi, kad dumpinieki tēvu ar varu grib iesaistīt muižas dedzināšanā, bet pēc tam soda ekspedīcija – vainīgo uzrādīšanā. Tēvs nepieķāpjas ne vieniem, ne otriem – no nemierniekiem paslēpjjas mežā, bet nevienu nenodod, kaut pašu pieliek pie lielā bērza. *Mans tēvs bija dzelzceļnieks. Lai nebūtu jāiet karadienestā 25 gadus, viņš iestājās 20 gadu vecumā dzelzceļa dienestā, bija strādnieks. Un piektā gadā viņš jau bija precējies un viņam bija ģimene. [...] Nu piektā gadā pirms Ziemassvētkiem tad tā revolūcija sākās, un tad cilvēki apbruņojušies ne jau ar šaujamiem, bet ar cirvjiem, ar lāpstām, ar grābekļiem, ar sakumiem, ar dakšām nāca un visus dzelzceļniekus, kurus tikai varēja dabūt, vīriešus, visus ar ņēma līdz. Un tad gāja to pili dedzināt tam fon Zivertam. [...]*

Es maziņa biju. Piecus kilometrus no Skrīveriem un piecus kilometrus no Jumpravas, tur pa vidu man tēvs dzīvoja. Skrīveru muiža no mums kādi 3 vai 4 kilometri uz Daugavas krasta, tā bija pils. Un tad viņi aizgāja

²⁷ NMV-3441.

²⁸ NMV-4489.

²⁹ NMV-480.

uz to pili visi tie dedzinātāji un aizdedzināja to pili. [..]

Sestā gada janvārī nāca kazaku vilciens un apturēja pie mūsu mājiņas, un pārmeklēja ieročus. [..] Nu un tad papu izsauca ārā tas virsnieks un nolika pie bērza, pie mūsu mājas bija tāds liels bērzs. Un prasīja, lai uzrāda, kur ir tas Prekavu Tomsons, tas vadītājs revolūcijas. Man tēvs sacīja, ka viņš nezina, tādu viņš nemaz nezina un nepazīst, un nav redzējis un nezina. Un tad viņam draudēja tas virsnieks, ka, ja izrādīsies, ka viņš ir zinājis un neteicis, tad viņu un visu to ģimeni nošaus pie tā bērza. Un to visu tēvs uzņēma tā stāvot, nebija sabrucis.

– Tad jūsu vecāki nebija dedzinātāju pusē?

– Nē, nē. Mēs bijām cara cilvēki. Mums pie sienas vienmēr karājās cara lielā bilde ar eļļas krāsām.³⁰ (Adelīna Rozīte, intervēta 1992. gadā Straumēnos, Anglijā.)

Adelīnas ģimene neatbalsta revolūciju. Šajā gadījumā atmiņu stāsts atgādina, ka notikuma laikā valdīja dažādi uzskati. Piektā gada dumpiniekus neatzina arī Ernests Mūrnieks (dzimis 1902. gadā Popē), kura tēvs un arī pats bijis mežsargs un uzturēja kārtību Popes muižas meža apgaitā. Tas netraucē pasmieties par baronu un nepatīkamo elkoņa bučošanas paradumu. Ernests ar smīnu savā ventiņu izloksnē (Ernests dzimis Popē un Lūžņas ciemā ir ienācējs) stāsta par vietējo ļaužu un muižas attiecībām. Bet postīt un graut – tas ir sabiedriskās kārtības un attieksmes jautājums, kas nav pieņemams ne Ernestam, ne Adelīnai.

Pats tač es ar atceros, ka bij baron laiki, ka bij baronam rok jālaiz. Pats ir to darījis uz jakt, ka bij. Viš tev iedod ābol, piemēram, jeb ko, tas jau to nozīmē, ka viš gaid... nu, ko ta tu darīs! Tēvs bij mežsargs. Ja es nedarīt to, ta tam tēvam sliktāk par to, pats par sev.

Tāds gadījums ir bijis ar mūs Popes baron. Viņam bij vecs, uzticams mežsargs, kas māc ģēģers izstādīt zināmā vietā. Katrs to nevar. Viš ir aizgājis pie to baron Popē, kā jau parasti, nobūco rok. Un tas dēls ir bijis, es neatminas, desmit vai diupadsmīt gād. desmit gād laikam. Nu bērnam tač nebučos rok. Tas

vecāis ir teicis: “Ja tu man dod god, tad tev manam dēlam ar ir jādod god!” Saprot, ko! Vecāis mežsargs ir teicis: “Es tač domāj, ka tas ir bērns, ka to tač man nebūt tā jāgoda.” – “Nē, nē, ja tu man dod god, ta tu manam dēlam ar iedod god!” tā teicis.³¹

Toties Līnu Pināti revolūcija pievelk. Uz augusti kreisi noskaņotā ģimenē, kas arī Piektā gada revolūcijai deva savu upuri, – 13. janvāra demonstrantu apšaudē³² iet bojā brālis. Kad pati nokļūst Maskavā, 1917.–1918. gadā darbojas laikraksta *Izvestija*³³ redakcijā. Uzskati ir dažādi – politika iezīmē šķirtni vienas paaudzes robežās. No tā izriet konflikti, kas gan Latvijā visbiežāk tiek ienesti no ārienes.

*Tas bija 1917. gadā, kad bija šitā Februāra revolūcija, turpat gandrīz gadu, un tad vēl sliktāk palika. Tad jau es biju... no tiem amerikāņiem es aizgāju, kad nogalināja to vācu sūtni, kad bija atentāts³⁴, toreiz jau ārzemniekus visus izsūtīja, un tad man labie apstākļi tajā rūpnīcā beidzās [..]. Es biju rēķinvede, vecākā rēķinvede *Izvestijas* redakcijā, tad jau tas bija dienas kārtībā, tad es visam sekoju. Tā bija komunistu prese, komunistu kantoris, divi veci boļševiki par mani galvoja, citādi tur nevarēja tikt iekšā.*

Līna Pināte 1920. gadā atgriežas Latvijā. Līdz mūža beigām strādā par finansisti-revidenti, pensijā aiziet ar 70 gadu darba stāžu. Atceroties par revolucionāru iznīcināšanu Krievijā, atzīst, ka varējusi būt viena no viņiem.

Taisnību sakot, ja es būtu precējusies, tad manis sen jau nebūtu, tad Sibīrijā mani kauliņi būtu nolikti. Man bija tik interesanta sabiedrība, tāpat vīriešu sabiedrība, kas jau kaut kas bija un kaut ko nozīmēja. Tos vienkārši izsūtīja. Tad jau es arī būtu piederējusi

³¹ NMV-1.

³² 1905. gada 13. janvāra karaspēka uzbrukums demonstrantiem Daugavas malā pie dzelzceļa tilta.

³³ Laikraksts, dibināts Krievijā 1917. gada Februāra revolūcijas laikā.

³⁴ 1918. gada 6. jūlijā atentāts pret Vācijas sūtni Krievijā Vilhelmu fon Mirbahu tiek uzskatīts par kreiso eseru mēģinājumu izprovocēt jaunu karu starp Vāciju un Padomju Krieviju.

³⁰ NMV-57.

pie tiem.³⁵ (Līna Pināte, dzimusi 1897. gadā Elejā, intervēta 1991. gadā Rīgā.)

Savukārt Elizars Rabinovičs vērojais Piekta gada nemierus kopā ar tēvu Jelgavā. Tā ir neliela epizode atmiņās, ko intervētāja Ināra Reine uzklauštāja Kalifornijā 1999. gadā, kad stāstītājam bija 101 gads. Elizars savu atieksmi pret nemieriem tieši neizsaka, līdzīgi kā viņa vecāki, kas notikumus vēroja, bet paši nepiedalījās.

*Es esmu dzimis 1898. gadā 24. decembrī, Jelgavā. Tēvs bija skroderis, māte bija cepurniece. Abi divi ebreji. Vectēvs no tēva puses bija muzikants. Spēlēja ballēs, baroniem, ebreju kāzās. [...] 1905. gadā mēs dzīvojām Marijas ielā, tā drusciņ no sāniem bija Alus fabrika. Un vienu reizi mēs skatāmies – strādnieki pāri pa sētu, un bēg projām. Tēvs stāstīja, ka tur bija nemieri fabrikā un tur bija izsaukti kazaki un tie ar nagaiku [pātagu] sāka sist viņus un viņi muka pāri sētai. Atceros, ka bija mītiņš Strēlnieku dārzā. Es ar tēvu arī aizgāju.*³⁶

Turpinājumā vēl viena epizode no Adelīnas Rozītes atmiņām. Kad viņai ir sešpadsmit, tuvojas Pirmā pasaules kara fronte un ģimene dodas bēgļu gaitās uz Vitebskas guberņu. Seko slimības, bads, nomirst vecmāmiņa. Taču lielākās briesmas pati piedzīvo 1918. gadā, kad pēc revolūcijas Krievijā plosās Pilsoņu karš. Tolaik viņa strādā dzelzceļa rēķinvedībā un brauc līdz vilcienam.

Nu tad mēs aizbraucām uz Ribinsku, un tur bija pavēle likvidēties. [...] Pa to laiku es uz Ribinsku gāju tāpat intereses pēc apskatīties pilsētu. Komunisti virsniekus, cara laika virsniekus, kas bija formās, tos šāva kā suņus, bez kādas tiesas un izmeklēšanas. Turpat, kur viņš gāja, turpat arī viņu nošāva. Tās bija briesmas, ko es tur redzēju. Biju iegājusi vienā apavu veikalā, kur labo apavus, un tur strādā divas jaunas meitenes, un es prasīju, ka man vajadzētu kurpēm papēžus pielikt, vai te neviens nav, kas to izdarītu. Viņas saka, mēs esam tās kurpnieces, mēs to darām. Mēs iepazīnāmies, viņas man tūlīt prasa, kas es esmu. Es vaļširdīgi visu izstāstīju, ka es esmu iebrukusi

*Ribinskā un mana iestāde, kurā es strādāju uz dzelzceļa, likvidējas, un kad mēs beigsim likvidāciju, tad nezinu, ko ar mums darīs. Un tad viņas man stellējās priekšā, ka viņas ir slepenās, un viena bija no Pēterpils studente un otra bija studente turpat no Ribinskas. Un viņas apgādā cara virsniekiem privātās drēbes. Un viņas man uzticējās, un es tad biju viņām sabiedrotā. Es bieži pie viņām gāju.*³⁷ (Adelīna Rozīte, dzimusi Sniedze, intervēta 1992. gadā Straumēnos, Anglijā.)

Savukārt Rozālijas Adleres dzimšanas gads (1902) ļauj atmiņām iesniegties valsts vēsturē svarīgos notikumos, kad risinājās cīņas par Latvijas neatkarību. Rozāliju Adleri intervēju Daugavas Vanagu namā Londonā, kur viņa strādāja.

Kad tie bermontieši gāja ārā, tad atkal bija tāds notikums. Es stāvēju rindā pēc maizes Bolderājā, un es dzīvoju Daugavgrīvā. Un tas bija apmēram ap vienpadsmitiem dienā, kad mēs tādā lielā rindā stāvējām. Un tad pienāca viens vācu virsnieks un pateica – pēc 15 minūtēm būs pirmie šāviņi tajā Bolderājā, tur bija tā atkāpšanās. Un mēs pat nedabūjām no tās rindas iziet, kad sākās jau tie pirmie šāviņi... Un es skrienu uz tilta, lai tiktu pāri uz mājām, un tur jau krīt bumbas. [...]

Un tad tie bermontieši no Daugavgrīvas sāka atkāpties, un tad jau nāca latvieši iekšā, laikam no Jūrmalas puses... Un tad tie jau arī bija dikti trūcīgi, viņiem zābaku nebija... Un es tā atceros, ka bija rudens un es vēl tās brāļa drēbes nesu uz kuģa viņiem. Viņi ar kuģi cēlās pāri uz Rīgu. Tur jau bija arī liellaivas, un kā tur viņi visādīgi... Un tad viņi brauca un dziedāja to dziesmu “Cel mani pār pa Daugavu...”, kā jau jaunībā, tas man vienmēr tā palicis atmiņā.”³⁸ (Rozālija Adlere, dzimusi 1902. gadā Rīgā, intervēta 1992. gadā Londonā.)

Sofijas Dravnieces (dzimusi 1895. gadā Dundagā) atmiņas ļauj iejusties Pirmā pasaules kara bēgļu ceļā, ko latviešu literatūrā aprakstījusi Anna Brigadere.

³⁵ NMV-3095.

³⁶ NMV-803.

³⁷ NMV-57.

³⁸ NMV-58.

Ja esat lasījusi Brigaderes romānu Kvēlošā lokā, kā tur tā bēgšana aprakstīta, tad gluži tāpat bija. [...] Mēs sākām vieni no Ārlavas baznīcas, bet mums jau šur un tur pievienojās. No katra ceļa nāk ārā un pievienojās. [...] Un interesanti, ka brauc viens vīrs ar vienzirga ratiem un viņam ir zārks tais ratos. Neko citu viņam neredzēja, bet zārks bija.

Tad jau bija brauciens, rati pie ratiem. [...] Lopi bija grāvjos atstāti, netikuši līdz. Mantas atstātas grāvjos. Tie visi devās uz Rīgu. Tad sāka līt lietus, diezgan stipri lija, tad līdām zem ratiem, mantas salija. [...]

Tā nu dzinām taisni pa liedagu, gar pašu jūras malu. Tad uzreiz viens teļš iet jūrā iekšā. Un citi viņam pakaļ. Un tik brien, brien arvien dziļāk un arvien tālāk. Tad bija lielas mokas, lai dabūtu viņus atkal ārā.³⁹ (Sofija Dravniece, dzimusi 1895. gadā Dundagā, intervēta 1993. gadā Talsos.)

Kā Pirmā pasaules kara gaita ietekmējusi ebreju dzīvi Latvijā, atceras Elizars Rabinovičs.

Piecpadsmitā gadā ap aprīļa mēnesi vācieši ienāca Kurzemē, Liepājā. Un virspavēlnieks, Nikolajs Nikolajevičs, ķeizara onkulis, teica, ka ebreji varbūt palīdzēs vāciešiem. To, ka tur dzīvoja baroni un pilsētas vācieši, birģeri, Kurzemē, un uz laukiem vācieši, to viņš neskaitīja, bet ebreji tirgotāji, amatnieki – tie var būt nodevēji. Un mūs, ebrejus, evakuēja.

Tā evakuēšana nebija barga. Tur mums deva dzīvokli, krievi labi mūs pieņēma. Un mēs gājām katrs strādāt, naudu pelnīt. Es biju Maršanskā Tambovas apgabalā. Es gāju mācīties par atslēdznieku. Un vēl mācījos vakaros, papildināju krievu valodas zināšanas, mācījos grāmatvedību. Es pabeidzu tos kursus un aizgāju strādāt par grāmatvedi, un nostrādāju līdz 22. gadam, un tad mēs aizbraucām uz Latviju ar visu ģimeni kopā.⁴⁰

Elizars Rabinovičs skaidri atceras garā mūža epizodes, jo sevišķi tās, kurās redz zīmīgas sakarības. Otrā pasaules karā viņš atgriezās no sarkanarmijas un nav tiešais holokausta liecinieks, tomēr pārmantotā atmiņa ietekmē attieksmi pret kara beigās novēroto.

Armijā biju līdz kara beigām. Pēdējais, kas man palika atmiņā: 9. maijā agri no rīta es noskatījos, kā gāja kolonna ar vācu oficeriem – viņus veda gūstā, un to kolonnu veda, bija tās priekšgalā mūsu ofieris pēc uzvārda Amdurs, ebrejs, kapteinis Amdurs. Ebrejs veda vācu oficerus gūstā (smejas).⁴¹

Paudžu mantojums

Daudzos dzīvesstāstos atklājas, cik liela nozīme iepriekšējai paaudzei, kuras izglītība, darba pieredze un redzesloks spēj dot drošību un paver perspektīvu arī bērniem. Vairākos atmiņu stāstos raksturota atgriešanās pēc Pirmā pasaules kara un revolūcijas ar Krievijā nopelnīto kapitālu.

Bērniņas atmiņas iezīmē 20. gadsimta agresīvo sākumu, kas jau agri rada priekšstatu par šausmām, nežēlību un par to, ko nozīmē – apvērsums⁴².

Man iznāca taisni visādi tādi apvērsumi Vladivostokā. Rakstīt es jau mācēju, es zinu, ka māsa mani mācīja un es avīzēs jau lasīju kaut ko tur. Un grāmata tur arī bija atsūtīta latviešu valodā, kur bija tas Raiņa dzejolītis “Mazs kaķītis, mazs zaķītis uz ceļa satikās un brīnījās”. Tas bija tas, ko es pirmo latviešu valodā iemācījos. Bet skolā mani tur nelaida, jo bija šausmīgi nemieri. Es runāju krieviski, bet, kad uz ielas kaut kāda šaudīšanās bija, cilvēku liķi tur gulēja, es teicu: “Ļe hoču perevarota, ņe hoču perevarota!”⁴³ ⁴⁴ (Margarita Sidere, dzimusi 1913. gadā Vladivostokā, intervēta 1992. gadā Latvijā.)

Posāmies atgriezties brīvā Latvijā, mūsu pašu zemē. Pienāca brīdis sēsties sarkanajos lopu vāgos, atkal ar mātes sausiņu maisu. Braucām pārpildītos vāgos, gulējām visi uz lāvām. Brauciens ilga vairākus mēnešus. Gar dzelzceļa malām redzējām kaudzēs saliktus liķus – kara un tīfa upurus.⁴⁵ (Aleksandra

⁴¹ NMV-803.

⁴² Apvērsums – radikālas sociālpolitiskas pārmaiņas.

⁴³ Negribu apvērsumu! – kriev.

⁴⁴ NMV-112.

⁴⁵ Turpat.

³⁹ NMV-81.

⁴⁰ NMV-803.

Eiche, dzimusi 1905. gadā Omskā, intervēta 1996. gadā Zviedrijā.)

Vecākajiem atmiņu stāstītājiem gadsimts sākas ar pašu pieredzētām jukām, bailēm, neskaidrību, bet nākamajai paaudzei ir raksturīgi stāsti par drošības sajūtu, ko sniedz vecāku zināšanas, kultūras apvārnis un nereti Krievijā sastrādātais kapitāls.

*Tēvs Krievijā tika pie naudas un zināmas turības, bet ienāca lielinieki un viss – cauri! Tie latvieši tur daži jau bija diezgan kreisi. Bet tēvs – viņš pats bij grūti strādājis, bija tāds humāns. Viņš dzirnavās bij ieviesis jau astoņu stundu darbalaiku. Tēvs ļoti gādāja par tiem saviem strādniekiem, un tāpēc tie savlaicīgi pateica, lai bēg projām. Un tā viņš sakrāva, cik var kamanās, un aizbrauca.*⁴⁶ (Kņess Kņezinskis, dzimis 1903. gadā Petropavlovskā, intervēts 1999. gadā ASV.)

Apvērsums nupat vēl plaukstošiem latviešu uzņēmējiem, mājskolotājiem lika ne tikai glābt dzīvību, bet arī domāt par ģimenes nākotni. Dažādos slepenos veidos tiek vests pāri robežai Krievijā nopelnītais.

*Un tad... to kannu. Mēs, bērni, jau to nemaz nezinājām, kas tur ir un ka tur ir. Tikai tad, kad atbraucām uz Viļāniem, tad paps tai kannai attaisāja nevis te no augšas, no vāka, bet no dibena taisīja vaļi. Kad to rokturi pārvilēja pušu, i tad dabūjām redzēt, kas tur ir saglabāts. Vot, un kad paps nomira divdesmit piektajā gadā, tad mums bija dzelzs zelta rezerve. Bija, ar ko dzīvot, saprotat.*⁴⁷ (Valerians Viļčuks, dzimis 1910. gadā Pēterburgā, intervēts 1990. gadā Rīgā.)

Veltas Skultānes vecāki, sagaidījuši meitas piedzimšanu 1920. gadā, brauc no Tomskas uz Latviju, kas kļuvusi par neatkarīgu valsti. Ģimene brauc atsevišķā vagonā, kas iztapsēts ar zvērādām, lai glābtos no sala braucienā, kas ilga pusgadu. Līdzī vesta lāde ar drēbēm un metāla gulta. Kad tēvs Rīgā noīrējis dzīvokli, tur ienes arī metāla gultu un no kājām izkrata ārā zelta rubļus, kas sapelnīti Krievijā. Ar to tad pakāpeniski tēvs sāk saimniekot,

nodrošina ģimenei labklājību un var ieguldīt bērnu izglītošanā. 1940. gadā tēva dzīve tiek traģiski pārtraukta. Bērni un māte kļūst trimdinieki, bet tēva paraugs un ieguldījums meitas audzināšanā ļauj pārvarēt grūtības un garīgi stiprina nākamo paaudzi. Anglijā uzaug un iegūst izglītību Veltas meita Vieda, kas saraksta grāmatas⁴⁸ un tagad vada mutvārdu vēstures pētījumu Latvijā.

Atmiņas par notikumiem, kas iespaidojuši cilvēku dzīvi Latvijā, plašākai sabiedriskai apzināšanai var nodot institucionāli – ar muzeju, bibliotēku starpniecību. Tomēr visos gadījumos tas notiek ar ieinteresētu cilvēku entuziasmu, kas, līdzīgi kā Benita Kalniņa, uzņemas misiju atkarot aizmirstībai traģisko likteņu stāstus. Viņas ģimene, tāpat kā daudzas citas, nebija gatava vardarbībai, kas iznīcināja tēvu, noveda nāvē māti. Benita ar brāli atgriezās un savus mūža gadus, personīgos līdzekļus veltīja, lai sakopotu tuvākā un tālākā novada vardarbīgi iznīcināto ģimeņu atmiņas. Atmiņu modināšana nāca reizē ar valsts neatkarības atjaunošanu, un daudzās ģimenēs, nerunājot par sabiedrību kopumā, tikai pakāpeniski atklājās vardarbības tālejošās sekas un iespaids uz nākamajām paaudzēm.

Es jau savus vecākus ar nesaprotu. Kā varēja no savām mājām iziet, tā kā stāv, ar plikām kājām. Kaut kādas vasaras tupelītes, čibiņas kājās un neviena drēbes gabala līdz, nekā. Kad mūs izveda, man bij pilni desmit gadi, vienpadsmitais. Es pilnīgi visu sapratu. Naktī viņi ielauzās, tas man visu mūžu atmiņā paliks. Ienāca te iekšā. Es jau dzirdēju, biju pamodusies. Dzirdēju, ka [runā] svešā, kaut kādā nesaprotamā balsī, nesaprotamā valodā. Tad mamma ienāca mūs modināt. Mamma saka, celieties, mīļie bērniņi, mums jābrauc prom.

*Mēs visi tādi satrūkušies. Viņa paņēma mazo brālīti, iznes ārā, un mēs vēl kā pusaizmiguši pa tām gultiņām vēl čubināmies. Tad ienāk kaut kādi vīri iekšā un uzreiz izrauj no mazā brālīša gultiņas gultasmaisu. Mēs gulējām uz salmu maisiņiem. Visi salmi izbirst pa zemi. Meklē ieročus. Vai tad bērns gulētu uz ieročiem!*⁴⁹ (Benita Kalniņa,

⁴⁶ NMV-771.

⁴⁷ NMV-5.

⁴⁸ Skultans, Vieda 1998, 2007.

⁴⁹ NMV-3125.

dzimusi 1929. gadā Praulienas pagastā, intervēta 2004. gadā Rīgā.)

Biogrāfiskā metode caur individuālās pieredzes stāstiem veido priekšstatu par pētāmo parādību sakņojumu subjektīvajā attieksmē un atšķirīgajā uztverē. Subjektīvās vēstures liecības atklāj arī, kāda nozīme cilvēku dzīvē bijusi notikumiem, cik dziļš ir to emocionālais iespaids, kā cilvēks apzinās notikušo un kā caur to izteic savas vērtības un kultūras identitāti. Arī to, kā stāstījumā izpaužas iepriekšējo paaudžu ietekme.

Nobeigums

Analizējot NMV krājumā apkopotos dzīvesstāstus, stāstītāja pieredzi paaudzei var noteikt, pamatojoties ne tikai uz tajos aplūkoto pieredzi un attēlotajiem laika posmiem, bet arī uz stāstījuma veidu un valodu, izteiksmes līdzekļu lietojumu, sniegumu. Aplūkotie piemēri raksturo 20. gadsimta sākumā dzimušo stāstītāju izteiksmes veidu, kas sakņojies sava laika kultūras vidē, sākot no ģimenē mantotā līdz plašākām sabiedriskām ietekmēm. Katrā atmiņu stāstījumā atklājas laikmetu un līdz ar to paaudzi raksturojošas kultūras saites. Paaudzes iezīmē arī tādas nianses kā vecāku dotie kristītie personu vārdi, piem., Alvīne, Valida, Rozālija, Adelīna. Katrs no tiem liecina par izvēli, kas bijusi aktuāla noteiktā laika posmā. Paaudzi apvieno laikmets ar tādām iezīmēm kā tehnikas sasniegumi, mode, ekonomiskās attiecības, gan arī – ar pretrunīgām idejām un politiskiem strāvojumiem.

Dzīvesstāsti apliecina, ka pieredzi paaudzei neietekmē politiskie uzskati. Konflikta gadījumā vienai paaudzei pieder gan tie, kas atbalsta, gan tie, kas norobežojas vai neatzīst

kāda laikmeta politiskās vēstures metanaratīvu. Neatkarīgi no uzskatiem sociālie satricinājumi un pierastās dzīves lūzums atstāj iespaidu uz visas paaudzes dzīvi.

Paaudžu pieredzes apgūšana ir svarīga, lai katrs cilvēks un sabiedrība kopumā spētu vērtēt savu vietu un lomu procesā, kas balstās uz pārbaudītām morālām vērtībām. To sekmē talantīgi literatūras un mākslas darbi, saistoši atmiņu sniegumi un arī Nacionālās mutvārdu vēstures krājums – kā neatkārtojams tekstu masīvs savā veselumā un spējā aizvien no jauna uzrunāt sabiedrību. Svarīgi, lai notiek kustība, lai atmiņas tiktu pieprasītas un uzklautas, un, gluži kā prožektora staru kūlis, izgaismotu savu laikmetu iepriekšējo paaudžu pieredzes salīdzinājumā.

Paaudžu perspektīvā svarīga ir Astrīdas Erlas atziņa par to, ka atmiņa beidz pastāvēt, ja tā nepārceļo, turklāt ne tikai horizontāli vienas paaudzes robežās, bet, galvenais, – paaudžu mijas vertikālē. Pieredzes pārnesums notiek, kad dzīvesstāstā pārredzamas divu un pat triju paaudžu senās atmiņas kā paša pieredzes daļa. Atmiņu pārvietošanās ģimenes lokā cilvēku ietekmē daudz personīgāk, intīmāk nekā ar ārējo atmiņu nesēju (vēsturisko filmu, literāro sacerējumu, zinātnisko pētījumu) starpniecību un sekmē morāles principu tālāknodošanu, kas tautas pastāvēšanai ir pati svarīgākā vēstures stāsta daļa. Atmiņu ceļošana gan šaurākā, gan plašākā lokā ir nepieciešama sabiedrības ētiskā kodola dzīvotspējai.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta Nr. lzp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU prioritārā projekta *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* ietvaros.

VĒRES

- Austin, J. L. (1975) *How to Do Things With Words*. 2nd ed. Cambridge : Harvard University Press.
- Barts, R. (2012) *Teksta bauda*. Rīga : Mansards.
- Bauman, R. (1989) American Folklore Studies and Social Transformation: A Performance Centered Perspective. *Text and Performance Quarterly*, 9 (3), 175–184.
- Bela, B.; Garda-Rozenberga, I.; Zirnīte, M. (2016) Migratory memories between Latvia and Sweden. *Oral History*, 44, 2 (Autumn), 69–80. Pieejams: http://www.academia.edu/34783815/Migratory_memories_between_Latvia_and_Sweden.
- Bula, D. (2011) *Mūsdienų folkloristika: paradigmas maiņa*. Rīga : Zinātne, 211–238.
- Erl, A. (2011) Travelling Memory. *Parallax*, 17, 4, 4–18, doi:10.1080/13534645.2011.605570.
- Gāle-Kārpentere, I. (1994) Trimda kā dzīves attīstības modelis. *Latvijas Zinātņu Akadēmiskās Vēstis*, 4 (561), 19–24.
- Ikstena, N. (2015) *Mātes piens*. Rīga : Dienas Grāmata.
- Jāgo, T. (2007) Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa. Zirnīte, M. (sast.) *Spogulis: Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Dzīvesstāsts.
- Jākobsons, V. (2006) *Trejādas brokastis*. Rīga.
- Kalniņa, B. (2008) *Stāsta pārbrāukušie*.
- Knaģis, I. (2016) *Ne mēs tos laikus izdomājām*. Rīga.
- Līce, A. (1990–2008) *Via Dolorosa*. Rīga : Liesma.
- Mannheim, K. (1952) The Problem of Generations. Kecskemeti, Paul (ed.) *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works*, 5. New York : Routledge, 276–322.
- Skultans, V. (2007) *Empathy and Healing: Essays in Medical and Narrative Anthropology*; Oxford, New York Berghahn Books.
- Skultāne, V. (2007) Mutvārdu vēstures pētīšanas nozīmīgums Latvijā. Zirnīte, Māra (sast.) *Spogulis: Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Dzīvesstāsts, 34–50.
- Skultans, V. (1998) *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London, New York : Routledge.
- Urtāns, V. (2015) *Par ko?: 1941.14.VI–1946.4.IX*. Rīga : Nordik.
- Vanaga, M. (1991) *Veļupes krastā*. Rīga : Liesma; Vanaga, Melānija (1995–1998) *Dvēseļu pulcēšana*. Rīga : Karogs.

20. GADSIMTA VĒSTURISKĀS PAAUDZES UN TO IDENTIFIKĀCIJA LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DZĪVESSTĀSTOS

Edmunds Šūpulis (1974) studējis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, ieguvis maģistra grādu socioloģijā (1999). Strādā par pētnieku LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, tostarp Nacionālās mutvārdu vēstures projektā, līdzdarbojies valsts pētījumu programmā *Letonika*. Kopš 2018. gada veic izpēti FLPP projektā par paaudžu atmiņas pārneš. Zinātnisko interešu lokā ir kolektīvās atmiņas teorija un atmiņas politika, mutvārdu vēstures izpētes metodoloģija, identitāšu problemātika.

Kaspars Zellis (1972) ir vadošais pētnieks LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, Nacionālās mutvārdu vēstures projektā. Ieguvis vēstures doktora grādu LU (2011). Sarakstījis monogrāfiju *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)* (2012). Pētnieciskās intereses saistītas ar sociālo un kultūras vēsturi, ikdienas dzīves vēsturi, propagandas izpēti, kolektīvo atmiņu.

Raksturvārdi: paaudzes, kohorta, vēsturiskā pieredze, atmiņa, dzīvesstāsti.

Ievads

Lai gan dzīvojam vienā laikā, tomēr visi neesam vienaudži, un tas nozīmē, ka sabiedrībā paralēli pastāv dažādas vēsturiskās pieredzes, ko iemieso atšķirīgu paaudžu pārstāvji. Tādēļ var atšķirties arī vērtības, attieksmes un rīcības modeļi. Cilvēku uzvedība, nostādnes mainās dzīves laikā, mums pieaugot, kļūstot vecākiem – laikā, kad no demogrāfijas viedokļa pārvietojamies no vienas vecumgrupas citā. Bet vienā punktā mēs paliekam allaž nekustīgi – allaž piederīgi savai paaudzei. Vai

paaudzes jēdziens ir viennozīmīgi saprotams un vai pašas paaudzes ir skaidri saskatāmas konkrētā sabiedrībā, – šos jautājumus esam likuši raksta pamatā.

Sociālo zinātņu literatūrā, analizējot sabiedrības struktūru, starp tādiem faktoriem kā dzimte, vecums, šķiriskā un etniskā piederība paaudzei ir īpašs statuss. Paaudzes nodrošina dzīves reprodukciju, sociālās informācijas translāciju un vienlaicīgi stabili ilgstamību ar potenciālu izmaiņu ienešanu. Pētnieki cenšas atbildēt, kā vēsturiski veidojas paaudzes un kas, izņemot līdzīgus dzimšanas gadus, apvieno statistiski nodalītās cilvēku kohortas, veicina vai kavē to identitāti un sociālās ietekmes spēju. Rakstā aplūkosim paaudžu fenomena

izpratni, kā tas veidojies 20. gadsimtā, akcentējot paaudzes kā unikālas lokalizācijas sociāli vēsturiskajā laikā, nošķirot tās no ikdienas izpratnes par paaudzēm kā bioloģiskiem atražošanas cikliem, kad tiek runāts par bērniem un vecākiem jeb “jaunāko/vecāko paaudzi”. Paaudžu analīzē ir veidojušās vairākas pieejas, kas tiek lietotas atkarībā no sociālo zinātņu jomas un pētnieciskā fokusa, – ko pētnieki grib panākt un kam pievērst uzmanību, lietojot paaudžu jēdzienu. Paaudzes jēdziens var būt ļoti ietilpīgs, un to ir pamanījuši paši pētnieki, uzsverot, ka tas apzīmē vairākas realitātes – esamības bioloģisko realitāti, dzīves vēsturisko realitāti, kā arī zināšanu nodošanas epistemoloģisko problēmu¹. Šīs daudzās nozīmes bieži darbojas vienlaicīgi un sniedz nozīmīgu skaidrojumu sociālās pasaules izpratnē. Cik lielā mērā paaudžu jēdziena dažādās interpretācijas un modeļus akadēmiskajā literatūrā var attiecināt uz mūsu sabiedrību, par to diskutējam šajā rakstā.

Daudzās vēsturiskās transformācijas Latvijā ir ietekmējušas paaudžu dinamiku, to formēšanos un pašapziņu. Līdztekus tam arī katra paaudze veido savu atmiņas kultūru un ne tikai pārņem, bet pārkārto kolektīvo atmiņu un definē savu vietu vēsturiskajā procesā. Kā identificēt paaudzi, cik tā ir viendabīga, un kādas ir paaudzes robežas? Nodarbojoties ar mutvārdu vēsturi, strādājot ar biogrāfiskajām intervijām, mums daudzie dažāda vecuma cilvēku dzīvesstāsti kalpo par paaudzes liecību. Cilvēkiem reflektējot par savu dzīves gājumu un tā vai citādi lokalizējot sevi vēstures procesa kontekstā, atmiņu stāsti sniedz iespēju identificēt paaudzi. Raksta noslēgumā, balstoties uz atbilstošiem atradumiem pasaules pētījumos un analizējot Nacionālās mutvārdu vēstures dzīvesstāstu kolekciju, gribam piedāvāt savu skatījumu uz mūsu sabiedrības paaudžu struktūru.

Paaudžu jautājums sociālajās zinātnēs

Paaudžu jēdziena lietojums sociālajās zinātnēs un publiskajos diskursos bieži ir ļoti patvaļīgs un nenoteikts un var apzīmēt atšķirīgus lielumus. Par paaudzēm var runāt kontekstā ar

ģimeni vai vēsturi, attiecībā uz dzimšanas laiku vai vecumu, saistībā ar pēctecību vai vienlaicību. Visbiežāk jēdzienu lieto, ar to saprotot “ģimeniskās paaudzes”, kas apzīmē zināmu radniecības iedalīšanas principu, un paaudzes būtībā ir distance starp vecākiem un bērniem. Te pētnieki diskutē, kāds ir “tēvu-dēlu” nomainīšanas ritms – vai paaudzes garums ir 10–15 vai 30 gadi, jo jāņem vērā dažādu kultūru un laikmetu atšķirīgie priekšstati par to, cik ilgi ilgst bērība un kad iestājas briedums vai vecums. Šis t. s. genealoģiskais skatījums veido paaudžu conceptualizācijas vertikālo asi, kur definējums ir saistīts ar dzimtu un pēctecību, uzsvāru liekot uz sabiedriskās dzīves kontinuitāti un reprodukciju². Otrs skatījums, ko vēlamies uzsvērt, ir saistīts ar demogrāfiju un sociokulturālām izmaiņām, kuru aprakstīšanai arī lieto paaudžu jēdzienu, bet jau citā nozīmē.

Šajā rakstā analizētās paaudzes nav tikai nepārtraukti un cikliski viena otru nomainošu vecumgrupu un radniecības “vecāki–bērni” ķēde. Visupirms tā ir vienā laikā dzimušu cilvēku kopa, un tas paver horizontālo perspektīvu uz paaudzēm kā kohortā bāzētām sociālām lokācijām. Ar kohortām saprot kādu līdžīga vecuma cilvēku daudzumu, kas vienlaicīgi saskaras ar noteiktu demogrāfisku notikumu (dzimšanu, iestāšanos skolā vai absolūšanu, ģimenes dzīves sākšanu u. tml.). Tomēr kohortai, atšķirībā no paaudzes, ir šaurāka un formāla nozīme, kuru turklāt piedēvē no ārpuses – šīs vecumgrupas nošķir institūcijas (skola, armija) un konstruē pētnieki statistisku aprēķinu nolūkā, piedevām cilvēki ar tām neidentificējas. Lai gan paaudzes atskaites punkts ir kādā noteiktā periodā dzimis cilvēku daudzums, tomēr par noteicošo faktoru kļūst laikabiedru savstarpējā piederības sajūta, kas balstās uz kādu kopīgi veidojušos pieredzi, nevis bioloģiskais vecums. Kopējā pieredze, ar to saistītās vērtības un tādējādi attieksmes un uzvedības iezīmes kļūst par paaudzes apraksta stūrakmeni. Viens no pirmajiem, kas paaudzes izpratnē apvienoja objektīvos dzimšanas laika, vecuma bioloģiskos faktorus ar kultūras un subjektīvo interpretāciju lomu, bija sociologs Karls Manheims (1893–1947). Piederība pie vienas paaudzes vai vecumgrupas,

¹ Bristow 2016.

² Burnett 2010.

viņš rakstīja savā programatiskajā darbā, “piešķir šiem cilvēkiem kopīgu vietu sociālā un vēsturiskā procesā un tādējādi nosaka robežas konkrētai potenciālai pieredzei, predisponējot tos noteiktam domāšanas un pieredzes veidam un raksturīgai vēsturiskai darbībai”³.

Klasiskajā izpratnē paaudze formējas kā īpašs sociālais stāvoklis, ko nosaka tas, ka cilvēki piedzīvo sev nozīmīgu vēsturisku pieredzi, un, to kopīgi pārdzīvojot, veidojas zināmā mērā līdzīgas reakcijas, kas izpaužas turpmākajā dzīvē. Paaudzes aizmetņi veidojas socializācijas procesā. Pieaugot mēs pārejam no vienas vecumgrupas citā, bet piederība pie paaudzes tiek saglabāta visu mūžu. Konkrētos laikmeta notikumos transformējas vērtību sistēmas, kuras iemieso, nes tālāk un realizē tās cilvēku grupas, kas tai brīdī atradās plastiskā vecumā, t. i., jaunībā. Manheims uzskatīja, ka svarīgi ir tie notikumi, kas risinās kādas personas jaunībā, un būtisks ir tieši “svaigais kontakts” ar pasauli, kura laikā tad veidojas gan konkrētu cilvēku, gan paaudzes identitāte. Vēsturiskā konteksta nozīmību jaunības gados ir apstiprinājis ASV pētnieku darbs. Viņi veikuši plašu empīrisku izpēti, analizējot vēsturisku notikumu svarīgumu dažādu vecumgrupu kolektīvajā atmiņā, secinot, ka atmiņā izteiktākie ir tieši notikumi jaunībā, un katrai paaudzei tie ir atšķirīgi⁴.

Kopš Manheima kanoniskā teksta publicēšanas ir nostiprinājusies pieeja paaudzes tvert kā kultūras fenomenus sociālās struktūras ietvaros, nereducējot tos uz bioloģisko pēctecību. Pētnieki analizē noteiktu kohortu pozicionēšanos vēstures norisē, kur jāvērs uzmanība uz mijiedarbību starp jauniem dalībniekiem kultūras procesā. Jans Asmans atzīmēja, ka paaudžu atmiņa tiek iegūta vēsturiskā ceļā un ir cieši saistīta ar šīs atmiņas nesējiem, kuriem mirstot vieta tiek dota jaunām atmiņām. Šāda atmiņa, pēc viņa domām, var pastāvēt 3–4 paaudzēs.⁵

Straujais vēsturisko notikumu ritms un sociālo izmaiņu temps ir stimulējis rakstnieku, publicistu un pētnieku interesi par paaudžu identificēšanu, nosaukšanu un to aptuveno

robežu iezīmēšanu. Nozīmīgu iespaidu uz paaudžu atšķirību teorijas attīstību un popularizāciju atstāja Viljama Strausa un Neila Hova sarakstītās grāmatas par paaudzēm ASV vēsturē⁶. Par paaudzi viņi uzskata cilvēku grupu, kurus ietekmējuši tie paši notikumi un sociāl-ekonomiskie apstākļi konkrētajā, vienojošajā laika sprīdī. Saskaņā ar viņu paaudžu atšķirību koncepciju, cilvēkiem, kuri dzimuši aptuveni ik pēc 20 gadiem, ir kopīgas iezīmes, kas izriet no vēsturiskās pieredzes, sabiedriskiem nosacījumiem, kā arī tehnoloģiskajām u. c. norisēm. Turklāt viņi uzsver, ka paaudžu nomaīnai ir raksturīgs cikliskums. Autori izmanto pētnieciskajā un populārajā literatūrā atrodamos paaudžu apzīmējumus: “dižā paaudze”, “klusā paaudze”, “*Baby boom*” un “X paaudze”, “tūkstošgades paaudze”, “Z paaudze”. Lai arī šāda pieeja izskatījās visnotaļ oriģināla un pievilcīga, taču tā tiek kritizēta par to, ka tā rada dažādus grupu stereotipus, kurus izmanto mārketinga speciālisti, politiķi un masu mediji.

Ir pētnieki, kas paaudzes nozīmību pēdējā laika sabiedriskajā attīstībā liek pāri tradicionālajam šķiriskajam dalījuma⁷. Sociālās stratifikācijas kontekstā paaudze tiek nodalīta no hronoloģiski definētas (mūža gadu) kohortas, lai arī, to iekļaujot definējumā, paaudze tiek saprasta kā vecumgrupa, kas kļūst sociāli nozīmīga, konstituējot sevi kā kultūras identitāti. Analizējot Latvijas situāciju, ir svarīgi saprast, ka paaudzes veidošanos nosaka arī dramatiski vēsturiski satricinājumi, jo tā ir “kolektīvā atbilde traumatiskam notikumam vai katastrofai, kas tad apvieno noteiktu indivīdu kohortu ar pašapziņu apveltītā vecumgrupas slānī”⁸. Te gan jāņem vērā, ka ne vienmēr vecumgrupas kohorta apliecina kādu identitāti un tiek apveltīta ar tādu pašapziņu, lai rastos pamats to uzskatīt par paaudzi stingrā nozīmē. Par paaudzi kā iespējamību, kā potencialitāti vai aktualitāti rakstīja jau Manheims. Elisters Tomsons, pamatojoties uz mutvārdu vēstures intervijām ar vairākiem simtiem austrāliešu, savā pētījumā apgalvo, ka cilvēkiem savā vecuma kohortā var būt vēsturiski atskaites

³ Mannheim 1997, 291.

⁴ Corning, Schuman 2015.

⁵ Assmann 2013, 50.

⁶ Strauss, Howe 1991 u. c.

⁷ Edmunds, Turner 2002.

⁸ Turpat, 12.

punkti, tomēr šīs kohortas ne vienmēr apzinās sevi kā atšķirīgu paaudzi⁹. Viņš piekrist, ka paaudzes tiek kaldinātas jaunības gadu kopīgā iespaidīgā pieredzē. Pēc tam paaudžu pašapziņa tiek veidota un konsolidēta to cilvēku atmiņā, kas izmanto paaudzes kolektīvās identitātes reprezentācijas savas biogrāfijas izpratnē. Analizējot intervijas, viņš nonāk pie slēdziena, ka pašā pēckara Austrālijas sabiedrībā ir tikai viena t. s. “60. gadu paaudze”. Arī mūsu reģionā šī ir pieminēšanas vērtā paaudze¹⁰, taču vai ar tādu pašu nozīmi Latvijā?

Ieskats paaudžu pētījumos Latvijā un valstīs ar līdzīgu vēsturisko pieredzi

Lai kartografētu Latvijas sabiedrības paaudzes, ir vērts ielūkoties kaimiņu zemju pētnieku darbos, kur līdzīgu vēsturisku procesu rezultātā varētu būt veidojušās salīdzināmas paaudžu kopas. Postkomunistiskajā Austrumeiropā atšķirīgās paaudzes aprakstījuši Krievijas sociologi, pētnieki Polijā, bijušajā Dienvidslāvijā un Igaunijas antropologi, kas izmanto mutvārdu vēstures pieeju. Savā grāmatā, jautājot, “kā paaudzes atceras”, Monika Palmbergera¹¹ ir analizējusi dažāda vecuma cilvēku naratīvus par pagātni Dienvidslāvijā. Viņa identificē trīs dažādas paaudzes atkarībā no tā, kā tās pozicionē sevi attiecībā pret vietējās vēstures dominējošiem naratīviem, īpaši saistībā ar vairāku karu pieredzi šajā reģionā. Līdzīgu paaudžu dalījumu piedāvā cita pētniece, analizējot ukraiņu minoritāti, kas pārvietošanas rezultātā nonākusi Polijas ziemeļos¹². Pētījumā par kolektīvo atmiņu un nacionālo identitāti Aleksandra Vanglere par savu uzdevumu uzskata paaudžu atšķirību aprakstīšanu attiecībā uz nacionālās identitātes veidošanos un vēsturisko notikumu interpretāciju. Analīzes gaitā paaudzes, saskaņā ar Manheimu, tiek definētas atkarībā no cilvēku pieredzētiem notikumiem “formējošā vecumā” jeb jaunībā (starp 12 un 24 gadiem), kas tad nosaka atcerei būtiskus pagātnes references punktus un

caur to tagadējās situācijas interpretāciju, tai skaitā arī viņu nacionālās identitātes izpratni.

Krievu sociologs Jurijs Levada, izstrādājot savu paaudžu struktūru, atzīmējis, ka paaudzes sociālā nozīme nevar tikt mērīta ar “vairākuma” vai “masu” noskaņojumiem un pieredzēm, ko reprezentē sociālo aptauju rezultāti¹³. Vēstures procesa socioloģiskajā analīzē ir jāreķinās nevis ar demogrāfiskām grupām, bet ar noteiktām nozīmīgām paaudžu grupām vai struktūrām. Viena liela perioda, piem., gadsimta ietvaros, var tikt izceltas paaudzes, kas nosaka noteiktus uzvedības piemērus vai rāmjus, domas, noteiktu simbolu komplektu u. c. paaudzes raksturlielumus. Paaudzes tēli veidojās noteiktās grupās, kuras var būt masveidīgas vai arī elitāras. Ja sekojam elitārajai paaudzes koncepcijai, kura akcentē personību lomus visas paaudzes (un ne tikai), pagātnes, vērtību un nākotnes ilgu formēšanā, tad veidosies savdabīga 20. gadsimta paaudžu struktūra, no kuras daudzi “mazi” vēstures subjekti vienkārši izkrīt ārā. Latvijā kā piemēru varam minēt t. s. nacionālkomunistus, kuru darbība 50. gadu beigās ir akcentēta tikai elites – partijas, zinātnes, kultūras pārstāvju – dzīvesstāstos, turpretim lielākajam vairākumam šis politiski nozīmīgais process paliek nepamanīts, un par to cilvēki nereflektē. Tāpat jāņem vērā, ka mutvārdu un dzīvesstāstu projektu galvenais motīvs ir bijis dot vārdu tiem slāņiem, kas lielajos vēstures naratīvos tiek ignorēti.

Visa vēsture ir paaudžu nomaņas process, bet tas, cik atšķirīgi rit vēsturiskie notikumi dažādos pasaules reģionos, nosaka paaudžu līdzības vai atšķirības konkrētajās sabiedrībās. Mums vistuvākās pagājušā gadsimta vēstures procesos ir Baltijas valstis, un tur pētnieki ir mēģinājuši sistemātiski pievērsties paaudžu analīzei. Tāpēc viņu sniegums mums ir ļoti būtisks, velkot paralēles un izstrādājot savu vēsturisko paaudžu koncepciju. Vadošo jomas pētnieku ilgstošais darbs, “kartografējot paaudzes Igaunijas kontekstā”, jau ir apkopots grāmatā, kas iznāca 2016. gadā¹⁴. Viņi izmanto gan demogrāfisko pieeju un vērtību statistisko analīzi, gan arī kvalitatīvo pieeju, lai caur mutvārdu vēsturi un atmiņu stāstu prizmu saskatītu

⁹ Thomson 2016, 276–320.

¹⁰ Vails, Genis 2006; Voronkov 2005; Valpēters 2010.

¹¹ Palmberger 2016.

¹² Wangler 2012.

¹³ Levada 2011, 123–125.

¹⁴ Nugin et al. 2016.

laikabiedru diferenciāciju atšķirīgās paaudzēs. Igaņu pētnieki, kas balstās uz kvalitatīvajām metodēm, vērš uzmanību uz to, kā cilvēki, kas piedzīvojuši tos vai citus laikmeta notikumus, atceras savu bērnību pirmskara laikā, kā izsaka un vērtē savu padomju laika pieredzi, kā konstruē stāstus un kādus vadmotīvus vai šablonus lieto. Šīs atmiņu diskursīvās prakses tiek interpretētas kā noteiktām paaudzēm raksturīgas. Konsekventāk Igaunijas sabiedrības paaudzes konceptualizējusi socioloģe un dzīvesstāstu pētniece Aili Ārelaida-Tarta (1947–2014)¹⁵. Viņa piedāvā šādu paaudžu dalījumu:

- 1) “Republikas paaudze”, kas dzimusi 20. gs. 20. gados, bet savā pieaugšanā, saskaroties ar mainīgiem politiskiem režīmiem, ir saskaldīta vairākos segmentos;
- 2) 1930.–1945. gadā dzimušo paaudzes kohorta, kas kā bērni vai pusaudži piedzīvojuši karu, deportācijas un teroru (“beztēvu paaudze”);
- 3) pirmā īstā “pēckara paaudze”, kas uzaugusi padomju mentalitātes apstākļos un dzimusi galvenokārt 50. gados, tāpēc pašai nav personisko atmiņu par neatkarības laiku, bet nācās realizēties sociālisma apstākļos;
- 4) “80. gadu pusaudži”, kuri dzimuši ap 1970. gadu un kuru personības veidojās sociālisma destabilizācijas un sabrukuma apstākļos, bet padomju laiks tiek aplūkots ar bērnības acīm;
- 5) “atjaunotās neatkarības bērni”, kas dzimuši jau pēc 1991. gada un iekļaujas globalizētās pasaules norisēs.

To, cik līdzīgi paaudžu formēšanos analizē Lietuvā, var redzēt dzīvesstāstu pētnieces Laimas Žilinskienes un britu vēsturnieces Melānijas Eilikas darbā¹⁶. Pētījumā par ģimenisko vērtību izmaiņām Lietuvā 20. gadsimtā par pamatu ņemta biogrāfiskā metode, kas ļauj koncentrēties uz sociālo subjektu noteiktā sociālā struktūrā ilgstošā vēsturiskā periodā. Par svarīgiem marķieriem paaudžu nošķiršanā viņas ir uzskatījušas paaudzes socializāciju, uzvedības modeļus, attiecības ar citām paaudzēm, kā arī dzīvesveidu un identitāti. Pētnieču skatījumā, balstoties uz intervijām un dzīves gājumiem,

var izdalīt sešas paaudzes. Atskaites punkts ir 1925.–1930. gadā dzimusī Lietuvas Republikas paaudze; tai seko 1931.–1944. gadā dzimusī “staļinisma laika” paaudze; pēc kuras nāk 1945.–1959. gadā dzimusī “pirmā padomju” paaudze un 1960.–1969. gadā dzimusī “atkušņa” paaudze; kā piektā tiek nodalīta “pēdējā padomju paaudze” (1970.–1979. gadā dzimušie) un, visbeidzot, 1980.–1990. gadā dzimušie kā “pirmsneatkarības laika” paaudze.

Minētās koncepcijas par pagājušā gadsimta paaudžu struktūru lielā mērā sakrīt ar politiskās vēstures periodizāciju, un atsevišķos gadījumos šī vēsture bija līdzīga vai pat kādu laiku kopīga ar Latviju. Tomēr var redzēt, ka tas nevar tikt automātiski attiecināts uz mūsu valsts iedzīvotāju paaudzēm, kuras formēja citādāka vēstures pieredze gan saistībā ar Latvijas Republikas pastāvēšanu 1918.–1940. gadā un tās okupāciju Otrā pasaules kara gados, gan arī saistībā ar atšķirīgiem kolonizācijas un demogrāfiskiem procesiem pēckara gados.

Latvijā pētījumi, kur pieminētas paaudzes, ir veikti dažādās jomās, pašu paaudzes jēdzienu gan dažkārt teorētiski nenodalot no vecumgrupas vai kohortas, kad cilvēku kopums tiek iezīmēts atkarībā no dzimšanas gada jeb dzīves cikla izmaiņām. Latvijas Universitātes pētnieces Ilzes Koroļevas vadībā ir labi attīstīta jaunatnes izpēte (uzskati, līdzdalība, atkarības), kā arī ir veikti pētījumi par sabiedrības novecošanu (senioru statuss, aprūpe, “eidzisms”). Īpaši paaudzes salīdzinātas profesiju prestiža un izvēles mērījumos, analizējot datus par jauniešiem padomju laikā un mūsdienās¹⁷. Paaudzēm kā vecumgrupām savus pētījumus ir veltījis LU Demogrāfijas centrs (beidza pastāvēt 2013. gadā), kas reģistrēja iedzīvotāju sastāva un struktūras izmaiņas un analizēja tendences šajā jomā. Mutvārdu vēstures pētniece Irēna Saliniece pētījumā par ģimenes paaudzēm Latvijā un kolektīvo atmiņu izceļ četras paaudžu grupas, atzīmējot to atšķirīgo vēsturisko pieredzi, tomēr sīkāk šī problēma rakstā nav analizēta.¹⁸

Jāatzīst, ka mērķtiecīga un dziļāka paaudžu raksturojuma konceptualizācija Latvijā nav notikusi. Ar to pēdējā laikā ir sākuši

¹⁵ Aarelaid-Tart 2011.

¹⁶ Žilinskienė, Ailic 2018.

¹⁷ Koroļeva et al. 2014.

¹⁸ Saliniece 2015, 24–25.

nodarboties personāla vadības un mārketinga speciālisti. Parasti tiek izmantots Eiropā vai ASV izveidotais dalījums (sākot ar “varonīgo paaudzi” un beidzot ar “milēniuma” un “Z paaudzi”). Kā galvenā metode pētījumos tiek izmantota aptauja ar iepriekš izstrādātiem apgalvojumiem, lai raksturotu respondentu attieksmes. Tiek mērīti tādi parametri kā konservatīvisms, atvērtība jaunajam, gatavība uzņemt risku, darba ētika, lojalitāte un tamlīdzīgi. Paaudžu problēma tiek aktualizēta valdības pasūtītos pētījumos par jaunatnes piesaisti un integrēšanu valsts pārvaldē, piem., vērsot uzmanību uz to, kas “Y paaudzes” (dzimuši pēc 1980. gada) darbiniekus un darba meklētājus padara atšķirīgus no iepriekšējo paaudžu nodarbinātajiem. Patērētāju segmentu analizē ir parādījušies Latvijas situācijai adaptēti paaudžu “anatomijas modeļi” (izdzīvotāji, pārmaiņu bērni u. c.), plašsaziņas līdzekļos apspriežot mūsdienu “digitālās paaudzes”¹⁹.

Īpaši ir jāatzīmē paaudžu pieminēšana LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātnieku pētījumos projektā “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” (vadītāja prof. Vita Zelče). Lai gan pētnieki izmanto paaudžu jēdzienu, šī sociālā kategorija tiek pieņemta kā dotums un to lieto normatīvisma nozīmē (t. i., vecākiem vai citiem aģentiem pieredze jānodod laikabiedriem un jāsaglabā pēctečiem). Kā paaudzes veidojas, pašidentificējas un kāda ir ne tikai vecumgrupu, bet arī noteiktu paaudžu atmiņu savstarpējā mijiedarbe, te netiek analizēts. Zināmu ieskatu paaudžu “vēsturiskās socializācijas” aspektos sniedz arī dažādas aptaujas, kur izdalītas noteikta vecuma respondentu kopas ar savu attieksmi pret pagātnes notikumiem²⁰.

Šajā rakstā vēlamies izvairīties no paaudžu identificēšanas tikai ar vecuma vai statusa grupām, tādēļ uzskatām, ka ir uzmanīgi jānoskaidro personisko atmiņu nozīme paaudzes pašapziņā un jācenšas izsekot, kā veidojas noteikti naratīvi starp cilvēkiem ar atšķirīgu pieredzi. Dzīves stāsta intervija ir viens no veidiem, kas ļauj visciešāk pietuvoties nozīmju un jēgu pasaulei, ko cilvēks pasniedz

caur saviem naratīviem saskaņā ar gūto pieredzi. Nacionālais mutvārdu vēstures projekts šim pētījumam ir būtisks izpētes resurss, jo tas veidots, lielu uzmanības daļu veltot tieši vecāka gadagājuma cilvēku atmiņām. Viņi piedzīvojuši divus pasaules karus, brīvvalsts laiku un okupācijas varu maiņu, tādēļ var sniegt ne tikai unikālas liecības, bet arī bāzes informāciju paaudžu pieredzes, atmiņu un stāstīšanas stratēģiju salīdzinājumam un atklāt to ietekmi uz Latvijas sabiedrību un kultūru 20.–21. gadsimtā.

Paaudžu marķieri

Kolektīvās atmiņas paaudzes ir vieglāk nodalīt, ja raugāties uz noteiktu paaudžu kohortu attiecībām ar nozīmīgiem un lieliem vēstures notikumiem, tomēr šāda pieeja apgrūtina veidot visaptverošu skatījumu uz 20. gadsimta vēstures enkuriem iedzīvotāju naratīvos. Piedevām šāda pieeja ļauj koncentrēt uzmanību uz cilvēka attiecībām ar konkrētu vēstures procesu un atmiņu par to. Ja izmantojam šādu pieeju, iespējams minēt tikai nedaudzus vēstures procesus, kas būtu naratīvās analīzes vērti. Pirmkārt, tas būtu Latvijas Republikas (1918–1940) vērtējums un attieksme pret notikumiem (arī pret Kārļa Ulmaņa diktatūru) šajā laika posmā. Otrkārt, akcentēšanas vērti būtu dramatiskie Otrā pasaules kara notikumi un to seku paliekas (okupācija, sovietizācija, holokausts, karš, atkārtotā padomju okupācija, došanās bēgļu gaitās, nacionālo partizānu karš, deportācijas, staļinisms) individuālajos dzīvesstāstos (1940–1953). Treškārt, analīzes vērts būtu tas, kā un cik lielā mērā cilvēki reflektē par posttotalitāro padomju periodu, sākot ar Josifa Staļina nāvi 1953. gadā un beidzot ar Mihaila Gorbačova aizsāktās pārbūves un atklātības procesu tiešu ietekmi uz pagātnes pārvērtēšanu, kas Latvijā aizsākās ap 1987. gadu.

Šāda analīze sniegtu detalizētāku un izsvērtāku noteikta perioda attēlojumu individuālajos dzīvesstāstos, tomēr tā nespētu sniegt visa pagājušā gadsimta kopainu Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos. Visaptverošu ainu traucē veidot arī Latvijas iedzīvotāju saskaldītā atmiņa. Tā, piem., pēc Otrā pasaules kara no PSRS ieradušos iedzīvotāju atmiņas ir citādākas nekā

¹⁹ Gudule, Pētersons 2012.

²⁰ Sk., piem., Kaprāns, Procevska 2013; Kaprāns, Saulītis 2017.

to Latvijas iedzīvotāju atmiņas, kuri te dzīvojuši izsenis, īpaši tas attiecas uz 20. gadsimta otrās puses vēstures notikumu traktējumu un pieredzēm, kas nav saistītas ar Latviju pirms 1940. gada. Tādējādi, veidojot paaudžu pagātnes atmiņu struktūru un vērtības, kas tajās atklājas, nāktos ņemt vērā arī atmiņu etnisko un vēsturisko raksturu.

Turklāt plūstoša pāreja no vienas paaudzes uz citu var notikt tikai tradicionālā sabiedrībā, kur tā notiek ģimenes ietvaros. Sociālpolitiskā vēsture, īpaši šodienas – posttradicionālā –, ir piesātināta ar pagriezieniem, savīļņojumiem, masu ilgām, vilšanos un kompleksiem, kas rada “nozīmīgas paaudzes”, kuras nosaka toni (orientācijā, simbolos, vērtībās) samērā ilgu laiku, ar paaudžu plaisām pieredzēs un vērtējumos, ar konfliktiem starp “tēvu” un “dēlu” paaudzēm utt.²¹ Šīs paaudzes parasti pašidentificējas vai tiek izdalītas, lai noteiktu kāda noteikta procesa ietekmi uz attiecīgā vecuma kohortu. Pasaulē ir daudz marķieru, kas palīdz atrast šīs paaudzes un izvērtēt to ietekmi uz turpmākajiem vēstures procesiem. Jau Manheims kā piemēru apskatīja 19. gadsimta franču un vācu revolucionārās paaudzes un ar tām saistītās jauniešu kustības. Arī vēlāk pētnieku darbos radikālas transformācijas, karš un diktatūras vai terora pieredze ir bijusi par pamatu, lai identificētu reģionāli specifiskās paaudzes. Īpaši šeit var izcelt Spānijas traumatisko pieredzi un ar to saistīto paaudžu atmiņu (un to noklusēšanu) vai Vācijas pētnieku mēģinājumus izprast paaudzes pēc to atmiņas par nacionālsociālistisko diktatūru²².

Modernās teorijas par paaudžu veidošanos un diferenciāciju savulaik veicināja pievēršanos vienai – “1914. gada” – paaudzei, kuru radīja t. s. Lielais karš, kas tiešām bija ekstrēmāls satricinājums. Eiropas kultūras atmiņā ir nostiprinājies amerikāņu rakstnieces Ģertrūdes Stainas izteikums par saviem laikabiedriem, ka viņi esot “zudusi paaudze”. Tādi rakstnieki kā Ernests Hemingvejs un Ērihs Marija Remarks ir aprakstījuši šīs paaudzes postošo pieredzi. Eriks Hobsbaums savā vēstures izpētē par “īso 20. gadsimtu” ir pamatojis, ka pagājušais

gadsimts ir sācies faktiski tikai līdz ar Pirmo pasaules karu²³.

Raksturojot Padomju Savienības paaudžu problemātiku, parādās “sešdesmito gadu paaudze”, kuras veidošanās stūrakmens bija 1956. gads ar tajā notikušo PSKP XX kongresu, kurā Nikita Hruščovs vērsās pret Staļina kultu un tā pārspīlējumiem, kā arī šajā pašā gadā notikusī Ungārijas sacelšanās un t. s. Poļu oktobris, kuru apspiešana liecināja par padomju sistēmas joprojām nedemokrātisko un agresīvo raksturu. Par šīs paaudzes pārstāvjiem kļuva to vecuma kohortu pārstāvji, kas ieraudzīja iespējas izvēlēties perspektīvas, simulējot aktīvu intelektuālo darbu, meklējot savu ceļu. Visbiežāk sociālā vide viņiem neļāva pārvarēt ideoloģiskās dogmas un ierastos uzvedības stereotipus. Tomēr šai paaudzei pieauga iespējas iegūt informāciju no ārzemēm, tā sāk mācīties svešvalodas, bet jaunatnes apriņķā raksturīgā tieksme pēc ārzemju mūzikas noved pie pieredzes klausīties ārzemju radio ikdienā²⁴.

Līdzīgs populārs marķieris Rietumu pasaulē ir t. s. “68. gada paaudze”, ko cieši saista ar tajā laikā notikušo jaunatnes dumpi un šīs paaudzes ideāliem, kas vēlāk tiek realizēti politiskajā dzīvē. Tomēr arī šāds marķieris izraisa iebildumus, minot, ka Vācijā vien var runāt par trīs dažādām 1968. gada paaudzēm – Rietumvācijas paaudzi, tās antipodu – labēji noskaņoto kontrpaaudzi un Austrumvācijas paaudzi, kuras mērķi un metodes atšķīrās no Rietumvācijas “dumpja” un kuras protesti tika nesaudzīgi apspiesti²⁵.

Saprotams, eksistē arī citi marķieri, ko nosprauduši paši paaudzes pārstāvji vai arī masu mediji. Te varam minēt “kara bērņus”, kas dzimuši 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā. Viņi pašlaik sasnieguši pensijas vecumu un atgādina par savas agrās bērņības pārdzīvojumiem – bombardēšanu, izdzīšanu, tēvu zaudēšanu utt. Dažas no šīm atmiņām ir traumatiskas, un tām var būt nopietnas sekas viņu pašvērtējumā, dzīves mērķu un jēgas nospraušanā un psihiskajā stabilitātē. Tā kā ne tikai pusaudžu vecuma pieredzes spējīgas radīt

²¹ Levada 2011, 123–124.

²² Frei 2009, 38–55; Caballero, Baigorri 2018, 14–17.

²³ Hobsbawm 1995.

²⁴ Voronkov 2005, 176–177, 183–184.

²⁵ Goltz 2011, 473–490.

ilgtermiņa paaudzes identitāti, bet arī citos dzīves posmos radušies pārdzīvojumi var veidot īpašas paaudzes identitāti.²⁶

Latvijā līdz šim nav noteikti determinēti un publiskajā sfērā apspriesti vēsturisko paaudžu marķieri. Protams, ir bijuši mēģinājumi, tomēr tie nedz zinātniskajā, ne mediju vidē nav nostiprinājušies. Tā nesen tapusi Laimas Žurginas filma *Kaza kāpa debesīs* (2019) ir aktualizējusi jautājumu par viņas paaudzes ietekmi uz kultūras un sabiedriskajiem procesiem Latvijā, ko jau pirms pāris gadiem skāra arī Eižens Valpēteris ar savu grāmatu *Nenocenzētie*²⁷. Savā veidā t. s. “Kazas paaudze” ir ekvivalents PSRS esošajai “sešdesmito gadu paaudzei”, tomēr, kā norāda kinokritiķe Kristīne Matīsa, ja “filmas mērķis būtu “paaudzes portrets”, kā tas šur tur izskanējis, būtu jārunā par visu spektru – arī par tiem, kas nodzērās, pazuda laika miglājā vai vienkārši nodzīvoja ikdienišķu proletārieša mūžu. Laima Žurgina tomēr izvēlējusies dot vārdu tikai veiksminiekiem un talantīgajiem – tiem, kas tagad Latvijas kultūrā ir pazīstami ar saviem darbiem un personības spēku”²⁸.

Otra paaudze, ko mēģina marķēt, bet ne visai veiksmīgi, ir t. s. “atmodas paaudze”, kuru grūti ir noteikt, jo atmodas procesos bija iesaistītas dažādas vecuma kohortas. Piem., Juris Lorencs savā rakstā ar atmodas paaudzi saista tikai tālaika trīsdesmitgadniekus, atzīmējot, ka tie ir savā ziņā īpaši ar to, ka ir stāvējuši vēstures krustcelēs: “Tā tad cilvēki ar unikālu pieredzi. Mēs būsim pēdējā Latvijas paaudze, kas savā apzinīgajā vecumā piedzīvoja totalitāru valsts iekārtu un sociālistisko plānveida ekonomiku. Mēs būsim pēdējie, kuri katru gadu no jauna var skatīties *Briljanta roku* un smieties par jokiem, kurus jaunāki par mums vairs īsti nesaprot. Mēs būsim pēdējā paaudze, kas vēl sapratīs zemtekstus, līdz galam neizteiktus vārdus.”²⁹ Visumā emocionāls un pat trāpīgs apraksts, tomēr šim apzīmējumam var sevi pieskaitīt arī tālaika divdesmitgadnieki un četrdesmitgadnieki utt. Dzīvesstāstos ar neatkarības atjaunošanas procesiem sevi saista arī

daudz jaunākas paaudzes, īpaši, ja šajos procesos bija iesaistīti viņu vecāki vai vecākie brāļi un māsas. Žēl, ka publiskās diskusijas par šiem jautājumiem Latvijā netiek attīstītas plašāk.

Jāpiekrīt Klaudīnei Atias-Donfū un Sārai Arberai³⁰, ka “vēsturiskās paaudzes” sabiedrība atzīst aposteriori, identificē tās retrospektīvi. Tikai ar selektīvu pagātnes rekonstrukciju paaudze saistās ar noteiktu sociālu notikumu. Tas ir atmiņas un piemiņas process. Pateicoties tam, sociālo notikumu uztur dzīvā paaudze, kas bijusi šī notikuma aculieciniece. Šis process uzliek paaudzei pienākumu kalpot kā vēstures kolektīviem lieciniekiem un kolektīvās atmiņas nesējiem. Citiem vārdiem, tas, ko apzīmē ar “vēsturisko paaudzi” ir sociālo tēlu produkts, ko veicina sociālā laika uzbūve. Piederības sajūta konkrētai paaudzei rodas ne tikai caur horizontālo procesu, bet arī vertikāli – caur ģimenes radurakstiem.

Diskusijai: Latvijas paaudžu vēsturiskā identifikācija

Pagātne neslēpjas atmiņās, viņām ir jābūt skaidri formulētām, lai kļūtu par atmiņu. Valoda, kuru autors izmanto, lai to sasniegtu, vienmēr satur iepriekšējās pieredzes hierarhijas un tādā veidā ir cieši saistīta ar dominējošajiem vēstures diskursiem³¹. Tas labi parādās dzīvesstāstos, kur vērojama ietekme gan no iepriekšējo paaudžu pieredzēm, gan arī pagātnes metanaratīvu ietekme. Tas naratīva hronoloģiskos ietvarus padara izplūdušus, bet reizē arī katrai paaudzei sniedz tikai tai raksturīgās iezīmes. Kā atzīmēja Mērija Falbrūka, paaudzes nav vienkārši dotumi, kolektīvi objekti, kas šoļo caur vēsturi nekad nemainīgas; drīzāk tās ir līdzīgas mainīgiem zvaigznājiem, kuru kontūras sajaucas un mainās atkarībā no tā, kad rodas jaunas problēmas un kad dažādi jautājumi par pagātņi, tagadni un nākotni kļūst aktuāli sabiedrībā³².

Pamēģināsim izvīzīt tās Latvijas 20. gadsimta vēsturiskās paaudzes, kuras iespējams konstatēt, ņemot vērā gan vēstures līkločus,

²⁶ Reulecke 2008, 122.

²⁷ Valpēteris 2010.

²⁸ Matīsa 2019.

²⁹ Lorencs 2019.

³⁰ Attias-Donfutand, Arber 2001, 3.

³¹ Sayner 2007, 3.

³² Fulbrook 2011.

gan to atspoguļojumu cilvēku dzīvesstāstos. Aizvadītajā gadsimtā mēs saskatām vismaz sešas skaidri definējamas paaudzes, kuras ilustrēsim ar dažiem piemēriem no intervēto cilvēku atmiņām.

1. Paaudze, kas dzimusi 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. To nosacīti varētu dēvēt par pirmo “neatkarīgās Latvijas paaudzi”, kas pieredzēja gan Pirmo pasaules karu, gan došanos bēgļu gaitās uz Iekškrīeviju, gan arī Latvijas valsts tapšanu un nostiprināšanos Neatkarības kara liesmās. Šai paaudzei ir dzīvas arī no vecākiem mantotās atmiņas par 1905. gada revolūciju, par “cara laiku” un norisēm tajā – izglītības iegūšanu, zemnieku sociālo stāvokli, māju iepirkšanu utt. Atšķirībā no nākamās paaudzes, netiek idealizēti Latvijas valsts pirmie gadi, bet tie pēc pašu pieredzes tiek aprakstīti kā “grūti laiki”. Piem., 1892. gadā Zemgalē dzimušais Jānis³³ stāsta gan par 100 ha saimniecību, ko tēvs nopircis no grāfa fon Pālena, gan par to, kāda bija tēva saimniecība. Turīgā zemnieku ģimene atļaujas slimīgo zēnu sūtīt uz Šveici ārstēties no diloņa, lai tas nenomirtu kā vecākais brālis. Jāņa sapņus par studijām Vācijā izjauca Pirmais pasaules karš:

Pirmā pasaules kara laikā mūs izdzina no mājām. Tad es Krievijā biju muižkungs vienā muižā. Es ar kaut ko piesavinājos. Tad, kad pārgājām mājās, sākām paši. Divi gadi pie tēva par puisī nostrādāju, un tad es iestājos pilsētā tikai tāpēc, ka man tā sieva jau taisījās un tur es varēju piepelnīt. Tad es to naudu vedu uz mājām... bet toreiz bija Latvijā – Zemgalē tāds stāvoklis: ja jums bija nauda, jūs nevarējāt nekā nopirkt, jums nekā nebija. Lauki neapsēti, ar zālēm aizauguši, mājas tukšas, visi lopiņi beigti, it nekā nebija.

Muižas sadalīja jaunsaimniecībās, mūsu pagastā kādas 80 radās. Bija tā Zemes banka jau nodibināta, papriekš viņiem piešķīra zemi, tad deva mežu materiālu par velti jeb par mazu summu, lai varētu būvēt ēkas. Tās mājas sāka celt un iekļāja Zemes bankā, un

dabūja aizdevumu. Par to aizdevumu sāka pamazām lopus iepirkt, zirgus. Tā kā mūsu laikā, kad Otrais pasaules karš uznāca, tad jau jaunsaimnieki bija uz pekām un diezgan labi dzīvoja.

Savukārt 1913. gadā dzimusi Elga³⁴ stāsta par sava tēva iesaukšanu Krievijas impērijas armijā un dzīvi Rīgā līdz pat 1919. gada pavasarim.

Papus pārnāca no kara mājās. Karš bija beidzies, un visi laidās katrs uz savu pusi no cara armijas. Tad viņš sāka domāt par darbu – kādu laiku brauca tramvajā par konduktoru. Nodibinājās Latvijas valsts, tad nāca Sarkanā armija – viss vienā lielā mudžeklī. 1919. gada pavasarī boļševiki vēl bija Rīgā. Dzīves te vairs nebija, un mēs braucām uz papus dzimto Vecsvirlaukas pagastu. Te tēvs sāk strādāt par mežsargu. Kad bija nostiprinājies darba vietā, tad papus meklēja dzīvesvietu, jo sava tēva mājās nevarēja dzīvot – tās kara laikā bija nodedzinātas. Tad viņš sameklēja dzīvokli vienā saimniecībā. Tur mums bija viena liela istaba ar plīti visas mājas garumā. [...] Tad papus to mežsarga amatu atmata un palika par skrīveri, un mēs pārvācāmies uz pagasta māju. [...] Sākumā viņš strādāja viens, rīkoja vēlēšanas – pagasta valdes, padomes. Valsts bija pavisam jauna, vajadzēja visu rīkot.

2. Cilvēki, kas dzimuši 20. gados, veido t. s. “zudušās Latvijas paaudzi”. Tie ir cilvēki, kuru personības veidojās K. Ulmaņa autoritārisma gados un kuri lielā mērā saglabāja vēstures atmiņu par “labajiem Ulmaņa laikiem” un vēlāk kalpoja par pamatu daudzu Latvijas sociālpolitisko mītu veidošanai, kā arī Latvijas valsts neatkarības idejas vitalitātes nodrošināšanai. Šai paaudzei bieži ir raksturīgs konservatīvisms un eksaltēts patriotisms. Uz šīs paaudzes pieredzi milzīgu nospiedumu atstāja padomju okupācija, terors un Otrais pasaules karš, sabradājot viņu jaunību, iesaucot vienas vai otras okupētājvalsts armijās, pakļaujot arestiem, izsūtīšanām, sagraujot ierasto dzīvesveidu. 1921. gadā dzimusi Maiga³⁵ stāsta:

³³ NMV-45, šeit un turpmāk kods intervijai, kas glabājas LU FSI Nacionālās mutvārdu vēstures krātuvē.

³⁴ NMV-3062.

³⁵ NMV-90.

Kad sākās karš, jau varēja dzirdēt, ka uz jūru kaut kur šauj, pāri nāca lidmašīnas, meta bumbas. Panika, neziņa, kur mukt, ko darīt. Kādu nedēļu neko nedarījām. Kad krievi atkāpās, ienāca arī mūsu sētā, noguruši, mamma dalīja maizi, pienu. Viņi brīnījās, kā mums var būt personīgās govīs. Šķūnī gāja gulēt un tad aizgāja pavisam. Tad ienāca vācieši ar motocikliem. Mums jau mazpulkos noietnēs tika mācīts, ka vācieši ir galvenie ienaidnieki, par krieviem vispār nekas netika mācīts, tumša bilde, kas tur par iekārtu. Kad atkāpās, pienāca tā māja pilla ar vāciešiem.

Tālāk stāsts vēsta arī par vīra arestu un līdzšinējās dzīves kārtības sabrukumu pēckara gados.

- 30.–40. gadu sākumā dzimušos var dēvēt par “karalaika bērnu paaudzi”, un viņu atmiņa saistās ar dramatiskajiem kara notikumiem, vecāku zaudējumiem, pēckara sovetizāciju un 1949. gada deportācijām. 1927. gadā dzimusī Helena³⁶ labi atceras sava tēva – Latvijas robežsarga – apcietināšanu 1940. gadā un ilgus gadus valdošo neziņu par viņa likteni. Tāpat viņas dzīvesstāstā dramatiski aprakstīta arī došanās bēgļu gaitās 1944. gadā un nokļūšana vācu noietnē.

Tad mēs pamazām devāmies Rīgas virzienā, līdz Rīgai tikām, cauri Rīgai izgājām. Kad mēs bijām jau tikušas aiz Rīgas, krievi pārrāva fronti. Kājām mēs aizceļojām līdz Kandavas rajona Zemītes pagastam. Tur mēs kādu mēnesi vai vairāk nodzīvojām. Naktī mūs aplenca vācieši, šucmaņi, aizveda uz Kandavas staciju, ielika lopu vagonā un atveda uz Ventspili. Un pēc tam mūs aizveda ar kuģi uz Vāciju, uz noietni. [...] Kad mēs gājām pa pussalu no Kēnigsbergas uz Dancīgu, tur bija nepārtraukta apšaušana, nepārtraukta bumbošana un nepārtraukti plūda bēgļu straume un mūs visus dzina. Mēs jau bijām apsargāti.

Pretim nāca vācu karspēks. Bija šausmīgi jāsarģās no vāciešiem, kas bēga ar saviem trijņģiem, lai mūs nesabrauc. Tā mēs mīstījāmies kā tādā biežputrā, kamēr aizgājām līdz Dancīgai. Apsargāja tikai mūs. Iznāca tā, ka mēs septiņas dienas nedabūjām neko ēst. Kad ieraudzījām sasalušu lopu biešu stirpu,

mēs visi drāzāmies tur, nebaidīdamies no tā, ka nošaus vai kas tur notiks. Tie paši vācieši bija šausmās laikam, ieraudzīdami, kā mēs visi tur drāzāmies un graužām tos kāļus. Pēc tam, saprotams, visādas sekas bija. Mēs jau nedrīkstējām no ceļa noiet malā, soli pāri grāvī, tad nošāva. Tā mums bija.

Turpinājumā tikpat dramatiski ir atainota arī mātes un meitas atgriešanās okupētajā Latvijā 1947. gadā un grūtības, ar kurām nākas saskarties, meklējot dzīvesvietu un darbu.

Cita šīs paaudzes pārstāve – 1936. gadā dzimusī Elma³⁷ – atzīst:

Karš visu izjauca, katrs aizgāja uz savu pusi. Kara laikā mājās palika tēvs, māte un trīs pēdējie bērni – es, māsa un brālis Paulis. Mums ļāva dzīvot pēc tam arī krievu laikā. Māsa vēl tagad vasarā atbrauc pie mums padzīvot. Māsa aizgāja uz Fizkultūras institūtu mācīties, sāka strādāt par skolotāju Aizputē. Tur apprecējās ar fiziķi, jaunu skolotāju, un aizgāja atpakaļ uz Vefu. Tā viņi palika par rīdziniekiem.

Vecākais brālis Arvīds bija mazpulkos, iemācījās amatus, visus lauku darbus. Viņu aizsūtīja uz Vāciju darba dienestā. Viņš arī vairs atpakaļ neatnāca, tur ieprecējās un palika. Edgars, vidējais brālis, aizgāja uz Rīgu uz Politehnikumu mācīties, turpat no skolas sola viņu paņēma leģionā. Viņš atnāca kājām mājās pēc Džūkstes kaujām. Tad tēvs viņu slēpa uz kūtsaugšas zem siena. Nāca tie krievu ķemmētāji, tikai Dievs izglāba, viņu neatrada. Man pilnīgi jāraud! Tas ir neizsakāmi! Tad viņš Talsos iestājās darbā, bet tomēr kaut kāda nodevība bija, jo viņu saņēma ciet un aizsūtīja uz Kirovu.

- 40.–60. gados dzimušie ir mūsu sabiedrības “pirmā padomju paaudze”, kuru audzināšana un skološana notika jau posttotalitārās PSRS laikā un kuriem padomju okupācijas režīms tika normalizēts. Šo cilvēku karjeras veidojās padomju vadoņu Ņ. Hruščova un L. Brežņeva laikā, kad vairums iedzīvotāju Latvijā pieņēma sociālistiskās sistēmas noteikumus un mēģināja veidot savu dzīvi un karjeru okupētajā Latvijā. Šīs paaudzes naratīvos dominē stāstījumi par padomju laika

³⁶ NMV-1654.

³⁷ NMV-4154.

ikdienu, par šim laikam raksturīgo kolonizācijas un pārkrievošanas politiku, par savstarpējām attiecībām ar līdzcilvēkiem, preču deficītu u. c. Tā 1940. gadā dzimusi Preiļu ārste Anita Jaunozoliņa stāsta:

Bija arī tāds laiks, kad pārtika bija tikai uz kartītēm. Veikalos neko nevarēja dabūt, visu tikai pa blatu. Visi dakteru bērni stāgāja vienādās drēbēs, jo veikalos to, kas bija palikts zem letes, visi dabūja vienādu. Desu rindās stāvējām veikalā ārā pa durvīm. Tā es vienreiz Preiļos [meitu] Solvitu aizmirsu, stāvot gaļas veikala rindā. Mani izlaida ārā, lai neredz, ko esmu sapirkusies, pa aizmugures durvīm. Un es, ejot uz mājām, aizgāju uz avižu kiosku, pieskrēju pie kioska, sametu visas savas desas un kļiedzu: “Es aizmirsu bērnu! Es aizmirsu bērnu ratiņos!” Atstāju bērnu ratiņos pie veikala parādes durvīm. Tā avižu pārdevēja visu mūžu to atcerējās.³⁸

Raksturīgi, ka šīs paaudzes atmiņas ir visumā fragmentētas un izkaisītas, ko varētu skaidrot ar metanaratīvu trūkumu politiskajā un kultūras atmiņā par dzīvi stagnācijas laikā. Nereti cilvēki izvēlas arī šim laika posmam “pārlēkt pāri”, stāstot par ģimenes vēsturi pirms šī laika vai stāstot par attieksmi pret tiem sociālekonomiskajiem procesiem, kas Latviju skāra 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Igaunų pētnieki līdzīgu fenomenu, kad paaudze formējas politisko notikumu vakuumā un kad tās stāsts neatrod savu vietu nacionālajā līmenī, sauc par “klusu paaudzi”³⁹.

5. Nākamā kohorta, ko varētu dēvēt par “atmodas paaudzi”, ir 60. gadu beigu – 70. gadu sākumā dzimušie. Viņi apzinātā vecumā piedzīvoja gan padomju režīma agoniju, gan neatkarības atjaunošanu. Atmodas procesi – Latvijas Tautas frontes darbība, Baltijas ceļš, barikādes utt. veido neatņemamu viņu dzīvesstāstu daļu.

1968. gadā dzimušais Didzis⁴⁰ stāsta, ka viņam *no sāhta gala bija skaidrs, ka tas padomju stāsts ir falšs. Es būtībā no bērna kājas esmu bijis antikomunists. Vēlāk es tam piešķīru vārdus, to sev formalizēju. Man ir vienmēr bijis svarīgi nosaukt vārdā lietas, lai*

tās iegūtu tēlu, lai es tās varētu iestrādāt savās dziļākajās jūtās, būtībā instinktos. Lai varētu darīt tālāk mainīgās ikdienas lietas, lai tā ir tā nemainīgā daļa.

No mazām dienām es sapratu, ka tas stāsts, kurā mēs esam ierunāti iekšā, ir viena lieta, ka tā ir virspuse. Apakšā ir mežabrāļi, kaut kāda cita pasaule uz polaroīda bildītēm no radiem Kalifornijā. Tur ir kaut kāda Ungārija, kaut kādas burciņas. Ir mūsu lietas, mūsu gurķi, kurus mēs paši skābējam, tad pēķšņi kaut kādi mango, bumbieru, ķiršu – ungāru konservi, pilnīgi cita pasaule.

Es jau bērnudārzā redzēju, ka pieaugušie dzīvo dubultu dzīvi. Īstenībā es vairāk ierakstījos tajā zemes straumē, kur viņi dziedāja kaut kādas nepareizas dziesmas savos svētkos. Es katrā ziņā bērnībā dabiskāk ieaugu tajā apakšzemes, pretvalstiskajā straumē.

6. Visbeidzot, runājot par 20. gadsimtā radītām paaudzēm, ir 70. gadu beigās – 80. gados dzimušie, kas veido pirmo atjaunotās Latvijas Republikas paaudzi. Šo jau pieaugušo cilvēku personību veidošanās process notika jau pēc neatkarības atjaunošanas, un viņu dzīvesstāstos iepriekšējie procesi tiek tverti pastarpināti – ģimenes locekļu vai nacionālo naratīvu iespaidā. Lielā mērā viņu dzīvesstāstos pastiprināta uzmanība tiek veltīta pašu stāstītāju karjerai un pieredzei, pārdomām par pašreizējām norisēm Latvijā. To var arī saprast, jo šīs paaudzes cilvēki veido ekonomiski aktīvo iedzīvotāju pamatu, viņu dzīves vēl atrodas aktuālo norišu kontekstā, un viņiem vēl nav bijis laika vai vēlēšanās pārdomāt savas dzīves naratīvus, lai tos uzlūkotu par pietiekamiem, paaudzi formējošiem stāstiem.

Nobeigums

Paaudžu problemātika nenoliedzami ir vēl nepietiekami izmantots resurss Latvijas zinātniskajās aprindās, lai izprastu gan pagātnes, gan arī mūsdienu aktualitātes. Paaudzes formējas tādu pieredžu rezultātā, kas katru paaudzi padara unikālu un nemaldīgu. Pieredzes nevar nodot tieši, tās tiek nodotas ar atmiņas satura starpniecību, kura tiek radīta ar daudz vēlāku naratīvo atlasī, atribūciju,

³⁸ NMV-4484.

³⁹ Jõesalu 2016.

⁴⁰ NMV-4490.

interpretācijām utt. Var būt arī mantotas pieredzes, kas pēcteciem tiek nodotas ar nolūku, ar stāstu, novēlētu darbu, institūciju, piemiņas vietu palīdzību. Tomēr nākotnes paaudzes var apzināti vai neapzināti arī šīs pieredzes noliegt, pārinterpretēt vai dzēst⁴¹. Kā atzīmējusi A. Asmane un L. Šorta, paaudžu nomainīšana ir vēl viens svarīgs faktors, lai parādītos jaunas sociālas balsis un vīzijas. Ar pāreju no vienas paaudzes uz citu mēs redzam ne tikai publiskās sfēras sardzes nomainīšanu, bet arī novirzes relevances un references rāmjos. Kad vecākās paaudzes pieredze pārceļas uz sociālu nomali, kļūstot novecojusi (izņemot vēstures liecinieka ārkārtējo lomu), jaunā paaudze ieņem centrālo vietu, atverot kopējās pieredzes jaunu horizontu⁴². Reflektējot par pagātni, mēs atskatāmies uz iepriekšējām paaudzēm, lūkojot, kā tās ir piepildījušas savu vēsturisko misiju. Mēs varam vērst uzmanību uz to, ko ir vēlējušies nodot attiecīgajā laikmetā dzīvojošie, lai saglabātu savu pieredzi kā liecību, zinot, ka pēcnācēji pēc tā vērtēs viņus.

Rakstā akcentējām tādu pieeju, kas atšķiras no paaudzes apskatīšanas dzimtas kontekstā, kur ģenealoģiskā jeb ģimenes pieeja

lielākoties orientējas uz nepārtrauktību, dzīves un tradīcijas atražošanu. Sociāli kulturālā pieeja, kuras ietvaros jau runājam par vēsturiskajām paaudzēm, vairāk uzsver zināmu pārrāvumu sabiedriskajā audumā un pat konfliktu, kur sociālās transformācijas un lūzumi ļauj iezīmēt noteiktu paaudžu aprises. Tas paver iespēju pētniekiem identificēt, nosaukt, katalogizēt atšķirīgas vecumgrupas jau kā dažādas paaudzes ar savām vēsturiski noteiktajām pazīmēm.

Paaudžu klasifikācija vienmēr atšķirsies gan no pētījuma mērķiem, gan arī izmantoto avotu veida. Mēs mēģinājām identificēt tās paaudzes, kas no mutvārdu vēstures perspektīvas ir klātesošas kā kolektīvas balsis Latvijas iedzīvotāju individuālajos dzīvesstāstos, viņu pieredzēs un vērtībās. Ceram, ka diskusija par šāda klasifikācijas modeļa priekšrocībām vai arī nepilnībām liks arī citu nozaru pētniekiem izteikt kritiku un konstruktīvus priekšlikumus, pētīt Latvijas sociālo vēsturi un aktuālos procesus.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta Nr. lzp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU prioritārā projekta *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* ietvaros.

⁴¹ Reulecke 2008.

⁴² Assmann, Shortt 2012.

VĒRES

- Aarelaid-Tart, A.; Bennich-Björkman, L. (2011) *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London : Routledge.
- Assman, J. (2013). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : C. H. Beck.
- Assmann, A.; Shortt, L. (2012) *Memory and Political Change*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
- Attias-Donfutand, C.; Arber, S. (2001) Equity and Solidarity across the Generations. Arber, S.; Attias-Burnett, J. *Generations: The Time Machine in Theory and Practice*. Ashgate.
- Bristow, J. (2016) *The Sociology of Generations: New Directions and Challenges*. London : Palgrave Macmillan.
- Caballero, M.; Baigorri A. (2018) Glocalising the theory of generations: The case of Spain. *Time & Society*, doi: 10.1177/0961463X18783374 (16.05.2019.).
- Corning, A.; Schuman, H. (2015) *Generations and Collective Memory*. Chicago, IL : University of Chicago Press.
- Donfut, C. *The Myth of Generational Conflict: The Family and State in Ageing Societies*. London : Routledge.
- Edmunds, J.; Turner, B. S. (2002) *Generations, Culture and Society*. Buckingham : Open University Press.

- Frei, N. (2009) Deutsche Lernprozesse: NS-Vergangenheit und Generationenfolge seit 1945. Frei, N. *1945 und wir: Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. München : Deutscher Taschenbuch.
- Fulbrook, M. (2011) *Dissonant Lives: Generations and Violence through the German Dictatorships*. Oxford : Oxford University Press.
- Goltz, A. (2011) Generations of 68ers: Age Related Constructions of Identity and Germany's '1968'. *Cultural and Social History*, 8, 4, 473–490.
- Gudule, L.; Pētersons, E. (2012) Latvijas paaudžu anatomija. Pieejams: www.slideshare.net/DDBLatvia/paaudu-anatomija (15.06.2019.).
- Hobsbawm, E. (1995) *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991*. London : Abacus.
- Jõesalu, K. (2016) We were the children of a romantic era: nostalgia and the nonideological everyday through the perspective of a 'Silent Generation'. *Journal of Baltic Studies*, 47, 4, 557–577.
- Kaprāns, M.; Procevska O. (2013) Latvijas sociālās atmiņas monitorings: Ziņojums Nr. 1. Rīga. Pieejams: oldweb.km.lv/lv/doc/jaunumi/jaunumi_2013/socialas_atminas_monitorings.pdf (15.06.2019.).
- Kaprāns, M.; Saulītis A. (2017) Latvijas sociālās atmiņas monitorings: Ziņojums Nr. 2. Rīga. Pieejams: www.academia.edu/32932266/Latvijas_soci%C4%81l%C4%81s_atmi%C4%81nas_monitorings_2017 (15.06.2019.).
- Koroļeva, I.; Mierīņa, I.; Rungule, R. (2014) *Profesiju prestižs un izvēle jauniešu vidū: divu paaudžu salīdzinājums*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Levada, Ju. (2011) Pokolenija XX veka: vozmožnosti issledovanija. Levada, Ju. *Sočinenija: Problema čeloveka*. Moskva: Karpov.
- Lorencs, J. (2019) Kas bijām mēs – paaudze, kas atguva Latvijas neatkarību? *Latvijas Avīze* (04.05.2019.).
- Mannheim, K. ([1952] 1997) The problem of generations. *Collected Works of Karl Mannheim*, 5. London : Routledge, 276–320.
- Matīsa, K (2019) Filmas “Kaza kāpa debesīs” recenzija. Brīvā gara reputācija. *Diena* (13.04.2019.).
- Nugin, R.; Kannike, A.; Raudsepp, M. (2016) *Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times. Approaches to Culture Theory*, 5. Tartu : University of Tartu Press.
- Palmberger, M. (2016) *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia-and-Herzegovina*. London : Palgrave Macmillan.
- Reulecke, J. (2008) Generation/Generationality, Generativity, and Memory. Erlland, A.; Nünning, A.; Young, S. B. (eds.) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin : Walter de Gruyter.
- Saliniece, I. (2015) Toreiz un tagad: Latvijas vēstures “smagie” notikumi mūsdienu uztverē. Stašulāne, I. (red.) *Kultūras studijas: Zinātnisko rakstu krājums, VII: Vēsturiskā atmiņa*. Daugavpils : DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 7–45.
- Sayner, J. (2007) *Women without a Past?: German Autobiographical Writings and Fascism*. Amsterdam, NY : Rodopi.
- Strauss, W.; Howe, N. (1991) *Generations: The History of America's Future, 1584–2069*. New York : Quill William Morrow.
- Thomson, A. (2016) Australian Generations?: Memory, Oral History and Generational Identity in Postwar Australia. *Australian Historical Studies*, 47, 1, 41–57.
- Vails, P.; Genis, A. (2006) *60. gadi. Padomju cilvēka pasaule*. Rīga : Jumava.
- Valpēters, E. (sast.) (2010) *Nenocenzētie. Alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Voronkov, V. M. (2005) Proekt «šestidesatnikov». Levada, Ju. (sast.) *Otcy i deti: Pokolenčeskij analiz sovremennoj Rosii*. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie.
- Wangler, A. (2012) *Rethinking History, Reframing Identity: Memory, Generations, and the Dynamics of National Identity in Poland*. Heidelberg : Springer VS.
- Žilinskienė, L.; Ilic, M. (2018) Changing family values across the generations in twentieth-century Lithuania. *Contemporary Social Science*, doi: 10.1080/21582041.2018.1516297 (12.07.2019.).

PIRMAIS VALSTS PREZIDENTS: VAI BIJA IESPĒJAMAS ALTERNATĪVAS

Jānis Pleps ieguvis tiesību zinātņu doktora grādu tiesību teorijā un vēsturē Latvijas Universitātē (2011). Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents, Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras vadītājs. Līdztekus akadēmiskajam un zinātniskajam darbam ir Valsts prezidenta Egila Levita padomnieks tiesību politikas jautājumos. Iepriekš bijis arī Satversmes tiesas tiesneša palīgs, Saeimas Juridiskā biroja juridiskais padomnieks un Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa konstitucionālo tiesību padomnieks. Pētnieciskās intereses: Latvijas konstitucionālās tiesības un Satversme, tiesību teorija un vēsture. Regulāri publicē zinātniskus un populārzinātniskus rakstus par Latvijas konstitucionālo tiesību konceptuāliem attīstības jautājumiem un Satversmes piemērošanu. Piedalās Latvijas Nacionālās enciklopēdijas un Latvijas Republikas Satversmes komentāru sagatavošanā.

Raksturvārdi: Satversme, Valsts prezidents, Jānis Čakste, Rainis, Kārlis Ulmanis.

Ievads

Satversme¹ Latvijas Republiku nosaka kā tipisku parlamentāru republiku ar tiešās demokrātijas elementiem, kurā Valsts prezidentam atvēlēta lielākoties reprezentatīva un ceremoniāla valsts galvas loma. Centrālais valsts varas orgāns ir Saeima, kurai Satversmē piešķirtas plašas pilnvaras.² Neraugoties uz to, Valsts prezidenta institūcija un tās iespējamie pilnveidojumi izpelnījušies ārkārtīgi plašu sabiedrības un politiķu uzmanību. Jau Satversmes izstrādāšanas laikā tieši atsevišķa Valsts prezidenta amata nepieciešamība, tā ieviešanas kārtība un pilnvaru apjoms raisīja vislielākās domstarpības.³ Savukārt pēc Satversmes spēkā stāšanās gan starpkaru periodā, gan pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas

regulāri apspriesta iespējamā Valsts prezidenta ieviešanas kārtības maiņa un pilnvaru paplašinājums.⁴

Satversmes spēkā esamības laikā Valsts prezidenta institūcija apaugusi ar vairākām leģendām, kas veido noteiktu konstitucionālo mitoloģiju un ļoti spēcīgu naratīvu sabiedrības sociālajā atmiņā. Šā raksta mērķis ir kritiski analizēt vienu no šādām leģendām, kas saistīta ar iespējamo konkurenci Jānim Čakstem kā pirmajam Valsts prezidentam. Šīs leģendas kodolu veido pieņēmums, ka Latvijas Satversmes sapulces izšķiršanās par Saeimas vēlētu Valsts prezidentu bija nejauša sakritība un ka Rainim (Jānim Pliekšānam) un Kārlim Ulmanim bija vērā ņemamas izredzes konkurēt ar Jāni Čaksti cīņā par Valsts prezidenta amatu.

Balstoties uz attiecīgā perioda normatīvajiem tiesību aktiem, preses materiāliem, kā arī memuāru literatūru un zinātnieku pētījumiem, var pietiekami pārliecinoši secināt, ka Jāņa

¹ Latvijas Republikas Satversme 1922.

² Plašāk sk. Dišlers 1928.

³ Plašāk sk. Lazdiņš 2012.

⁴ Plašāk sk. Materiāli par Valsts prezidenta institūtu 2017.

Čakstes ievēlēšana par pirmo Valsts prezidentu bija likumsakarīga. Viņa ievēlēšanu lielā mērā noteica politiskās elites vairākuma neformāla vienošanās par Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtību jau Satversmes izstrādāšanas laikā. Visspilgtāk to apliecina pirmās Valsts prezidenta vēlēšanas 1922. gada 14. novembrī, kad oficiāli tika pieteikts tikai viens Valsts prezidenta amata kandidāts – Jānis Čakste, kurš arī tika pārliecinoši ievēlēts (“par” 92 balsis, 6 balsīm atturoties).⁵

Tautas vēlēts prezidents

Prezidents ir valsts galva jeb augstākā valsts amatpersona, kas personalizē un simbolizē valsti.⁶ Prasība pēc atsevišķa valsts galvas amata ilustrē attiecīgās politiskās kopienas valstsgribu uzturēt savu atsevišķu un neatkarīgu valstiskumu. Valsts galvas, un jo īpaši prezidenta, amata veidošana ir valststiesiska pretenzija, kas grūti ietverama politiskās autonomijas formā.⁷ Šajā ziņā vērts pievērst uzmanību Pētera Zālītes Latvijas politiskās autonomijas projektam, kurā pirmo reizi parādās ideja par Latvijas prezidenta amatu.⁸ Šis projekts Latvijas nākotnes politisko iekārtu piedāvāja maksimāli pietuvināt neatkarīgas valsts statusam.⁹

Pirmajā Latvijas pagaidu satversmē – 1918. gada 17. novembra Latvijas Tautas padomes politiskajā platformā¹⁰ – valsts galvas amats netika veidots un netika paredzētas atsevišķas valsts galvas funkcijas.¹¹ Pagaidu satversme noteica tikai Latvijas Tautas padomi un Pagaidu valdību kā koleģiālus valsts varas orgānus līdz Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanām. Tomēr konstitucionālajā praksē izveidojās tradīcija, ka faktiski Latvijas Tautas padomes priekšsēdētājs pildīja valsts galvas

funkcijas.¹² Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāja amatā, pašam klātneesot, vienbalsīgi atklātā balsojumā bija ievēlēts Jānis Čakste.¹³ Simboliski, ka pirmais Latvijas Tautas padomes dokuments ir paziņojums Jānim Čakstem par ievēlēšanu Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāja amatā un uzaicinājums ierasties Rīgā.¹⁴ Šajā laikā arī sāka veidoties Jāņa Čakstes domstarpības ar Pagaidu valdības ministru prezidentu Kārli Ulmani par valsts augstākās amatpersonas statusu. Tomēr Jānis Čakste kā Latvijas Tautas padomes priekšsēdētājs sekmīgi apguva valsts galvas funkcijas un veidoja pirmās konstitucionālās tradīcijas šajā jomā.¹⁵ Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš savā runā Saeimas sēdē savulaik īpaši atzina, ka Jānis Čakste bijis “kopš neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanas par valsts galvu”¹⁶.

Otrajā pagaidu satversmē – 1920. gada 1. jūnija Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumos¹⁷ – normatīvi atsevišķas tipiskas valsts galvas funkcijas tika piešķirtas Latvijas Satversmes sapulces prezidentam. Kārlis Dišlers pamatoti varēja atzīmēt, ka šajā modelī Latvijas Satversmes sapulces prezidentam bija uzticēti divi amati, jo pagaidu satversmē viņam bija piešķirtas gan sapulces priekšsēdētāja, gan Valsts prezidenta funkcijas.¹⁸ Latvijas Satversmes sapulces prezidenta amatā 1920. gada 1. maijā tika ievēlēts Jānis Čakste, kurš vēlēšanās konkurēja ar Raini.¹⁹

Satversmes izstrādāšanas procesā sociāldemokrāti pārstāvēja pozīciju, ka atsevišķs Valsts prezidenta amats nav veidojams un turpināma ierastā prakse, ka prezidenta funkcijas pilda parlamenta priekšsēdētājs.²⁰ Interesanti, ka šāda pozīcija bija tuva arī Kārlim Dišleram.²¹ Tajā pašā laikā labējās partijas aizstāvēja

⁵ Latvijas Republikas Saeimas I sesijas 3. sēde 1922.

⁶ Konstitucionālo tiesību komisija 2011, 111–114.

⁷ Sal. Jellinek 1914, 733.

⁸ Zālīte 1928, 30–34.

⁹ Ceske 2019, 255–256.

¹⁰ Latvijas Tautas padomes politiskā platforma 1918, 1.

¹¹ Lazdiņš 2001, 170.

¹² Pleps et al. 2014, 181; Dimants 2019.

¹³ Latvijas valsts izsludināšana 1918, 1.

¹⁴ Kurmis 1928, 72.

¹⁵ Kalniņš 1927, 1; Valsts prezidents Jānis Čakste 1927, 162.

¹⁶ Kalniņš 1928, 94.

¹⁷ Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi 1920, 1.

¹⁸ Dišlers 1930, 73.

¹⁹ Latvijas Satversmes sapulce 1920, 1.

²⁰ Cielēns 1998, 109.

²¹ Dišlers 1920, 54.

tautas vēlētā Valsts prezidenta ideju ar plašām pilnvarām pēc t. s. Veimāras konstitūcijas²² parauga.²³ Savukārt atsevišķas demokrātiskā centra grupas bija gatavas akceptēt Saeimas vēlētu Valsts prezidentu ar lielākoties ceremoniālām un reprezentatīvām funkcijām. Nevienai no šīm grupām Latvijas Satversmes sapulcē nebija izteikts pārsvars. Satversmes komisijā, kas gatavoja Satversmes projektu, vairākums bija tautas vēlētām Valsts prezidentam. Šāds priekšlikums arī tika ietverts Latvijas Satversmes sapulces izskatīšanai nodotajā Satversmes projektā. Tomēr Latvijas Satversmes sapulcē, tai noraidot priekšlikumu par Saeimas priekšsēdētāju kā valsts galvas funkciju izpildītāju, sociāldemokrāti pievienojās demokrātiskā centra grupām un spēja nodrošināt nelielu pārsvaru Saeimas vēlētā Valsts prezidenta idejai otrā un trešā lasījuma balsojumos.²⁴

Tiesību zinātnē tradicionāli atzīts, ka šos balsojumus izšķīra nejausība, vienkārša apstākļu sakritība un atsevišķu politisko grupu elastība atrast kompromisa ceļu.²⁵ Tomēr precīzāks varētu būt traktējums par lielo konstitucionālo kompromisu, kuru raksturoja sociāldemokrātu piekrišana atsevišķam Valsts prezidenta amatam, savukārt atsevišķi labējo frakciju deputāti neuzstāja uz tautas vēlētu Valsts prezidentu.²⁶ Kompromisa mērķis bija maksimāli nodrošināties pret iespējamiem pārsteigumiem un demokrātiskas republikas apdraudējumiem. Latvijas Satversmes sapulces vairākums Satversmes tekstā mēģināja paredzēt visus nepieciešamos priekšnoteikumus, lai Valsts prezidents ir “uzticīgs sargs mūsu satversmes pamatiem” un saskaņotu “savas Valsts prezidenta tiesības ar šīs konstitūcijas garu”.²⁷ Valsts prezidenta tiesas vēlēšanas nebija paredzamas, un šāds Valsts prezidenta ievēlēšanas modelis neatbilda Latvijas Satversmes sapulces vairākuma politiskajiem centieniem.

Objektīvi raugoties, Satversmes izstrādāšanas laikā nepastāvēja pietiekami vēra ņemami priekšnoteikumi, lai Latvijas Satversmes

sapulce izšķirtos par tautas vēlētu Valsts prezidentu pēc t. s. Veimāras konstitūcijas parauga. Latvijas Satversmes sapulces vairākums konsekventi veidoja valsts iekārtu pēc parlamentāro sistēmu parauga, kurā valsts galvam nav piešķirtas reālas varas pilnvaras.²⁸ Līdzīgi arī citās mūsu reģionā tapušajās konstitūcijās notika izšķiršanās par labu parlamentārisma ar parlamenta vēlētu prezidentu (Polija, Lietuva, Somija) vai pat neveidojot atsevišķu valsts galvu (Igaunija).²⁹

Nevar noliegt, ka Satversmes sekmīgai darbībai bija svarīgas konkrētās amatpersonas, kuras varētu tikt ievēlētas attiecīgajos amatos. Latvijas Satversmes sapulces vairākums bija rezervēts pret Kārli Ulmani, kuram varētu būt bijušas labas iespējas tiešās Valsts prezidenta vēlēšanās. Galīgo balsojumu par Saeimas vēlētu Valsts prezidentu daudzi tieši traktēja kā Kārļa Ulmaņa sakāvi.³⁰

Sociāldemokrātu atbalsts demokrātiskā centra frakcijām Latvijas Satversmes sapulcē faktiski nozīmēja atbalstu drošām un paredzamām Valsts prezidenta vēlēšanām Saeimā, kurās par neapšaubāmu favorītu bija uzskatāms Jānis Čakste. Viņš arī jau bija apliecinājis sevi, pildot valsts galvas pienākumus kā Latvijas Tautas padomes priekšsēdētājs un Latvijas Satversmes sapulces prezidents.

Gana skaidra norāde uz šo Latvijas Satversmes sapulces vairākuma nostāju ietverta Likumā par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ievēšanu.³¹ Tā 8. pants paredzēja speciālu neregulējumu Valsts prezidenta amata izpildīšanai pēc Satversmes spēkā stāšanās un līdz jauna Valsts prezidenta ievēlēšanai. Latvijas Satversmes sapulce noteica, ka šajos apstākļos Valsts prezidenta vietu izpilda nevis jaunievēlētais Saeimas priekšsēdētājs atbilstoši Satversmes 52. pantam, bet gan Latvijas Satversmes sapulces prezidents, lai gan Latvijas Satversmes sapulces pilnvaras būtu izbeigušās ar Saeimas sanākšanu uz pirmo sēdi. Valsts prezidenta vēlēšanu norises politiskais sagatavošanas process liecina, ka pastāvēja

²² Die Verfassung des Deutschen Reichs 1919.

²³ Bergs 1921, 1–2.

²⁴ Plašāk sk. Blūzma 2010, 141–145.

²⁵ Lazdiņš 2001, 171–172; Lazdiņš 2012, 10–11.

²⁶ Balodis 2017, 12–14.

²⁷ Kalniņš 1928, 94.

²⁸ Sal. Blanks 1966, 2.

²⁹ Plašāk sk. Dišlers 1927, 226–228.

³⁰ Cielēns 1998, 112–113.

³¹ Likums par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ievēšanu 1922, 2.

plaša vienošanās par Jāni Čaksti kā pirmo Valsts prezidentu, lai izvairītos no nejausībām un atvieglotu Satversmes sekmīgu spēkā stāšanos.³² Kā to formulēja sociāldemokrāti oficiālā paziņojumā par sava kandidāta nepieteikšanu, Jānis Čakste bija uzskatāms par viņiem pieņemamāko Satversmes pildīšanai.³³

Alternatīvie kandidāti

Rainim bija politiskās ambīcijas kļūt par pirmo jaunās valsts vadītāju. Hrestomātisks ir 1919. gada 10. jūlija ieraksts viņa dienasgrāmatā: “Man ir jāizveido sava mīļā Latvija par brīvu, politiski un ekonomiski neatkarīgu valsti vēl šajā gadā, man tā jādara par pirmo pasaules nākotnes valsti, man tā jādara laimīga. Man jātop par tās pirmo prezidentu vēl šai gadā; man jātop par latviešu, krievu un eiropeiskās republikas prezidentu vēl šai gadā, man jātop par pirmo Eiropas valdnieku. Man jātop par Raini Lielo [...]”³⁴ Viņa pārliecību varēja pastiprināt triumfālā atgriešanās Latvijā pēc trimdas gadiem³⁵ un speciālie grozījumi Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likumā, kas ļāva Rainim kandidēt vēlēšanās.³⁶

Savā konceptuālajā runā Latvijas Satversmes sapulcē Rainis īpaši raksturoja Valsts prezidenta lomu veidojamajā valsts iekārtā: “Laikam pieņems to vēlēto prezidentu, un mums būs ar to jārēķinās. Bet, ja tas notiek, tad viens būtu pilsonībai jāapdomā, ka ar tādu republikas prezidentu mēs, varbūt, ceļam tikai reprezentatīvu personu; varbūt, viņš būs tikai rautu varonis un auto braucējs. Varbūt, viņam būs visādas mazas funkcijas, kuras ir fīri mehāniskas. Ja prezidenta ideja tik zemu nokrīt, tad tiešām, es domāju, ka tiem, kas viņu būs ievēduši, būs vēlāk par viņu jākaunas. Tātad, ja būs vēlēts prezidents, tad pilsonībai ir jāzina mazākais tas, ka tai personai jābūt radošam garam. Ja viņam tāda gara nav, tad viņa funkcijas ir pilnīgi liekas un tās var izpildīt kurš

katrs ierēdnis. Bet, ja tāds gars pilsonībai būs, tad viņam jābūt sevišķi kulturālam garam, tad viņam jābūt nevis tai stiprai dūrei, kas tikai apspiež tautu, bet viņam jābūt tai galvai, kas var dot kulturālas mantas. Mēs kā valsts varam pastāvēt tikai tad, ja mēs esam kulturāla valsts un kulturāla valsts mēs varam būt tikai tad, ja mēs esam demokrātiska valsts.”³⁷

Sociāldemokrāti virzīja Raini kā savu kandidātu Latvijas Satversmes sapulces prezidenta vēlēšanās, tomēr Latvijas Satversmes sapulces vairākums par savu prezidentu pārliecinoši ievēlēja Jāni Čaksti (no 132 Satversmes sapulces locekļiem, kuri piedalījās balsošanā, par Jāni Čaksti balsoja 83, par Raini – 48).³⁸ Par Raini nenobalvoja pat visa sociāldemokrātu frakcija.³⁹ Rainim tas bija liels pārdzīvojums, bet šādu Latvijas Satversmes sapulces vairākuma balsojumu noteica politiskā loģika. Jānis Čakste jau bija pazīstams kā labs parlamenta darba organizators un sēžu vadītājs, kurš līdzīgu darbu bija veicis Latvijas Tautas padomē. Tāpat pilsoniskajām partijām bija pārliecinošs vairākums Latvijas Satversmes sapulcē, un tās nebija gatavas akceptēt sociāldemokrātu kā Latvijas Satversmes sapulces vadītāju.⁴⁰ Kā savās atmiņās rakstījis Fricis Mendrs, “kad sanāca Satversmes sapulce, Čakstes kā parlamentāriskās kopības un latviešu pilsoniskās sabiedrības reprezentanta respekts bija tik liels, ka pilsonībai nebija cita kandidāta valsts galvam kā Jānis Čakste. Mūsu kandidātam Jānim Rainim, ja arī latviešu kultūrā nesalīdzināmi augstāk stāvošam, nebija nekādu izredžu formāli nostāties Latvijas valsts priekšgalā kā tās politiskam reprezentantam”⁴¹.

Nav noliedzams, ka paši sociāldemokrāti nekad līdz galam nebija atbalstījuši Raini viņa politiskajos centienos.⁴² Sociāldemokrātiem stratēģiski izdevīgi bija atbalstīt demokrātisko centru un Jāni Čaksti kā pretvaru labējiem politiķiem un jo īpaši Kārlim Ulmanim, kuru uzskatīja par reālu demokrātijas draudu. Sociāldemokrātu līderi tradicionāli uzsvēruši,

³² Cielēns 1998, 160–161.

³³ Latvijas Republikas Saeimas I sesijas 3. sēde 1922, 32.

³⁴ Dobrovskis 2005, 565.

³⁵ Turpat, 572.

³⁶ Papildinājumi pie Satversmes sapulces vēlēšanu likuma 2. un 4. p. p. 1920, 1.

³⁷ Rainis 1993, 31.

³⁸ Latvijas Satversmes sapulce 1920, 1.

³⁹ Cielēns 1998, 97–98.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Mendrs 1991, 3.

⁴² Dzelzītis 1965, 3.

ka allaž ir darījuši visu iespējamo, lai nodrošinātu Rainim nepieciešamo balsu vairākumu, bet tas neesot bijis iespējams.⁴³ Tomēr Fēliksa Cielēna memuāros ietvertie politisko vienošanos apraksti liecina, ka sociāldemokrāti bijuši gana piekāpīgi savās prasībās un kompromisu meklējumos.⁴⁴

Rainim kā sociāldemokrātam nebija nekādu iespēju tikt ievēlētam Valsts prezidenta amatā Saeimā, kurā vairākums bija pilsonisko partiju pārstāvjiem. Ticamākas Raina iespējas kļūt par Valsts prezidentu varēja būt tiešās vēlēšanās. Iespējams, arī šā iemesla dēļ Rainis pats aizstāvēja ideju par visas tautas vēlētu prezidentu kā Latvijas valsts galvu.⁴⁵ Tomēr sociāldemokrātu vairākums neatbalstīja šo ideju, jo tautas vēlēta Valsts prezidenta amatā savas perspektīvas redzēja arī viņu galvenais oponents Kārlis Ulmanis.⁴⁶ Faktiski Latvijas Satversmes sapulces izšķiršanās par Saeimas vēlētu Valsts prezidentu izslēdza jebkādas Raina izredzes kļūt par pirmo Valsts prezidentu pēc Satversmes spēkā stāšanās. Tieši viņa partijas biedri pēcāk bija tie, kas vienmēr lojāli nodrošināja nepieciešamo vairākumu Jānim Čakstem Valsts prezidenta vēlēšanās, novēršot jebkādu citu kandidātu iespējamību.⁴⁷

Līdzīgi kā Rainim, arī pirmajam ministru prezidentam Kārlim Ulmanim bija politiskās ambīcijas kļūt par Valsts prezidentu. Kā valdības vadītājs sarežģītajos valsts izveidošanas gados viņš vēlējās saglabāt ietekmi uz politiskajiem procesiem, savukārt viņa politiskās ambīcijas un autoritārais vadības stils provocēja konfliktus ar citiem politiķiem un radīja bažas par demokrātijas nākotni. Latvijas Satversmes sapulces nostāja pret tautas vēlētu Valsts prezidentu lielā mērā bija nostāja pret Kārli Ulmani Valsts prezidenta amatā.⁴⁸ Kārļa Ulmaņa vienīgā cerība nokļūt Valsts prezidenta amatā bija tiešas Valsts prezidenta vēlēšanas. Tomēr Satversmes izstrādāšanā viņa partija nespēja panākt Latvijas Satversmes sapulces vairākuma atbalstu tautas vēlētam Valsts prezidentam.

Latvijas Satversmes sapulces diskusijas caurstrāvo regulāras atsauces uz Kārļa Ulmaņa ambīcijām un bažas par demokrātiskās iekārtas nākotni. Balsojuma pret tautas vēlētu Valsts prezidentu rezultātus Latvijas Satversmes sapulcē komentēja ar starpsaucienu “Kārlis I pazaudēja”.⁴⁹ Pēc Satversmes spēkā stāšanās Kārlis Ulmanis atteicās no savas partijas piedāvājuma kandidēt Valsts prezidenta vēlēšanās.⁵⁰

Secinājumi

Jānim Čakstem nebija reālu politisko alternatīvu pirmajās Valsts prezidenta vēlēšanās. Lai arī Rainim un Kārlim Ulmanim bija politiskās ambīcijas kļūt par Valsts prezidentu, viņiem nebija politiski izdevīgs Saeimas vēlēta Valsts prezidenta modelis.

Latvijas Satversmes sapulces vairākuma atbalstu Saeimas vēlētam Valsts prezidentam ietekmēja arī apsvērumi par to, kurš iespējama kandidāts varētu būt vislabāk piemērots pirmā Valsts prezidenta lomai. Jāņa Čakstes politiskā autoritāte, uzticība demokrātijas idejām un sekmīgā darbība Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāja un Latvijas Satversmes sapulces prezidenta amatā viņu padarīja par vairākumam vēlamu kandidātu.

Jāņa Čakstes īpašo statusu pēc Satversmes spēkā stāšanās normatīvi atspoguļo Latvijas Satversmes sapulces izšķiršanās Likuma par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu 8. pantā, kas viņam deva tiesības pildīt Valsts prezidenta vietu līdz pirmajam Valsts prezidenta vēlēšanām.

Satversmes izstrādāšanas laikā panāktie politiskie kompromisi un politisko spēku samērs nodrošināja Jānim Čakstem iespēju turpināt pildīt valsts galvas funkcijas jau kā pirmajam Valsts prezidentam.

Raksta pamatā ir uzstāšanās akadēmiskās vienības *Austrums* 16. A. Eiches sabiedriskajā diskusijā *Kādam jābūt Latvijas Valsts prezidentam?* LU Mazajā aulā 2018. gada 18. oktobrī.

⁴³ Menders 1989, 10.

⁴⁴ Cielēns 1998, 160–161.

⁴⁵ Dzelzītis 1965, 3.

⁴⁶ Cielēns 1998, 112.

⁴⁷ Turpat, 160–161.

⁴⁸ Turpat, 112–113.

⁴⁹ Cielava 1989, 2.

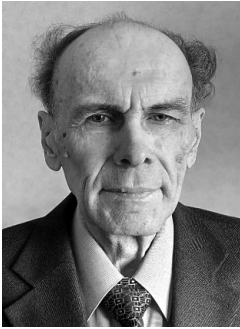
⁵⁰ Zemnicku savienība un Valsts prezidents 1922, 1.

VĒRES

- Balodis, R. (2017) Latvijas Republikas Valsts prezidenta institūts. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: III nodaļa. Valsts prezidents, IV nodaļa. Ministru kabinets*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 9–23.
- Bergs, A. (1921) Valsts prezidents. *Latvis*, 19, 1–2.
- Blanks, E. (1966) Kas Latvijai bija kopīgs ar Vācijas Veimāras satversmi? *Latvija Amerikā*, 38, 2.
- Blūzma, V. (2010) Rietumu konstitucionālo tiesību kultūras ietekme uz Latvijas Republikas Satversmes tapšanu (1920–1922). *Latvijas valstiskumam – 90: Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, 129–151.
- Ceske, E. (2019) Latvijas autonomijas jautājums: no Jaunās strāvas līdz Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei. *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Esejas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 188–292.
- Cielava, V. (1989) Latvijas Republikas Satversme: vēsture un mūsdienas. *Cīņa*, 65, 2.
- Cielēns, F. (1998) *Laikmetu maiņā: atmiņas un atziņas*, 3. Stokholma : Memento.
- Die Verfassung des Deutschen Reichs (1919). Pieejams: https://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vv.php (25.09.2019.).
- Dimants, A. (2019) Jānis Čakste. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/50778> (25.09.2019.).
- Dišlers, K. (1921) Latvijas pagaidu konstitūcija: vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 2/3, 49–56.
- Dišlers, K. (1927) Tautas vai Saeimas vēlētu Valsts prezidentu? *Tautas tiesības*, 8, 225–229.
- Dišlers, K. (1928) Latvijas Republikas Satversmes attīstība. *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados*. Rīga : Golts un Jurjāns, 1928, 73–75.
- Dišlers, K. (1930) *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga : A. Gulbis.
- Dobrovenskis, R. (2005) *Rainis un viņa brāļi: viena dzejnieka septiņas dzīves*. Rīga: Jumava.
- Dzelzītis, K. (1965) Rainis kā ģeniāls politisks domātājs. *Londonas Avīze*, 1020, 3.
- Jellinek, G. (1914) *Allgemeine Staatslehre*. 3. Aufl. Berlin : O. Häring.
- Kalniņš, P. (1927) Paziņojums. *Valdības Vēstnesis*, 59, 1.
- Kalniņš, P. (1928) Runa svinīgā sēru sēdē 1927. g. 18. martā. Kurmis, A. (sast.) *Jānis Čakste: ilustrēts piemiņas rakstu krājums*. Rīga : Latvijas pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes piemiņas fonds, 93–94.
- Konstitucionālo tiesību komisija (2011) Par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. *Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 103–178.
- Kurmis, A. (1928) Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste (biogrāfiska skice). Kurmis, A. (sast.) *Jānis Čakste: Ilustrēts piemiņas rakstu krājums*. Rīga : Latvijas pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes piemiņas fonds, 5–88.
- Latvijas Republikas Saeimas I sesijas 3. sēde (1922) *Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas: I sesija (23 sēdes) (no 1922. gada 7. novembra līdz 2913. gada 23. martam)*. Rīga : Latvijas Republikas Saeima, 27–34.
- Latvijas Republikas Satversme (1922) *Valdības Vēstnesis*, 141, 1–2.
- Latvijas Satversmes sapulce (1920) *Valdības Vēstnesis*, 99, 1.
- Latvijas Tautas padomes politiskā platforma (1918) *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1, 1.
- Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi (1920) *Valdības Vēstnesis*, 123, 1.
- Latvijas valsts izsludināšana (1918) *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1, 1.
- Lazdiņš, J. (2001) Valsts prezidenta institūta tapšana Latvijā. *Likums un Tiesības*, 6, 170–173.
- Lazdiņš, J. (2012) Valsts prezidenta institūta tapšana Latvijā. *Jurista Vārds*, 46, 8–14.
- Likums par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu (1922) *Valdības Vēstnesis*, 141, 2.
- Materiāli par Valsts prezidenta institūtu (2017). Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/saeimas-darbs/deputatu-grupas/materiali-par-valsts-prezidenta-institutu/> (28.08.2019.).
- Menders, F. (1989) J. Raiņa Valsts Literatūras muzeja direktoram. *Literatūra un Māksla*, 37, 6–7, 10–11.
- Menders, F. (1991) Domas, darbi un dzīve 1903–1940. *Neatkarīgā Cīņa*, 94, 3.

- Papildinājumi pie Satversmes sapulces vēlēšanu likuma 2. un 4. p. p. (1920) *Valdības Vēstnesis*, 67, 1.
- Pleps, J.; Pastars, E.; Plakane, I. (2014) *Konstitucionālās tiesības*. Pap., pārstr. izd. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Rainis (1993) *Runas un intervijas*. Rīga : Zinātne.
- Valsts prezidents Jānis Čakste miris... (1927) *Tautas tiesības*, 6, 161–162.
- Zālīte, P. (1928) *Kā Latvija tapa vai kā piepildījās tautas pašnoteikšanās ideja?* 2. pap. izd. Rīga : Valters un Rapa.
- Zemnieku savienība un Valsts prezidents (1922) *Latvis*, 352, 1.

TOTALITĀRISMS ZEM KOMUNISMA MASKAS

Andris Kleinhofs ir ekonomikas zinātņu doktors, profesors (2001), Krievijas Dabas-zinātņu akadēmijas īstenais loceklis (1999). Aizstāvējis ekonomikas zinātņu kandidāta disertāciju *Meža nozares plānošanas sistēmas pilnveidošana* (1971) un ekonomikas zinātņu doktora disertāciju *Meža nozares pāreja uz tirgus ekonomikas principiem. Teorija un metodoloģija* (1992). Dzimis 1937. gada 9. jūlijā Latvijā, Dundagas pagastā, zemnieku Almas Valdreichas un Eduarda Kleinhofa ģimenē. Bērniņa pavadīta Dundagas *Grabēs*, skolas gadi Kazdangā un Sieksātē. Studējis Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Mežsaimniecības fakultātē (1956–1962), ko beidzis kā inženieris mežkopis. Iestājies aspirantūrā Vissavienības mežsaimniecības un meža mehanizācijas zinātnieciskās pētniecības institūtā (*Vserossiyskiy nauchno-issledovatel'skiy institut lesovodstva i mehanizatsii lesnogo hozyaystva*) – VNIILM (1966–1969). Strādājis Viļakas mežrūpniecības saimniecībā par inženieri (1962–1963), Latvijas PSR ZA Mežsaimniecības problēmu un koksnes ķīmijas institūtā par jaunāko zinātnisko

līdzstrādnieku (1963–1966), Maskavā, VNIILM, vecākais zinātniskais līdzstrādnieks (1969–1971), projektēšanas un zinātniskās pētniecības institūta *Sojuzgiproleshov* Meža ekonomikas daļas vadītājs (1972–1974). VNIILM vadošais zinātniskais līdzstrādnieks, sektora vadītājs (1976–1991) un Mežsaimniecības stratēģiskās attīstības daļas vadītājs (1991–1998), Zinātniskās padomes loceklis. Profesors Maskavas Valsts meža universitātes Pasaules ekonomikas un ārējo ekonomisko sakaru katedrā (1998–2007), K. Razumovska Maskavas Valsts tehnoloģiju un vadības universitātes Mārketinga katedrā (2007–2012), Maskavas Valsts ūdens transporta akadēmijas Mārketinga katedrā (2012–2014), Maskavas Finanšu humanitārās akadēmijas Valsts un pašvaldību vadības katedrā (2014–2015). Eksperts Krievijas Federācijas Padomes darba grupā *Valsts dabas resursu vadības sistēmas izstrādei tirgus ekonomikas apstākļos* (1992–1994). Latvijas valdības izsludinātā konkursa *Meža nozares vadība tirgus ekonomikas apstākļos* laureāts (1993). Doktora disertāciju padomes loceklis Maskavas Valsts meža universitātē (1993–2013) un Maskavas Viegļās rūpniecības institūtā (2007–2012). Ekonomikas zinātņu doktoru (2) un kandidātu (5) disertāciju zinātniskais vadītājs. Starptautisku zinātniskās pētniecības projektu vadītājs ekonomikas un ilgtspējīgās attīstības pārvaldībā (8). Ar ziņojumiem piedalījies starptautiskās konferencēs un kongresos (13). Publicējis vairāk nekā 140 zinātnisku darbu latviešu, krievu, angļu un vācu valodā.

Raksturvārdi: viltus zinātne, totalitārais režīms, marksisms, proletariāta diktatūra, informācijas manipulācijas.

Mihails Ļermontovs:
Kļūs asinis un nāve daudzu prieks;
Kad bērnus, nevainīgas sievas vairs
Ne glābs, ne sargās likums satriektais.
(Atdz. Rainis)

Par Padomju Savienībā pastāvējušā boļševiku režīma darbības dažādiem aspektiem un tā noziegumiem ir sakrājis vesels publikāciju

kalns. Ir uzrakstītas daudzas grāmatas, uzņemtas dokumentālās un mākslas filmas. Krievu dzejnieks M. Ļermontovs boļševiku asiņainā režīma noziegumus paredzēja dzejolī, ko viņš uzrakstīja jau 1830. gadā. Vladimira Ļeņina attīstītā marksisma-ļeņinisma teorija līdz šim nereti tiek identificēta ar Kārļa Marksa un Frīdriha Engelsa komunistiskās sabiedrības attīstības teoriju, nepietiekamu vērību pievēršot boļševiku režīma izpētei no sistēmas viedokļa un nesniedzot tam nepārprotamu vērtējumu. Iepriekš minētais nosaka raksta mērķi – atbildēt uz jautājumu, vai ļeņinisms ir jauna

zinātne, kura izveidojusies marksisma radošas attīstības rezultātā, vai zinātnes viltojums?

Komunisma popularitāti K. Marksa dzīves laikā var izskaidrot ar to, ka šī ideoloģija atbilst izsenajiem cilvēku sapņiem par gaišāku nākotni, kurā tiktu izskausta netaisnība, nabadzība, nebūtu karu un vardarbības. K. Marksa komunisma uzcelšanas koncepcija ir utopija, bet reizē arī ļoti vilinoša nākotnes vīzija. Nav brīnums, ka tā pievilka ļoti daudzus cilvēkus dažādās pasaules valstīs. Viņu vidū bija arī V. Ļeņins, kurš iesāka savu politisko karjeru kā Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) biedrs. 1903. gadā KSDSP kongresā viņš no sākotnējā mazākuma izveidoja vairākumu, ko nodēvēja par lielinieku jeb boļševiku (revolucionāro sociāldemokrātu) bloku.

Marksisma radošā attīstība

Boļševiki bija sociālistiskās revolūcijas piekritēji. Taču pat viņu vidū valdīja pārliecība, ka saskaņā ar K. Marksa mācību sociālistiskā revolūcija Krievijā var notikt tikai pēc proletariāta uzvaras attīstītajās Rietumu valstīs. V. Ļeņins savos rakstos un runās nekad nekritizēja K. Marksa un F. Engelsa komunistiskās sabiedrības attīstības teoriju. Viņš pretendēja uz galvenā, īstenā marksista pozīciju un savos darbos centās pierādīt, ka viņa galvenie oponenti neizprot K. Marksu. Lūk, esot radušies jauni apstākļi, kas prasa radoši attīstīt K. Marksa mācību, piemērojot to Krievijas īpašajiem apstākļiem. Maskējoties ar *radošu* marksisma attīstību, V. Ļeņins veica dažas principiālas izmaiņas marksisma teorijā par sociālistisko revolūciju. Savā rakstā *Par Eiropas Savienoto valstu lozungu* viņš apgalvoja, ka “ir iespējama sociālisma uzvara sākumā nedaudzās vai pat vienā, atsevišķi ņemtā kapitālistiskā valstī”¹. Ar šo valsti bija domāta Krievija. Saskaņā ar marksisma teoriju nacionālā norobežotība un pretrunas starp pasaules tautām arvien vairāk izzūd jau līdz ar kapitālisma attīstību, un proletariāta kundzība paātrina to izzušanu. K. Markss un F. Engels rakstīja: “Apvienota, vismaz civilizēto zemju,

rīcība ir viens no proletariāta atbrīvošanās pirmajiem nosacījumiem.”²

V. Ļeņina mēģinājumi sniegt zinātnisku pamatojumu savai *jaunradei* ir visai pretrunīgi un virspusēji. Savā grāmatā *Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija* viņš rakstīja: “Monopoli, oligarhija, tieksme pēc kundzības, nevis pēc brīvības, kā arī nelielas bagātāko un varenāko nāciju grupas īstenotā arvien lielāka skaita mazo un vājo nāciju ekspluatācija – tas viss radīja raksturīgās, atšķirīgās imperiālisma pazīmes, kādēļ tas raksturojams kā parazitiskais vai pūstošais kapitālisms.”³ Taču šī paša sacerējuma turpinājumā ir atzīts: “Būtu kļūdaini domāt, ka šī pūšanas tendence izslēdz ātru kapitālisma augsmi. Kapitālisms kopumā attīstās neizmērojami straujāk nekā iepriekš, tikai šī attīstība kļūst ne tikai kopumā nevienmērīgāka, bet nevienmērība izpaužas arī pašu stiprāko kapitāla valstu trūdēšanā (Anglija).”⁴ Iznāk, ka trūdošais kapitālisms var paātrināti attīstīties, un vēl kā! V. Ļeņins konstatēja, ka “kapitālisms kļuva par imperiālistisko kapitalismu tikai noteiktā, ļoti augstā savas attīstības pakāpē .. kad .. parādījās pārejas laikmeta pazīmes no kapitālisma uz daudz augstāku sabiedriski ekonomisko iekārtu”⁵. Diemžēl viņš neapgrūtināja sevi ar šo pazīmju aprakstu attiecībā uz Krieviju. Saskaņā ar pirmsrevolūcijas Krievijas statistikas datiem ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstības ziņā Krievija tālu atpalika no ASV un Rietumeiropas valstīm. Krievijā kapitālisms atradās attīstības sākuma stadijā. Kāpēc vienā, turklāt neattīstītā valstī pēkšņi ir tik krasī izmainījušās sabiedrības attīstības likumsakarības, ka iespējama pāreja uzreiz no feodālisma uz augsti attīstīto komunistisko sabiedrību? Ar kādiem fantastiskiem līdzekļiem V. Ļeņins cerēja veikt šādu grandiozu uzdevumu? Bez nepieciešamās materiālās un tehnoloģiskās bāzes, bez proletariāta šķiras un partijas?

V. Ļeņina Kopoto rakstu 26. sējuma priekšvārdā šī viņa tēze ir iztēlota kā ģeniāls atklājums un jauna sociālistiskās revolūcijas teorija. Tikai šī jaunā teorija ir krasā pretrunā

² Marx, Engels 2017, 479.

³ Lenin 1917, 422.

⁴ Turpat, 422–423.

⁵ Turpat, 385.

¹ Lenin 1915, 1.

ar marksistisko sociālistiskās revolūcijas teoriju, pēc kuras revolūcija pirmām kārtām ir nepieciešama cilvēku apziņā. Komunistisko sabiedrību veido cilvēki, kuru galvenais dzīves saturs ir garīgās vērtības.

Saskaņā ar marksisma principiem pāreja uz komunismu prasa adekvātu visu savstarpēji saistīto ražošanas attiecību un ražošanas spēku elementu attīstības līmeni. Kapitālisma attīstības sākuma stadijā buržuāzija ir uzskatāma kā “revolucionāra šķira, kā lielindustrijas nesēja .. Buržuāzija atrodas nemītīgā cīņā: sākumā pret aristokrātiju, vēlāk pret to buržuāzijas daļu, kuras intereses nonāk pretrunā ar industrijas attīstību .. Tādā pašā mērā, kādā attīstās buržuāzija, tas ir, kapitālisms, attīstās proletariāts, – mūsdienu strādnieku šķira”⁶.

Proletariāta vairākums veidojas sabiedrības vēsturiskās attīstības procesā: “Līdz ar rūpniecības attīstību proletariāts rekrutēsies no visām iedzīvotāju šķirām .. Vidējās kārtas zemākie slāņi – sīkrūpnieki, siktirtgotāji un rantjē, amatnieki un zemnieki – visas šīs šķiras noslīd proletariāta rindās.”⁷

Abu autoru redzējumā proletariāta diktatūra tādējādi veidojas kā vēsturiski pirmā vairākuma diktatūra: “Proletāriskā kustība ir milzīgā vairākuma patstāvīga kustība milzīgā vairākuma interesēs.”⁸ Krievijā pagājušā gadsimta sākumā proletariāts vēl bija niecīgā mazākumā. Lauku iedzīvotāju īpatsvars veidoja 82,3%⁹. Rūpniecības attīstībai Krievijā trūka kapitāla, inženieru un kvalificētu strādnieku, kuru sagatavošanu ievērojami apgrūtināja iedzīvotāju zems izglītības līmenis. Tikai 13,3% no Krievijas impērijas iedzīvotājiem, kuri vecāki par 50 gadiem, prata lasīt un rakstīt, savukārt lasītpratēju īpatsvars vecuma kategorijā no 9 līdz 49 gadiem bija 26,6%¹⁰. Pirmsrevolūcijas Krievijā proletariāts bija niecīgā mazākumā. Iedzīvotāju vairākumam bija visai aptuvenus priekšstats par komunismu, un daudzi no viņiem neatbalstīja V. Ļeņina sociālistiskās revolūcijas programmu.

Viņa uzskati par proletariāta diktatūras dibināšanas metodēm un līdzekļiem ir krasā pretrunā ar marksisma principiem. Kā raksta K. Markss un F. Engelss, proletariāta diktatūras dibināšanas demokrātisko raksturu lielā mērā veicinās tas, ka “rūpniecības attīstība grūž arvien jaunus valdošās šķiras pārstāvjus proletariāta rindās .. Viņu skaitā – daļa buržuāzisko ideologu, kuri ir pacēlušies līdz sabiedrības vēsturiskās attīstības teorētiskai izpratnei”¹¹.

Pirmais *radošais* V. Ļeņina atklājums par sociālisma uzvaru vienā valstī radīja vairākas problēmas ar proletariāta diktatūru, demokrātiju un revolūcijas vadošo spēku. Kad proletariāts ir niecīgā mazākumā, kā tas bija pirmsrevolūcijas Krievijā, tad proletariāta diktatūras dibināšana demokrātiskā ceļā ir ļoti problemātiska. Krievijā proletariāts kā šķira tik tikko sāka veidoties, un šādos apstākļos proletariāta partija kā tautas masu vadošais spēks nevarēja tikt izveidota. V. Ļeņins gan apgalvoja, ka šādu uzdevumu veikšot “jauna tipa partija”.

Tādējādi viņš turpināja *radošu* marksisma attīstību, sniedzot atšķirīgu proletariāta un demokrātijas interpretāciju. Runā Viskrievijas transporta strādnieku kongresā 1921. gada 27. martā, runājot par proletariāta diktatūru, viņš paskaidroja: “Šim terminam ir jēga tikai tad, kad šķira zina, ka tā viena ņem savās rokās politisko varu, un neapmāna ne sevi, ne citus ar runām par visas tautas vēlēto un svētīto varu.”¹²

Savu demokrātijas izpratni V. Ļeņins izklāstīja jau III Krievijas strādnieku, kareivju un zemnieku padomju kongresā, kas notika 1918. gada 25. janvārī: “Kamēr revolūcija neizgāja no buržuāzijas ietvariem, mēs prasījām demokrātiju, bet, tikko kā mēs ieraudzījām pirmās sociālisma pazīmes visā revolūcijas gaitā, mēs stingri un apņēmīgi nostājāmies par proletariāta diktatūru.”¹³ Oponentiem viņš, kā parasti, neatbild pēc būtības, nosaukdams tos par renegātiem, idiotiem, politiski neizglītotiem cilvēkiem. Pret saviem oponentiem V. Ļeņins ir ļoti kategorisks, piem., brošūrā *Padomju varas panākumi un grūtības*: “Mēs,

⁶ Marx, Engels 1848, 11.

⁷ Marx, Engels 2017, 472.

⁸ Turpat, 473.

⁹ Prokopovič 1952, 55.

¹⁰ Turpat, 111.

¹¹ Marx, Engels 2017, 472.

¹² Lenin 1970a, 132.

¹³ Lenin 1974, 280.

protams, neesam pret vardarbību, mēs smejamies .. un sakām, ka .. ir jābūt vai nu proletariāta diktatūrai, vai buržuāzijas diktatūrai. Kas runā citādi, ir vai nu idiots, vai politiski tik neizglītots, ka viņu nevar laist ne tikai tribīnē, ir kauns pat pielaišt tādu sapulcē.”¹⁴ Šāda proletariāta diktatūras un demokrātijas izpratne atklājas arī daudzos citos viņa sacerējumos.

V. Ļeņina *atklājumi* neguva ne II Internacionāles vadītāju, ne arī kopumā sociālistu un pilsonisko demokrātu atbalstu. Grāmatas *Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija* ievadā viņš rakstīja: “Sevišķa vērtība šajā grāmatīnā veltīta kautskismam – tās starptautiskās idejiskās strāvas kritikai, kuru visās pasaules zemēs reprezentē redzamākie teorētiķi, II Internacionāles vadoņi un ļoti daudz sociālistu, reformistu, pacifistu, buržuāzisku demokrātu, mācītāju.”¹⁵ Būtībā viņam nācās atzīt, ka tikpat kā visi Eiropas un Amerikas sociālistisko partiju un arodbiedrību līderi ir negatīvi noskaņoti pret viņa jauno sociālistiskās revolūcijas teoriju. Savus oponentus V. Ļeņins apvainoja par pilnīgu atteikšanos no marksisma revolucionārajiem pamatiem. Vērtējot viņa revolūcijas programmu, ir vietā atcerēties, ka, saskaņā ar K. Marksa un F. Engelsa vērtējumu, “pirmie proletāriešu atbrīvošanās mēģinājumi cieta neveiksmi tieši tādēļ, ka proletariāts vēl bija vāji attīstīts un .. revolucionārā literatūra, kura šo proletariāta kustību iedvesmoja, pēc sava satura bija reakcionāra”¹⁶.

Neraugoties uz daudzo oponentu kritiku, V. Ļeņins uzrakstīja *Aprīļa tēzes*¹⁷, kurās izklāstīja boļševiku programmu pirmsrevolūcijas periodam. Viņam oponenta ne tikai meņševiki jeb mazinieki un eseri (sociālisti revolucionāri), bet arī daži lielinieki jeb boļševiku līderi. Septītajā KSDSP(b) (b – boļševiku) konferencē *Aprīļa tēzes* pieņēma ar nelielu balsu vairākumu, pateicoties neizglītotās provinces atbalstam.

¹⁴ Lenin 1969, 56.

¹⁵ Lenin 1917, 7.

¹⁶ Marx, Engels 2017, 490.

¹⁷ Lenin 1917a, 1.

Totalitārais režīms zem komunisma maskas

1917. gada Oktobra revolūcijā (jeb, kā to sākotnēji sauca arī paši boļševiki, – apvērsumā), gluži pretēji K. Marksa komunisma koncepcijai, Krievijā nodibināja niecīga mazākuma diktatūru pār milzīgu tautas vairākumu. Šo niecīgo mazākumu veidoja nevis proletariāts, bet *jauna tipa* partijas t. s. nomenklatūra jeb pašiecelta elite – politiskās varas aparāta darbinieki.

Kāda bija šī jaunā partija, pārliciecināšu liecību sniedz tās izraisītais masu terors, kā arī sociālā un ekonomiskā politika. Nezaudējot ne mirkli, notika inteliģences padzīšana no valsts, sarkanā terora izvērsšana, komunistiskās revolūcijas idejas apdullināto cilvēku iesaistīšana režīma sargu pulkā, melīgas propagandas izvērsšana. V. Ļeņins pats bija galvenais sarkanā terora iedvesmotājs. Par to liecina viņa raksti, runas, telegrammas. 1918. gada augustā viņš nosūtīja telegrammu uz Nižņijnovgorodu un Penzu: “.. pakārt (noteikti pakārt, lai tauta redzētu) ne mazāk par simts kulaku, bagātnieku un asinssūcēju .. Izdarīt tā, lai pa simts verstīm tauta redzētu, drebētu, zinātu, kliegtu: žņaudz un nožņaug asinssūcējus – kulakus”¹⁸ (kulaki – budži).

Boļševiki likvidēja visas pārējās Krievijas politiskās partijas, to laikrakstus, iznīcināja grāmatas, mākslas darbus un to autorus. Boļševiku nomenklatūras uzdevums bija iedvest padomju cilvēku apziņā izkropļotu pasaules ainu. Inteliģences jeb intelektuāļu izdzīšanai ārpus Krievijas robežām veica unikālu policējisku operāciju, kura pazīstama kā *filozofu kuģis*¹⁹. Inteliģences vajāšana turpinājās arī vēlākajos gados, tāpēc ka tā bija viens no galvenajiem boļševiku varas apdraudējumiem. Boļševiki nevarēja uzticēt buržuāziskajai inteliģencei bērnu un pieaugušo analfabētu izglītošanu, tādēļ ka būtībā viņiem bija vajadzīgi apmācīti vergi. Pazīstamais krievu rakstnieks Maksims Gorkijs, uzzinājis par daudzu zinātnieku ieslodzīšanu cietumā, 1919. gada 15. septembrī uzrakstīja vadonim sašutuma pilnu vēstuli. Atbildē V. Ļeņins apalvoja, ka

¹⁸ Cit. pēc Bajmuhametov 2018.

¹⁹ Lenin 1975, 265.

zinātnieku – kadetu (konstitucionālo demokrātu) atbalstītāju – apcietināšana novērsīšot iespējamus dumpjus un sazvērestības, kuru rezultātā varētu tikt nogalināti desmitiem tūkstošu strādnieku un zemnieku (!).²⁰ Ar katru nākamo boļševiku režīma soli viņu īstēnie nodomi atklājās arvien skaidrāk. Jau no pirmajām varas dienām tika uzņemts virziens uz valsts militarizāciju, maskējoties ar valsts elektrifikācijas plānu.

Runājot par proletariāta diktatūras jēgu, V. Ļeņins uzsvēra, ka tās mērķis ir uzcelt sociālismu, iznīcināt sabiedrības šķelšanu šķirās, likvidēt cilvēku ekspluatāciju²¹. Bet, tikko kā vara bija saņemta, viņš aizmirsā šo cēlo sociālistiskās revolūcijas mērķi. Boļševiki izveidoja jaunu ekspluatatoru kastu, kurai politiskā vara kalpoja kā ekspluatācijas instruments un labklājības avots. Kastā ietilpa boļševiku partijas un padomju varas aparāts un jaunā režīma bruņotie sargi – Viskrievijas Ārkārtējās komisijas (čekas) darbinieki. Viņi saņēma augstas kvalitātes importa un iekšzemes ražojuma pārtikas un rūpniecības preces, kā arī pakalpojumus par simboliskām cenām.

Nomenklatūras darbinieki dzīvoja savā atsevišķā pasaulē. Ikdienas darba dzīve viņiem bija kā teātris, kurā nepārtraukti jāmelo par drīzo komunisma iestāšanos, par diktatora ģeniālo valsts vadību, partijas nemitīgo cīņu par mieru, par pārejošām grūtībām komunisma celtniecībā.

1920. gada 22. aprīlī – vadoņa 50 gadu jubilejā – padomju avīzes bija pārpildītas ar slavas pilniem rakstiem par viņa dzīvi un revolucionāro darbību. Bet valstī valdīja haoss, ekonomika bija tuvu pilnīgam sabrukumam. Kad boļševiku vara karājās mata galā, V. Ļeņins bez svārstīšanās īstenoja daļēju kapitālisma restaurāciju, ko viņš maskēja ar t. s. *jauno ekonomisko politiku* jeb *nepu*. Šāds lēmums vēlreiz apliecināja, ka kapitālisms Krievijā vēl ne tuvu nebija izsmēlis savu potenciālu.

Jauna tipa partija jau 1918. gadā proletariāta vārdā ieviesa neekivalentu lauksaimniecības produktu piespiedu apmaiņu pret rūpniecības precēm, kas pavēra iespēju boļševiku režīmam aplaupīt proletāriešiem

draudzīgo šķiru – zemniekus. Cariskajā Krievijā 1913. gadā, lai varētu nopirkt arklu, zemniekam vajadzēja pārdot 20 pudus graudu, bet 1923. gadā – 150. Tādā pašā līmenī bija cenu attiecības starp lauksaimniecības ražojumiem un plaša patēriņa precēm. Boļševiku direktīvi uzstādītās lauksaimniecības ražojumu cenas nevarēja kompensēt pat to pašizmaksu.²²

Jaunās ekonomiskās politikas rezultātā lauksaimniecības attīstības tempi 1921.–1928. gadā bija visaugstākie visā PSRS pastāvēšanas laikā, bet graudaugu ražošanas apjoms pieauga apmēram divas reizes. 1928. gadā pārtikas produktu patēriņš, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, Padomju Savienībā bija nedaudz augstāks salīdzinājumā ar pirmsrevolūcijas 1913. gadu.²³

Josifs Staļins tālāk attīstīja V. Ļeņina izveidoto totalitārās varas sistēmu, visādi pastiprinot tās represīvo raksturu. Valsts militarizācijas forsēšanas un kolektivizācijas rezultātā tika nomērdēti badā miljoniem padomju cilvēku. 1931. un 1932. gadā graudaugu raža bija tikai nedaudz zemāka par vidējo ilggadējo. Kā rakstīja pat boļševiku laikraksts *Pravda*, “bēda pienāca tāpēc, ka labību piespiedu kārtā izņēma .. kā kolhozos, tā viensētās, lai izpildītu nereālos, patvaļīgi, pretrunā ar piecgades plānu uzstādītos industriālās attīstības uzdevumus”²⁴. Boļševikiem bija vajadzīga valūta, lai palielinātu ražošanas iekārtu importu tanku un lielgabalu ražošanai. Tieši tādēļ J. Staļina valdība 1931. gadā, neraugoties uz augošo badu, palielināja graudaugu eksportu līdz 51,8 milj. centneru, salīdzinot ar 48,4 milj. centneru 1930. gadā.²⁵

Boļševiku režīms uzturēja cilvēkos pārliecību, ka, pateicoties partijas un personiski J. Staļina gudrajai vadībai, padomju tauta gūst vienu grandiozu uzvaru pēc otras.

8. ārkārtas Vissavienības padomju kongress, kas notika 1936. gada 5. decembrī, pieņēma konstitūciju un deklarēja sociālisma uzcelšanu Padomju Savienībā. Taču tika noklusēts, ka padomju cilvēki bija sliktāk apgādāti ar pārtiku, apģērbu un apaviem nekā

²⁰ Lenin 1970, 47–49.

²¹ Lenin 1969, 385.

²² Nikonov 1995, 137.

²³ Doklad 1955.

²⁴ Il'jin 1988.

²⁵ Turpat.

pusfeodālajā cara Krievijā. Gaļas patēriņš, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, Padomju Savienībā 1940. gadā bija 89%, piena 92% un zivju 78% no 1913. gada līmeņa Krievijas impērijā²⁶. *Vienīgā īsteni demokrātiskā konstitūcija pasaulē* pastāvēja tikai uz papīra un kalpoja propagandas interesēm.

Dažas nedēļas pēc konstitūcijas pieņemšanas sākās drausmīgās 1937. gada masu represijas. J. Staļina attaisnojums ir fantastisks – šķiru cīņas saasināšanās sakarā ar sociālisma celtniecības pabeigšanu! Kā var saasināties šķiru cīņa, kad nogalināto un emigrējošo *tautas ienaidnieku* skaits ir mērāms miljonos un vienlaikus gandrīz visa tauta sastāv no strādniekiem un darba zemniekiem? Bet ir pamats uzskatīt, ka sarkanā terora un apziņas manipulāciju ietekmētās padomju tautas vairākums ticēja, ka visapkārt joprojām ir ienaidnieki, spiegi, kaitnieki. Apmēram pusei no Vissavienības trieciennieku brigāžu kongresa dalībniekiem bija tikai pamatskolas izglītība, bet pietkā daļa no viņiem nekad nebija mācījusies skolā. “Bet viņi bija stipri ar citu: bezgalīgu un nelokāmu ticību ļeņinskajām Oktobra idejām, partijas lozungiem un apņēmību ar saviem darbiem paātrināt vēstures attīstību.”²⁷

Dzīvot pusbadā, pastāvīgās bailēs par savu dzīvību, toties ar laimes sajūtu, ka pirmoreiz pasaules vēsturē ir dota iespēja dzīvot sociālistiskajā sabiedrībā! Stāvoklis cilvēktiesību jomā bija katastrofāls. Jāatzīst, ka boļševiku sociālisms ne par matu nepietuvināja K. Marksa iecerēto brīvo cilvēku apvienību.

Padomju cilvēku apziņā pakāpeniski tika iedvesta izkropļota pasaules aina, kurai bija maz līdzības ar dzīves īstenību. Grūti atrast kaut cik nozīmīgu parādību vai notikumu boļševiku režīma laikā, kurš būtu tīrs no meliem. V. Ļeņins, jāatzīst, ģeniāli falsificēja K. Marksa un F. Engelsa komunistiskās sabiedrības uzcelšanas koncepciju. Vilinošās komunisma utopijas aizsegā viņam izdevās izveidot totalitāru cilvēku paverdzināšanas sistēmu, iedvest cilvēku apziņā pārliecību, ka gaišās nākotnes vārdā ir nepieciešama masveida cilvēku iznīcināšana. Vadonis pievērsa lielu vērību psiholoģiskai ienaidnieku tēlu konstruēšanai,

naida iedvešanai pret buržuāziju, kulakiem, garīdzniekiem, amerikāņu, angļu, franču imperiālistiem...

Pārbūves sākumā kompartijas rupors laikraksts *Pravda* publicēja rakstu sēriju ar nosaukumu *Vēstures lappuses*. Pat šie ideologi bija spiesti atzīt, ka “likumu pārkāpumi, represijas un patvaļa pārvērtā administratīvo komandu ekonomiku par administratīvo karātavu ekonomiku”²⁸.

Izsmēlošu toreiz jaunās varas raksturojumu sniedzis izcilais krievu operdziedātājs Fjodors Šaļapins: “Brīvība pārvērtās par tirāniju, brālība par pilsoņu karu .. Celtniecība pārvērtās par totālu postu, un mīlestība uz cilvēces nākotni izvērtās par naidu un laika biedru ciešanām.”²⁹

Ļeņinisma ideoloģijai un agresīvajai propagandai bija nozīmīga loma 20. gadsimta globālo katastrofu norisēs, ieskaitot Otro pasaules karu un viltus sociālisma noetnes izveidošanu ar vairākām Eiropas, Āzijas un Dienvidamerikas valstīm. Totalitārisma idejas zem komunisma maskas vēl joprojām gūst ne tikai Ķīnas un dažu trešās pasaules valstu (Venecuēla, Zimbabve), bet arī atsevišķu Eiropas un Amerikas kreiso partiju, politiķu un zinātnieku atbalstu. Tā ir starptautiska mēroga problēma, kas pelna ievērtību kā īpaša pētījuma priekšmets.

Boļševiku režīma pētnieki nereti, atzīstot tā rīcības pilnīgu neatbilstību marksisma principiem, visai atzinīgi vērtē PSRS sasniegumus sociālisma celtniecībā³⁰.

Boļševiku režīma idealizētāju vidū nevar neatzīmēt ASV vēsturnieku Sīvenu Koenu (*Stephen Cohen*). Savos sacerējumos S. Koens cenšas pierādīt, ka V. Ļeņina viltus komunisma idejas bija iespējams īstenot bez boļševiku sarkanā terora³¹ un pastāvēja alternatīva Staļina režīmam Nikolaja Buharina personā. N. Buharins bija mērenāks boļševiks, salīdzinot ar J. Staļinu, taču arī viņš rakstīja, ka “proletāriskie spaidi visās to formās, sākot ar nošaušanu un beidzot ar darba klausību, veido komunistiskā cilvēka formēšanas metodes,

²⁸ Il'jin 1988a.

²⁹ Šaļapin 1989, 241.

³⁰ Sal. Daniels 2001, 436.

³¹ Cohen 1985.

²⁶ Doklad 1955.

²⁷ Il'jin 1988a.

izmantojot kapitālistiskā laikmeta cilvēku materiālu”³². Dīvaini, ka S. Koens, rakstot grāmatu par N. Buharina dzīvi, nav to pamanījis.

V. Ļeņina veiktais marksisma viltojums ar pretenziju uz jaunu zinātņi vēl līdz šim nav visā pilnībā atmāskots. Vēl pēc simts gadiem viņa izveidotā cilvēku pāverdzināšanas sistēma atražo sevi desmitiem miljonu cilvēku apziņā visās bijušajās Padomju Savienības savienotajās republikās. Ilgstoša totalitārā režīma pastāvēšana acīmredzot noved pie grūti pārvarāmām negatīvām izmaiņām cilvēku sabiedrībā.

Pirmām kārtām tika iznīcināti patstāvīgi domājoši cilvēki, kas apveltīti ar līdera dotībām. Arī manās pārrunās un diskusijās ar simtiem padomju cilvēku izrādās, ka vairāku no viņiem totalitārā režīma apziņas manipulācijas ir atstājušas lielāku vai mazāku ietekmi uz domāšanas veidu, uzticību oficiālajiem un neuzticību ārzemju informācijas avotiem. Ļoti daudzi vēl joprojām tic (citādi to nevar nosaukt), ka ASV grib uzbrukt Krievijai, savukārt citi baidās domāt, kad ir runa par strīdīgiem politiskiem notikumiem. Informācija no ārzemēm viņus tikpat kā nēsāniedz. Šādos apstākļos ir nepieciešams pārskatīt informatīvo pasākumu izstrādes koncepciju un to īstenošanas tehnoloģijas. Ir vajadzīgs pētījums par apziņas manipulāciju daudzpusīgo ilgtermiņa

ietekmi uz smadzeņu darbību un cilvēku psihisko veselību totalitāro režīmu apstākļos.

Secinājumi

Marksisms un ļeņinisms ir divas nēsāvienojamas pasaules sabiedrības attīstības koncepcijas, savukārt marksisms-ļeņinisms ir V. Ļeņina izdomājums, kura mērķis ir ar komunisma ideāliem maskēt totalitārisma ideoloģiju un totalitāras valsts iekārtas praksi. Viņš izstrādāja projektu totalitārās varas režīmam. Maskējoties ar jaunām kapitālisma attīstības likumsakarībām un Krievijas īpašajiem apstākļiem, viņš kardināli izmainīja K. Marksa un F. Engelsa sociālistiskās revolūcijas teoriju. Rakstot par Krievijas apstākļiem, kuri prasot nekavējoties revolucionārā ceļā pāriet uz komunistisko sabiedrību, V. Ļeņins ignorēja principiāli svarīgākās marksisma tēzes. Īstenībā šie apstākļi – feodālisma paliekas, zemais iedzīvotāju izglītības līmenis un tehnoloģiskā atpalicība – pat teorētiski izslēdza komunistiskās sabiedrības veidošanu.

Ļeņinisms ir varmācīga cilvēku apziņas pārveidošana, savienojot represīvas metodes ar ideoloģiskajām – propagandu, izglītību, ideoloģisku cilvēku apstrādi darbavietās –, tādējādi iznīcinot komunisma ideālus un nespējot radīt to īstenošanai nepieciešamo materiāltehnisko bāzi. Vēl vairāk, boļševiku partijas nomenklatūra nebija ieinteresēta komunisma veidošanā – tā būtu viņu nāve, gals viņu varai, privileģētajam statusam un viņu labklājībai.

³² Buharin 1920, 146.

VĒRES

Bajmuhametov, S. (2018) Smejsja, palač! *Novaja gazeta* (04.03.2018.), 23, 20.

Buharin, N. (1920) *Ekonomika perehodnogo perioda*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo.

Cohen, S. (1985) *Rethinking the Soviet Experience: Politics and History since 1917*. London : Oxford University Press.

Daniels, R. V. (2001) *A Documentary History of Communism in Russia*. Rev. ed. Burlington : University of Vermont Press.

Doklad CSU i Instituta ekonomiki Akademii nauk SSSR (1955).

Il'jin, A. (1988) Kollektivizacija: kak eto bylo. *Pravda*, 260, 3.

Il'jin, A. (1988a) Industrializacija v SSSR: pervye pjatiletki. *Pravda*, 302, 6.

Lenin, V. I. (1909) *Materializm i empirokriticizm*. Moskva : Zveno.

Lenin, V. I. (1915) O lozunge soedinennih štatov Evropy. *Socialdemokrat*, 44, 1.

Lenin, V. I. (1917) *Imperializm kak vysšaja stadija kapitalizma*. Petrograd : Žizn' i znanie.

- Lenin, V. I. (1917a) Zadači proletariata v dannoj revolucii: Aprel'skie tezisj. *Pravda*, 26, 1.
- Lenin, V. I. (1969) Uspehi i trudnosti Sovetskoj vlasti. *Polnoe sobranie sočinenij*, 38. Moskva : Izdadel'stvo političeskoj literatury.
- Lenin, V. I. (1970) Pis'mo Gor'komu. *Polnoe sobranie sočinenij*, 51. Moskva : Izdadel'stvo političeskoj literatury.
- Lenin, V. I. (1970a) Reč' na Vserossijskom s'ezde transportnyh rabočih 27 marta 1921 goda. *Polnoe sobranie sočinenij*, 43. Moskva : Izdadel'stvo političeskoj literatury.
- Lenin, V. I. (1974) Reč' na Tret'em s'ezde sovetov rabočih, soldat i krest'jan 12 (25) janvarja 1918 goda. *Polnoe sobranie sočinenij*, 35. Moskva : Izdadel'stvo političeskoj literatury.
- Lenin, V. I. (1975) Zasedanie Politbjuro i Orgbjuro CK 19. maja 1922. *Polnoe sobranie sočinenij*, 51. Moskva : Izdadel'stvo političeskoj literatury.
- Marx, K.; Engels, F. (1848) *Manifest der kommunistischen Partei*. London : Die Office der Bildungsgesellschaft für Arbeiter.
- Marx, K.; Engels, F. (2017) *Deutsche Ideologie*. Berlin : De Gruyter Akademie Forschung, 715.
- Nikonov, A. A. (1995) *Spiral' mnogovekovoju dramy: agrarnaja nauka i politika Rossii (XVIII–XX stol.)*. Moskva : Enciklopedija rossijskih dereven', 574.
- Prokopovič, S. N. (1952) *Narodnoe hozjajstvo SSSR*, 1. New-York : Izdatel'stvo im. Čehova.
- Šaljapin, F. I. (1989) *Maska i duša*. Moskva : Moskovskij rabočij.

ĒTIKA KĀ AKUSTISKA DZĪVESMĀKSLA: AUGUSTS MILTS

Velga Vēvere, *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Ekonomikas un kultūras augstskolas profesore, Biznesa augstskolas *Turība* vieslektore. Pētnieciskās intereses saistītas ar filozofijas vēsturi (fenomenoloģiju, eksistenciālismu, amerikāņu pragmatismu), sociālo filozofiju un komunikācijas filozofiju, ētiku (ieskaitot biznesa ētiku). Vairāku daņu domātājam S. Kirkegoram veltītu monogrāfiju un daudzu zinātnisku rakstu autore.

Raksturvārdi: A. Milts, Z. Baumans, S. Kirkegora, ētika, atmiņa, dzīvesstāsti, publicistika.

Ievads

Ievērojamais sociologs, ikdienas dzīves, sociālo, kā arī morālo fenomenu aprakstītājs Zigmunds Baumans mūsdienu laikmeta raksturojumam izmanto vārdu salikumu “plūstošā modernitāte” (angl. – *liquid modernity*), kas apzīmē sociālo attiecību, sociālās dzīves formu nepastāvīgumu, identitāšu mainīgumu. Pēc Z. Baumana domām, mēs kā cilvēki esam pārvērtušies no “svētceļniekiem” (patības jēgas meklētājiem) par “tūristiem” jeb “nomadiem” (īslaicīgas sociālās pieredzes meklētājiem). Tomēr kādēļ tieši “plūstošā modernitāte”? Uz šo jautājumu Z. Baumans atbild, izmantojot cieta ķermeņa un šķidrums īpašību pretstatījumu. “Ja cietiem ķermeņiem piemīt skaidri izteiktas telpiskas dimensijas, kas noturīgas pret dažādu spēku ietekmēm, tādējādi samazinot laika nozīmi [...] šķidrums nespēj ilgstoši saglabāt savu formu un allaž atrodas pārmaiņu procesā; tādējādi tiem nozīmīgs ir laika plūdums, nevis to atrašanās vieta: vieta, ko tie

ieņem tikai uz “mirkli””.¹ Attiecībā uz indivīdu “plūstošā modernitāte” nozīmē nenoteiktības palielināšanos – nepārtrauktu sociālo lomu, pozīciju, orientāciju maiņu, izvēloties aizvien jaunas mītnes vietas, amatus, dzīves partnerus, komunikācijas tīklojumus. Ja, no vienas puses, palielinās personiskā atbildība par momentāni, šeit un tagad, pieņemamajiem lēmumiem, tad, no otras puses, lēmumu nomaiņas ātrums liek apšaubīt katras iepriekšējās izvēles morālos kritērijus. “Šis ir morālais aklums – paša izvēlēts, paša sev uzspiests vai fatālistiski pieņemts – laikmetā, kad vairāk nekā jebkad agrāk nepieciešams ātrums informācijas apstrādē un sajūtu apjēgumā. Lai atgūtu redzi šajos tumšajos laikos, ir jāatgūst cilvēciskā cieņa, kā arī priekšstats par cilvēka būtības neizzināmību.”² Citiem vārdiem, jāatgūst spēja saskatīt tikumiskos orientierus, tādējādi priekšplānā izvirzās ētiskas audzināšanas un audzinātāja personības problemātika.

2018. gada 28. maijā LU notika profesora, dzīvesstāstu pētnieka, daudzu filozofu

¹ Bauman 2006, 2.

² Bauman & Donskis 2013, 11.

paaudžu skolotāja, apgaismotāja šī vārda visplašākajā nozīmē Augusta Milta (1928–2008) 90 gadu atcerei veltīta konference / piemiņas sarīkojums *Augusts Milts – par dzīvi, ētiku un dzīvesstāstiem*, kurā piedalījās profesora kolēģi, skolnieki un sekotāji. Lai arī nevar runāt par A. Milta ētikas skolu šī vārda tiešā nozīmē, gandrīz katrs ētikas skolotājs, pasniedzējs ir viņa izaudzināts (Vēstures un filozofijas fakultātē) vai vismaz ietekmēts. Iespējams, ka vienas ētikas skolas Latvijā neesamību nosaka mūsdienu laikmeta specifika – specializācija (komunikācijas ētika, mediju ētika, biznesa ētika, bioētika, medicīnas ētika, zinātnes ētika utt.), sazaršanās (iekļaušanās dažādās filozofiskās tradīcijās – fenomenoloģijā, hermeneitikā, eksistenciālismā, dzīves filozofijā, pragmatismā, neotomismā, aksioloģijā, feminismā utt.). Taču jāatzīst, ka ētikas jautājumi tiek skarti dažādās publikācijās (monogrāfijās, rakstos) – filozofisku tēmu izvērsumos. Te var minēt tādus autorus kā Skaidrīte Lasmane, Andris Rubenis, Māra Rubene, Elga Freiberga, Ieva Lapinska, Maija Kūle, Vija Sīle, Vents Sīlis, Ivars Neiders un daudzus citus. Šī raksta pamatā ir konferencē nolasītais referāts. Rakstā iezīmēti divi tematiskie lauki: laika un autobiogrāfiskie motīvi – attieksme pret paša dzīvi un tekstiem, kā arī ētikas kā dzīvesmākslas izpausmes ikdienā un pedagoģiskajā darbībā.

Biogrāfiskā bezgalība

Atmiņas problemātikai ir īpaša loma Milta radošajā dzīvē – gan atmiņām par paša bērnību un dzīvi, gan kolektīvajai atmiņai, kuras izpausmes rodamas dzīvesstāstos. Viņš raksta: “Atskats pagātnē ir sava veida dzīves filozofija, kas dod vispārīgumu un būtiskā apjēgsmi. Dīvaini, bet ikdienas liecinieces – dienasgrāmatas – atgādinātie daudzie notikumi šķiet neticami. Atmiņas vispārīgumiem ir vairāk izteikta idealizācija, ko pastiprina arī bērnības un jaunības vitalitāte. Vecums, profesionālā orientācija, karjeras veiksmē vai neveiksmē un īpaši laikmeta kardinālās pārmaiņas jau arī ievērojami pārvērtē notikumus.”³ Atmiņas (gan individuālās, gan kolektīvās) specifika ir tajā, ka retrospektīvā skatījumā mainās

notikumu interpretācija vai, vēl vairāk, notikumi var sakārtoties (un tas lielākoties arī notiek) nechronoloģiskā secībā, centrējoties ap zīmīgiem faktiem/notikumiem/datumiem. Vispilgtāk, iespējams, tas izpaužas tieši dzīvesstāstu vēstījumos, kur centrālais notikums un attieksme pret to nosaka gan vēstījuma formu, gan satura izkārtojumu (notikumu secību), gan vēstījuma intonāciju. Tādēļ gluži loģiska šķiet viņa iesaistīšanās mutvārdu vēstures pētījumos, kur uzmanības centrā ir individuālās un sociālās atmiņas krustpunkti un kur pētnieka darbs līdzinās rūpīgam arheologa darbam – laikmeta uzslāņojumu noņemšanai, lai atrastu būtisko, kopīgo. Runājot par dzīves stāstiem kā tautas ilglaicīgo atmiņu, A. Milts raksta: “Nepārtraukti sekojot ikdienas aktualitātēm, taču nepadarot aktuālu arī pagātnei, ilglaicīgo atmiņu, cilvēks sadrumstalojas, nespēj veidot dzīves mozaīku, iegūt stabilitāti. Ilglaicīgā atmiņa, dzīves stratēģiskais skatījums ir sirdsapziņas, dzīves jēgas un stabila pamatu pastāvēšanas nosacījums gan cilvēkā, gan tautā. Mutvārdu vēsture, cilvēku dzīvesstāstu pētīšana ļauj paildzināt tautas atmiņu, pietuvoties to pamatvērtību atklāšanai, bez kurām garīgā dzīve degradējas.”⁴ Šāda ilglaicīgā vēsturiskā (sociālā) atmiņa ietekmē tagadnes parādību interpretāciju, cilvēka izpratni par savu novietojumu sociālajā un kultūras vidē, kā arī attieksmi pret izdzīvoto pagātnei un izdzīvojamo nākotnei. Mutvārdu vēstures akadēmiskie pētījumi, pēc A. Milta domām, ir nepieciešami vairāku iemeslu dēļ: pirmkārt, mutvārdu vēstījumos atklājas tā sauktās tabu tēmas, kuras var neietilpt oficiālajā vēstures diskursā (alternatīvi skatījumi, noklusējumi utt.); otrkārt, mutvārdu vēsture ir ikdienišķo (mums līdzīgo vai no mums atšķirīgo, bet tomēr mums tuvu) cilvēku vēsture; treškārt, tā ir cilvēku pārdzīvojumu vēsture, laikmeta emocionālais kartējums; ceturtkārt, pētniecības procesā cilvēks ir gan pētniecības objekts, gan pētniecības subjekts, jo vēstījuma procesā izzina pats sevi; piektkārt, cilvēka dzīvesstāsts ietver sevi attiecības ar daudziem cilvēkiem, ģimeni, tautu, vēsturiskiem notikumiem, tādējādi tie var kalpot kā informācijas avots vēsturei, psiholoģijai, sociālajām zinātnēm utt.; sestkārt,

³ Milts 2008a, 10.

⁴ Milts 2001, 34.

mutvārdu vēstījumi allaž ir saistīti ar atbildību par pagātņi, gan savējo, gan savu priekšteču (jo īpaši aktuāli tas skan pašlaik, kad notiek diskusijas, saistītas ar čekas maisu atvēršanu); septītkārt, dzīvesstāstu uzklauššana ir vienlaikus pētnieka ieklausīšanās pašam sevī, sevis iepazīšana, iepriekšējās pieredzes un skatījuma uz faktiem un notikumiem pārvērtēšana; astotkārt, mutvārdu vēstures pētniecība ļauj apjēgt savas un citu tautu mentalitāti, kultūru pārklāšanās laukus, kas veicina toleranci pret citādību un citādo.⁵ Blakus tam dzīvesstāstos svarīga vēstījuma forma – balss, žests, intonācija, pauze, kustība, zemteksts, simbolika kā kultūras fenomens.⁶

Interesanti tas, ka daudz kas no iepriekš teiktā (nosacīti to var dēvēt par dzīvesstāstu stratēģijām) tiek izmantots paša autora biogrāfijas un tekstu retrospektīvā uzlūkojumā.

Grāmatā *Saskarsmes ētika* A. Milts saka: “Biogrāfiju mēdz attēlot ar bezgalības zīmi, kurā vienota pagātne, tagadne un nākotne. [...] Cilvēku dzīve ir neizsmelama gan saskarsmes bagātībā, gan ietekmju daudzveidībā, gan apstākļu neizmērojāmībā, gan nākotnes nodomos, kur fantāzija savijas ar reālām iespējām. Cilvēka izpētē mums vienmēr jāiekļauj “x faktors”, nezināmais. Mēs īsti nespējam atšifrēt cilvēka darbības motīvus, bezapziņu. Ne tikai citi, bet arī cilvēks pats sev ir vairāk vai mazāk mīkla. Pārsteidzoši, ka tas, kas ir vistuvākais saskarsmē, dažkārt ir tālākais izziņā.”⁷ Šīs mīklas atminēšanai dota vai visa dzīve, taču paradoksālā kārtā – šķietami atminētais, atcerētais, fiksētais rada aizvien jaunus jautājumus par sevi pasaulē (atbildību attiecībā pret citiem) un pasauli sevī (atbildību attiecībā pret pašu). “Atskats pagātnē ir arī atbildība pret senčiem, tuviem un tāliem cilvēkiem, atbildība par savstarpējām attiecībām, kas bijušas tālu no pilnības, atbildība par nodzīvoto laiku...”⁸ Biogrāfija atvērta tik ilgi, kamēr cilvēks spēj kritiski atskafīties uz savu dzīvi un veikumu.

Teksts un balss

Deviņpadsmitā gadsimta dāņu filozofs un teologs Sērens Kirkegors savu darbu, kas veltīts atkārtošanās/atkārtojuma problēmai⁹, iesāk ar stāstu par sengrieķu domātāja Diogena strīdu ar eleātiem. Eleāti, kā zināms, noliedza kustību; lai pierādītu šī ieskata aplamību, Diogens nevis iesaistījās klātienē vai neklātienē diskusijā, liekot lietā meistarīgi konstruētus argumentus, retoriskas figūras, pārliecinošus (vai ne tik pārliecinošus) pierādījumus racionālu konstruktīvu formā, nevis ironiskus izteikumus, trāpīgas metaforas, bet gan vienkārši vairākkārt šķērsoja istabu. Kustības pierādījums ar kustības palīdzību. Lai arī autoram (S. Kirkegoram) šis piemērs kalpo kā ievadījums sarunai par atkārtošanos kā laika noteiksmi un, kas vēl būtiskāk, – kā īpašu eksistences un domāšanas par pasauli veidu, kam raksturīga īpašas ētiskās atbildības uzņemšanās gan sabiedrības, gan sevis paša priekšā par teikto (tekstu) un neteikto (izdzīvoto). Šādi tulkots atkārtošanās jēgums var kalpot gan Kirkegora filozofiski ētiskās pozīcijas raksturojumam, gan arī kā – plašākā nozīmē – viens no iespējamiem (citu starpā) dzīvesmākslas definējumiem: atkārtoties nozīmē spēt piedzīvot vispirms sevi, tad citu sevī un, visbeidzot, – sevi un citu pasaulē aizvien no jauna. Kustība, žests, vārds, izteiksme, paradokss, noklusējumi, kas vieš nepateiktā un arī neizteicamā jausmas, tiecas modināt lasītāja subjektivitāti un pašrefleksiju, kamēr teksts iegaismo jābūtības, tikumiskā un/vai reliģiskā pienākuma problemātiku. Dzīvesmākslas ētika ar savu virzību uz šeit-un-tagad-esamību (praksi) un pārsituatīvā ētikas māksla (teorija) ir vienlīdz nozīmīgi, savstarpēji papildinoši vērsumi indivīda un sabiedrības (ģimenes, dzimtas, tautas, nācijas, cilvēces) dzīvē. Tomēr katrā no tiem priekšplānā izvirzās citi akcenti, liekot domāt par neizbēgamo ētikas speciālista dilemmu: satvert netveramo, teorētiski aprakstīt un kategorizēt dzīves vērtībaspektus. Taču visgrūtākais varbūt ir pašam kļūt par ētikas skolotāju šī vārda visplašākajā, humānistiskajā audzinātāja nozīmē, lekcijās, literārajās esējās, publicistiskajos apcerējumos demonstrējot

⁵ Milts 2001.

⁶ Milts 1996.

⁷ Milts 2004, 39.

⁸ Milts 2008a, 21.

⁹ Kierkegaard 1983, 131.

ētiku kā īpašu, pašatbildīgu domāšanas/runāšanas/rakstīšanas jeb, citiem vārdiem, būšanas pasaulē un sabiedrībā mākslu. “Morāle paceļ augstāk skatu, bieži veido citādu attieksmi pret dzīves faktiem, pret to interpretāciju. Faktu patiesību paceļot jēgas patiesībā, morāle rada priekšnoteikumus gara atmodai, atdzimšanai, paverot ceļu uz templi, uz grēksūdzi, uz dziļu vēstures un paša dzīves apjēgumu.”¹⁰

Šķiet, ka tieši A. Milta gadījumā runātais, rakstītais un izdzīvotais, pārdzīvotais un piedzīvotais ir tik grodi savijies, ka katrā tekstā (eseju krājumos, intervijās, aforismos, mācību grāmatās, apcerēs, publicētajās lekcijās un vienkārši dzīves vērojumos) ir nepārprotami jūtama viņa klātbūtne, ko nevar atcelt nedz attālums, nedz laiks. Un šī klātbūtne nav kas nemainīgs vai konstants, A. Milts mūs allaž uzrunā no jauna un citādi – varbūt tāpēc, ka paši esam mainījušies no iepriekšējās pārlasīšanas reizes, bet varbūt pats teksts, gluži kā autors, ir īpašs, klasifikācijas mēģinājumiem neļāvīgs. Taču rodas jautājums par to, kā satvert tekstu, nezaudējot autora klātbūtnes iespaidu? Vai atkal, gluži pretēji, kā nepazaudēt tekstu, ļaujoties autora personības nobūrumam? Vai pievērsties biogrāfiskajam, tematiskajam, žanriskajam, tematiskajam, pedagoģiskajam aspektam? Bet tiklab iespējams, ka būtiskais, jēgpilnais var iegaismoties uzrakstītā un ieklausītā, teksta un balss, vizuālā un akustiskā sastatījumā, ko nosacīti varētu dēvēt par sadzirdēšanu (uzklausīšanu, ieklausīšanu un, jā, arī reizumis pārklusīšanas) pretstatā salasīšanai (kaut kā iepriekš gatava savākšanai, kolekcionēšanai, uzkrāšanai) jeb varbūt, ļoti vienkārši, – par katra rakstītā teksta pārvēršanos savdabīgā akustiskā priekšnesumā aktīvā mijiedarbē ar lasītāju kā klausītāju. Šādā situācijā īpaši nozīmīgu lomu spēlē iespējamās saprašanas lauks, kas atrodas kaut kur starp saredzamo un saklausāmo, tātad starp tekstu un balsi. Šī reizumis ne tik viegli apjaušamā starpzona vienlaikus ir arī mūsu pašu unikālās pašizpaušmes un pašizziņas lauks, jo autora balss šē nav dominējoša, gribu un rīcībspēju paralizējoša, bet gan, gluži pretēji, ir individuālo atbildību rosinoša. A. Milts atzīst: “Morāle ir sava veida dzīves māksla, un tā ir sarežģītākā

un radošākā no visām mākslām. Morāle ir viena no radošākajām lietām, kad jālemj, kā izturēt, kā būt labam pret cilvēku noteiktā situācijā, kad iespējami visdažādākie varianti.”¹¹ Rakstīto tekstu uzlūkojot, priekšplānā izvirzās teksta un balss attiecības, bet runātajā tekstā (lekcijās, priekšlasījumos, sarunās) spēlē intonācija, ritms, žests. “Ētiskums runā neattiecas tikai uz vārdu un tekstu, bet gan uz visu personību. Nereti galvenais nav pats vārds un teksts, bet intonācija, kas slēpjas aiz teksta. Tā pauž cilvēka dvēseles bagātību, pārdzīvojumu un motivāciju.”¹² Kā pateikt to, kas svarīgs klausītājam, viņu neaizvainojot, neuzspiežot savu viedokli kā vienīgo patieso? Daudzi profesora studenti, viņa lekciju klausītāji noteikti atceras profesora īpašo runas manieri – nopietnu un vienlaikus ironisku, pieklusinātu un vienlaikus aizraujošu. Humoram, smiekliem ir īpaša loma socializācijā, izglītošanā, audzināšanā un kultūrā, tomēr tādiem smiekliem, kas nesagrauj cilvēka morālās psiholoģiskās aizsardzības barjeras.

Noteikti jāmin A. Milta ironija un pašironija, kas visspilgtāk izpaužas viņa filozofiskajā īsprozā un prātulās. Jāpiekrīt E. Bucenieces secinājumam, ka “Augusta Milta esejistiskajā prozā ir pulsējusi šāda urdoša, nedogmatiska, vaicājoša ievirze”.¹³ Ironija iezīmē atsvešinājumu, kas ļauj lasītājam/klausītājam distancēties no teksta/runātāja un pievērsties sev. “Smieklī atkailina, atsedz patiesību bez maskas, etiķetēm.”¹⁴

Noslēgums

Kā mācīt ētiku? Kā vēsturi? Kā teorētisku konceptu izvērsumu? Kā savas bijušās, esošās un nākotnes pieredzes izvērtējumu noteiktu domāšanas modeļu ietvaros? Uz šiem jautājumiem A. Milts atbild: “Ētika interesējas par cilvēkam atvēlētā laika piepildījuma jēgu. Ar to cieši saistīta ir sirdsapziņa, kas laika mūžības izjūtu vieno ar dzīves situācijām.”¹⁵ Kā mācīt biznesa ētiku? Kā universālu noteikumu

¹¹ Beitnere 2008, 77.

¹² Milts 2004, 51.

¹³ Buceniece 2008, 259.

¹⁴ Milts 2004, 104.

¹⁵ Milts 2008b, 24.

¹⁰ Milts 2004, 23.

kopumu vai kā atsevišķu gadījumu analīzi? Vai abējādi? Vairums A. Milta ētikas problemātikai veltīto tekstu ir ar spēcīgi izteiktu pedagoģisko intenci – lekcijas, mācību grāmatas, didaktiskas esejas, kas kalpo kā izziņas avots ētikas (tajā skaitā profesionālās ētikas) pasniedzējiem vidusskolās un augstskolās mūsdienās, tomēr, šķiet, būtiskākais, ko esam mantojuši no A. Milta, ir ētikas kā dzīvesmākslas mērķis, kas izpaužas kā klātesamības praktizēšana – vispirms būt klāt pašam sev kā pasniedzējam (profesionālisms, savu robežu un ietekmes uz citiem apzināšanās), studentiem būt klātesošiem savā dzīvē, spējot kritiski skatīt savu ikdienas rīcību, neļaujoties mirkļa tirānijai, būt atbildīgiem – ekoloģiski, ekonomiski, sociāli, cilvēciski. Vai iespējams cilvēkus iemācīt dzīvot un rīkoties pareizi? Protams, nē, tas arī nav pasniedzēja uzdevums, drīzāk tas ir – radīt saprašanās (dialoga) lauku, iespēju sarunāties

pat pilnīgas viedokļu nesakritības gadījumā. Kā biznesā domāt vairākus soļus uz priekšu, lai šīsdienas lēmums neapdraudētu mūs pašus, mūsu līdzcilvēkus rīt vai parīt? Intervijā žurnālam *Karogs* viņš atzīst: “Bieži vien uzskata tā, ka, ja nu ētikas pasniedzējs, tad pašai tai personībai kā tādai ir jābūt ārkārtīgi ētiskai. Jo vispār paraugi morālē – tā ir ļoti riskanta problēma. Ļoti riskanta problēma. Jo morāle jau lielā mērā ir arī jābūtības problēma. Un pastāv mūžīgais morāles jautājums, uzdevums – tev ir jābūt labākam, nekā tu esi. Un reizē ar šo nostādni – tev jābūt labākam, nekā tu esi – arī uzmundrinājums – tu vari būt labāks, nekā tu esi. Un kāpēc. Tāpēc ka katrā cilvēkā ir milzīgas potences. Milzīgas, neizmantotas iespējas katrā cilvēkā. Un arī atbildība par šīm iespējām. Arī pretrunas paša cilvēka iekšienē.”¹⁶

¹⁶ Beitnere 2003, 154.

VĒRES

- Bauman, Z. (2006) *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press.
- Bauman, Z.; Donskis, L. (2013) *Moral Blindness: The Loss of Sensivity in Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press.
- Beitnere, D. (2003) Klātbūtne paša dzīvē: par sabiedrības morāles jautājumiem un nacionālās mutvārdu vēstures ekspedīcijās gūtajām atziņām: saruna ar ētikas profesoru Augustu Miltu. *Karogs*, 9, 152–168.
- Beitnere, D. (2008) Dzīve ētikā un ētika dzīvē: intervija ar A. Miltu. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 77–101.
- Buceniece, E. (2008) Domas sinerģija: Augusta Milta filozofiskā proza. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 257–265.
- Kierkegaard, S. (1983) *Fear and Trembling: Repetition*. Princeton : Princeton University Press.
- Milts, A. (2001) Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Zirnīte, M. (red.) *Spogulis*. Rīga : LU FSI, 33–39.
- Milts, A. (2004) *Saskarsmes ētika*. Rīga : Zvaigzne.
- Milts, A. (2008a) Dzīves apjēgsmes un ideālu meklējumos. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 10–21.
- Milts, A. (2008b) Esejas un miniatūras. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 22–34.

SOCIĀLEKOLOĢISKĀ MODEĻA LIETOJUMS UZVEDĪBAS MAIŅAS KOMUNIKĀCIJĀ

Vita Savicka, *Mg. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes lektore, bijusi arī bakalaura studiju programmas *Sabiedriskās attiecības* vadītāja un Valsts prezidenta preses sekretāre. Sadarbībā ar RSU Sabiedrības veselības un sociālās labklājības fakultātes docenti Andu Ķīvīti-Urtāni izveidojusi un vada maģistra studiju starpdisciplināro programmu *Veselības komunikācija*, vienīgo šāda satura studiju programmu Baltijas valstīs. Zinātniskās intereses saistītas ar sociālekoģiskās pieejas izmantošanu veselības komunikācijā. Ilgstoši strādājusi par Pasaules Bankas konsultanti komunikācijas jautājumos, vairāk nekā 20 gadu praktiskā pieredze veselības un sociālajā komunikācijā, vadījusi gan starptautiskus, gan Latvijas projektus. Saņēmusi Latvijas Ministru kabineta un Labklājības ministrijas atzinības rakstus par veiksmīgi vadītām komunikācijas kampaņām. Bijusi Latvijas Asociācijas sabiedrisko attiecību profesionāļiem (LASAP) pirmā prezidente. Publicistisku un zinātnisku rakstu autore.

Zane Gorškova, *Mg. sc. soc.*, ir Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes absolvente. Bakalaura grāds komunikācijas zinātnē iegūts Latvijas Universitātē. Profesionālās darba gaitas komunikācijas nozarē. Pēdējie pieci gadi aizvadīti valsts pārvaldē, strādājot par komunikācijas speciālisti. Zinātniskās un profesionālās intereses saistītas ar stratēģisko komunikāciju un uzvedības maiņas komunikāciju.

Raksturvārdi: stratēģiskā komunikācija, sociālais mārketingis, uzvedības maiņas komunikācija, sociālekoģiskais modelis.

Ievads

Uzvedības maiņas komunikācija ir ļoti sarežģīta, jo cilvēka ieradumus un rīcību nosaka gan personiskie, gan sociālie, gan ārējās vides faktori. Kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem izpratne par komunikācijas lomu cilvēku uzvedības ietekmēšanā ir būtiski mainījusies. Veselības komunikācijas pētniece Renāte Ščivo uzsver, ka uzvedības komunikācijas pamatā

ir biheiviorisms – apkārtējai videi ir būtiskāka nozīme uzvedības maiņā nekā iekšējiem faktoriem.¹ Līdzīgu viedokli pauž arī sabiedrisko attiecību pētnieks Džeimss Grunigs, apgalvojot, ka kontrole pār vēstījumiem un iespēja ietekmēt cilvēku rīcību drīzāk bijusi ilūzija, nevis realitāte.² Turklāt, attīstoties digitālajiem medijiem, kontrolēt informācijas plūsmu, tādejādi ietekmējot indivīdu uzvedību, kļūst aizvien sarežģītāk.³

¹ Schiavo 2008.

² Grunig 2009.

³ Solis, Breakenridge 2009.

Kritiskā nostāja pret uzvedības maiņas iespējamību, lietojot tikai komunikatīvas metodes, atspoguļojas arī sociālā mārketinga teorijas, kas paredz mērķtiecīgu uzvedības maiņu, attīstībā. Iepriekšējā gadsimta 70. gados Filips Kotlers (*Philip Kotler*) un Gerald Zeltmens (*Gerald Zaltman*) nāca klājā ar apgalvojumu: ir iespējams panākt, ka cilvēki brīvprātīgi maina uzvedību, ja ideja par jauno uzvedību tiek “pārdota”, līdzīgi kā komerciālajā mārketingā pārdod preces. Līdz ar to autori definēja tradicionālos mārketinga pamatelementus – 4P (*Product, Price, Place, Promotion*), tiem sociālajā mārketingā gan piešķirot atšķirīgas nozīmes. Sociālajā mārketingā produkts tiek definēts kā ieguvumi no vēlamās uzvedības, cena – kā dažādas mērķgrupai pārvaramas barjeras, lai īstenotu citu uzvedību, vieta ir komunikācijas kanāli vai sistēma, kas palīdz mainīt uzvedību, savukārt veicināšana, tāpat kā komerciālajā mārketingā, tiek saprasta ar komunikācijas miksu (*mix*): reklāma, sabiedriskās attiecības, tiešā komunikācija utt.⁴ F. Kotlera piedāvātā sociālā mārketinga izpratne neapšaubāmi ir uzskatāma par celmlauzi uzvedības maiņas komunikācijas attīstībā, taču vēlākajos gados tā tika kritizēta, uzsverot, ka nav iespējams panākt, lai sabiedrība vai tās grupas brīvprātīgi mainītu uzvedību. Aizvien aktīvāk pētnieki sāka uzsvērt, ka nepieciešams radīt sociālas un strukturālas izmaiņas, kas risina sociālās problēmas, nevis tikai mudināt individuus mainīt uzvedību. Turklāt sociālajam mārketingam jāveicina izmaiņas visos sociālās vides līmeņos – individuālajā, kopienu, sociāli kulturālajā, politikas un vides⁵. F. Kotlera definētajiem sociālā marketinga 4P tiek pievienoti papildu P – politika, partnerība un citi ārējās vides ietekmes faktori.⁶ Līdzīgs skatījums ir arī vides un sabiedrības ekonomikas pētniekam Dao Trongam (*Dao Truong*), kurš uzver, ka indivīdu, grupu uzvedības maiņai jāizmanto “makrosociālā mārketinga” programmas.⁷ Autors ar to saprot klasiskās sociālā mārketinga metodes un tehnikas, kas tiek lietotas holistiski, nodrošinot sociālo, kultūras

un politikas sistēmu mijiedarbību. Sociālā un kultūras sistēma sastāv no sabiedrībā akceptētām normām, vērtībām, uzskatiem, praksēm, uzvedības un noteikumiem, savukārt politiskā sistēma atspoguļo valsts un nevalstiskā sektora aktoru mijiedarbību un interesi par specifiskām tēmām.⁸ Šāda sistēmas pieeja ir būtiska, lai cīnītos ar nozīmīgām sociālām problēmām, ko ietekmē vairāki savstarpēji saistīti cēloņi, un tādējādi tie pieprasa izmaiņas vairākos sociālās sistēmas līmeņos.⁹ Tātad uzvedības ietekmēšana, lai risinātu sociālās problēmas, prasa kompleksu pieeju. Tādu piedāvā veselības komunikācija, kur uzvedības maiņai aizvien plašāk tiek lietots C4D (*communication for development*) jeb attīstības komunikācija, kas izriet no sociālās ekoloģijas pamatprincipiem un paredz cilvēku uzvedības maiņu analizēt un ietekmēt gan no individuālā, gan sociālās un politiskās vides rakursa. C4D ir sistemātiska, plānota un uz pierādījumiem balstīta komunikācijas plānošanas un īstenošanas pieeja, kas veicina pozitīvas un novērtējamās cilvēku uzvedības un sociālās vides izmaiņas.¹⁰

Šī raksta mērķis ir demonstrēt, kā veselības komunikācijas C4D pieejas var izmantot sociālajā komunikācijā, veicinot sociālekonomisku problēmu risināšanu un ar to saistītu indivīdu uzvedības maiņu. Veselības komunikācijas C4D pieeja ir lietojama dažādu sociālu uzvedību maiņai, jo veselības profilakses un sociālā uzvedība daudzos gadījumos ir līdzīga un to determinē iekšējie, sociālie un ārējie apstākļi, kas nav saistīti ar slimību vai tās radītajām ietekmēm. Šajā rakstā komunikācijas intervenču apraksts balstīts uz C4D pieeju atbilstoši sociālekoģiskā modeļa līmeņiem, katram no tiem definējot atbilstošu komunikācijas intervenci. Individuālajā līmenī, kur C4D pieeja paredz izvēlēties kādu no psiholoģijā plaši izmantotajiem cilvēku uzvedības modeļiem, ir izvēlēts, pēc autoru domām, pētījumos atklātajām uzvedības barjerām visatbilstošākais modelis.

Lai radītu pamatojumu C4D pieejas izmantošanai, tika veikts pētījums un analizēti sekundārie dati. Tika izvirzīts šāds pētāmais

⁴ Kotler et al. 2005.

⁵ Andreasen 1994.

⁶ Donovan 2011.

⁷ Truong 2017.

⁸ Kennedy 2015.

⁹ Truong 2017.

¹⁰ UNICEF 2015.

jautājums: kā veicināt uzņēmēju ziņošanu par biznesa vidē konstatētajiem konkurences pārkāpumiem, kas rada godīgas uzņēmējdarbības riskus Latvijas biznesa vidē. Konkurentu aizliegtā vienošanās, ko dēvē par karteļa vienošanos, ir galvenais konkurences biznesa vides attīstības kavēklis Latvijā.¹¹ Šādas vienošanās aizliegumu nosaka Konkurences likuma 11. pants. Lai veicinātu pašu uzņēmēju iesaistīšanos šī likuma pārkāpuma novēršanā, Latvijā, tāpat kā daudzviet citur pasaulē, ir izveidota Iecietības programma (*Leniency Programme*), kas paredz iespēju uzņēmējiem brīvprātīgi ziņot par pārkāpumiem konkurences tiesību ierobežošanā, saņemot atbrīvojumu no soda. Latvijā Iecietības programmas sniegtās iespējas tiek izmantotas reti. Konkurences padome laikā no 2002. gada līdz 2018. gadam ir sodījusi 302 juridiskas personas. Lielākā daļa – 88% – no visiem pārkāpumiem ir saistīti ar uzņēmumu aizliegto vienošanos. Gandrīz trešdaļa no visiem pārkāpumiem, kas saistīti ar konkurentu aizliegto vienošanos, notikuši būvniecības, transporta un loģistikas, kā arī tirdzniecības nozarē.¹²

Līdz ar to kvalitatīvajam pētījumam, lai noskaidrotu uzņēmēju ietekmējošos faktoros un ziņošanas uzvedības barjeras, tika izvēlēti riska nozaru – būvniecības, transporta un loģistikas, tirdzniecības – pārstāvji. Pētījuma metode – sešas padziļinātās intervijas ar šīs nozares uzņēmumu vadītājiem. Mērķauditorijas un sociālekoloģiskās vides analīzei tika izmantoti arī sekundārie dati – kvantitatīvie sabiedriskās domas pētījumi: Konkurences padomes 2018. gada sabiedriskās domas pētījums *Par konkurences politikas un tās īstenošanas jautājumiem* un Finanšu ministrijas organizētā un 2019. gada februārī SKDS īstenotā Latvijas iedzīvotāju aptauja *Attieksme pret negodīgu rīcību*.¹³ Pētnieciskā darba pētījuma objekts bija iekšējie un ārējie faktori, kas ietekmē uzņēmēju ziņošanu par pārkāpumiem, savukārt pētījuma priekšmets – barjeras, kas neveicina ziņošanu par pārkāpumiem. Pētījumos iegūtie dati tika izmantoti, lai aprakstītu C4D pieeju sociālekoloģiskā modeļa ietvaros,

kas tika pielāgots risināmajai sociālajai problēmai – kā veicināt ziņošanu par konkurences pārkāpumiem. Veselības komunikācijas pieejas izmantojums citas sociālas uzvedības maiņai ir inovatīvs risinājums un demonstrē šīs pieejas lietošanas plašās iespējas sociālu problēmu risināšanā.

C4D pieeja sociāli nozīmīgas uzvedības veicināšanai

C4D ir sistemātiska, uz pierādījumiem balstīta pieeja, kas veicina pozitīvas un izmērāmas izmaiņas cilvēku uzvedībā, kā arī sociālajā un politiskajā vidē. C4D pieeja paredz komunikācijas īstenošanu visos sociālekoloģiskās sistēmas līmeņos, katrā no tiem panākot konkrētu mērķu sasniegšanu.

C4D pieeja balstās uz sociālekoloģisko modeli. Šī modeļa izmantošana nodrošina pārbīdi no koncentrēšanās uz kādu specifisku problēmu un to risināšanu uz uzvedības maiņas kampaņu ar visaptverošām, preventīvām intervencēm visas populācijas līmenī – mikrovides determinantiem, kurus ietekmē plašāki sistemātiski faktori un to savstarpējā mijiedarbība.¹⁴ Sociālekoloģiskais modelis tika ieviests kā konceptuāls modelis pagājušā gadsimta 70. gados, taču formulēts teorijā vien 80. gados. Modeli pārstrādāja un uzlaboja psiholoģijas pētnieks Urijs Bronfenbreners (*Urie Bronfenbrenner*).¹⁵ Šī modeļa ietvaros psiholoģijas pētnieki skaidro, kā fiziskā, sociālā un interpersonālā vide ietekmē indivīda vai grupas emocijas, izziņas procesus un darbības, un otrādi – kā emocijas, kognitīvie procesi un darbības veido fizisko, sabiedrisko un interpersonālo vidi.¹⁶ Sociālekoloģiskajai sistēmai ir raksturīgas dinamiskas un nepārtraukti mainīgas attiecības, reaģējot uz iekšējo un ārējo spiedienu¹⁷. Tā attīstās holistiski, jo notiek aktoru, institūciju un resursu mijiedarbība, ko nosaka sociālekoloģiskās vides elementi.¹⁸

Adaptējot J. Bronfenbrenera sociālekoloģiskajā modelī ieskicētos sociālās sistēmas

¹¹ Konkurences padome 2018.

¹² PwC Legal Latvia 2019.

¹³ SKDS 2019.

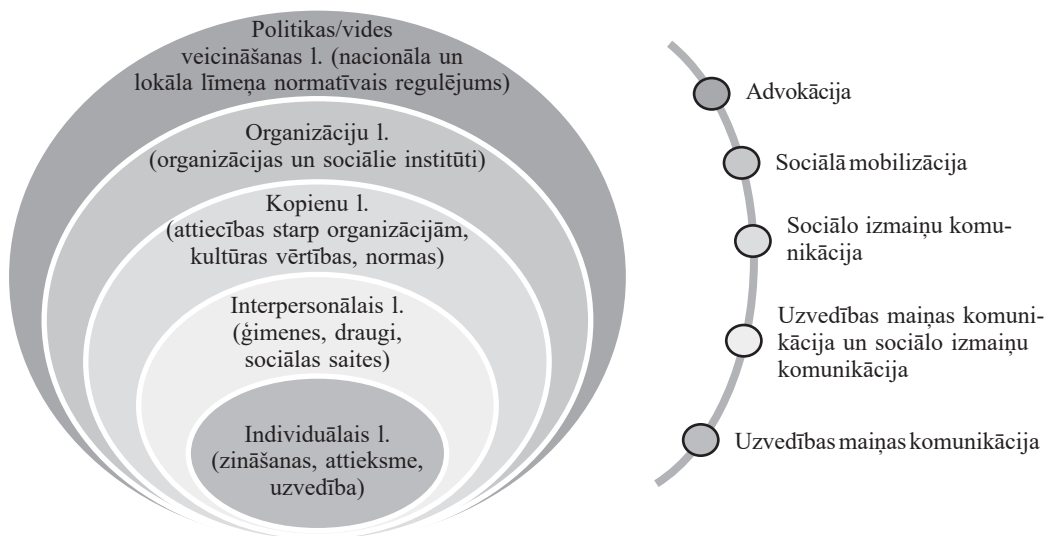
¹⁴ Wood 2016.

¹⁵ Bronfenbrenner 1977.

¹⁶ Oishi, Graham 2010.

¹⁷ Schlüter et al. 2014.

¹⁸ Holling, Gunderson 2002.

1. attēls. C4D sociālekoģiskajā modeli. Avots: UNICEF 2015

līmeņus, ANO Bērnu fonds jeb UNICEF (*United Nations International Children's Fund*) ir izveidojis sociālekoģisko modeli, kuru lieto stratēģiskās komunikācijas īstenošanā uzvedības maiņas veicināšanai.¹⁹ Modelī ir pieci ligzdoti hierarhiski līmeņi – individuālais, interpersonālais, kopienu, organizāciju un politikas līmenis – un šiem līmeņiem atbilstošas komunikācijas intervences jeb C4D (1. attēls).

Individuālais līmenis ietver dažādus faktorus, kas ietekmē indivīdu, – vecums, dzimums, izglītība, ienākumi, uzskati, zināšanas, sociālekonomiskais statuss, finansiālie resursi, vērtības, mērķi, gaidas utt. Šajā līmenī jāveicina attieksmes, uzskatu un rīcības maiņa. Interpersonālais līmenis ietver formālas un neformālas sociālas saites un sociālā atbalsta sistēmas, kam ir potenciāls ietekmēt indivīda uzvedību. Kopienu līmeni raksturo apstākļi un vide, kuros notiek sociālās attiecības, kas ietekmē personas uzvedību. Organizāciju līmenī atrodas organizācijas vai sociāli institūti ar noteikumiem un regulējumu, pakalpojumi, kas ietekmē indivīdu un grupas. Politikas līmenī ietilpst vietējā vai nacionālā līmeņa normatīvais regulējums un politika, kas veido vidi, kurā tiek veicināta vai kavēta mērķauditorijas

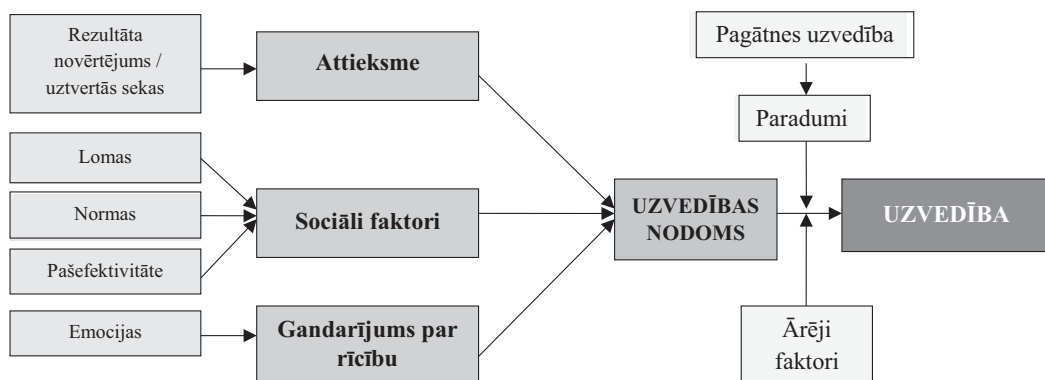
vēlamā uzvedība.²⁰ Lai mainītu sabiedrības uzvedību, nepieciešams nodrošināt komunikāciju vairākos vai visos sociālās ekoloģijas modeļa līmeņos.²¹

Par vispiemērotāko stratēģiju politikas līmenī tiek uzskatīta advokācija, lai panāktu jaunas politikas ieviešanu, izmaiņas pastāvošajos normatīvajos regulējumos vai esošā regulējuma adekvātu ieviešanu, veicinātu finanšu līdzekļu piešķiršanu specifiskām iniciatīvām u. c. Kopienu līmenī modelis paredz sociālo mobilizāciju, lai motivētu dažādus partnerus (lēmumu pieņēmēji, kopienu viedokļu līderi, profesionālas grupas utt.) rīkoties, veicinātu izpratni par problēmu un tās risinājumu nepieciešamību. Sociālo mobilizāciju var panākt ar izpratni veicinošām kampaņām masu medijos un advokācijas u. c. aktivitātēm, kas attīsta plašāku sociālo dialogu. Interpersonālajā līmenī veicināma uzvedības maiņas un sociālo izmaiņu komunikācija, kas prasa mērķtiecīgu un sistemātisku publisko dialogu, lai grupas var definēt savas vajadzības, apzināties savas tiesības un sadarboties, pārveidojot sociālās sistēmas. Sociālā mobilizācija koncentrējas uz to, lai radītu ilgtspējīgu, uz darbībām orientētu

¹⁹ UNICEF 2015.

²⁰ UNICEF 2015.

²¹ Barry 2007.

2. attēls. Uzvedības maiņas modelis, adaptēts no interpersonālā uzvedības modeļa.

Avots: Triandis et al. 2010

partnerību, kas veicina pozitīvas izmaiņas vidē, bet sociālo izmaiņu komunikācijā uzsvars tiek likts uz tādu pilnvarotu kopienu izveidi, kas zina un pieprasa savas tiesības un paši maina sociālās normas, politiku, kultūru un vidi. Sociālo izmaiņu komunikācijā nepieciešamas daudzveidīgas komunikācijas intervences, izmantojot gan masu un sociālos medijus, gan citus informācijas un komunikācijas tehnoloģiju risinājumus, jo kopienas dalībnieki paši kontrolē, kurus saziņas līdzekļus izmantot. Individuālajā līmenī tiek īstenota uzvedības maiņas komunikācija, kas ir interaktīvs process, lai radītu īpašus vēstījumus, izmantotu mērķauditorijai piemērotus komunikācijas kanālus un veicinātu izpratni, attieksmes un uzvedības izmaiņas, radītu pieprasījumu pēc jaunas informācijas un pakalpojumiem, kā arī stimulētu indivīdu pašefektivitāti, proti, apziņu, ka vēlamā uzvedība ir iespējama.²² Šajā līmenī tiek izmantoti dažādi uzvedības maiņas modeļi, kas raksturo barjeras vēlamās uzvedības pieņemšanai, piem., paralēlo procesu modelis, transteorētiskais modelis, veselības pārliecības modelis, interpersonālais modelis, aizsardzības motivācijas modelis u. c.²³ Uzņēmēju uzvedības maiņai – ziņošanas par konkurences pārkāpumiem veicināšanai – tika izvēlēts interpersonālās komunikācijas modelis, kas, pamatojoties uz iegūto datu analīzi,

vislabāk atbilst mērķauditorijas uzvedību ietekmējošajām barjerām.

Interpersonālās uzvedības modelis

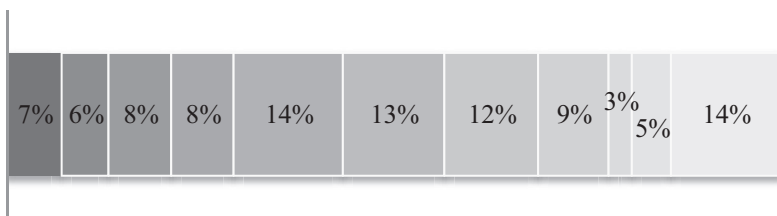
Interpersonālās uzvedības modeļi ir izstrādājis sociālās psiholoģijas pētnieks Harijs Triandis (*Harry C. Triandis*). Pēc H. Trianda domām, jebkurā situācijā uzvedība ir daļēji uz nodoma, daļēji uz paradumiem balstītas atbildes reakcijas un daļēji situatīvu apstākļu kopa. Nodomu ietekmē sociāli un emocionāli faktori, kā arī racionālas pārdomas. Lai arī personai ir nepieciešamie paradumi un uzvedības nodomi, uzvedības rīcība var piedzīvot neveiksmi un neatbilst uzvedības nodomiem dažādu ārēju apstākļu dēļ.

H. Triandis interpersonālās uzvedības modelī pie sociāliem faktoriem min gan normas (organizācijas locekļu idejas par visas grupas pareizo uzvedību), gan lomas (idejas par pareizo uzvedību vai pienākumiem konkrētai personai konkrētā pozīcijā), gan personas priekšstatus pašam par sevi jeb pašefektivitāti (idejas par aktivitātēm un rīcībām, kas atbilst pašai personai). Autors modelī iekļāvis arī personu emocionālās reakcijas, kas tiek uzskatītas par atšķirīgām no racionālas seku izvērtēšanas jeb par tādām, kas neapzināti ietekmē lēmumu pieņemšanu. Autors šo mainīgo elementu raksturo arī kā gandarījumu par rīcību, kad darbība tiek asociēta ar patīkamu notikumu, un tādējādi persona pati instruē sevi, lai rīkotos vēlamajā veidā. Sevis instruēšana pārtop uzvedības nodomā, kas ir

²² UNICEF 2015.

²³ Mārtinsons, Sudraba 2016; Triandis et al. 2010; Witte 1994.

■ 1 – noteikti neziņotu ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 ■ 6 ■ 7 ■ 8 ■ 9 ■ 10 – noteikti ziņotu ■ Grūti pateikt

3. attēls. Sabiedrības gatavība ziņot par negodīgu rīcību 2019. gadā. Avots: SKDS 2019

uzvedības ierosinātājs. Savukārt modelī aplūkoti ieradumi rodas kā sekas iepriekš izjustam apbalvojumam. Kā uzvedības nodomu ietekmējošs faktors tiek izcelts arī rezultāta izvērtējums jeb uztvertās sekas, turklāt dažādām sekām tiek piešķirtas dažādas vērtības. Ja rīcības asociētā vērtība ir pozitīva, tad tā palielina uzvedības nodoma iespējamību, savukārt, ja vērtība ir negatīva, tā samazina iespējamību, ka atbilstošais rīcības nodoms tiks aktivizēts.²⁴ Tādējādi uzvedības nodoms ir sociālu faktoru, izvērtēto seku vērtības un emociju, kas saistās ar vēlamo darbību, kopsumma.

Sociālekoloģiskā modeļa un C4D pieejas izveide atbilstoši mērķauditorijas raksturojumam

Mērķauditorijas apraksts, izmantojot pētījumu datus

Šajā nodaļā sniegts īss ieskats tajos pētījuma datus, kas raksturo mērķauditoriju un tika ņemti vērā C4D intervencu aprakstā. Saskaņā ar tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS 2019. gada pētījumu *Attieksme pret negodīgu rīcību* 56% sabiedrības uzskata, ka Latvijā privātajā sektorā dominē negodīga komercprakse.²⁵ Līdzīgu tendenci atklāj arī Latvijas Republikas Konkurences padomes (KP) sabiedriskās domas aptauja – katrs desmitais aptaujātais uzņēmējs būtu gatavs iesaistīties

aizliegtās vienošanās īstenošanā ar konkurentiem par cenu, tirgu vai dalību iepirkumā, lai gūtu peļņu.²⁶

KP sabiedriskās domas aptaujā uzņēmējiem bija jāatbild uz jautājumu, vai viņi apzināti iesaistītos kartelī, lai nopelnītu, kaut arī zinātu, ka tādējādi pieaugs cenas patērētājiem. 63% uzņēmēju atbildēja, ka ir apzinīgi un likumu nepārkāptu, savukārt katrs desmitais peļņas dēļ būtu gatavs pārkāpt Konkurences likuma aizliegumu uzņēmējiem iesaistīties kartelī. Trešdaļa aptaujāto uzņēmēju atzina, ka nezina, kā konkrētajā situācijā rīkotos.²⁷ Tātad paši uzņēmēji sevi nevērtē tik negatīvi kā sabiedrība kopumā. To var skaidrot ar cēloņiem, kas vairākkārt tika minēti intervijās ar uzņēmējiem: ne vienmēr uzņēmēji ir informēti, ka viņu rīcība ir aizliegta, un daļa uzņēmēju nosodāmo rīcību uzskata par normālu uzņēmējdarbības praksi. Arī KP sabiedriskās domas pētījums atklāj, ka piektdaļa uzņēmēju nezina, vai konkurentiem ir atļauts sadalīt tirgu pēc klientiem, tāpat 15% uzskata, ka vienošanās par cenu nav aizliegta, un 10% nezina, vai šāda konkurentu rīcība ir aizliegta vai atļauta.²⁸ Lai arī lielākais vairums aptaujāto ir informēti par būtiskāko konkurences tiesību pārkāpumu, to nevar apgalvot par viņu gatavību ziņot par pārkāpumiem. 2019. gada SKDS organizētās aptaujas dalībnieki tika lūgti raksturot, cik liela ir iespēja, ka viņi paši varētu ziņot atbildīgajām institūcijām, ja redzētu negodīgu rīcību,

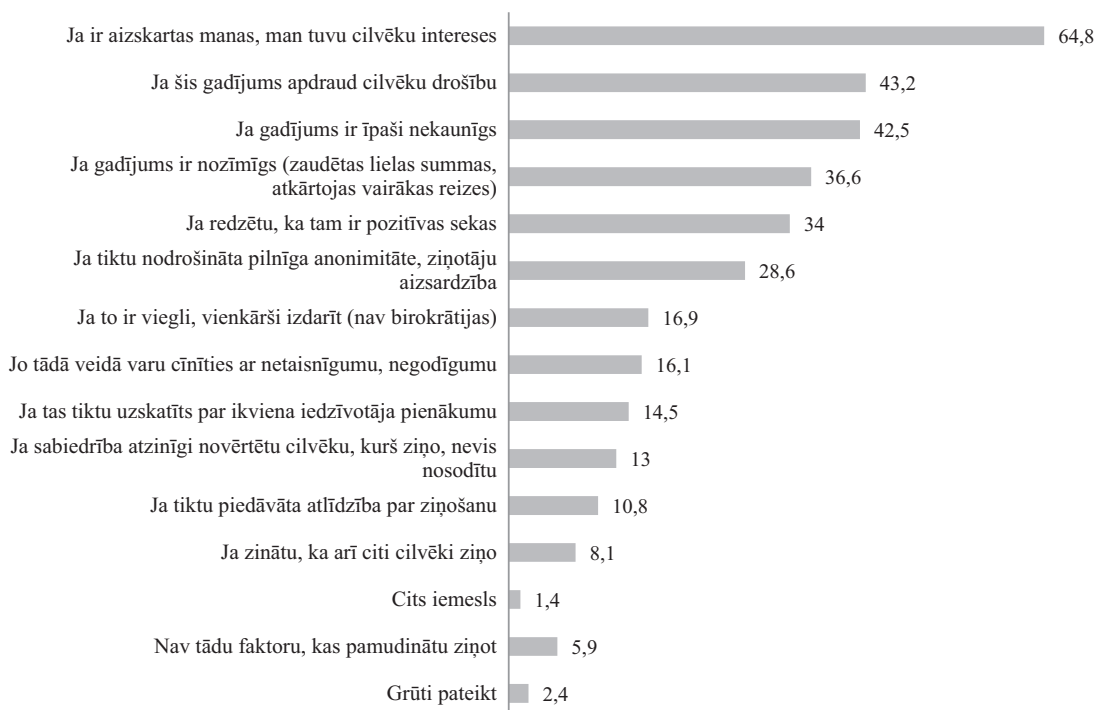
²⁴ Triandis et al. 2010.

²⁵ SKDS 2019.

²⁶ Konkurences padome 2018.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat.

4. attēls. Ziņošanu veicinoši faktori Latvijas sabiedrībā. Avots: SKDS 2019

un atbilžu vidējais vērtējums ir 5,32 (3. attēls), kur ar 1 apzīmē izvēli “noteikti neziņotu” un ar 10 – izvēli “noteikti ziņotu”.²⁹

Padziļinātās intervijās ar būvniecības, loģistikas un tirdzniecības nozares pārstāvjiem tika noskaidrotas ietekmes un barjeras, kas traucē ziņot par pārkāpumiem. Viens no iemesliem ir uzskats, ka ziņošanas sekas var radīt nākotnē grūtības veikt uzņēmējdarbību, saņemot sadarbības atteikumus no partneriem. Turklāt uzņēmēji netic ne valsts pārvaldes spējai novērst negodīgo rīcību tirgū, ne paša ziņošanas procesa efektivitātei, ne tam, ka pēc ziņošanas tie paliks anonīmi. Tā kā uzņēmēju galvenais uzdevums ir gūt peļņu, ko aizliegtas vienošanās tiem garantē, tas šķiet būtiskāks nekā ziņošana par pārkāpumiem.

Uzņēmēji saista ziņošanu vairāk ar negatīvām, nevis ar neitrālām vai pozitīvām emocijām. Intervijā pozitīvu viedokli par ziņošanu pauda tirdzniecības uzņēmuma pārstāvis, sakot: “Ja ir pārkāpums un tas tiek konstatēts

pēc fakta, kāpēc lai neziņotu?” Tirdzniecības uzņēmuma pārstāvis iezīmēja ziņošanas par pārkāpumiem duālo dabu: “Kamēr tas neskar mūs, labi. Kad tas skar mūs, tas mums nepatīk.” Tomēr pamatā emocijas, ar kurām uzņēmēji saista ziņošanu, ir negatīvas, to raksturo tādas frāzes kā “tas ir kā sūdzēties skolā”, “tā ir nodošana”, “sava veida atriebība” u. c. Uzņēmēji intervijās atzīst, ka dažkārt rīkojas negodprātīgi un arī neziņo par pārkāpumiem paradumu dēļ, kas ir gan pārņemti no pieredzējušiem tirgus dalībniekiem, gan pašu izveidotu. Uzņēmēji atzīst, ka neziņošanas barjera liecina arī par latviešu mentalitāti un kūtrumu. Loģistikas uzņēmuma pārstāvis to argumentē šādi: “Tā kā esam mājās sēdētāji, negribam ziņot par jebkādam problēmām.”

Arī SKDS sabiedriskās domas aptaujā ir identificēti galvenie faktori, kas varētu veicināt ziņošanu par pārkāpumiem (4. attēls).³⁰

Sabiedrībā vislielākā motivācija ziņot par pārkāpumiem ir novērota krāpšanas gadījumos,

²⁹ SKDS 2019.

³⁰ SKDS 2019.

Indivīda līmeņa barjeras	Organizāciju un starppersonu līmeņa barjeras	Ārējās vides barjeras
<ul style="list-style-type: none"> Bailes - no atriebības, zaudēt darbu, kontaktus, nepalikt anonīmam Stigma par ziņošanu (“stučīšana”) Vienaldzība Laika trūkums Nav informēts Nespēja pierādīt pārkāpumu Neticība ziņošanas efektivitātei un iespējamiem uzlabojumiem sistēmā Neuzticība valsts pārvaldei, politiskajai varai Vēlme pašiem “sakārtot” tirgu Nesodāmības sajūta Vēlme nopelnīt Latviešu kūtrums 	<ul style="list-style-type: none"> Komunikācijas plaša starp uzņēmējiem un valsts pārvaldi Negatīva sadarbība ar valsts pārvaldes iestādēm Negatīvas pieredzes pārņemšana no citiem grupas locekļiem Pasūtītāju puses nekompetence Ciešie sadarbības kontakti nozares spēlētāju vidū Negodīga uzņēmējdarbība kā sociāla norma, uzpirkti iepirkumi 	<ul style="list-style-type: none"> Informācijas nepieejamība Ziņošanas sistēmas neērtums Augsta līmeņa korumpētība valstī Ekonomiskā nestabilitāte Augstais nodokļu slogs Konkurences blīvums Nepietiekamas sankcijas Apbalvojuma nenozīmīgums Drošības draudi

5. attēls. Identificētās ziņošanas par pārkāpumiem barjeras indivīda līmenī, organizāciju un starppersonu līmenī un ārējā vidē. Avots: padziļinātās intervijas

kas ietekmē ziņotāja vai viņam tuvu cilvēku intereses. Tāpat par nozīmīgu ziņošanas veicinošu faktoru kļūst drošības aspekts. Kā papildu motivējošus faktorus 17% respondentu izcēla vienkāršu ziņošanas sistēmu, kas nav birokrātijas aprūtināta, 13% respondentu kā veicinošu faktoru min sabiedrības pozitīvo novērtējumu, un 11% uzskata, ka atbildzība par ziņošanu ir veicinošs faktors.

Līdzīgi kā sabiedrība kopumā, arī uzņēmēji kā ārējus faktorus, kas ietekmē ziņošanu, min drošību un ziņošanas sistēmas piemērotību uzņēmēju vajadzībām. Loģistikas uzņēmuma pārstāvis skaidro: “Ja man jāiet uz kaut kādu vietu, jātērē laiks, jānes dokumenti, tad man nav tam laika.” Uzņēmēji kā godīgas uzņēmējdarbības ietekmējošu faktoru min tirgus kopējo situāciju, resp., ja uzņēmumam “ir peļņa, tad ir jēga ziņot – tā ir investīcija attīstībā, konkurētspēja, jauni tirgi”, savukārt, ja uzņēmums saskaras ar ekonomiskajām grūtībām, tad ziņot nav motivēts. Uzņēmēja godprātīgos nodomus rīkoties atbilstīgi likumam

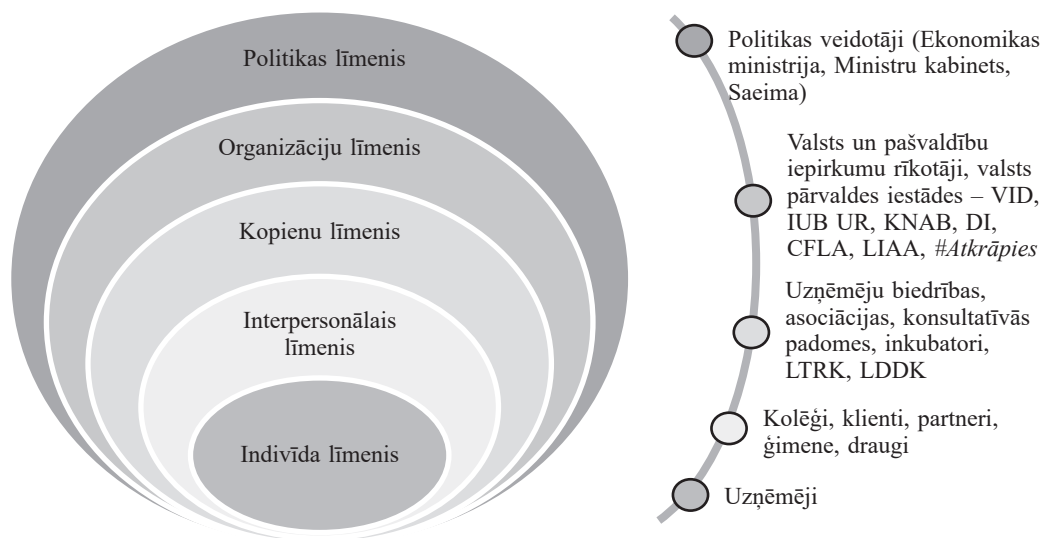
mēdz ietekmēt tādi ārēji faktori kā pasūtītāja nekompetence vai politiskās elites intereses. Būvniecības uzņēmuma pārstāvis ir pārliecināts, ka “to karteli jau neorganizē tikai paši būvuzņēmēji savā starpā, it īpaši valsts konkursos. Tur jau aizmugurē stāv cilvēki, kas salikuši to šaha galdu”.

Tāpat neatkarīgi no uzņēmēju attieksmēm pret vēlamo uzvedību jāņem vērā arī ārējie faktori. Ja komunikācija tiks vērsta tikai uz indivīdu, bez tiešas sasaistes ar ārējo vidi, tās cietīs neveiksmi.

Identificētās barjeras var kategorizēt trijās grupās: 1) indivīda līmeņa, 2) organizāciju un starppersonu līmeņa un 3) ārējās vides barjerās (5. attēls).

Sociālekoloģiskā modeļa izveide un tā aktori

Sociālekoloģiskais modelis tiek veidots, balstoties uz konkrēto situāciju, paredzot atbilstošus aktorus katrā no tā līmeņiem. Izveidotais modelis raksturo ietekmētājus un to

6. attēls. Sociālās ekoloģiskās sistēmas līmeņi un aktori

grupas, kas tieši vai netieši saistītas ar sociālo problēmu – neziņošanu par konkurences pārkāpumiem.

Indivīda līmenī tie ir uzņēmēji, turklāt ne tikai tie, kas jau iesaistījušies uzņēmumu aizliegtās vienošanās īstenošanā, bet arī tie, kas tikai plāno uzsākt uzņēmējdarbību vai arī tirgū darbojas jau sen, bet līdz šim kartelī nav iesaistījušies. **Interpersonālajā līmenī** atrodas uzņēmēju darbinieki, sadarbības partneri, klienti, kā arī personai tuvākais cilvēku loks – ģimene un draugi. **Kopienju līmenī** atrodas uzņēmēju biedrības, asociācijas, uzņēmēju konsultatīvās padomes, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera, Latvijas Darba devēju konfederācija, biznesa inkubatori un *Junior Achievement Latvia*, kuros pulcējas topošie uzņēmēji. **Organizāciju līmenis** aptver valsts un pašvaldību iepirkumu rīkotājus, kā arī valsts pārvaldes sadarbības iestādes, kas ikdienā strādā ar uzņēmējiem, – Valsts ieņēmumu dienestu, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju, Uzņēmumu reģistru, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūru, Darba inspekciju, kā arī citas valsts pārvaldes iestādes, kas apvienojušas spēkus valsts līmeņa pretkrāpšanas kustībā #Atrāpies!, plašsaziņas medijus. **Politikas līmenī** atrodas politikas veidotāji: Ekonomikas ministrija, kuras pārraudzībā atrodas

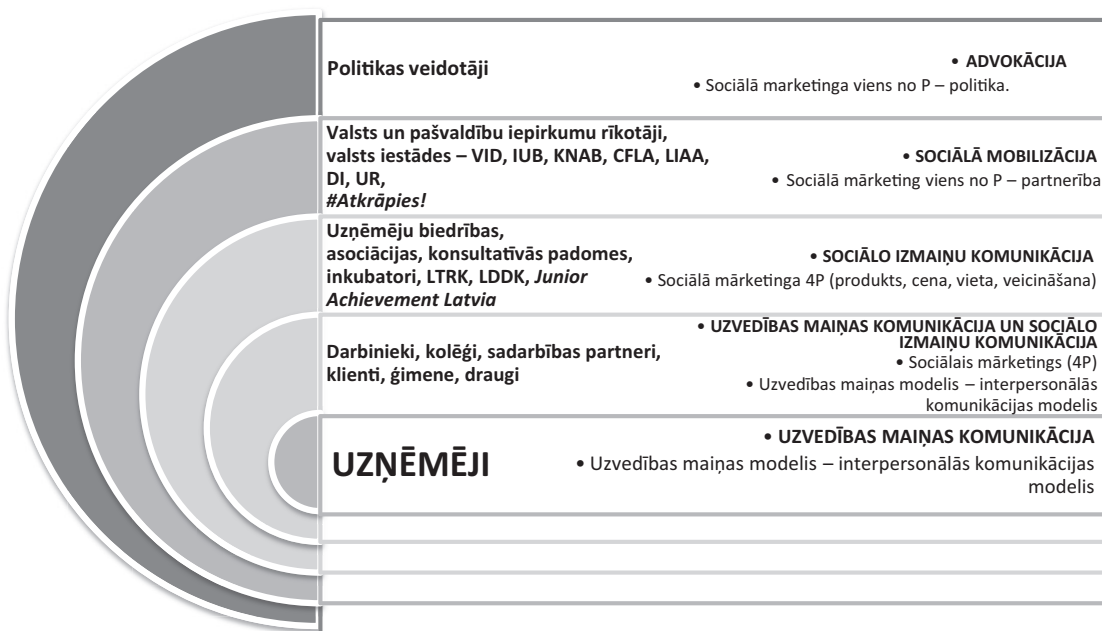
Konkurences padome, Ministru kabinets un Saeima, un tās Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija.

Komunikācijas intervences sociālekoloģiskā modeļa līmeņos

Nemot vērā daudzskaitlīgos ekosistēmas aktorus jeb dalībniekus, katrā no līmeņiem ir nepieciešamas īpašas komunikācijas intervences, kas balstās uz C4D pieeju un uzvedības maiņas teorijām, kuras paredz vēlamās uzvedības adaptēšanu (7. attēls).

Politikas līmenis – advokācija

Risināmā problēma: Iecietības programmas regulējums Latvijas tiesību sistēmā atrodams jau kopš 1997. gada, taču tā sniegtās iespējas – atzīties pirmajam par dalību kartelī un tādējādi saņemt pilnīgu atbrīvojumu no soda un no aizlieguma piedalīties publiskajos iepirkumos – izmantojuši vien trīs uzņēmumi. Kā liecina pētījums, uzņēmēji neziņo par pārkāpumiem, jo dalība kartelī ir efektīvs veids, kā nopelnīt, ieguvumi no tā ir lielāki nekā iespējamie zaudējumi, kas radīsies, atklājot karteli. Papildu faktors, kas apgrūtina uzņēmēju atzīšanos par pārkāpumiem, ir ziņošanas sistēmas neērtums – sarežģīti, laikietilpīgi un neērti, jo programma nav digitalizēta. Tāpat

7. attēls. Plānotie komunikācijas virzieni katrā no sociālekoģiskā modeļa līmeņiem

atbrīvojums no aizlieguma piedalīties publiskajos iepirkumos ir motivējošs faktors tikai tiem uzņēmējiem, kuru apgrozījumu lielāko daļu veido ieņēmumi no publiskajiem iepirkumiem. Konkurences padome par dalību kartelī var piemērot naudas sodu līdz desmit procentiem no iepriekšējā gada apgrozījuma.

Komunikācijas intervences mērķis politikas līmenī: pārskatīt normatīvo regulējumu (Konkurences likumu), kas nosaka naudas soda apmērus par dalību kartelī, kā arī Iecietības programmas piedāvātos ieguvumus uzņēmējiem un programmas iesniegšanas kārtību.

Komunikācijas intervences veids – sociālā mārketings viens no P – politikas ietekmēšana, panākot vēlamās izmaiņas normatīvajos aktos.

Organizāciju līmenis – sociāla mobilizācija

Risināmā problēma: uzņēmēji valsts pārvaldi uztver kā represīvu institūtu, kuras mērķis ir sodīt, nevis palīdzēt. Ņemot vērā uzņēmēju un valsts pārvaldes komunikācijas plaisu, kā arī iepirkumu rīkotāju nekompetenci publisko iepirkumu izstrādē un vēsturiski nodibinātās

negodīgās sadarbības formas ar uzņēmējiem, nav vēlmes ziņot par pārkāpumiem.

Komunikācijas intervences mērķis organizācijas līmenī: veidot partnerību ar valsts un pašvaldību iepirkumu rīkotājiem un valsts iestādēm, kas ikdienā strādā ar uzņēmējiem, lai tie paši turpmāk spētu identificēt uzņēmēju aizliegtas vienošanās un mobilizēt resursus, plānot un ieviest, un uzraudzīt kopienas aktivitātes, kas veicina godīgu uzņēmējdarbību un ziņošanu par pārkāpumiem.

Komunikācijas intervence – sociālā mārketings viens no P – partnerības veidošana.

Kopienas līmenis – sociālo izmaiņu komunikācija

Risināmā problēma: negodīga uzņēmējdarbība Latvijā nav atsevišķi gadījumi, jo tie tiek akceptēti plašā kopienas līmenī. 56% no sabiedrības locekļiem uzskata, ka privātajā biznesā ir augsts negodprātības līmenis, bet par to vairās ziņot, jo “tā ir normāla uzņēmējdarbības prakse”, “nav jēgas ziņot, jo tas visiem dod labumu”, “stučīt ir slikti” utt.

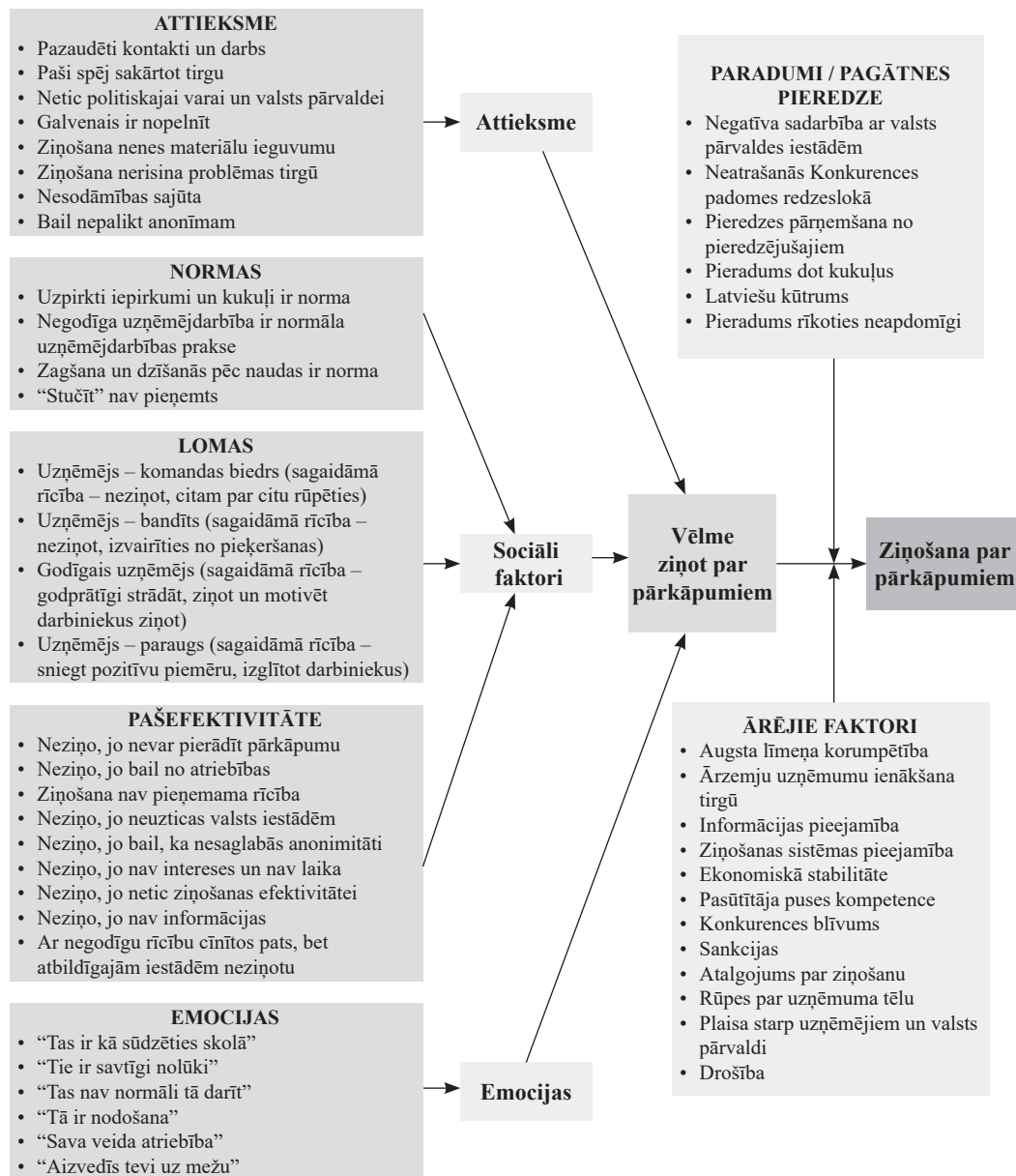
Komunikācijas intervences mērķis kopienas līmenī: veicināt tādu uzņēmēju kopienas izveidi, kas zina un pieprasa savas tiesības un

paši maina sociālās normas, kultūru un vidi, lai ziņošana par pārkāpumiem kļūtu par normu.

Komunikācijas intervence – sociālā mārketinga 4P (produkts ir ziņošana par pārkāpumiem, cena ir zaudēti kontakti un sabojātas attiecības, vieta ir masu mediji, veicināšana ir informatīvi materiāli darba vietās, sociālas izglītošanas un attieksmes maiņas kampaņa).

Interpersonālais līmenis – sociālo izmaiņu komunikācija un uzvedības maiņas komunikācija

Risināmā problēma: uzņēmēji nav spējīgi veikt uzņēmējdarbību, neņemot vērā klientu vai sadarbības partneru attieksmi un rīcību, tāpēc ir nozīmīga gan to savstarpējā komunikācija,

8. attēls. Identificētās uzņēmēju ziņošanas par pārkāpumiem barjeras, kas strukturētas interpersonālās uzvedības maiņas modelī, Avots: Triandis et al. 2010

gan savstarpējā ietekme. Par aizliegtu vienošanos uzņēmumos dažkārt ir atbildīgi darbinieki vai arī sadarbības partneri, citas uzņēmumam nozīmīgas personas, kas zina par realizēto aizliegto vienošanos, bet to ignorē. Rīcības pamatā ir informācijas trūkums, neuzticība valsts pārvaldei, vēlme saglabāt cilvēcīgas attiecības, bailes nepalikt anonīmam u. c.

Komunikācijas intervences mērķis interpersonālajā līmenī: veicināt ilgtspējīgas zināšanu, attieksmes un uzvedības izmaiņas dažādās grupās (darba ņēmēji, uzņēmēju sadarbības partneri, klienti, ģimene un draugi).

Komunikācijas intervences veids – sociālais mārketingš, īstenojot visus pamata 4P, kā arī interpersonālās uzvedības maiņas modeļa izmantošana atbilstošo komunikācijas ziņojumu izstrādē.

Individuālais līmenis – uzņēmēju uzvedības maiņa

Problēma: būtiskākā barjera, kas neļauj uzņēmējiem ziņot par pārkāpumiem, ir izpratnes trūkums par aizliegtu vienošanos būtību un Iecietības programmas piedāvājumu ziņotājiem. Piektdaļa uzņēmēju nezina, vai konkurentiem ir atļauts sadalīt tirgu pēc klientiem, tāpat 15% uzskata, ka vienošanās par cenu nav aizliegta, un 10% nezina, vai šāda konkurentu rīcība ir aizliegta vai atļauta. Gandrīz divas trešdaļas aptaujāto uzņēmēju atklāja, ka nav informēti par Iecietības programmu. Informācijas trūkumu papildina negatīva attieksme pret ziņošanu, vienaldzība un nesodāmības sajūta, kā arī neuzticība valsts pārvaldei un politiskajai varai, tādējādi rosinot vēlmi spēlēt tirgū pēc pašu uzņēmumu radītiem noteikumiem.

Komunikācijas intervences mērķis individuālajā līmenī – ietekmēt uzņēmēju attieksmi,

emocijas, kā arī mazināt pagātnes pieredzes un ārējo faktoru ietekmes.

Komunikācijas intervences – interpersonālās komunikācijas – modelis (8. attēls). Balstoties uz kvalitatīvā un kvantitatīvā pētījuma datiem, izveidots mērķauditoriju raksturojošs interpersonālās komunikācijas modelis.

Modelī uzvedības nodomi skatīti kā uzvedības priekšteči, taču papildus cilvēka nodomiem rīkoties vienā noteiktā veidā uzvedības izvēli ietekmē arī paradumi un pagātnes pieredze, un citi uzvedību veicinoši ārēji apstākļi.

Secinājumi

Mērķauditorijas attieksmju, sociālo normu un uzvedības barjeru noteikšanā izmantojamas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētniecības metodes, lai tās integrētu sociālā modeļa līmeņos un aprakstītu tiem atbilstošās C4D komunikācijas intervences.

Sociālekoloģiskā modeļa izmantošana nodrošina holistisku komunikācijas plānošanu un īstenošanu, ņemot vērā indivīda un vides savstarpējo mijiedarbību.

Interpersonālās uzvedības maiņas modelis nodrošina skaidras mērķgrupas analīzes kategorijas, kuras jāņem vērā, lai izprastu faktorus, kas ietekmē uzvedību (piemērā – uzņēmēju attieksme, normas, lomas, pašefektivitāte, emocijas, paradumi un ārēji faktori), savukārt sociālekoloģiskais modelis sniedz priekšlikumus indivīda un vides mijiedarbības analīzei, izceļot indivīda, interpersonālo, kopienu, organizāciju un politikas līmeni, un vēlamajām komunikācijas intervencēm katrā no tiem, lai iniciētu uzvedības maiņu.

VĒRES

Andreasen, A. R. (1994) Social Marketing: Its Definition and Domain. *Journal of Public Policy & Marketing*, 13, 1, 108–114.

Barry, D. (2007) *Communication Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.

Bronfenbrenner, U. (1977) Toward an Experimental Ecology of Human-Development. *American Psychologist*, 32, 7, 513–531, doi: 10.1037/0003-066X.32.7.513.

Donovan, R. (2011) Social marketing's myth understandings. *Journal of Social Marketing*, 1, 1, 8–16, doi: 10.1108/20426761111104392.

- Grunig, J. E. (2009) Paradigms of global public relations in an age of digitalization. *PRismOnline PR Journal* 6, 2, 119. Pieejams: <http://www.prismjournal.org/fileadmin/Praxis/Files/globalPR/GRUNIG.pdf> (28.04.2019.).
- Holling, C. S.; Gunderson, L. H. (2002) Resilience and adaptive cycles. *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*. Washington : Island Press.
- Kennedy, A.-M. (2015) Macro-social Marketing. *Journal of Macromarketing*, 36, 3, 354–365, doi: 10.1177/0276146715617509.
- Konkurences padome (2018) Sabiedriskās domas pētījums *Par konkurences politikas un tās īstenošanas jautājumiem*. [b.v.] : Konkurences padome.
- Kotler, P.; Armstrong, G.; Wong, V.; Saunders, J. (2005) *Principles of Marketing*. 4th European ed. Harlow : Pearson Education Limited.
- Mārtinsone, K.; Sudraba, V. (2016) *Veselības psiholoģija*. RSU.
- Oishi, S.; Graham, J. (2010) Social Ecology: Lost and Found in Psychological Science. *Perspective on Psychological Science*, 5, 4, 356–377, doi:10.1177/1745691610374588.
- PwC Legal Latvia (2019) *PwC Competition watch 2019: Latvija*. Rīga : PwC Legal Latvia.
- Schiavo, R. (2008) Health Communication: From Theory to Practice. *Journal of the Medical Library Association*, 96, doi: 10.3163/1536-5050.96.1.72.
- Schlüter, M.; Hinkel, J.; Bots, P. W. G.; Arlinghaus, R. (2014) Application of the SES framework for model-based analysis of the Dynamics of social-ecological systems. *Ecology and Society*, 19, 1, 36, doi: 10.5751/ES-05782-190136.
- SKDS (2019) *Latvijas iedzīvotāju aptauja: attieksme pret negodīgu rīcību*. Rīga : SKDS.
- Solis, B.; Breakenridge, D. (2009) *Putting the public back in public relations: How social media is reinventing the aging business of PR*. New Jersey : Pearson Education.
- Triandis, H. C.; Jain, R.; Weick, C. W. (2010) *Managing Research, Development and Innovation: Managing the Unmanageable*. 3rd ed. New Jersey : John Wiley & Sons.
- Truong, D. V. (2017) Government-led Macro-social Marketing Programs in Vietnam: Outcomes, Challenges, and Implications. *Journal of Macromarketing*, 37, 4, 409–425, doi: 10.1177/0276146716660833.
- UNICEF (2015) Communication for Development (C4D): MNCHN C4D Guide: Communication Strategy Guide for Maternal, Newborn, Child Health and Nutrition. Pieejams: https://www.unicef.org/cbsc/index_65738.html (15.04.2019.).
- Witte, K. (1994) Fear control and danger control: A test of the extended parallel process model (EPPM). *Communication Monographs*, 61, 2, 113–134, doi: 10.1080/03637759409376328.
- Wood, M. (2016) Social Marketing for Social Change. *Social Marketing Quarterly*, 22, 2, 107–118, doi: 10.1177/1524500416663429.

ĢENERĀLIS PĒTERIS RADZIŅŠ PAR UKRAINAS VĒSTURI, UN KO NO TĀS VARAM MĀCĪTIES

Agris Purviņš dzimis 1965. gadā Pļaviņās. 1983. gadā pabeidzis Ogres 32. PPTV. 1984.–1986. gadā – dienests Padomju armijā Tālajos Austrumos. 1991. gada oktobrī iestājies Zemessardzē (ZS). 1992. gadā uzsācis dienestu Latvijas armijas Robežsardzē. 1993.–1995. gadā – mācības Latvijas Nacionālajā aizsardzības akadēmijā. Ieguvis juridisko zinātņu bakalaura grādu un vada komandiera kvalifikāciju. 1998.–2002. gadā – ZS Izlūku mācību centra mācību daļas priekšnieks. 2002.–2003. gadā – ZS Studentu bataljona komandieris. 2003.–2004. gadā – mācības Baltijas Aizsardzības akadēmijā vecākā štāba virsnieka kursā. 2006.–2011. gadā – ZS inženiertehniskā bataljona komandieris. 2011.–2016. gadā – NBS Apvienotā štāba vecākais virsnieks. 2016. gadā atvaļinājies no armijas un turpina dienestu ZS 54. inženiertehniskajā bataljonā štāba virsnieka amatā. No 2015. gada Ģenerāļa Pētera Radziņa biedrības valdes priekšsēdētājs.

Raksturvārdi: Pēteris Radziņš, Pavlo Skoropadskis, Simons Petļura, Centrālā Rada, Ukraina, *Intermarium*.

Ievads

Mūsdienu politikajā retorikā bieži dzirdam apgalvojumu, ka vēstures apzināšana mums traucē veidot nākotni: tie, kas skatās atpakaļ, pagriežot nākotnei muguru. Šāds apgalvojums, kaut arī izklausās pārliecinošs, pēc būtības ir maldīgs. Vēsture ir cilvēces gūtā pieredze, uz kuru pamatojoties mēs varam būvēt savu nākotni. Cilvēce bez vēstures notikumu izpratnes ir kā persona, kas zaudējusi atmiņu. Tā kļūst bezpalīdzīga. Tomēr, apgūstot vēsturi, nedrīkst aizmirst, ka no vēstures ir jāmacās nevis formas (cilvēki, klimats, tehniskie līdzekļi utt.), jo tās nepārtraukti mainās un parasti neatkārtojas, bet gan gars un ideja, kas atkārtoti izpaužas notikumu gaitas vēsturiskajā attīstībā. Kā uzskatāms piemērs tam ir pašreizējais Krievijas un Ukrainas militārais konflikts, kas apliecina, ka Krievija pēc kārtējā impērijas vājuma brīža pārvarēšanas vēsturiski tiecas izplesties no centra uz nomalēm,

pakļaujot savai kontrolei kaimiņvalstis. Šādi tā vismaz līdz šim nodrošinājusi militāri stratēģisko valsts aizsardzības dziļumu, kuru neizdevās pārvarēt nedz Napoleona Francijai, nedz Hitlera Vācijai. Tāpat katra Krievijai pievienotā vai kontrolei pakļautā teritorija sniedz tai nepieciešamos resursus, lai nodrošinātu tās ģeopolitisko ietekmi pasaulē.

Ukrainas Centrālā Rada

Pirmā pasaules kara rezultātā Krievijā 1917. gada februārī tika gāzta cara valdība un sākās Krievijas impērijas sabrukums. Tās teritorijā iekļautās nācijas – Somija, Polija, Igaunija, Lietuva, Baltkrievija, Ukraina, Gruzija, Armēnija un Latvija – pietēica savas pašnoteikšanās tiesības. Ukrainas tauta, iekšējo pretrunu plosīta, pirmā uzsāka kārtējo cīņu par tiesībām būt saimniekam savā zemē. Ukrainas Centrālā Rada jūnijā pasludināja Ukrainas autonomiju Krievijas sastāvā.

Kad lielinieki sagrāba varu Krievijā, latviešu pulkvedis Pēteris Radziņš Rumānijas frontē štāba priekšnieka amatā vadīja Krievijas

armijas apvienoto divīziju. 1918. gada februāra beigās, kad Sarkanā armija no Odesas iebruka Besarābijā, P. Radziņš izformēja pakļautās vienības un devās uz Kijevu. Martā viņš tika uzaicināts iestāties hetmaņa Pavlo Skoropadska armijas dienestā un iecelts tās Ģenerālštāba organizācijas un apmācības daļas priekšnieka amatā. Tur viņš dienēja līdz hetmaņa krišanai 1918. gada decembrī, kad varu Ukrainā pārņēma Simons Petļura, un P. Radziņš tika uzaicināts Ukrainas tautas armijas štāba priekšnieka palīga amatā. Dienot Ukrainas nacionālajā armijā, viņš iepazinās ar Ukrainas vēsturi un kultūru. Viņš saskatīja līdzības starp ukraiņu un latviešu tautu, izjuta dziļas simpātijas pret ukraiņiem un kļuva par Ukrainas patriotu.

1919. gadā P. Radziņš atgriezās Latvijā un uzņēmās Latvijas armijas virspavēlnieka štāba priekšnieka amatu. Tūlīt pēc Sarkanās armijas sakaušanas Latgales frontē 1920. gada 1. februārī armijas dienas laikraksta *Latvijas Kareivis* pirmajā numurā viņš sāka publicēt rakstu sēriju par Ukrainu ar nosaukumu *Komēs mācāmieš no Ukrainas pēdējo gadu vēstures*¹. Iepazīstoties ar šo darbu un citām ģenerāļa P. Radziņa simts gadus vecām atziņām par Ukrainu, mēs varam labāk izprast mūsdienu notikumus Ukrainā, to ietekmi uz Eiropu, Krieviju un Baltijas valstīm.

Šajā sacerējumā viņš apraksta Ukrainu Krievijas impērijas sastāvā un Ukrainas notikumus Pirmā pasaules kara izskaņā: “Līdz revolūcijai cilvēki, kuri Ukrainā nebija dzīvojuši, nevarēja nemaz iedomāties, ka starp lielkrievu un ukraiņiem ir gandrīz tāda pat starpība kā starp latvieti un lietuvieti. Agrākā Krievijas valsts rūpīgi slēpa visu, kas varēja liecināt par to, ka Krievijā dzīvo ne tikai krievi, bet arī citas tautas. [...] Vārds “Ukraina” mums bija un palika tik svešs, ka mēs to uzņēmām par literatūras ziedu, bet ne par patiesības apzīmējumu. [...] Krievijas Ukrainā līdz revolūcijai Ukrainas neatkarības ideja bija tikai jauks sapnis. Revolucionārās brīvības un tautu pašnoteikšanās lozungs atvēra neatkarīgiem plašu darbības lauku. [...] Reālus spēkus un līdzekļus Ukrainas valstij neatkarīgie ieguva tikai pēc tam, kad 1917. gadā iesākās krievu armijas

Pēteris Radziņš

sabrukums, un virspavēlniecība nolēma cīņā pret lielniecisma ideju uzstādīt nacionālisma ideju. Iesākās karaspēka nodaļu un pat fronšu nacionalizēšana. Tad arī visa dienvidrietumu un Rumānijas fronte tika nacionalizēta. Bet no propagandētas ļaužu masas īsā laikā nav iespējams radīt armiju. 1918. gadā lielnieki sasniedza Kijevu, pēc niknām ielu kaujām ieņēma to.”²

Tālāk viņš pievēršas Ukrainas Centrālajai Radaī, kas sākotnēji nemaz nebija vēlēts orgāns, bet gan nacionālo politisko spēku apvienība, kāda mums tajā laikā bija Latviešu pagaidu nacionālā padome un vēlāk Tautas padome. Viņš raksta: “Ukrainas Centrālā Rada, pārliecinājusies savā nespēkā, nokļuva pie slēdziena, ka tikai ārzemnieku palīdzība var glābt Ukrainu no lielniekiem. Tā kā reālu palīdzību ar bruņotu spēku tobrīd varēja sniegt tikai centrālās valstis, ukraiņi vērsās pie Vācijas. Tiešām, Vācija šo palīdzību sniedza ātri un enerģiski. Atriezusies Kijevā vācu štiku

¹ Radziņš 1920a.

² Radziņš 1920a, 1.

apsardzībā un uzņēmdamās plašas un visai bagātas zemes pārvaldību, Centrālā Rada uzņēma sociālā ziņā demokrātisku, bet nacionālā – pavisam šovinistisku kursu. Lai tiktu augstākos valsts amatos, nebija nepieciešanas zināšanas un piedzīvojumi [pieredze – A. P.], vajadzēja būt tikai demokrātām un īstam ukrainim. Pateicoties šim apstāklim, ļoti atbildīgus un augstus amatus ieņēma dažādi avantūristi un spekulanti. Šo avantūristu izpratne par valsts darīšanām bija niecīga, kā arī dzimtenes labklājība viņiem šķita mazsvarīga. Viņi vairāk rūpējās par savām personīgām interesēm un ļoti labi saprata, kā valsts mantu pārvērst par savu īpašumu. Šo iemeslu dēļ Centrālā Rada drīz vien zaudēja savu autoritāti, cieņu un visu šķiru iedzīvotāju, pat vācu, uzticību. Bez skaita tika izdoti dažādi nesaskaņoti un bieži vien pretrunīgi likumi, pavēles un rīkojumi. Vienas ministrijas orgāni bremsēja otras ministrijas orgānu darbību.”³

Ar vācu atbalstu tika gāzta Centrālā Rada un varu apvērsuma rezultātā ieguva Ukrainas rūpniecības, tirdzniecības un finanšu sabiedrības *Protofis* izvirzītais hetmanis P. Skoropadskis. Arī mūsdienu Ukrainas vājums ir tas, ka nacionālajā parlamentā iekļūst cilvēki, kuri pirmām kārtām pārstāv nevis tautas un valsts, bet gan finanšu grupējumu un savas privātās intereses. Rezultātā tautai rodas vēlme pēc „stingrās rokas”, un 2019. gada prezidenta un parlamenta vēlēšanās tā šķietami ir iedevusi pilnīgu varu vienam cilvēkam. Tāpat Latvijas vēsture mums skaidri rāda: ja mēs nespēsim attīrīties no “avantūristiem” un “šovinistiem” politikā, varam viegli pazaudēt savu valsti.

Hetmaņa Skoropadska Ukraina

Hetmani P. Skoropadski un viņa pārvaldi P. Radziņš raksturo samērā kritiski, norādot uz viņa vājo raksturu un nespēju īstenot nepieciešamās reformas: “Hetmanis Skoropadskis, ieņēmis Ukrainas troni, izsacīja pašus labākos un visiem pieņemamos vēlējumus, aizmirsdams, ka arī ar labiem vēlējumiem ceļš uz elli ir bruģēts. Būdams viens no lielākajiem zemes īpašniekiem Ukrainā, krievu dienesta kavalērijas oficiers, bet cilvēks ar vāju gribas

spēku, hetmanis Skoropadskis pilnībā padevās *Protofis* iespaidam, galvenokārt tāpēc, ka *Protofis* izvirzīja viņa kandidatūru uz hetmaņa posteni. Tāpēc arī hetmaņa politika savā būtībā bija tā pati *Protofis* politika. Ja vēsturnieki, aprakstīdami Burbonu restaurāciju, saka, ka franču muižnieki revolūcijas laikā nekā (laba) nav mācījušies un nekā (slikta) nav aizmirsuši, tad to jo vairāk var attiecināt uz *Protofis*. *Protofis* pat nedomāja par tik nepieciešamajām agrārreformām. Pats hetmanis bija par reformām, bet to izvešanu dzīvē aizvien atlika. [...] Pēc pārdzīvotās revolūcijas *Protofis* ar soda ekspedīcijām domāja uzturēt zemē kārtību, ietekmējoties no 1906. gada parauga.”⁴

Kaut arī *Protofis* un hetmaņa P. Skoropadska nonākšana pie varas nav tāda pati kā Viktora Janukoviča nokļūšana pie varas Ukrainā, tomēr gara līdzības ir saskatāmas. Arī pēdējais pie varas nokļuva ne bez ārvalsts – Krievijas – palīdzības un atbalsta. Lai gan rada (šajā gadījumā parlaments) netika atlaista, tomēr tās vara V. Janukoviča valdīšanas laikā bija formāla. Viņš pārstāvēja noteiktu oligarhu un Krievijas intereses, neveica valstij tik nepieciešamās reformas, un tas galarezultātā noveda pie asiņainas varas gāšanas.

Savukārt hetmaņa P. Skoropadska armiju P. Radziņš raksturo kā potenciāli spēcīgu armiju, kas tiek politiski novājināta, pārlieku paļaujoties uz Vācijas protekciju: “Militārā ziņā hetmaņa valdība turpināja Centrālās Radas programmu ar visām tās negatīvām un pozitīvām īpašībām. Jāpiemin, ka Centrālā Rada bija uzsākusi kolosālus organizācijas darbus. Visas krievu karaspēka daļas, kas tobrīd bija palikušas Ukrainā – veselas divīzijas un korpusi (zināms, viņu materiālā daļa, oficiēru sastāvs un neliels kareivju skaits) – tika ieskaitīti Ukrainas dienestā. [...] Organizējot atsevišķus kadrus un nākamās armijas materiālo pusi, Centrālā Rada nevēlējās armiju formēt un komplektēt, baidoties, ka tā varētu izcelt kontrrevolūciju. Arī hetmanis, aiz gluži pretējiem iemesliem – baidoties, ka armija var izvest kontrrevolūciju, izvairījās no šī darba. Visvarenais *Protofis* paziņoja, ka armijas uzturēšanai tas finansējumu nesniegs, jo armija nav nepieciešama, jo tā zemes un kapitālus

³ Radziņš 1920a, 1.

⁴ Radziņš 1920a, 4.

vācieši apsargās vismaz vēl piecus gadus. Jāatzīmē, ka *Protofis* sastāvēja no muižniekiem un kapitālistiem, kas sevi uzskatīja par īstiem krieviem.”⁵

Pārsteidzoši, cik ļoti šī *Protofis* tuvredzība atbilst pēcpadomju Ukrainas varas attieksmei pret savu armiju, kura tika novesta līdz ļoti bēdīgam stāvoklim un nebija kaujas spējīga, sākoties Krievijas agresijai. Koncentrēšanās uz ārvalstu palīdzību un līgumiem bija raksturīga ne tikai Ukrainai, bet arī Latvijai ilgstošā periodā. Mūsu politiķi pilnīgi paļāvās uz NATO un nevēlējās dot bruņotajiem spēkiem finansējumu (ko paši bija apņēmušies darīt), atstājot Latvijas bruņotos spēkus izdzīvošanas režīmā.

Veidojot savu drošības politiku, mūsu valstīm nevajadzētu aizmirst ģenerāļa P. Radziņa teikto par reālpolitiku: “Pasaules politikā kā patiesība un taisnīgums, tā arī labdarība un citas jūtas nespēlē nekādu lomu. Noteicošā loma tajā ir vienīgi spēkam un pašlabumam: ikviens dara tikai to, kas viņam nes labumu, ja tikai to ar savām spējām var paveikt, rēķinoties kā ar acumirkļa apstākļiem, tā arī ar nākotnē paredzamiem gadījumiem un apstākļiem.”⁶ Nedrīkstam paļauties uz to, ka NATO būs mūžīga un NATO valstu politiskajiem līderiem būs pietiekama motivācija iesaistīties karā par Baltijas valstu neatkarību. Pazīstamā Lielbritānijas sabiedriskā medijs BBC filma *Trešā pasaules kara komandcentrā* (2016) par Krievijas iebrukumu Baltijā apliecināja, ka lēmumu pieņems cilvēki, nevis papīrs, uz kura parakstītas apņemšanās, un tie tiks pieņemti, balstoties uz savu valstu interesēm, kas zināmos apstākļos Baltijas valstīm varētu būt arī nelabvēlīgas. Savu valsti var aizstāvēt tikai nacionālā garā stipra, pēc būtības, nevis tikai piespiedu kārtā, bet uz pilsoniskā patriotisma pamata saliedēta tauta, bet pilnīga paļaušanās uz ārvalstu palīdzību šo garu vājina. To apliecināja arī nesenie Ukrainas notikumi, kad tās pārlieku paļaušanās uz Budapeštas memorandu⁷ noveda pie tā,

ka Ukrainas armija un politiskā vadība nespēja izrādīt pretestību Krimas okupācijai un aneksijai, un faktiski pirmie, kas stājās pretī Krievijas agresijai Austrumukrainā, bija ukraiņu brīvprātīgie bataljoni, bet Ukrainas armijai nācās atdzimt asiņainās kaujās.

1918. gada situāciju Ukrainā P. Radziņš raksturo kā labvēlīgu, lai nostiprinātu tās neatgriezenisku valstiskumu: “No 1918. gada pavasara līdz pat vēlai ziemei Ukraina bija vienīgā laimīgā mala agrākās krievu ķeizarietes robežās, kur varēja dzīvot pilnīgi mierīgi un dabūt visu nepieciešamo par samērā lētām cenām. [...] Jūnijā un jūlijā bija iespēja pārveidot Ukrainu par spēcīgu valsti, kas pēc pāris mēnešiem būtu spējīga uzturēt kārtību zemes iekšienē un nebaidīties arī lielinieku uzbrukumā no ārienes. Šim nolūkam vajadzēja tikai īstenot zemes reformu – kaut nelielu daļu no kroņa un muižnieku zemes pret mērenu atlīdzību nodot fermeriem. Nedarīdams neko, neuzrādīdams vispār nekādu noteiktu virzienu iekšējā politikā, hetmanis beidzot nonāca starp divām ugunīm. Centrālās Radas piekritēji pēc viņas padzīšanas mazliet pieklusa, bet ieročus nenolika: viņi organizēja sistemātisku propagandu pa visu zemi.”⁸ Arī mūsdienās Ukrainai bija gan laiks, gan iespējas nostiprināt savu armiju un līdz ar to politisko neatkarību, kuru Krievija vairs nespētu ietekmēt. Diemžēl tas netika izdarīts, un Ukrainai tagad ir smagi jācīnās, lai nostiprinātu savu valstiskumu. Arī Latvijā varam uzdot sev jautājumu, vai pietiekami izmantojam pašreizējo miera periodu, lai stiprinātu bruņotos spēkus un militāro sadarbību ar savām kaimiņvalstīm Lietuvu, Igauniju un Poliju vismaz NATO ietvarā. To apliecina eksprezidentes Vairas Vīķes-Freibergas teiktais intervijā Polijas laikrakstam *Polska* saistībā ar Molotova–Ribentropa pakta 80. gadadienu. Eksprezidente norādīja, ka “Latvijai, Lietuvai, Igaunijai un Polijai vajadzētu izveidot militāru un politisku bloku Krievijas atturēšanai”⁹.

⁵ Radziņš 1920a, 4.

⁶ Radziņš 1920b.

⁷ 1994. gada 5. decembrī Budapeštā Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) valstu vadītāju sanāsmē starp Ukrainu, no vienas puses, un ASV, Apvienoto Karalisti un Krieviju, no otras

pusēs, parakstīja t. s. Budapeštas memorandu. Šajā memorandā Ukraina piekrita atteikties no kodolvalsts statusa, bet lielvalstis apņēmas garantēt Ukrainas neatkarību un suverenitāti.

⁸ Radziņš 1920a, 4.

⁹ Vīķe-Freiberga 2019.

Īpaši skarbi P. Radziņš raksturo krievu emigrantus, kam tajā laikā Ukraina deva patvērumu no boļševiku varas Krievijā: “Turpretim krievu inteliģences domas bija tās, ka labāk lai valda lielinieki, tikai ne patstāvīga, pat ne autonoma Ukraina. [...] Mani visvairāk pārsteidza tas, kāpēc šie kareiviskie oficiēri un ģenerāļi Deņikina armijas rindās necīnījās pret lieliniekiem, bet sēdēja Kijevā, Odesā un citās pilsētās, nodarbojami ar diezgan aizdomīgu spekulāciju. Viņi bija atvēruši veselu rindu atklāto namu, spēļu zāļu un tējnicu; klubos kā priekšnieki sēdēja cienjami ģenerāļi, pat ar Jura krustiem pie krūtīm, bet visa administrācija un kalpotāji sastāvēja no oficiēriem. Kijevā dzīvoja ne mazāk par 10 tūkstošiem krievu oficiēru, Odesā 10 tūkstoši un ne mazums citās pilsētās.”¹⁰ Vai šodienas kareivīgie cīnītāji par “krievvalodīgo tiesībām”, mūsu valsts un Ukrainas noniecinātāji neatgādina to krievu inteliģenci Ukrainā, kurai bija “labāk, lai valda lielinieki, tikai ne patstāvīga” valsts?

Hetmaņa P. Skoropadska pārvaldei nācās cīnīties ne tikai ar iekšējām grūtībām, bet arī ar komunistiem, zemniekiem, nacionālistiem, anarhistiem (ievērojamākais – Nestors Mahno) un arī “nedalāmās Krievijas piekritējiem”. Tomēr tās valstiskumu atzina vairākas Eiropas valstis: Rumānija, Somija, Šveice, Norvēģija, Dānija, Zviedrija, Holande un Grieķija. Tuvojoties rudenim, Vācijas impērijas armijai ciešot zaudējumus Rietumu frontē un pārdzīvojot Novembra revolūciju, pasliktinājās arī hetmaņa P. Skoropadska varas pozīcijas Ukrainā. Kaut arī Ukrainas Centrālā Rada bija padzīta, tā nepārstāja darboties. Tās locekļi 1918. gada 13. novembrī Bilacerkvā izveidoja direktorātu, kas bija orientēts uz Antantes valstīm. Sākumā to vadīja Volodimirs Vinničenko, bet, tā kā viņš atbalstīja vienošanos ar Padomju Krieviju, viņu nomainīja nacionālists S. Petļura.

Tālaika situāciju Ukrainā P. Radziņš apraksta kā dažādu iekšējo un ārējo spēku savstarpējo cīņu, kuras rezultātā pie varas nonāca atamans S. Petļura. Pēc sava gara šis process atgādina mūsdienu Ukrainas tautas cīņu Oranžās revolūcijas un Eiromaidana laikā.

Tās uzdevums bija panākt, lai valsts izkļūst no Krievijas ietekmes sfēras un iegūst reālu neatkarību: “Tad galīgi zuda Ukrainas patstāvības partiju pacietība un arī viņas uzstājās atklāti. Oktobrī Belaja-Cerkovjē [Bilacerkva] notika sacelšanās pret hetmani un jaunas valdība – direktorijas – izsludināšana ar Petļuru priekšgalā. Šī sākumā ne visai plašā sacelšanās nevarēja tikt likvidēta, jo hetmanim nebija organizēta karaspēka, bet vācieši jau atteicās iejaukties Ukrainas iekšējās lietās – pirmkārt, viņiem pašu mājās norisinājās revolūcija, otrkārt, Kijevā formējās tiem naidīga brīvprātīgo armija. [...] Petļuras sacelšanās auga, pletās plašumā, apdraudot jau pašu Kijevu. Drīz vien pie nemierniekiem parādījās arī organizācija: viņu priekšgalā stājās direktorija no pieciem locekļiem, kā pirmais no tiem bija Petļura. [...] Hetmanis un Kellera pēcnācējs kņazs Dolgorukijs griezās pēc palīdzības pie vāciešiem. Pēc ilgām sarunām vācieši piekrita. Viņi gāja uzbrukumā un mazliet atspieda Petļuras karaspēku, bet pēc tam uzbrukumu pārtrauca, jo starp kņazu Dolgorukiju un vācu štābu bija izcēlušās nesaskaņas. [...] Pēc tam, kad Odesā izkāpušie franču spēki kņazam Dolgorukijam apsolīja palīdzību, viņa attiecības ar vāciešiem palika vēl sliktākas. Taču solījums palika tikai solījums, un vācieši turklāt paziņoja, ka naktī uz 8. decembri viņi noņem savas sargu nodaļas un kārtību Kijevā uzturēs tikai vietās, kur atrodas viņu karaspēks. Kņazs Dolgorukijs, pilnīgi saprazdams savu spēku vājumu, neko nedarīja, lai atvilktu un glābtu savus karavīrus, labi zinādams, ka brīvprātīgos sagaida petļuriešu nikna atriebība. Kad 8. decembrī plkst. 11 Dolgorukijam tika ziņots, ka Petļuras karaspēks laužas jau pilsētā, viņš ievaicājies tikai: “Bet ko tad vācieši?” – un izgājis, pamezdams visu savam liktenim. [...] Kā uz burvju zižļa mājienu stundas laikā Kijevā izgaisa visi brīvprātīgo mundieri, bet ja kāds vēl nepaspēja noslēpt piederības zīmes pie brīvprātīgo armijas, izrēķināšanās ar viņu bija īsa. [...] Tā tika gāzta hetmaņa valdība, jo nekā [slikta – A. P.] tā nebija aizmirsusi no cara režīma laikiem un nekā [laba – A. P.] nebija mācījusies revolūcijas laikā.”¹¹

¹⁰ Radziņš 1920a, 4.

¹¹ Radziņš 1920a, 6.

Simons Peļura un Ukrainas Tautas armija

Līdz ar to izbeidzās arī pulkveža P. Radziņa dienests hetmaņa P. Skoropadska armijā. Kad S. Peļura par Ukrainas armijas štāba priekšnieku iecēla krievu Ģenerālštāba ģenerāli Bronski, kuru P. Radziņš raksturo kā karstu patriotu, sevišķi godprātīgu, gudru un enerģisku cilvēku, šis ģenerālis 1918. gada 27. decembrī aicināja pulkvedi stāties Ukrainas Tautas republikas (UTR) armijā. Šim aicinājumam P. Radziņš piekrita un tika iecelts augstā amatā par UTR Ģenerālštāba priekšnieka palīgu. Viņš atstāsta ģenerāļa Bronska teikto: “Pierunādams mani iestāties ukraiņu dienestā, ģenerālis Bronskis sacīja: “Palīdzat Jūs tagad mums [Ukrainai], varbūt ka arī mēs palīdzēsīm kādreiz jums, latviešiem.””¹²

Savukārt S. Peļuru P. Radziņš raksturo kā savas nācijas patriotu: “Peļura turpretim ir vārda pilnā nozīmē nacionālas idejas cīnītājs. Viņš sacēla tautu pret hetmaņa valdību un to nogāza, kad pēdējā sāka svērties uz Deņikina pusi. No tā laika viņš ved nepārtrauktus karus ar padomju Krieviju. Pa visu laiku Peļura nav saņēmis pabalstus no ārienes, izņemot pagājušā vasarā saņemto Polijas palīdzību. Peļura pārtiek tikai no Ukrainas līdzekļiem. Viņa armija sastāv vienīgi no ukraiņiem – brīvprātīgajiem un mobilizētajiem. [...] Peļura neved tikai karu vien, bet ļoti daudz ir darījis un dara nacionālās kultūras laukā. Tiek izdoti laikraksti, grāmatas, dibinātas skolas. Un tas ir pilnīgs Peļuras nopelns, ka visā Ukrainā tagad tik augsti stāv nacionālā pašapziņa, kur pirms revolūcijas tā bija uzglabājusies tikai nelielā tautas daļā. Peļura tādēļ tiek atbalstīts no visas tautas un viņa armija ir tūri tautas armija.”¹³

12. decembrī Kijevā svinīgi ienāca S. Peļuras karaspēks. Kamēr Kijevā svinēja uzvaru pār hetmani un Galīcijas apvienošanu ar Ukrainu, ziemeļos savu darbību, izmantojot Ukrainas tālaika vājumu, aktivizēja lielinieki. Krievijas veiktā Krimas aneksija un agresija Austrumukrainā 2014. gadā pēc stila un organizācijas pilnībā atgādināja lielinieku organizēto Ukrainas sagrābšanu 1918. gadā. P. Radziņš

aparaksta Maskavas īstenoto taktiku: “Jāatzīmē, hetmaņa valdība bija noslēgusi ar lieliniekiem kaut ko pamieram līdzīgu, tāpēc Ukraina lieliniekiem zināmā mērā bija pieejama un to viņi plaši izmantoja savas propagandas un organizāciju dibināšanas mērķiem. Nākot pie varas Peļuras sociālistiskajai valdībai, lielinieki ārkārtīgi veikli un saprātīgi izmantoja apstākļus sev par labu – kā politiskā, tā militārā ziņā. Politikas laukā lielinieku aģitatori maskējās par īstiem ukraiņiem, bet ātri uzbruka visam tam, kas sekmēja likumību un kārtību, saucot to par hetmaņa kārtību un veco režīmu. Tā kā Peļura nevarēja uzreiz radīt savu jauno valsts aparātu, jo tas prasa ilgāku laiku un daudz intensīvāku pūli, viņš izmantoja hetmaņa valsts iestādes, apmainīdams tajās tikai nezticamo un kaitīgo darbinieku daļu ar jaunu. To uztvēra un izmantoja lielinieki valstiskās kārtības jaukšanas propagandai. [...] Šo lielinieku aģitāciju pabalstīja ļoti daudzi ukraiņu goda vīri, nezinādami, ko patiesībā dara; sacelšanās laikā viņi bija ieņēmuši augstus posteņus, tas bija pāri viņu piedzīvojumiem un zināšanām; juzdami, ka pie tiesiskas valsts iekārtas un dzīves viņi savus posteņus nevarēs paturēt, un nevēlēdamies tos pamest, viņi neapzinīgi pieslējās lielinieku aģitācijai. Militārā ziņā lielinieki izmantoja robežu neaizsargāšanu no ukraiņiem varas pārņemšanas laikā, piepludināja pierobežu apgabalus ar saviem aģitatoriem, organizēja sacelšanās uz vietām un pamazām jau sāka ieņemt pierobežu pilsētas. Kad peļuriešu valdība Maskavā pieprasīja, uz kāda pamata tiek pārkāpti pamiera noteikumi starp Ukrainu un padomju Krieviju, Čičerins atbildēja, ka viņam ne prātā nenākot pārkāpt pamiera līgumu; neviena padomju karaspēka daļa vēl Ukrainas robežas neesot pārgājusi, bet gan pēc viņa [Čičerina – A. P.] ziņām, dažas Ukrainas pilsētas un apriņķi paši sevi izsludinot par lieliniekiem un paši pievienojoties padomju Krievijai. Pamatojoties uz tautu pašnoteikšanās tiesībām, viņš [Čičerins – KPFSR ārlieku tautas komisārs – A. P.] esot spiests tos pieņemt, lai ievestu tur kārtību un noorganizēšanos, un tāpēc esot ļoti iespējams, ka padomju karaspēks ieņemšot no Ukrainas atkritušos un padomju Krievijai pievienojšos ciemus un pilsētas. Tādējādi galu galā iznāca, ka nevis Maskava, bet it kā Ukraina uzsāka

¹² Radziņš 1920a, 12.

¹³ Radziņš 1920f.

karu ar padomju Krieviju. Tas notika jau pirms ziemas svētkiem.”¹⁴

Mūsdienās, kad Ukrainā masveidā krituši Krievijas karavīri (piem., Pleskavas desanta divīzija zaudējusi līdz 100 nogalināto un 200 ievainoto) un jebkuram kaut cik militāri izglītotam cilvēkam ir pilnīgi skaidrs, ka Ilovaiskas un Debaļcevas kaujā Doņeckas un Luhanskas separātisti (t. s. tautas republikas DNR un LNR) nevarēja gūt panākumus bez tieša Krievijas armijas atbalsta, tās virspavēlnieks prezidents Vladimirs Putins, tieši tāpat kā savulaik Georgijs Čičerins, apgalvo, ka Krievijas armija konfliktā nav iesaistīta. V. Putina izteicieni par “Krimas pieklājīgiem zaļajiem cilvēčiem, kuriem ar Krievijas armiju nav nekāda sakara”, un par to, ka Ukrainas armijas regulārās daļas sakauj “traktoristi un ogļračī”, ar savu cinismu ir kļuvuši leģendāri. Krievijas iebrukums Ukrainā, pārkāpjot noslēgtos līgumus un starptautiskās vienošanās, notika laikā, kad tā jau iepriekš bija novājināta un smagās cīņās notika Ukrainas varas maiņa. Par to, kādi līdzekļi Krievijā šim mērķim tērēti propagandai, katrs var pārliecināties, papētot aktīvo propagandistu ierakstu izplatību sociālajos tīklos, kā arī paskatoties Kremļa kontrolētos televīzijas kanālus, arī ārzemēm mērķētos. Turklāt Krimas aneksiju un iebrukumu Austrumukrainā Kremļa propaganda, pretēji realitātei un arī starptautisko tiesību normām, ataino kā tautas pašnoteikšanās tiesību izpaušmi.

Šo Krievijas tradīciju lieliski raksturo ģenerālis P. Radziņš: “Bet tā kā revolūcija vēl nav paspējusi Krieviju novest pie kādas pastāvīgas valdības un Krievijā vēl līdz šim turpinās pilsoņu karš, tad šajā karā krievu partijas pastāvīgi spēlējas ar tautu pašnoteikšanās principu: kad kādai partijai (grupai, valdībai, armijai) iet grūti, tad tā meklē palīdzību pie kādas jaunas valsts un pilnīgi atzīst šo valsti, bet kad tā pati partija uzvar, tad tā atzīst tikai “vienoto, nedalāmo”. Lielinieciņš sākoties, lielinieki atzina visas tautas, bet jau pēc kādiem mēnešiem gribēja tās nomākt.”¹⁵ Kā redzams, pēc būtības nekas nav mainījies arī mūsdienās un ir jāpiekrīt P. Radziņa teiktajam,

ka “Krievija nekad neatsacīsies no Baltijas jūras, uz to viņu var piespiest tikai ar spēku”¹⁶.

P. Radziņš emocionāli uztver un augstu novērtē ukraiņu varonīgo un izmisīgo cīņu par savu valsti: “Sākot no 1917. gada beigām, ukraiņi nepārtraukti cīnās par savas dzimtenes neatkarības sasniegšanu. Kas tad ved šo karu, kad valdība nevar ar spēku nevienu piespiest karot un karot bezgalīgi grūtos apstākļos? Ukrainas armija nesastāv tikai no tā rajona iedzīvotājiem, kas atrodas Petļuras valdības rīcībā, bet gan no visas Ukrainas brīvprātīgajiem. Ukraina nav neko ieguvusi no ārienes, tā strādā tikai no saviem spēkiem un pie tam ar apbrīnojamu izturību: nav apgērba, nav ieroču, nav medikamentu, trūkst pārtikas, ļaudis mirst no ienaidnieka lodēm, no nemitējošās tīfa epidēmijas, no aukstuma un citiem trūkumiem, tie mirst sakostiem zobiem un kritušo vietā nāk citi aizstāvēt Ukrainas neatkarību. Redzēdami šīs neatkarības idejas un nācījas spēka nemītu pieaugšanu, padomju Krievijas politiķi visu šo laiku piegriez vislielāko vērtību Ukrainai, – gan pret to vedot pastāvīgu uzbrukumu, gan arī sūtot milzīgas naudas summas iekšējai aģitācijai, nemieru un dumpju organizēšanai.”¹⁷

2014. gadā Ukrainas armija nebija gatava karam un brīvprātīgie bataljoni ar brīvprātīgo apgādes atbalstu uzsāka nevienlīdzīgu un drosmīgu cīņu pret Krievijas agresiju. Atbalsts no ārienes, kaut arī lielāks nekā pirms simts gadiem, ir nepietiekams, lai piespiestu Krieviju izvest tās karaspēku no okupētās Ukrainas teritorijas. Arī tagad, tāpat kā pirms simts gadiem, ukraiņi var paļauties tikai paši uz saviem spēkiem. Rietumu pasaulei (pie kuras pieder arī Latvija, toreiz tāpat atzīstot Ukrainas neatkarību un uzturot ar to diplomātiskās attiecības) Ukraina, Moldova un Gruzija ir kā karsts kartupelis, kuru tā nevar nedz norīt, nedz arī izspļaut.

Pabijis augstā amatā Ukrainas Tautas armijas štābā, P. Radziņš labi redz un izprot Ukrainas cīņu neveiksmju cēloņus: “Viņas pēdējo divu gadu neizdevībām ir viens un tas pats galvenais iemesls – nav ieroču, nav munīcijas, nav apgērba. Rudenī, kad Petļura bija ieņēmis gandrīz visu Podolijas un daļu Volīnijas

¹⁴ Radziņš 1920a, 9.

¹⁵ Radziņš 1920d, 160.

¹⁶ Radziņš 1920d, 161.

¹⁷ Radziņš 1920c.

guberņu, Petļuram bija izdevies samobilizēt diezgan daudz, taču nebija ieroču, ar ko varētu apbruņot samobilizētos. Šie jauniesauktie atradās papildu bataljonos, kur priekš apmācīšanas uz katrēm 20 cilvēkiem bija tikai viena plinte. Vēl daudz sliktāk bija ar lielgabaliem un ložmetējiem, kas visi atradās frontē. Tādēļ, lai gan aizmugurē atradās 60 000 neapbruņotu kareivju, Petļuras armija bija ļoti maza. [...] No paša sākuma Petļuras valdības rīcībā atradās diezgan daudz kara materiālu un arī finanšu. Kara materiāls tika nolietots un iztērēts kaujās, jo jauns ne no kurienes nepienāca. Kas attiecas uz finanšu līdzekļiem, tad par nožēlu jākonstatē, ka tie tika lielā mērā iztērēti nelietderīgi. Cik vienkārši dzīvo un pārtiek pats Petļura un viņa karaspēks, tikpat netaupīgi tiek izlietas finanses uz daudziem augstiem valdības vīriem. Ukrainai, kā jau daudzām jaunām valstīm, ir paraža sūtīt lielas delegācijas un misijas uz visām Eiropas un pat Amerikas lielvalstīm, un šīs misijas pavisam nerēķinās ar Ukrainas grūtajiem apstākļiem. Ja tā nauda, kas tiek izlietota šo lielo un lepno misiju uzturēšanai, būtu izlietota ieroču un munīcijas iepirkšanai, tad varbūt Petļuras fronte šimbrīžam vēl nebūtu pārrauta un nebūtu arī pazaudētas Ukrainas teritorijas.”¹⁸

No līdzīgiem pagātnes un pašreizējiem notikumiem Ukrainā varam mācīties arī to, ka pret tik lielu pretinieku kā Krievija nevar aprobežoties ar daļēju valsts iesaisti, lai cerētu uz pretinieka atturēšanu no iebrukuma un uzvaru iebrukuma gadījumā. Ir jāspēj mobilizēt visus spēkus savas valsts un tās teritorijas aizsardzībai. Kā norāda ģenerālis P. Radziņš: “Mūsulaiku apsardzības resora uzdevumi nav visvienīgi armijas sagatavošana, bet visas tautas un valsts sagatavošana. Apsardzības resoram ir jāgādā, lai valstī būtu visi kara vešanas līdzekļi, vajadzīgā daudzumā un attiecīgā labumā. Ja kāda no vajadzīgiem līdzekļiem valstī nav vai to ir ļoti maz, tad jārūpējas, ka šie līdzekļi tiktu ievēsti. Visiem valstī atrodošajiem un kara vajadzībām noderīgiem līdzekļiem ir jābūt zināmiem apsardzības resoram; apsardzības resoram ir jākontrolē, kādā tie atrodas kārtībā.”¹⁹

¹⁸ Radziņš 1920f.

¹⁹ Radziņš 1922.

Intermarium – valstu savienība no Ziemeļu okeāna līdz Melnajai jūrai

P. Radziņš lietpratīgi analizē Ukrainas valstisko potenciālu, tās lomu Eiropā un tās lielo nozīmi Krievijas ģeopolitisko interešu nodrošināšanā. Arī mūsdienu Krievijas un Ukrainas militāro konfliktu radījušas Krievijas bailes par zaudēto ietekmi Ukrainā, kuras pārvelk svītru Krievijas impēriskajām ambīcijām. “Ukrainu tauta ir līdz 40 miljonu liela, tāpat daudzkārt lielāka nekā visas Baltijas tautas kopā. Cittautešu Ukrainā ir samērā ļoti maz. Tāpat, ja ukraiņiem izdotos nodibināt un nodrošināt savu valsti, tā būtu apdzīvota no ļoti vienāda elementa. Ukraina aptvertu šādas vecās Krievijas guberņas – Volīnijas, Podolijas, Kijevas, Hersonas, Čerņigovas (bez ziemeļu apriņķiem), Poltavas, Harkovas, Jekaterinoslavas un Taurijas (Krimas pussalas likteni atstājot neizšķirtu). Tās ir bijušās impērijas bagātākās guberņas, tā sauktais melnzemes apgabals. Šinīs robežās Ukrainai būtu milzīgas lauksaimniecības bagātības (labība, lopī, viss Krievijas cukurs) un dabas bagātības – labākās akmeņogles un dzelzs, kā arī bagāta rūpniecība, labākās Melnās jūras ostas (Odesa, Nikolajeva, Hersona). [...] Lai gan Krievijā iedzīvotāju skaits paliktu gandrīz 2½ reizes lielāks nekā Ukrainā, tad militārā spēka ziņā Krievijai nebūtu pārsvara pār Ukrainu, jo [Ukrainā – red.] pilnīgi vientautības iedzīvotāji, tās bagātā zeme, tai samērā daudz mazākā teritorija ar samērā daudziem labiem dzelzs un ūdens ceļiem, kamēr Krievijā vēl paliktu daudz sveštautiešu, iedzīvotāji izkaisīti pa plašu teritoriju ar sliktiem ceļiem (izņemot centru), tad visa tauta ļoti nabadzīga un tās lielākā daļa stāv uz daudz zemākas kultūras pakāpes nekā ukraiņi. Krievija, zaudējot Ukrainu, zaudē pusi no sava spēka un kļūst pilnā vārda nozīmē par Āzijas valsti. Ukrainai nav nekas vajadzīgs no Krievijas un, būdama patstāvīga, tā sāktu spēlēt lielu lomu visā Eiropas politikā. Krievija bez Ukrainas, turpretī, zaudē visu savu lomu Eiropā. Šo apstākli Antante ļoti labi zināja. Tāpēc Antante neatrada par iespējamu atbalstīt Ukrainu, kad Krievijas jautājums nebija izšķirts. Ja Ukraina būtu saņēmusi pabalstu morālā un kaut cik materiālā ziņā, tā būtu faktiski kļuvusi neatkarīga un

noorganizējusies. Pagājušo 2–3 gadu laikā tā būtu tā nostiprinājusies no iekšienes un no ārienes, ka laikā, kad tiktu izšķirts Krievijas jautājums, Ukraina pati lemtu par savu likteni un neļautu nevienam no ārienes nosacīt par savu nākamību. Vārdu sakot – Krievijas jautājuma izšķiršanas laikā Ukraina jau būtu spējīga pati noteikt savu virzienu, savu politiku,” raksta P. Radziņš²⁰.

Kaut arī Ukrainas tauta Maidanā izgāja ar Eiropas Savienības karogiem un ticību Eiropas vērtību sistēmai, tā no Eiropas dažādu, arī objektīvu iemeslu dēļ saņem tikai simbolisku palīdzību, it īpaši militārā ziņā. Arvien noteiktāk rodas iespaids, ka Eiropas lielvaras piekāpjas Krievijas ambīcijām, lai Ukraina neieņemtu tās patstāvīgo lomu Eiropā. Tām ir svarīgi pēc iespējas ātrāk veidot jaunas globālās ģeopolitiskās attiecības ar Krieviju (Ķīnas, Sīrijas u. tml. faktoru dēļ) un ekonomiski ar to sadarboties. Šo situāciju izšķiroši ietekmē vēl nenoteiktā ASV politika, zinot ASV vadošo lomu Rietumu kopīgajā militārajā aliansē NATO.

Generālis P. Radziņš Ukrainas ģeopolitisko nozīmi saskata Krievijas, Eiropas un Baltijas valstu kontekstā un uzsver, cik liela ir neatkarīgas Ukrainas loma mūsu valsts ilgtspējai: “Ja Baltijas valstis turas ciešā savienībā, tad šo valstu kopējo spēku nevar ignorēt. Pie Baltijas valstu spēka nozīmes vislielāko lomu spēlēs Ukraina: ja tā būs atdalīta no Krievijas un vēl pievienosies Baltijas valstu savienībai, tad savienotais spēks būs pietiekams patstāvīgai aizsargāšanai, šim spēkam nedrīkstēs uzbrukt. Tātad var teikt, ka *Ukrainas liktenis izšķirs arī Baltijas valstu likteni*. Es turu šo par vajadzīgu atgādināt, ka Baltijas valstu liktenis vēsturē jau reiz ticis izšķirts Ukrainā: caur 1709. gada uzvaru pie Poltavas Krievija pievienoja sev Baltijas jūras piekrasti, kas pirms tam piederēja zviedriem. Baltijas liktenis arī tad izšķīrās reizē ar Ukrainas likteni (hetmaņa Mazepas dumpis pret Krieviju tika likvidēts).”²¹

Tāpat P. Radziņš norāda, cik svarīga ir Baltijas valstu militārā savienība, nodrošinot to patstāvības saglabāšanu ilgtermiņā, un kādi ir šķēršļi, kuri jāpārvar: “Tātad jaunajām

valstīm, lai nodrošinātu savu patstāvību un neatkarību, ir vajadzīgs radīt dzīves spējību – radīt valstisku darbību visos arodos un būt militāri stiprām. Visām jaunajām valstīm jārada cieša savienība no Ziemeļu okeāna līdz Melnajai jūrai. Nekas vēl nav galīgi nobeigts un nodibināts, vēl ir pārāgri atdusēties uz lauriem – ir jāstrādā tikpat centīgi un ar tādu pat patriotismu, kā pašā sākumā. Citādi visi iekarojumi un ieguvumi var izslīdēt no rokām. [...] Lielie uzdevumi, kas veicami ne vienai atsevišķi, bet gan kopējiem spēkiem. Somija, Igaunija, Latvija, Lietava, Polija un Ukraina visas ir ieinteresētas, lai nodibinātos vienota fronte pret ienaidniekiem, kuru visām ir ļoti daudz. Ienaidnieki tik gaida izdevīgu brīdi, lai varētu uzbrukt un noslaucīt no zemes virsas visas brīvības cīnītājas. *Entente cordiale* ideja nav politiska fantāzija vien, bet politiski apstākļi ir spieduši mūs stādīt tādu prasību uz dienas kārtību. Ja tāda apvienība nodibinātos, kas, domājams, notiks, tad politiskā patstāvība visām nomaļu valstīm ir garantēta. Par nožēlošanu jāsecina, ka tādas *entente*’s nodibināšana vēl ļoti gausi velkas uz priekšu. Iemesli tam ir dažādi: robežu jautājums, dažādu grupu un personu intereses... utt. Visi šķēršļi drīzumā ir jānovērš un jāpieliek lielas pūles, lai vismaz tiktu tūlīt noslēgta **kara konvencija** starp ieinteresētām valstīm. Vācija un Krievija ir lielā mērā ieinteresētas, lai robežu valstis nevarētu apvienoties. Abas valstis pieliks turpmāk lielas pūles, lai radītu nesaskaņas un sētu naidu patstāvīgo tautu starpā.”²²

Svarīgākā mācība, ko varam gūt no šajā rakstā aplūkotās pagātnes, – ka “vēl ir pārāgri atdusēties uz lauriem”. Krievija atgūstas no sava kārtējā vājuma un diemžēl atkal tiecas izplesties. Lai to nepieļautu, jārada cieša savienība no Ziemeļu okeāna līdz Melnajai jūrai – *Intermarium*²³. Šādu savienību 1920. gadā

²² Radziņš 1920.

²³ *Intermarium* (lat. – starp jūrām) ir Polijas līdera Jozefa Pilsudska plāns pēc Pirmā pasaules kara izveidot Vidusaustrumeiropas valstu savienību starp Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju, Somiju, Baltkrieviju, Ukrainu, Ungāriju, Rumāniju, Dienvidslāviju un Čehoslovākiju.

²⁰ Radziņš 1920e.

²¹ Radziņš 1920.

mēģināja izveidot tikko neatkarību izcīnījušās valstis. Toreiz neizdevās to īstenot, un visas valstis zaudēja neseno iegūto brīvību.

Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas balsojums 2019. gada 25. jūnijā par Krievijas dalības atjaunošanu šajā organizācijā spilgti apliecināja, ka Baltijas valstu savienība nav zaudējusi savu aktualitāti. Valstis, kas balsoja pret, no savas vēsturiskās pieredzes labi izprot tuvojošos draudus, kas nāk no Austrumiem. Šo

valstu balsojums ģeogrāfiski iezīmēja *Intermarium* valstu politiskās robežas uz Eiropas kartes. Jāuzsver, ka mūsdienās *Intermarium* valstu ciešāka militārā un politiskā savienība nav alternatīva NATO, bet gan būtiski papildina un stiprina aliansi. Nākotne rādīs, vai mūdienu Vidusaustrumeiropas politiķi būs spējusi izprast vēsturi un mācīties no tās, paļaujoties uz pašu spēkiem un neatkārtojot priekšteču pieļautās kļūdas.

VĒRES

Radziņš, P. (1920) Ap karu un mieru. *Brīvā Zeme* (01.01.1920.), 1.

Radziņš, P. (1920a) Ko mēs mācāmies no Ukrainas pēdējo gadu vēstures. *Latvijas Kareivis* (01.02., 08.02., 13.02., 20.02., 27.02.1920.), 1, 4, 6, 9, 12.

Radziņš, P. (1920b) Rīgas konference un jauno valstu pašaizsardzība. *Jaunākās Ziņas* (05.08.1920), 176.

Radziņš, P. (1920c) Padomju Krievijas rietumu fronte. *Latvijas Kareivis* (25.08.1920.), 153.

Radziņš, P. (1920d) Krievijas rietumu nomale. *Latvijas Kareivis* (02.09., 03.09.1920.), 160, 161.

Radziņš, P. (1920e) Baltijas valstis un Ukraina. *Latvijas Kareivis* (21.09.1920.), 176.

Radziņš, P. (1920f) Peļtūras un Balahoviča stāvoklis un izredzes. *Latvijas Kareivis* (01.12.1920.), 237.

Radziņš, P. (1922) Valsts aizsardzības jautājumi. *Latvijas Kareivis* (31.05.1922.), 120.

Vīķe-Freiberga, V. Baltijas valstis un Polija nedrīkst baidīties no Krievijas imperiālajām ambīcijām. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6769394/vike-freiberga-baltijas-valstis-un-polija-nedrikst-baidities-no-krievijas-imperialajam-ambicijam> (04.09.2019.).

APSKATI

<http://doi.org/10.22364/adz.55.15>

VAI KARALIENE IR KAILA?

Ainārs Dimants, *Dr. phil.*, Biznesa augstskolas *Turība* profesors

Latvijas Republikas simtgades zīmē grāmatnīcās nonācis apjomīgs komunikācijas zinātnes pētījuma “ķieģelis” – *Latvijas mediju vides daudzveidība* Vitas Zelčes zinātniskajā redakcijā (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018)¹. Tā vāka noformējumā dominē fragmenti no pagātnes, nevis mūsdienu preses izdevumiem, liekot domāt, ka tēma tiks apskatīta vēsturiskā kontekstā.

Pirms tam pēdējoreiz šī tēma tik plaši apskatīta pirms pieciem gadiem – monogrāfiskajā politologa Jura Dreifelda rakstā *Latvijas preses un citu plašsaziņas līdzekļu attīstība 19.–21. gadsimtā* krājuma *Latvieši un Latvija* 3. sējumā (Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013). Uz to gan jaunajā kolektīvajā monogrāfijā nav atsauces. Toties simtgades zīmē nu klajā nācis arī Nacionālās enciklopēdijas sējums *Latvija* (Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2018) ar plašu nodaļu *Komunikācija*²

un jau ceturtais³ un piektais⁴ izdevums⁵ *Baltic Media Health Check*⁶, ko atkal sagatavojis pētnieciskās žurnālistikas centrs *Re:Baltica*.

Vārdu sakot, ir ar ko salīdzināt, un uzprās jā jautājums, vai karaliene – komunikācijas zinātne – ir kaila, proti, ko jaunu tā spējusi pienest Latvijas mediju vides daudzveidības noskaidrošanā? Diemžēl “ķieģelis” izrādās sadrupis – tik retais par Latvijas nodokļu maksātāju naudu (no Kultūras ministrijas)

Latvijā (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/21995-televizija-Latvijā> (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/22137-timeklis-Latvijā> (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/22144-foto-un-zinu-agenturas-Latvijā> (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/5166-reklama-un-sabiedriskas-attiecibas-Latvijā> (26.10.2019.).

³ Pieejams: https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic_media_health_check_2017-2018.pdf (26.10.2019.).

⁴ Pieejams: <https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic%20Media%20Health%20Check%202018-2019.pdf> (17.11.2019.).

⁵ Pieejams: <https://lv.ejo-online.eu/3701/mediju-zurnalistika/baltijas-mediju-veseliba-skaitli-ru-na-bet-diagnoze-nepilniga> (26.10.2019.).

⁶ Pieejams: <https://lv.ejo-online.eu/4670/petijumi-mediji-latvija-prasa-pardomatu-mediju-politiku> (26.10.2019.).

¹ Pieejams: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/Latvijas-mediju-vides-daudzveidiba-small.pdf (26.10.2019.).

² Pieejams: <https://lv.ejo-online.eu/5244/isas-zinas/laista-klaja-nacionala-enciklopedija-taja-skirklis-ari-par-medijem-un-komunikaciju-latvija> (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/21949-komunikācijas-politika-Latvijā> (26.10.2019.); <https://enciklopedija.lv/skirklis/22122-drukātā-prese-Latvijā> (26.10.2019.); [122](https://enciklopedija.lv/skirklis/21975-radio-</p></div><div data-bbox=)

finansētais komunikācijas zinātnes pētījums ir iznācis fragmentārs un pazudis momentuzņēmuma kaleidoskopā.

Stiprā puse

Grāmatai ir monogrāfijas struktūra, tomēr 16 autoru sarakstīto nodaļu un apakšnodaļu kvalitāte un saistība ar grāmatas kopējo konceptuālo uzbūvi ir izteikti nevienmērīga. It īpaši trīs pētniecībai izvirzīto kontekstu – organizatoriskā, radīšanas/ražošanas un produkcijas – nošķīrums ir acīmredzami nepietiekams jau pašā struktūrā.

Labā ziņa, ka grāmatai ir izvēlēta skaidra koncepcija, izmantojot norvēģu pētnieces Helles Ševogas (*Helle Sjøvaag*) piecu mediju sistēmas ārējās un iekšējās daudzveidības apstākļiem, kas teicami izklāstīta V. Zelčes ievadnodaļā. Vienlaikus uzreiz jāatzīst, ka šī koncepcija ir vairāk aprakstoša, statistiska, varētu pat teikt – garlaicīga, nevis problematizējoša, kaut vai salīdzinājumā ar vācu sociologa Niklasa Lūmana (*Niklas Luhmann*) funkcionāli strukturālo sistēmt teoriju par plašsaziņas (masu) mediju apakšsistēmu sabiedrības sistēmā (sal. nodaļu par Latviju citā 2018. gadā iznākušā grāmatā⁷).

Nodaļā par mediju daudzveidības strukturālo kontekstu V. Zelče, patiesībā neejot tālāk par valdības politikas plānošanas dokumentā par mediju politikas pamatnostādņem 2016.–2020. gadam⁸ noteikto, vismaz garāmejojot, ar vienu teikumu pieskaras būtiskai Latvijas mediju ekonomikas un kvalitātes problēmai: “Spilgts sponsorētu mediju piemērs ir SIA *Mediju nams*, kura izdevumu vidū ir laikraksts *Neatkarīgā Rīta Avīze*, kurš darbojas savu īpašnieku un tiem tuvu stāvošu personu politiskajās un ekonomiskajās interesēs.” Līdzīgi – par pašvaldību izdevumiem (kā “hibrīdmedijiem”), kuri ir ne mazāka problēma. Tomēr salīdzinājumā ar iepriekš minētajiem *Baltic Media Health Check* izdevumiem pievienotā

vērtība – situācijas tvērums, analīzes dziļums un formulējumu skaidrība – krietni atpaliek. Piem., noslēdzošā rekomendācija: “Mediju darbības tiesībnormu sakārtošana atbilstīgi pašreizējai realitātei.” Tostarp tiek apiets tāds būtisks strukturālā konteksta jautājums: kāpēc lielākais laikraksts Latvijā iznāk nevis latviešu, bet krievu valodā (*MK Latvija*, turklāt lokalizēts Krievijas izdevums) un nedēļas laikraksti krievu valodā vispār ir trīs no Latvijas laikrakstu TOP 5? Šis apstāklis maldinoši ignorēts arī Latvijas mediju patēriņa “vidējā” grozā (510. lpp. un uz grāmatas pēdējā vāka).

Ar nepārprotamām nostādņēm stāstu par strukturālo kontekstu toties labi papildina Skaidrītes Lasmanes nodaļa par žurnālistu/mediju ētiku. Padziļinātu, uz pamatīgu izpēti balstītu ieskatu sniedz Ilzes Šulmanes un Lauras Uzules apakšnodaļas par Latvijas žurnālistiem un mediju darbiniekiem, un Latvijas mediju vides raksturojumu pašu mediju darbinieku skatījumā. Piem., vērojums, ka “arvien vairāk uzskatu pretiltības parādās, ne tikai salīdzinot mediju, izteikumu autoru lietoto valodu, bet tās vērojamas arī vienas valodas ietvaros, tātad dalījums divās informācijas telpās pastāv samērā nosacīti”. Līdz ar to jāsecina, ka pašā latviešu žurnālistikā līdzās pastāv vismaz divas atšķirīgas žurnālistikas kultūras, kas gan netiek nosauktas vārdā.

Grūtāk vērtēt Rolanda Tjarves sniegumu apakšnodaļā par mediju īpašniekiem. No vienas puses, precīzas rekomendācijas un vērojumi, no otras – atsevišķas paviršības atsaucēs un datos, piem., AS *Latvijas Mediji*, kas izdod lielāko Latvijas dienas laikrakstu *Latvijas Avīze*, nav pat pieminēta (kā to var nepamanīt?). Tas pats raksturīgs autora nodaļai par Latvijas sabiedriskajiem medijiem, kurā vispār nav izmantoti citu autoru pētījumi par šo tēmu un lielākoties vērtīgie domugraudi mijas ar neatbilstībām. Piem., no 24% ziņu un 19% analītisko raidījumu, kopā no 43% Latvijas Televīzijas budžeta sadalījumā, izsecinot apgalvojumu: “Pašreizējais finansējuma sadalījums vairāk atbilst valsts televīzijas statusam, kam jāgarantē vieta un laiks pie varas esošo eksponēšanai.” Tikpat neargumentēts paliek arī cits ieteikums: “Kopumā LTV būtu svarīgi izsvērt oriģinālrādījumu skaita samazināšanu vai pārvietošanu citā laikā, jo šobrīd

⁷ Pieejams: <https://www.routledge.com/The-European-Handbook-of-Media-Accountability/Eberwein-Fengler-Karmasin/p/book/9781472457660> (26.10.2019.).

⁸ Pieejams: <https://lv.ejo-online.eu/3680/mediju-un-politika/3680> (26.10.2019.).

prime time laikā no plkst. 19.00 līdz 22.00 tomēr pamatā dominē izklaides žanrs.”

Toties Kārļa Daģiļa apakšnodaļā par nacionālajiem komerciālajiem medijiem vērtīgākie ir apkopjošie secinājumi, kamēr nekāpēc atkal tiek apietī nedēļas laikraksti krievu valodā un radio tirgus pētījums⁹, kā arī *All Media Baltic* nosaukts par lietuviešu (?) pārvaldītu mediju uzņēmumu.

Uzteicama ir Sanitas Burķītes apakšnodaļa par mediju saturu latgaliski, sevišķi par tendencēm un ietekmējošajiem faktoriem, lai gan izbīrnu rada tās ievietošana nodaļā par Latvijas mediju formātu (?) daudzveidību un tas, ka tajā pašā laikā samērā lielais mediju segments krievu u. c. mazākumtautību valodās nemaz vienkopus nav aplūkots, kur nu vēl Latvijas mediji angļiski.

Terminoloģisks brāķis

Te gribot negribot nonākam pie jautājuma par monogrāfijā, maigi sakot, nekonsekventi lietoto komunikācijas zinātnes terminoloģiju. Pirmkārt jau – plašsaziņas līdzekļi. Pret šādu jēdziena apzīmējumu plašsaziņas (masu) mediju vietā pamatoti, principiāli un kategoriski iebilduši gan Inta Brikše, gan līdz šim visi citi latviešu komunikācijas zinātnieki, uzsverot, ka plašsaziņas medijiem demokrātijā ir nevis instrumentāla, līdzekļa, bet gan patstāvīga un centrāla loma (sal., piem.: Brikše, Inta: *Komunikācija. Mediji. Universitāte*. Rīga: Mansards, 2016, 43. lpp.). Tātad reizi par visām reizēm: plašsaziņas mediji NAV līdzekļi vai arī ir līdzekļi TIKAI autoritārā politiskā un mediju sistēmā, resp., termins fundamentāli, pēc būtības neatbilst ar to apzīmētajam jēdzienam demokrātiskā sabiedrībā. Tikmēr šajā komunikācijas zinātnes monogrāfijā valodnieku un juristu ieviestais nepareizais termins, kādu arī citu Baltijas valstu valodās nelieto un no starptautiskajām zinātnes valodām vēl lieto tikai krievu valodā, pēkšņi un pirmoreiz bez kāda paskaidrojuma tiek plaši lietots.

Otrkārt, sociālie mediji – ar tiem saprotot sociālos tīklus (kā *Facebook*), video

koplietošanas platformas (kā *Youtube*) un meklēšanas rīkus (kā *Google*) internetā. Arī to loma monogrāfijā vienkopus nav apskatīta, kaut gan, tāpat kā mediju digitalizācija kopumā, ir izšķiroša Latvijas mediju vides daudzveidībai gan no reklāmas ieņēmumu, gan plašsaziņas mediju satura izplatīšanas viedokļa. Arī nodaļā par mediju patēriņa daudzveidību un ekspozīciju zinātniskā redaktore nenodala sociālos medijos, tāpat kā e-pastu un e-komercijas vietnes, no plašsaziņas medijiem (kā ziņu portāliem) internetā un nosauc tikai eifēmiski: “Turklāt komunikācijas tehnoloģiju plašais klāsts, kuru papildina nemitīgi aizvien jaunāki formāti, kam ir liela nozīme cilvēku sociālā statusa, identitātes un dzīvesstila apliecinājumā, daļā sabiedrības ir kļuvuši par dominējošo un pat vienīgo mediju satura lietošanas formātu.” Visu cieņu autorei kā vēsturniecei, bet šeit viņa acīmredzot nav iekāpusi savās kurpēs.

Treškārt, formāts – tieši tādēļ, lai nesānāktu “formātu formāts” (sk. iepriekšējo citātu), gan komunikācijas zinātnē, gan mediju nozares profesionālajā leksikā ir ieviesta dažādu mediju veidu tipoloģija, proti, runa ir par mediju tiem. Kā ievadā pareizi norādīts, atsaucoties uz H. Ševogu: “Aplūkojot televīzijas produktus, – programmu un formātu daudzveidība.” Tas pats attiecas uz radiostacijām, kā arī uz preses izdevumu tipogrāfisko formātu. Bet citādi nemētājamies ar formāta vārdu, arī veidojot nodaļas virsrakstu – “Latvijas mediju formātu daudzveidība”, kas neietver pēc nosaukuma sagaidāmo saturu, jo līdzās vēl lietots arī apzīmējums “daudzslāņaina vēstījuma formāts”.

Tas pats, ceturtkārt, attiecas uz žanru, kas žurnālistikā un medijos ir satura pasniegšanas forma (informatīvie, viedokļa žanri utt.), nevis mediju satura vai mediju produktu tips, kā tas pausts monogrāfijas nodaļā “Mediju žanru daudzveidība”. Piem., “mediji vīriešiem kā specifisks mediju žanrs”, gan stilistiski, gan žanriski panākot negribētu komismu: “Pašpalīdzības stila raksti par sievietes seksualitāti ..” Kāpēc, turklāt saprotamā kārtā nekonsekventi, bet pat apakšnodaļu nosaukumos jāievieš jauni, savdabīgi termini, ja tie nav labāki – īsāki un precīzāki – par nozarē jau lietotajiem, kā bērnu, sievietes un vīriešu (grāmatā – mediji bērniem, sievietēm un vīriešiem), ezotēriskie (attiecīgi – misticisma,

⁹ Pieejams: https://neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Radio_apraide_Latvija_2015_Jaunaka_versija.pdf (26.10.2019.).

okultisma un dziedniecības) mediji, praktisko padomu (mājturības) mediji, galu galā – populārie iepretī kvalitātes medijiem, kas ir vai nu vispārēja rakstura – vispārējo interešu, vai specializētie – nozaru profesionālie un speciālo interešu mediji. Pie populārajiem medijiem visupirms pieder slavenību, privātās dzīves un tabloīdmediji (grāmatā attiecībā uz visiem šiem lietots apkopojošs apzīmējums “tabloīdmediji”, kas, kā attiecīgi nosauktā apakšnodaļā atzīst pats tās autors Raivis Vilūns, īstenībā ir cits jēdziens – reizē šaurāks, jo nāk no attiecīga formāta avīzēm, un plašāks, jo sniedz arī sabiedriski politisku informāciju; Latvijā tam atbilst nedēļas *Kas Jauns Avīze* un portāls *Jauns.lv*), kriminālziņu (kriminālie) mediji un, visbeidzot, erotiskie un pornogrāfiskie (seksuāla atklāta satura) mediji. Tāpat kā nav grāmatā daudzārt izmantoto “materiālu” žanru, bet ir publikāciju, tekstu u. tml. žanri.

Piektkārt, lai neputrotos, nav jājauc kopā vietējie (lokālie), reģionālie un nacionālie mediji (nevis “pašmāju kino” (289. lpp.) un “pašmāju portāls *Inbox*” (503. lpp.)). Ne veltī pēc apraides teritorijas Latvijā tie ir nodalīti arī Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, un arī jēdzienu diferenciacijas loģika saka priekšā, ka mūsu valstī reģions sākas ar kādu no pieciem apgabaliem: Kurzeme, Zemgale, Vidzeme, Latgale un Rīga. Līdz ar to maldinošs ir monogrāfijas apakšnodaļas nosaukums “Reģionālie mediji”, jo tā īstenībā vēsta galvenokārt par vietējiem medijiem, īstus reģionālos, kā *Kurzemes Radio*, SIA *Latgales reģionālā televīzija* un *Vietējā Latgales Avīze*, nez kāpēc atsevišķi pat neapskatot. Tāpat kā ir dienas (nevis ikdienas), nedēļas (nevis iknedēļas) un mēneša (nevis ikmēneša) preses izdevumi, lai gan grāmatā tas daudzviet ir, tā sakot, viss viens (“vietējā sporta kanāla statusu ir ieguvis TV3”, “lokāla mēroga sporta norises tiek atainotas reģionālajos medijos”, “vietējie ārzemju žurnālisti”, “vietējie seriāli”).

Pētījuma (ne)laiks

Lielākā problēma šim mediju pētījumam, kas beidzot saņēmis valsts finansējumu (pilnīga taisnība V. Zelči, ka mediju pētniecība Latvijā “visai reti ir saņēmusi finansējumu no zinātnei atvēlētajiem valsts budžeta līdzekļiem”),

ir pētījuma laikposms. Lai gan deklarēts kā tikai viens 2017. gads, kas vērtējams kā nepāšaubāmi pārāk īss posms tendenču izpētei (šim nolūkam derētu vismaz desmit gadu periods), tas daudzviet ir visnotaļ nekonsekventi paplašināts, vienlaikus neietverot visu būtisko informāciju, tostarp no citu, ne tikai Latvijas Universitātes Komunikācijas studiju nodaļas kolēģu publicētajiem pētījumiem, arī svešvalodās. Taču, publicējot datu blākus par vairāk vai mazāk garu “tekošo momentu”, tos dziļāk un kvalitatīvi neinterpretējot un pat nepārbaudot (piem., par *Dienu* kā tirāžas ziņā lielāko latviešu valodā izdoto avīzi!). Diemžēl tas attiecas arī uz Raivja Vilūna nodaļu par Latvijas mediju ziņu ģeogrāfiju. Kamēr Laurai Ardavai-Āboliņai nodaļā par informācijas avotiem mediju 2017. gada populārākajos vēstījumos, izmantojot piemērotu pētījumu metodi, ir izdevies nonākt pie nozīmīgiem secinājumiem.

Savukārt visneveiksmīgākajā grāmatas nodaļā par mediju tipoloģiju, veicot kontentanalīzi tikai par trim 2017. gada mēnešiem, – no aprīļa līdz jūnijam, ir nonākts galvenokārt pie triviāla un šaura mediju satura apraksta, piem., apakšnodaļā par bērnu medijiem pat nepieminot sabiedrisko mediju kopīgās interneta platformas LSM.lv *Bērņistabu*. Tai pašai autorei Maritai Zītmanei ievērojami labāk izdevusies apakšnodaļa par sieviešu medijiem, argumentēti rekomendējot “plašāku un daudzveidīgāku sievietes reprezentāciju” tajos, bet vienlaikus pamatojuma pietrūcis apakšnodaļā par dzimtes reprezentāciju Latvijas medijos, par ko jau saņemta kritika¹⁰.

Reprezentāciju daudzveidībai veltītajā nodaļā sekmīgāk veicies Ojāram Skudram, Skaidrītei Lasmanei un Zanei Radzobei, kā arī Didzim Bērziņam attiecīgajās apakšnodaļās par mediju politisko daudzveidību un žurnālistu praksēm, kultūras diskursu daudzveidību un marginalizēto sociālo grupu reprezentāciju Latvijas medijos.

Taču kopumā secinājumi bieži neizriet no pašiem tekstiem, tātad nav pamatoti ar pierādījumiem vai arī, gluži otrādi, dublējas ar secinājumiem tekstā. Atsevišķo tekstu ievadi un atsauces uz literatūru tajos lielākoties ir

¹⁰ Pieejams: <http://www.la.lv/viriesu-skaitisana> (26.10.2019.).

formālas, izskatās kā mākslīgi piekabinātas. Pēc principa – vajag taču pielikt kaut kādu teoriju, nevis – tiešām ievērot noteiktu konceptuālu skata punktu.

Nemaz nerunājot par vairākiem valodas neģludumiem (arī neprecizitātēm nosaukumos) un atsauču trūkumiem, tomēr nevar nepieminēt svešvalodu nosaukumu rakstību angļiski amerikāniskā, nevis starptautiskā transkripcijā, pēc kuras, sekojot katrai rakstu zīmei, iespējams atjaunot rakstību oriģinālvalodā (tātad, piem., nevis *Domskaya ploščad*, bet gan *Domskaja ploščad*’).

Galvenais, grāmatai tiešām nāktu par labu, ja tā būtu plānāka, neizplūdusi, vienlaikus koncentrējot Latvijas komunikācijas zinātnei pieejamos naudas un cilvēku resursus un sadarbībā koncentrējoties uz reālajām mediju daudzveidības problēmām, kas, kā jau minēts, tagad palikušas tikai daļēji iezīmētas. Kā pravietiski noslēdzas pēdējā nodaļa par recepcijas kontekstu: “Pētījumu pārorientācija no satura un formas daudzveidības uz mediju ekspozīcijas un tās formu kvantitatīvu un kvalitatīvu analīzi.”

SAPRAST VISU KOMUNIKĀCIJAS JOMAS SAREŽĢĪTĪBU

Sergejs Kruks, *Dr. sc. inf.*, RSU Komunikācijas fakultātes profesors

“Ceru, ka pēc šīs grāmatas izlasīšanas daudzi no jums sāks vērtīgāk ielūkoties komunikācijas procesos, kas notiek visapkārt,” tā profesore Sandra Veinberga raksta savas grāmatas ([2019] *Komunikācija. Teorija un prakse*. Priekuļi: Sava grāmata) noslēgumā. Cerības paušana ir gana pamatota, jo, lasot valdības politikas dokumentus, klausoties politiķus un pat ieskatoties citu sociālo un humanitāro zinātņu nozaru autoru darbos, kas runā par mediju un komunikāciju, joprojām ir redzama ļoti vienkāršota izpratne par tiem. S. Veinbergas darbs pēc stila ir rokasgrāmata, kas sniedz ieskatu gandrīz visos mediju un komunikācijas teorijas un pētniecības aspektos. Lasot nodaļu “Vadošās teorijas”, ir redzams, kā pakāpeniski bagātinājās komunikācijas modelis; ejot prom no lineārā informācijas pārraidīšanas modeļa, teorētiski papildināja šo procesu ar jaunajiem mainīgajiem lielumiem, precizēja izpratni par auditorijām un sasniedzamajiem efektiem. Diemžēl Latvijā nespeciālistu vidū dominē pārliecība par kādas vienotas auditorijas esamību (pareizāk divu – latviešu un krievu), kas tup pie televizoru ekrāniem un smadzeņu rievās ieraksta pārraidītos vārdus un tēlus. Jēdziena “mediji” neatbilstīgā latviskošana ar grūti izrunājamo salikteni “plašsaziņas līdzekļi” vien apstiprina šo manu vispārinājumu: medijus uzskata nevis par vidutājiem informācijas plūsmā, bet par informācijas pārraidītājiem lielajai cilvēku masai. Tāpēc, paužot cerību, zinātniece nevis demonstrē retorisku pieklājību, bet aicina lasītāju tomēr saprast visu komunikācijas jomas sarežģītību.

Grāmatā ir uzskaitīti daudzie jo daudzie faktori, kas darbojas kā mainīgie lielumi informācijas radīšanas, pārraidīšanas, uztveršanas un interpretācijas procesos. Kodolīgi iztirzātie teorētiskie modeļi parāda, ka reālos

komunikācijas fenomenus ir iespējams izprast dažādās paradigmās; triangulējot tās, ir iespējams meklēt atbilstīgāko skaidrojumu. Aprakstīto pētniecības metožu saraksts vien parāda, cik lielā mērā mēs sevi ierobežojam ar empīrisko datu ieguves paņēmieniem. It sevišķi tas ir attiecināms uz politikas plānotājiem: ar likumdevēja spēku viņi cer pieņemt saistošus lēmumus, taču, izprotot auditoriju kā homogēnu veselumu, arī aprobežojas ar vidējiem aritmētiskiem reprezentatīvo aptauju datiem, nerūpējoties par anketas pantu, resp., jautājumu, formulējumu atbilstību pētījuma mērķim.

Grāmata ir uzrakstīta vieglā valodā, skaidrojot terminus, sniedzot piemērus, tāpēc kalpos par labu palīgīdzekli gan skolotājiem, gan politikas plānotājiem, gan jaunāko kursu studentiem.

Apsveicot visaptverošās grāmatas izdošanu latviešu valodā, tomēr diemžēl jāpauž arī piesardzība par tās lietošanu akadēmiskos nolūkos. Galvenās problēmas ir terminoloģija. Autore nesniedz pamata terminu vārdnīcu, tulkojumi latviešu valodā nesaskan ar tiem, ko mēs lietojam mācību procesā un zinātniskajos un pētnieciskajos rakstos. Dažu jēdzienu tulkojumi, kas ir kopīgi sociālajām zinātnēm, ir nostiprinājušies socioloģijā, psiholoģijā, un, piem., RSU komunikācijas zinātnieki tos ir pārņēmuši. Recenzējamā grāmatā tulkošanas problēma ir novedusi pie nekonsekventa terminu lietojuma. Piem., 179. lpp. *validity* (šeit un turpmāk angl.) ir nosaukta kā piemērojamība, derīgums, atbilstība, valīdums; *reliability* ir uzticamība, patiesums, drošums. Diemžēl ir arī personvārdu latviskošanas kļūdas. *Bruce Westley* pārtapis par *Westleys* angliiski un *Vestleizu* latviski; viņa kolēģis *MacLean* arī tiek dažādi saukts gan angliiski, gan latviski.

Autore korekti apraksta teorētisko materiālu, taču, ķeroties klāt praktiskās padomju un

Latvijas komunikācijas analīzei, akadēmiskais stils dod vietu emocijām. Šeit būtu piemēroti uz empīriskiem pētījumiem balstīti pamatojumi un secinājumi autores pašas uzskaitītajās teorētiskajās paradigmās. Vēlme vērtēt komunikāciju Latvijā pēdējos 30 gados nekādi

nesaskan ar pašreizējo pētījumu ignorēšanu. Tie ir dažādi, tos var citēt kā argumentus un arī pamatoti kritizēt. Bet šīs atsauces būtu nodevīgas arī kā mediju un komunikācijas zinātnes ne pārāk garās vēstures un mūsdienu situācijas apkopojums kritiskā ietvarā.

VIETAS GARS IDENTITĀTES MEKLĒJUMOS

Sav! **Beāte Lielmane**, *Mg. hist., a!v! Latviēte*

Vietas gara (latīņu val. *genius loci*) jeb ar kādu vietu saistītas izjūtas, īpašas identitātes un kultūrtelpas meklējumi Latvijā norit arvien biežāk. Spītējot mainīgajam valsts administratīvi teritoriālajam iedalījumam, vienojošais tiek meklēts ļaužu izloksnē u. c. valodas īpatnībās, reliģiskajā pārliecībā un etnogrāfiskajā (kā latgaliešiem) un etniskajā (kā lībiešiem) piederībā, kā arī tradīcijās, kas to visu caurvij. Mēs jau esam “atraduši” suitu kultūrtelpu, kas ir iekļauta UNESCO Nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā, kam jānodrošina šī mantojuma neatliekama saglabāšana¹. Nacionālajā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā apzinām lībiešu dzīves telpu, Rucavas tradicionālo kultūrtelpu un Upītes kultūrtelpu², kā arī atzīstam citas, vēl oficiāli neizceltas. Bet vai šiem kopības meklējumiem varam pievērsties arī no otras puses, t. i., skatot teritoriālo vienumu un identificējot kopīgās iezīmes tajā dzīvojošo iedzīvotāju vidū?

Aplicinājums šiem meklējumiem ir Janīnas Kursītes sastādītais monogrāfiskais rakstu krājums *Daugavpils novads. Vietas vērtība* ([2018] Rīga: Zinātne). Tas tapis, balstoties uz Latvijas Universitātes un Daugavpils Universitātes pētnieku grupas īstenotiem lauka pētījumiem Daugavpils novadā 2016. un 2017. gada vasarā, un ir viens no daudzajiem LU veiktajiem “vietas” pētījumiem. Kopš 1999. gada tie ir bijuši Alsungas, Dundagas, Kuldīgas, Nīcas,

Rucavas, Saldus, Valkas, Bauskas novadā, Sunākstes, Seces, Viesītes pagastā, kā arī citviet Latgalē – Vārkavas, Dagdas, Kārsavas, Preiļu un Līvānu novadā (11. lpp.). Autoru mērķis ir atjaunot sabiedrībā izpratni par Daugavpils novada teritorijas kultūrvēsturisko un mūsdienu nozīmi, iepazīstinot ar daudzveidīgo dabas un kultūras vidi, kas abpus Daugavai cauri laikiem vienojusi dažādus etnosus, konfesijas un sociālos slāņus (9. lpp.). Rakstu krājumu veido trīs tematiskās daļas: identitātes veidošanās, vēsturiskais apskats un aktuālie izaicinājumi.

Nav viegli definēt kādas konkrētas kultūrtelpas robežas. Šajā rakstu krājumā tas tiek risināts, izvēloties administratīvi teritoriālo dalījumu – mūsdienu Daugavpils novadu, un cenšoties konstruēt tā iedzīvotāju identitāti. Tomēr – vai Daugavpils novads uzskatāms par vienotu kultūrtelpu ar kādu īpašu identitāti vai tā ir tikai mākslīgi veidota teritoriāla vienība? Šo jautājumu uzdod arī vairāki rakstu autori, izceļot, ka Daugava ir kā robežšķirtne starp divām dažādām pasaulēm – kreisajā krastā multietniska un daudzkonfesionāla (krieviskās, poliskās, baltkrieviskās, lietuviskās un sēliskās ietekmes, nesot līdzīgu vecticībnieku, pareizticīgo, uniātu, luterāņu un katolisko komponenti) un labajā krastā izteikti latgaliska un uz katolicisma tradīciju balstīta vide (43. lpp.). Tādējādi rakstu autoriem ne tikai jādefinē Daugavpils novada īpašā identitāte, kas atšķir to no citiem Latvijas novadiem, bet vienā pavērsienā arī jāskata divas atšķirīgas identitātes, kuras veidojušās vēsturisko notikumu gaitā. Šāds skatījums ir aktuāls arī valdības plānotās administratīvi teritoriālās reformas kontekstā, jo liek aizdomāties par novada teritoriālo vienotību un faktoriem, kas to veido un ietekmē. Vai dzīvesvieta vien var būt vienojošs elements dažādu tautu un kultūru cilvēkiem? Vai arī tie vairāk identificējas ar savu kopību?

¹ Suiti cultural space. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Pieejams: <https://ich.unesco.org/en/USL/suiti-cultural-space-00314> (13.05.2019.).

² Pasniegs aplicinājumus par nemateriālā kultūras mantojuma vērtības iekļaušanu nacionālajā sarakstā. Latvijas Nacionālais kultūras centrs. Pieejams: <http://www.lnk.gov.lv/jaunumi/pasniegs-aplicinajumus-par-nemateriala-kulturas-mantojuma-vertibas-ieklausanu-nacionala-ja-saraksta/b/47/> (13.05.2019.).

Uz šiem jautājumiem cenšas atbildēt pirmā monogrāfiskā rakstu krājuma nodaļa, kura pievēršas novada identitātei un tās transformācijai, izmantojot Daugavpils novada iedzīvotāju dzīvesstāstus un skaidrojot iedzīvotāju dažādo konfesionālo piederību. Ievadu tēmā sniedz J. Kursīte, raksturojot aplūkotā novada reģionālo, konfesionālo, valodu un kultūras daudzveidību. Dagmāra Beitnere-Le Galla, piešķirot balsi dzīvesstāstu autoriem, parāda šo daudzveidīgo grupu pārstāvju pašizpratni, kas sekmē lasītāja iejušanos to subjektīvajā pieredzē. Ilze Mileiko, arī pievēršoties dzīvesstāstu izpētei, atspoguļo dažādu etnisko kopienu priekšstatus citai par citu, secinot, ka etniskā daudzveidība no Daugavpils novada iedzīvotāju skatpunkta netiek problematizēta, bet tiek pieņemta kā neatņemama novada identitātes sastāvdaļa, kas ļauj tās iedzīvotājiem runāt par savstarpējām atšķirībām, vienlaikus paužot cieņu pret pastāvošo dažādību (70. lpp.).

Noteiktu Daugavpils novada iedzīvotāju grupu analizē D. Artjomovs, izvēloties novadā dzīvojošo katoļu vēstures izpēti un mūsdienu situācijas raksturojumu. Savukārt luterānisma tradīciju Daugavpils novadā, izmantojot konkrētas ģimenes dzīvesstāsta piemēru, raksturo Dace Micāne-Zālīte, tādējādi iedzīvinot un personalizējot identitātes veidošanās un apzināšanās jautājumu.

Pavisam īsu ieskatu Daugavpils novada sēliskajā aspektā sniedz Valentīna Lukaševiča raksts, kas vairāk koncentrējas uz sēliskās identitātes attīstību Latvijā kopumā. Interesantu identitātes pētniecības šķautni rakstā ir apskatījusi Jolanta Feldmane, pievēršoties personvārdu maiņas jautājumam, personvārdi mūsdienās ir neatņemama un ļoti svarīga personas identitātes daļa. Rakstā tiek raksturotas vārdu un uzvārdu maiņas tendences, kas ir valdījušas Latvijā 1939.–1940. gadā un padomju laikā, izceļot Daugavpils novada multietniskās situācijas piemēru, kurā dažādas identitātes pastāv līdzās.

Otrā nodaļa *Novada vēsture, kultūrvēsturiskais un dabas mantojums* veltīta novada vēsturei, kultūras mantojuma un dabas daudzveidībai. Kristīne Rotaba rakstā par lauku īpašumu veidošanos un pastāvēšanu, balstoties uz nostāstiem, kas nodoti no paaudzes paaudzei, savieno tiesību vēstures un folkloras tematiku

(120. lpp.), tādējādi parādot dzīvesvietas īpašumtiesību maiņu vēstures gaitā.

Lai būtu iespējams labāk saprast priekšnosacījumus, kas veicinājuši Daugavpils novada multietniskā un daudzkonfesionālā sastāva veidošanos, Ēriks Jēkabsons savā rakstā ir izvēlējis pētīt vēsturisko situāciju Daugavpils novada Demenes pagastā, kurš kā pierobežas teritorija ir bijis dažādu ietekmes sfēru pakļautībā.

Senāku novada vēstures periodu aplūko Juris Urtāns, apkopojot iegūtos datus par akmeņiem Augšzemes augšgala kapsētās, un analizē, ko tas varētu liecināt par dažādu konfesiju klātbūtni novada vēsturē. Savukārt ar novada sakrālo mantojumu iepazīstina Rūta Kaminska, stāstījumā grupējot un raksturojot sakrālo mantojumu vēsturisko mākslas stilu attīstības ietvarā.

Personīgāku skatījumu novada vēsturē izvēlējusies sniegt Jolanta Stauga rakstā par iedzīvotāju bērnības atmiņām, kuras attiecas uz starpkaru posmu, kara laiku un pirmajiem pēckara gadiem. Ņemot vērā, ka bērnības atmiņām ir raksturīgi radīt idealizētu priekšstatu, šie pagātnes posmi tiek parādīti pilnīgi citā gaismā, izceļot subjektīvi pozitīvos aspektus.

Kādas tradicionālās prasmes atšķirības divās konfesionālās tradīcijās atklāj Indra Čekstere rakstā par maizes cepšanas tradīcijām katoļu un vec ticībnieku kopienās. Novada tautas mākslai un tradīciju tālāk nodošanai pievēršas arī J. Kursīte rakstā par segām un Zeltīte Barševska rakstā par rotātajiem dvieļiem. Viens no rakstiem ir veltīts arī profesionālajai mākslai: J. Kursīte stāsta par Vitoldu Svirski, kurš ir pazīstams ar savām Latgales ainavām (viena no tām rotā arī monogrāfijas vāku).

Šādam rakstu krājumam netipisks papildinājums ir divi raksti, kuri veltīti Daugavpils novada dabai. Arvīds Barševskis raksturo novada bagātīgo vaboļu faunu – kas to apdraud un kā to ir iespējams mērķtiecīgi saglabāt. Savukārt Aija Pupiņa, Mihails Pupiņš un Natālija Škute pievēršas novada batrahofaunai jeb abinieku sugām, raksturojot to daudzveidību un novada iedzīvotāju izpratni un attieksmi pret tām.

Trešajā nodaļā *Daugavpils novads 2016–2017: status quo un jautājumi nākotnei*

raksturota mūsdienu situācija Daugavpils novadā. Šajā kontekstā īpaši aktuāls ir Rūtas Šmites raksts par Latgales mazciemiem un to pēdējiem iedzīvotājiem, kas parāda, ka šo cilvēku piederība savām dzimtajām mājām, ciemam vai novadam ir daudz izteiktāka nekā valstij vai nācijai. Tas lielā mērā saistīts ar pierobežā valdošo Krievijas mediju telpu un neapmierinātību ar, viņuprāt, nepietiekamo atbalstu Latgales apgabalam valstiskā līmenī (323. lpp.).

Vēl viens "mazā cilvēka" stāsts atklājas Annas Strodes rakstā par Jāņa Kukjāna savās mājās radīto tēlu pasauli, kurā atspoguļojas reģionam raksturīgā identitātes nenoteiktība, jo viņa tēlos nav izteikti redzama ne autora etniskā, ne reliģiskā piederība (333. lpp.).

Daugavpils novada iedzīvotāju privātās telpas analizē Ingus Barovskis aplūko mūsdienu iekštelpu iekārtojuma elementus, pievēršoties sakralitātes izpausmēm cilvēku ikdienas dzīvē un dzīvojamo telpu ikonogrāfiskā iekārtojuma izveides motīviem (296. lpp.). Tajā atspoguļojas sakrālās, personīgās un nacionālās atribūtikas sajaukums, kas ļoti labi parāda atšķirīgo identitāšu līdzāspastāvēšanu un dažādu tautu tradīciju saplūšanu.

Latvijas folkloras pētniecībā vēl salīdzinoši jaunu pētniecības materiālu ir izvēlējis Uģis Nastevičs, kurš pēta Daugavpils tēlu tvīterī. Veicot tvītu kontentanalīzi, autors parāda Daugavpils novadā dzīvojošo cilvēku (šeit gan jāņem vērā, ka šo tvītu autori pārsvarā pārstāv vecumgrupu no 15 līdz 44 gadiem)

izjūtas un attieksmi pret savu dzīvi un novadā notiekošo.

Krājuma noslēdzošais Džefrija Pridhama raksts *Latgale: starptautiskie saspīlējumi un vietējo iedzīvotāju lojalitāte – vai BBC pārprata situāciju?*, kurš operatīvi tulkots un pārpublicēts no *Journal of Baltic Studies* un kurā tiek skaidrots, kādēļ BBC producenti izvēlējušies Latgali kā Latvijas apgabalu, kurā valdošā sabiedrības neapmierinātība varētu veicināt Krievijas okupācijas draudus (348. lpp.), attaisno šāda lauka pētījuma un publikācijas nepieciešamību – kā citiem un arī mums pašiem izskaidrot Daugavpils novada savdabīgo identitāti un attieksmi pret situāciju kaimiņvalstīs? Vai separātisma idejas ir reālas?

To apzinās arī rakstu krājuma autori, uzsverot, ka Daugavpils novads politiski un kultūras ziņā allaž šūpojies svaru kausos starp Rietumiem un Austrumiem (11. lpp.). Šī atziņa caurstrāvo visu rakstu krājumu, tomēr īsti nesniedzot nepārprotamu atbildi, vai iekšējā sašķeltība ir reāls ārējo draudu iemesls.

Publikācijas centrā ir nevis noteikta vieta, bet gan cilvēks ar savu daudzšķautņaino identitāti, kurš tajā dzīvo. Veiktie lauka pētījumi parāda, cik maz Daugavpils novada iedzīvotāju vispār runā latviski vai identificē sevi kā piederīgus Latvijai. Tāpēc, apzinoties šo daudzveidīgo un sarežģīto pašidentifikācijas situāciju Daugavpils novadā, rodas jautājums: kā mēs to varam mainīt? Un vai vajag to mainīt vai pieņemt par neatņemamu daļu no daudz kultūru sabiedrības?

VECĀKĀ UZRUNA AUSTRUMA 135. GADASVĒTKOS LU MAZAJĀ AULĀ

Pēteris Špeļs, akadēmiskās vienības *Austrums* vecākais

Cienījamie viesi, dārgie draugi!

Ir pagājuši nu jau 135 gadi, kopš Maskavā latviešu studenti sapulcējās, lai nosvinētu Maskavas latviešu studentu lasāmo vakaru atklāšanu, kas vēlāk pārauga akadēmiskajā vienībā *Austrums*. Vai 135 gadi ir ievērojams laika posms akadēmiskai organizācijai? Jā! Tās ir vairāk nekā piecas paaudzes, kas šo gadu laikā ir smēlušās akadēmiskas zināšanas, auguši sev un Latvijai, pārvarējuši smagas konfrontācijas un aizliegumu gadus. Šajos gados *Austruma* biedri ir devuši būtisku ieguldījumu Latvijas valsts veidošanā un izaugsmē, darbojoties savā profesionālajā druvā un kalpojot sabiedrībai kā valstsvīri.

Liela daļa austrumiešu ir devuši ieguldījumu, saglabājot savus ideālus, savu morālo stāju, savu ticību Latvijai un ticību demokrātijai skarajos laikos, kas valdījuši Latvijā, kā arī tuvinot Latvijas brīvības stundu, darbojoties trimdas organizācijās pēc Otrā pasaules kara.

Neizraut saknes, saglabāt savu identitāti, savus mērķus un varbūt arī sapņus ne tikai brīves apstākļos, bet arī apstākļos, kad pat lieki izteikts vārds varēja novest pie neparedzamām sekām, – tā bija ne tikai vienkārši drosme vai spīts, bet nereti arī varonība. Tas bija mūsu visu gara spēks. Tā bija ticība. Ticība, ka valsts augšāmcelsies, ticība Latvijai kā neatkarīgai demokrātiskai valstij, kam šūpuli kāruši un izloloto brīvvalsts ideju dzīvē stiprinājuši arī *Austruma* biedri Jānis Čakste un Gustavs Zemgals.

Un man ir liels prieks, ka austrumieši ir ne tikai lepmi par savu priekšteču paveikto, bet joprojām arī gatavi dot un dod būtisku ieguldījumu un veic nesavtīgu darbu mūsu valsts un mūsu tautas labā.

Mēs lepojamies ar austrumiešiem, kuri pieņēma lēmumu atgriezties no dzīves Austrālījā uz dzīvi Latvijā jau pirms valstiskās

neatkarības atgūšanas un aktīvi līdzdarbojās atjaunotās Latvijas pamatu likšanā.

Mēs lepojamies ar austrumiešiem, kuri sekmīgi darbojas Latvijas zinātnes druvā.

Mēs lepojamies ar austrumiešiem ārstiem, kuri piedalās Latvijas medicīnas vēstures veidošanā.

Mēs lepojamies ar mūsu draugiem, kas uzdrīkstas nolikt malā savas vieglās dienas un iesaistās demokrātijas procesā, ko sauc par vēlēšanām, dodot šim procesam savu intelektuālo pienesumu.

Mēs lepojamies ar tiem daudzajiem austrumiešiem, kuri pašreizējos ģeopolitiskajos apstākļos ir apliecinājuši savu valstisko pārliecību, papildinot Zemessardzes rindas.

Un lepojamies ar visiem jums, draugi, kas diendienā, veicot savus pienākumus, stiprina un bagātina mūsu valsti, kā arī dod pienesumu *Austruma* pastāvēšanai un zēlšanai.

2018. gads ir īpašs gads. Ne tikai *Austrumam* ir liela diena, bet arī mūsu valstij Latvijai. Latvija svin simtgadi. Un šie notikumi, draugi, viens otru papildina. Tie savijas kopā mūsu dzīvēs, mūsu likteņos.

Cik gadus no šiem 100 valsts pastāvēšanas gadiem mēs esam spējuši dzīvot brīvā valstī? Brīvā no tiešām kara briesmām, brīvā no svešu okupāciju varas? Ieskaitot pirmo neatkarības posmu, – tieši tikpat daudz, cik ir nācies pavadīt nebrīvē. Reti kurai tautai ir tik smagi panākta brīvība, tik liels tās zaudēšanas rūgtums un tik neapvaldāma tieksme pie tās atgriezties. Vai mūsdienās mēs spējam droši un vieglprātīgi skatīties nākotnē, neuztraukties par savu rītdienu? Būt pārliecinātiem par savu drošību, par to, ka spēsim stāties pretī jebkuriem sarežģījumiem, ko mums piespēlēs starptautiskais politiskais stāvoklis, pasaules lielvaras vai nepateicīgs kaumiņš? Nē! Saspringums nekur nav zudis, varbūt pat palielinājies.

Vairs nežvadz naidīgas varas tanku kāpurķēdes Latvijas ielās, un melnās bertas jau sen sagrieztas metāllūžņos. Bet parādījušies jauni izaicinājumi. Mūsu laikmeta drudžainā informācijas aprīte, viltus ziņu klāsts, atklātā ievilkšana māņos, neticības un naida sēšana vienam otrā atstāj ne mazāk postošas sekas. Un stāvēt pretī šiem izaicinājumiem mēs varēsim tikai tad, ja valstī būs pietiekošs skaits akadēmiski izglītotu, garā spēcīgu cilvēku, kurus palīdz veidot akadēmiskās mūža organizācijas Latvijā. Tāpēc ar drošu sirdi un skaļiem vārdiem varu šeit, jūsu priekšā, apliecināt, ka, par spīti ievērojamajam laika sprīdim, kurš ir pagājis kopš organizācijas dibināšanas, mūsu, austrumiešu, vadmotīvi nav novecojuši vai kļuvuši mazāk aktuāli. Tā ir demokrātija, tas ir akadēmiskums, tā ir vienotība un drauga plecs. Kāds varbūt var pārnest pārlietu pieķeršanos organizācijas pagātnei, taču neliela arhaismu, vēstures piegarša mūsu organizācijai tikai

pastiprina mūsu vērtību noturību, ko spējam nest nu jau 135 gadus. Mūsu akadēmisko mūža organizāciju saimes tradīcijas, varbūt pat mazs noslēpumainības plīvurs ir tas, kas mums piešķir šo papildu šarmu un piederības sajūtu. Un, lai gan *Austruma* tradīcijas vienmēr ir mazliet atšķirušās, esmu pilnīgi drošs, ka akadēmisko mūža organizāciju saimē mēs saprotam cits citu no pusvārda.

Draugi, mums priekšā stāv liels darbs un smagi izaicinājumi. Jo uzturēt un tautās nest organizāciju ar 135 gadu vēsturi, kas balstās uz vairāk nekā gadsimtu ilgām tradīcijām, vienmēr ir bijis un būs grūts un godpilns uzdevums. Irdināt zemi, bet neizraut saknes. Locīties pārmaiņu vējā, bet vienmēr ar staltu mugurkaulu. Draugi, mums augt un zelt Latvijai! Ar savu tautu par savu tautu.

2018. gada 27. oktobrī

IN MEMORIAM DR. ZIGFRĪDS ZADVINSKIS

Valdis Labinskis

95 gadu vecumā Grandrepidsā, ASV, 2019. gada 15. jūnijā mūžībā aizgāja četru dēlu tēvs, sabiedriskais darbinieks, labdaris, ārsts un medicīnas mācībspēks Zigfrīds Zadvinskis, LKSAA *Dzintars* filistrs. Pēc 70 laulībā pavadītiem gadiem sēro kundze Paulīne, ģimene un plašs draugu loks. Aizgājēja izvadīšana notika 22. jūnijā.

Z. Zadvinskis dzimis Rēzeknē 1924. gada 25. janvārī Pētera un Sholastikas ģimenē kā ceturtais un jaunākais bērns. Viņa tēvs bija Latvijas Satversmes sapulces loceklis, politiķis, sabiedriskais darbinieks un Rēzeknes apriņķa valdes priekšsēdētājs. Tāpēc viņu skāra padomju okupācijas varas represijas – izsūtījums Sibīrijā.

Z. Zadvinskis 1942. gadā pabeidza Rēzeknes ģimnāziju, bet icerētās medicīnas studijas izjauca Otrā pasaules kara gaitas. 1944. gadā ģimene devās uz Kurzemi, vēlāk

nonākot Dienvidvācijā Fišbahas latviešu bēgļu nometnē. 1946. gada pavasarī Z. Zadvinskis uzsāka medicīnas studijas Baltijas Universitātē Hamburgā, turpinot Vircburgas Universitātē. 1949. gada 5. jūnijā viņš salaulājās ar Paulīni Dzeni, un abi izceļoja uz ASV, kur ieradās 1950. gada maijā.

Sākumā viņiem bija jāstrādā rūpnīcās. Diemžēl ASV neieskaitīja studiju gadus Vācijā, tādēļ 1954. gadā Z. Zadvinskis atgriezās Vācijā, lai pabeigtu medicīnas studijas. ASV palika kundze ar diviem maziem dēliem. 1956. gadā viņš beidza medicīnas studijas Vircburgā un atgriezās pie ģimenes ASV.

Tad sākās ārsta darba gaitas, vispirms rezidentūra Detroitā, pēc tam kā internistam Grandrepidsā *Blodgett Memorial* un *St. Mary's and Mary Free Bed* slimnīcā un terapeitam *Blodgett Hospital School of Nursing* ārstniecības iestādē. 1976. gadā dr. Zigfrīds Zadvinskis

kļuva par Mičiganas Universitātes Medicīnas nodaļas asociēto profesoru, apmācot jaunos ārstus.

Ārsta darbs prasīja daudz, taču viņš guva plašu atzinību, un daudzo pacientu starpā bija arī bīskaps Jāzeps Rancāns, kuram viņš bijis galvenais konsultējošais ārsts. Ārsta darbu Z. Zadvinskis beidza 1995. gadā. Tomēr uz mūžu viņš palika saistīts ar nozari, jo bija vairāku ASV ārstu asociāciju biedrs un viens no aktīvākajiem Rietumos darbojošās Latviešu ārstu un zobārstu apvienības atbalstītājiem.

Grandrepidsā ģimene radīja sev pastāvīgu dzīvesvietu, ieguva savā īpašumā plašu un skaistu māju, te auga bērni, un te bija viens no Mičiganas latviešu katoļu centriem. Latviešu katoļu sabiedrībā dr. Z. Zadvinski cienīja kā vietējas draudzes vadītāju, kura aizbildniecībā ilgus gadus bija Grandrepidsas Aglonas dievmātes katoļu baznīca un sabiedriskais centrs. No 1977. līdz 1980. gadam viņš vadīja Amerikas Latviešu katoļu apvienību, no 1983. līdz 1985. gadam – Latviešu

katoļu studentu apvienību *Dzintars*. Plašākā latviešu sabiedrībā viņa vārds saistīts ar ASV latviešu kopienas lauku īpašumu un vasaras vidusskolu *Garezers*, kur viņš daudzus gadus bija valdes priekšsēdētājs. Visas biedrības un organizācijas, kurās dr. Z. Zadvinskis kopā ar kundzi Paulīni darbojās un tās atbalstīja, nav iespējams uzskaitīt. Tomēr īpaši pieminams ir Latvijas Okupācijas muzejs, kuru dāsnāko 100 ziedotāju saimē ir Zadvinsku ģimene, kā arī Latvijas Nacionālā opera, Latvijas Katoļu baznīca. Par pašai dziedātājam darbu dr. Zigfrīdam Zadvinskim 2003. gadā piešķīra Triju Zvaigžņu ordeņa zelta goda zīmi. Zīmīgi, ka viņa tēvs 1928. gadā saņēma šī paša apbalvojuma 4. šķiras ordeni.

Grandrepidsas vietējā avīze, pieminot aizgājēju, amerikāņu publikai norādīja: dr. Z. Zadvinskis pats izjutis, ka brīvība nav par velti, un tiem, kuriem tā dota, ir pienākums dalīties ar tās augļiem. Tādēļ palīdzības sniegšana cilvēkiem bija dr. Z. Zadvinska garās, bagātās un ražīgās dzīves paliekošā konstante.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA *AUSTRUMS*

2018. gada 25.–26. augustā akadēmiskā gada atklāšana un jauno austrumiešu salidojums, laivu brauciens no Mežotnes pils līdz vb. Jāņa Čakstes dzimtas mājām Ozolnieku novada Aučos, Kurzemes hercogu kapeņu un Jelgavas pils apskate.

11. septembrī viesu vakars. Priekšlasījumu par Latvijas banku sektoru šķērsgriezumā (2015–2018) sniedza Finanšu un kapitāla tirgus komisijas vecākais finanšu eksperts vb. Reinis Pāns.

14. septembrī līdzdalība jaunās Jāņa Čakstes mājas un tās ekspozīcijas atklāšanā Aučos.

18. septembrī priekšlasījumā ar iespaidiem par dzīvi un darbu Kazahstānā dalījās diplomāts vb. Kaspars Mekons.

25. septembrī viesu vakarā priekšlasījumu par militārās rūpniecības attīstību Latvijā sniedza Aizsardzības ministrijas vecākais eksperts vb. Mārtiņš Mežulis.

29. septembrī vb. Daiņa Špeļa un vb. Mārtiņa Tarlapa organizēta austrumiešu pastaiģa Meža kapos, pieminot mūžībā aizgājušos *Austruma* biedrus.

9. oktobrī vb. Viestura Paula Karnupa priekšlasījums par 5. Saeimas vēlēšanām, tās darbu un savu pieredzi kā Saeimas deputātam un politiķim.

18. oktobrī Latvijas Universitātes (LU) Mazajā aulā sadarbībā ar LU Absolventu klubu notika 15. vb. A. Eiches sabiedriskā

diskusija *Kādam jābūt Latvijas Valsts prezidentam?*. Uzstājās profesors *Dr. habil. hist.* Aivars Stranga, bijušais Valsts prezidents (2007–2011) *Dr. h. c.* Valdis Zatlers un dočents *Dr. iur.* Jānis Pleps (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

23. oktobrī *Austruma* telpu sakopšanas talka.

26. oktobrī 135. gadasvētku svinīgās vakariņas *Austruma* namā Ģertrūdes ielā 123. Visu laiku *Austruma* biedru un valžu saraksta (1883–2018) drukātā izdevuma prezentācija un bezmaksas dāvinājums katram austrumietim.

27. oktobrī *Austruma* 135 gadu jubilejas svinīgais akts LU Mazajā aulā un svētku balle Arhitektu namā. Akadēmisko runu *Lielo datu tehnoloģiju nozīme viedvalstī* teica Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) korespondētājloceklis, Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) profesors *Dr. sc. ing.*, vb. Jānis Grabis.

31. oktobrī ciemošanās pie akadēmiskās vienības *Latviete* Sirmajā stundā, kurā ar priekšlasījumu *Dzimis, lai mirtu – nāves iemesli 19. gs. Vidzemē* uzstājās kandidāte Paulīna Latsone.

3.–4. novembrī austrumieši un *Latvietes* pārstāves piedalījās *Mg. philol.*, vb. Ginta Štmaņa un profesores *Dr. philol.* Janīnas Kursītes-Pakules vadītajā izziņas braucienā *Latvijas saknes Latvijas simtgadē* uz latviešu un kuršu vietām Sventājā, Palangā un Kuršu kāpās.

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS UN
AKADĒMISKĀS VIENĪBAS "AUSTRUMS"
SADARBĪBAS MEMORANDS**

Mēs, sadarbības memoranda parakstītāji, Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, ko pārstāv direktore Venta Kocere, un akadēmiskā vienība "Austrums", ko pārstāv "Austruma" vecākais Ēriks Strazdiņš,

apzinoties mūsu kopējās intereses un sadarbības iespējas informatīvo pakalpojumu sniegšanā,

esam apņēmušies

- veicināt un attīstīt LU Akadēmiskās bibliotēkas sadarbību ar akadēmisko vienību "Austrums" studentu akadēmisko mūža organizāciju apzināšanā un izpētē;
- sadarbībā ar Andrieva Eiches sabiedriskās diskusijas darba grupu organizēt Latvijas sabiedrībai nozīmīgas publiskās diskusijas Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā.

Nolemjam vienoties par šādiem sadarbības principiem un veidiem:

- Memorands paredz LU Akadēmiskās bibliotēkas dalību akadēmiskās vienības "Austrums" vēstures apzināšanā un izpētē;
- LU Akadēmiskās bibliotēka palīdz akadēmiskās vienības "Austrums" biedru arhīvu uzglabāšanā.

Memorands sastādīts un parakstīts divos eksemplāros.

Venta Kocere,
Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas direktore .

Ēriks Strazdiņš,
akadēmiskās vienības "Austrums" vecākais.

Rīgā, 2017. gada 28. oktobrī.

**Austruma 134. gadaskārtums (2017) parakstītais sadarbības memorands
ar LU Akadēmisko bibliotēku**

13. novembrī Nacionālo bruņoto spēku leitnanta, vb. Jurgā Puškeira priekšlasījums *Ceļš līdz rezerves virsniekam*.

18. novembrī piedalīšanās akadēmisko mūžorganizāciju gājienā uz Brāļu kapiem un valsts simtgades svinēšana *Austruma* namā, vērojot Nacionālo bruņoto spēku un sabiedroto parādi. Abus sarīkojumus apmeklēja arī draudzenes un draugi no *Latvietes* un igauņu studentu biedrībām *EŪS* un *EŪS Põhjala*.

20. novembrī LZA ārzemju locekļa, korporācijas *Fraternitas Lettica* filistra Pētera Bolšaiša priekšlasījums *Multikulturālisms*. *Austruma* lasāmajā un reizē viesību vakarā ciemojās studenšu korporācija *Varavīksne*.

27. novembrī *Austruma* iekšējā diskusijā *Vai piepildīsies Barona un Valdemāra pareģojums? Demogrāfiskā situācija Latvijā – mīti un patiesība* uzstājās publicists Otto Ozols (Mārtiņš Brakovskis).

29. novembrī austrumieši piedalījās konkordijas *Valdemārija* rīkotajos Krišjāņa Valdemāra lasījumos.

4. decembrī ar priekšlasījumu par Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) akadēmisko

mūžorganizāciju fondu *Studentica* un Nacionālo enciklopēdiju (NE) viesojās NE galvenais redaktors *Dr. hist.* Valters Ščerbinskis. Bija daži aicinātie pārstāvji no *Latvietes*, *Valdemārijas*, *Fraternitas Rusticana*, Latviešu katoļu studentu un akadēmiķu apvienības *Dzintars* un meža studentu biedrības *Šalkone*.

11. decembrī novusa vakars.

18. decembrī gada noslēguma sapulce. Par *Austruma* vecāko ievēlēts sav. Ivars Dimdiņš.

26. decembrī Ziemassvētki *Austrumā* ar austrumiešu ģimenēm.

2019. gada 15. janvārī vb. Daiņa Špeļa priekšlasījums par datu aizsardzību un uzņēmumu pieeju tai.

20. janvārī mūžībā devies *Austruma* vb. Juris Ēvele (dz. 14.04.1947.).

22. janvārī publicista un žurnālista Māra Zandera priekšlasījums *Žurnālista darba nianšes dažāda veida medijos*.

23. janvārī austrumiešu līdzdalība *Dr. hist.*, vb. Artūra Tomsona grāmatas *Zobeni Latvijas teritorijā 7.–16. gs.* atklāšanā Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

Austruma Darba svētki Sējas novadā ar akadēmisko vienību *Latviete* un igauņu studentu biedrībām *EŪS* un *EŪS Põhjala* 2018. gada 12. maijā

25. janvārī *Austrums* piedalījās korporācijas *Fraternitas Arctica* Tatjanas dienai veltītajā literārajā vakarā.

26.–27. janvārī dalība igauņu studentu biedrības *EŪS Põhjala* organizētajās Ziemas dienās Valmieras novada Baiļos.

29. janvārī Maskavas Universitātes studentu aizbildnes Tatjanas dienas svinības *Austruma* namā kopā ar viesiem no korporācijām *Fraternitas Lettica* un *Sororitas Tatiana*. Par tēmu *Trimdas loma Latvijas neatkarības atjaunošanā no Tautas frontes līdz 5. Saeimai* runāja vb. V. P. Karnups un *Fraternitas Lettica* fil! P. Bolšaitis.

8. februārī *Austruma* vecākais, sav. I. Dimdiņš piedalījās LNB akadēmisko mūžorganizāciju fonda *Studentica* atklāšanā bibliotēkas jumta korē un dāvināja *Austruma* iekšējā izdevuma *Austruma Gaita* komplektu, ko atstāja pērn aizsaulē aizgājušais vb. Modris Alks.

11. februārī austrumieši viesojās studentu korporācijas *Varavīksne* literārajā vakarā, noklausoties radošās digitālā satura mārketinga aģentūras *New Black* projektu direktores Vladislavas Romanovas priekšlasījumu *Facebook mārketing*s.

12. februārī viesu vakarā Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta zinātniski analītiskās padomnieces *Mg. iur.* Ditas Plepas priekšlasījums par Jāni Čaksti kā Latvijas valstiskuma simbolu.

18. februārī *Austruma* pārstāvju viesošānās studentu korporācijas *Imeria* literārajā vakarā, kurā par topošo Okupācijas muzeja Nākotnes nama ekspozīciju referēja Latvijas Okupācijas muzeja ekspozīcijas kurators *Dr. hist.* Kārlis Dambītis no korporācijas *Fraternitas Vanenica*.

19. februārī Igaunijas neatkarības dienas svinības *Austrumā* ar igauņu filmas *1944* seansu un igauņu ēdieniem un dzērieniem.

26. februārī viesu vakarā ar priekšlasījumu par Latvijas seno laiku zobeniem *Dr. hist.*, vb. A. Tomsons.

2.–3. martā *Austruma* zemledus makšķerēšana Lejaskurzemē, Durbes ezerā, ar Durbes novadpētniecības muzeja u. c. pilsētas ievērojamāko vietu apskati.

17. martā austrumieši piedalījās sarīkojumā pie Brīvības pieminekļa Rīgā, aizdedzot svecītes par godu Latvijas Centrālās padomes Memoranda parakstītājiem un visai nacionālās pretestības kustībai Otrajā pasaules karā.

Austrumieši 2018. gada 4. novembrī Kuršu kāpās, Nidā, pie pieminekļa Žanam Polam Sartram izziņas braucienā par godu Latvijas valsts simtgadei

19. martā boulinga turnīrā *Pepsi centrā* Uzvaras bulvārī 10 uzvarētāja titulu sīvā cīņā izdevās aizstāvēt sav. Kristam Baronam, otro vietu izcīnot sav. I. Dimdiņam un trešo – vb. R. Pānam.

26. martā viesu vakarā ceļu būvnieka, sav. Krista Barona priekšlasījums *Kā dzimst... bedres?*.

6.–7. aprīlī *Austrums* bija pārstāvēts igauņu studentu biedrības *EŪS* 149. gada-svētkos Tartu.

9. aprīlī jaunieša Mārtiņa Kazaiņa priekš-lasījums *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas vēsturiskā kontinuitāte: juridiskie un morālie aspekti*.

17. aprīlī austrumieši pulcējās teātra vakarā Nacionālajā teātrī uz Zigfrīda fon Fēgezaka un Viestura Kairiša izrādi *Baltiešu gredzens*.

23. aprīlī lasāmajā vakarā vb. Aigars Reinis ar tēmu *Gripas paveidi un perspektīvās vakcīnas*.

27. aprīlī *Austrums* piedalījās Lielajā tal-kā, sakopjot *Austruma* namu un apkārtni.

30. aprīlī lasāmais un viesību vakars ar arhitektu biroja *Legzdiņš un partneri* dibinātāja un vadītāja, vb. Gata Legzdiņa priekšlasījumu par arhitekta darbu Latvijā. Vakarā viesojās akadēmiskā vienība *Latviete*.

6.–10. maijā sav. I. Dimdiņš un jn. Germans Ļebezovs devās vēstures izpētes braucienā uz Gdaņsku (Polija), apmeklējot vb. Konstantīna Čakstes kapavietu Krepa Kašubskā (*Krepa Kaszubska*).

11. maijā Darba svētki Stendera talkā Sunākstē (Jaunjelgavas novads) kopā ar igauņu draugiem no *EŪS* un latviešu draudzenēm no *Latvietes*.

14. maijā *Austruma* biljarda turnīrs. Uz-varētājs – vb. Pēteris Špeļs, 2. vieta – sav. I. Dimdiņš, 3. vieta – jn. G. Ļebezovs un jn. M. Kazainis.

21. maijā lasāmajā vakarā skatu uz Rīgas un provinces zinātnes aizkulisēm pavēra RTU Informācijas tehnoloģijas institūta profesors, vb. J. Grabis un Vidzemes Augstskolas Socio-tehnisko sistēmu inženierijas institūta direktors *Dr. phys.*, vb. Ojārs Balcers.

28. maijs darījumu sapulcē par *Austruma* jauniem uzņēmums Egils Lūsiņš.

31. maijā akadēmiskā gada noslēgums *Austruma* dārzā Rīgā, Ģertrūdes ielā 123.

16. jūlijā ikvasaras Dārza svētkos nacio-nālās lidsabiedrības *airBaltic* lidmašīnu pilots, vb. Artis Riekstiņš pastāstīja par civilās aviā-cijas nozari, it īpaši Latvijā.

17. augustā *Austruma* namā vieso-jās Dancigas (Gdaņskas) katoļu biedrības

Ziemassvētkos pie *Austruma* eglītes ar Ziemassvētku vecīti un austrumiešu ģimenēm
2018. gada 26. decembrī

Adalbertus-Werk Latvijas studiju brauciena dalībnieki, kuriem priekšlasījumu un prezentāciju *Rīga kā Baltijas jūras daudz kultūru metropole: latviešu, ebreju, vācu un krievu pēdas* sniedza profesors *Dr. phil.*, vb. Ainārs Dimants kopā ar sav. I. Dimdiņu, jn. G. Ļebezovu un jn. Reini Mālnieku. Sekoja viņu vadīta ekskursija

pa šīm pēdām uz Brāļu un Meža kapiem un galvaspilsētas centra ielās, sākot no Kārļa Zāles mājām turpat blakus Satekles ielā 11.

jn. **Germans Ļebezovs,**
sav. **Ivars Dimdiņš**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

2018. gada 2. septembrī akadēmiskais gads uzsākts sportiskā garā, piedaloties vienības velobrauciena retro velo distancē Siguldā.

16. septembrī viesošanās pie s!k! *Tervetia* un prāta spēles jauktās komandās kopā ar s!k! *Varavīksne*.

19. septembrī viesu vakarā diskusiju par *Zero Waste* dzīvesveidu vadīja sav. Līga Atstāja.

4. oktobrī viesu vakarā ar priekšlasījumu *Maskavas priekšpilsēta 19./20. gs. mijā* uzstājās sav. Beāte Lielmane.

10. oktobrī viesu vakars *Izraēlas stāsti*. Sav. Ieva Lejiņa, sav. Paulīna Latsone un sav. L. Atstāja stāstīja par ceļojumu iespaidiem Izraēlā.

18. oktobrī akadēmiskās vienības *Austrums* rīkotās diskusijas *Kādam jābūt Latvijas valsts prezidentam?* apmeklējums.

27. oktobrī piedalīšanās un sveicieni *Austruma* 135. gadsvētkos.

28. oktobrī lapu talka pie vb. Gundegas Dambes Ādažos.

31. oktobrī Sirmajā stundā sav. P. Latsones referāts *Dzimis, lai mirtu – nāves iemesli 19. gs. Vidzemē*.

3.–4. novembrī līdzdalība *Austruma* rīkotajā akadēmiskās izziņas braucienā *Latvijas saknes Latvijas simtgadē*.

18. novembrī piedalīšanās akadēmisko mūža organizāciju biedru svinīgajā gājienā no Latvijas Universitātes uz Brāļu kapiem, pēc tam kopīgi svinot Latvijas simtgadi kafejnīcā *Autentika*.

4. decembrī viesošanās *Austruma* literārajā vakarā, kurā *Dr. hist.*, s!k! *Cursica* filistrs Valters Ščerbinskis stāstīja par studentu organizāciju izdevumu kolekciju *Studentica* Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB) un Nacionālo enciklopēdiju.

6. decembrī ciemos s!k! *Līga* literārajā vakarā *Baltijas tautu mūzikas instrumenti*, kurā uzstājās vieslektors Valdis Muktupāvels.

12. decembrī Ziemassvētku radošais vakars – sveču liešana kopā ar s!k! *Varavīksne*, s!k! *Staburadze* un s!k! *Spīdola*.

20. decembrī kopīgi ar citām akadēmiskajām mūža organizācijām operas *Dons Paskvāle* apmeklējums Latvijas Nacionālajā operā un baletā.

26. decembrī Ziemassvētku sagaita pie vb. Gundegas Dambes Ādažos.

28. decembrī piedalīšanās rogainīgā *Studentu budēži* pie s!k! *Lettonia*, iegūstot 2. vietu sieviešu komandu konkurencē.

2019. gada 14. janvārī viesošanās pie s!k! *Varavīksne*, spēlējot dažādas galda spēles.

8. februārī piedalīšanās LNB akadēmisko mūžorganizāciju fonda *Studentica* atklāšanas sarīkojumā, kuru vadīja *Dr. hist.*, s!k! *Cursica* filistrs V. Ščerbinskis.

20. februārī viesu vakars *Japāna – kultūra, ceļošana, ēdieni*. Iespaidos par ceļojumu Japānā dalījās sav. I. Lejiņa un sav. P. Latsone.

3. martā *Latvietes* 94. gadsvētki muzejā *Rīgas Jūgendstila centrs*, pēc tam svētku pusdienas *Fazendā*.

Akadēmiskā vienība *Latviete* savos 94. gadaskārtos

10. martā s!k! *Līga* koncerta *Muzikāla siesta* apmeklējums.

19. martā viesošanās s!k! *Tervetia* literārajā vakarā *Pauguri, kalni, robežas*, kurā ar priekšlasījumu uzstājās komiltonis Aleksandrs Vlads.

20. martā viesu vakarā pie mums viesojās s!k! *Daugaviete*. Par tēmu *Elektrodrošība un kiberdrošība* runāja vieslektore Dace Kellija.

23. martā *Latvietes* komanda startēja Rīgas pavasara rogainīgā, iegūstot 5. vietu sieviešu atklātajā grupā divu stundu distancē.

25. martā viesošanās s!k! *Spīdola* literārajā vakarā, kurā latviešu teātra kritiķe, teātra zinātniece un vēsturniece Silvija Radzobe stāstīja par grāmatu *100 izcili Latvijas aktieri*.

3. aprīlī Sirmajā stundā *Latvietes* kandidāte Marta Lapiņa lasīja referātu *Biomateriāli kā cilvēku rezerves daļas: ieskats to vēsturē, līdzšinējā attīstībā un nākotnes perspektīvās*.

15. aprīlī viesošanās s!k! *Daugaviete* literārajā vakarā, kurā krāsu referātu *Sievietes kaislības Ovidija Heroidēs* lasīja meitene Lonija Kazlauska.

16. aprīlī ciemos s!k! *Tervetia* literārajā vakarā, kurā referātu *Māksla vadīt* sniedza filistrs Arnis Mežals.

17. aprīlī Viesu vakarā uzstājās dzejniece, literatūrzinātniece, latviešu valodas un literatūras skolotāja, Rīgas domes deputāte Iveta Ratinika. Viņa gan lasīja savu dzeju, gan runāja par literatūru un dzīvi. Piedalījās arī *Latvietes* draudzenes no s!k! *Spīdola*. Todien dalība arī s!k! *Staburadze* literārajā vakarā, kurā par tēmu *Koučings manai izaugsmei* runāja vieslektore Lāsma Poļikeviča.

22. aprīlī Lieldienu svinības pie vb. Gundegas Dambes Ādažos.

27. aprīlī līdzdalība Pavasara jeb Lielajā talkā *Austruma* īpašumā Rīgā, Ģertrūdes ielā 123.

30. aprīlī ciemos pie *Austruma*. Ar priekšlasījumu par Latvijas arhitektūras jaunākajām tendencēm uzstājās vb. Gatis Legzdīņš.

8. maijā viesošanās studentu biedrības *Fraternitas Rusticana* literārajā vakarā, kurā *Latvijas Avīzes* galvenās redaktora vietniece Anīta Bormane stāstīja par savas grāmatas *Skaists bij' tas laiks...* tapšanu.

11. maijā piedalīšanās Vienību savienības Darba svētkos Sunākstē – Stendera talkā – kopā ar *Austrumu* un citām draudzīgām organizācijām, sakopjot pirmo Augškurzemes Dziesmu svētku terasi.

16. maijā Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes Studentu pašpārvaldes rīkotais erudīcijas konkurss *Prāta cirvis*, *Latvietes* komandai – svīta *Paniska noskaņa*, iegūstot 2. vietu.

25. maijā klātienēs sveiciens s!k! *Dzintra* 95 gadu jubilejā LU Lielajā aulā.

31. maijā piedalīšanās *Austruma* akadēmiskā gada noslēguma sarīkojumā.

2. jūnijā brauciens uz Valmieru, lai turienēs Drāmas teātrī noskatītos izrādi *Meža*

meitas. Pēc tam sav. P. Latsonē vadīja ekskursiju pa Valmieru, ieskaitot pusdienas Latsonu ģimenes mājās.

8. jūnijā kopā ar s!k! *Tervetia* notika sadraudzības pēcpusdiena un pastaiga *Maskačkas ēku stāsti*, ko vadīja sav. B. Lielmane.

16. jūnijā ikgadējais akadēmiskā gada noslēgums Zemeņu ballē pie vb. G. Dambes Ādažos.

vb. **Dagnija Ivanovska**

STUDENTU BIEDRĪBA *FRATERNITAS RUSTICANA*

2018. gada 6. jūlijā Vecrīgas viesnīcā *Hotel Gutenbergs* notika vēsturiska *Fraternitas Rusticana* tikšanās ar ASV rustikāņu kopas biedriem (1. attēls). Tik kupla un draudzīga tikšanās Latvijā bija pirmā kopš deviņdesmitajiem gadiem. Latvijas rustikāņu saimi pārstāvēja astoņi filistri un visas Fr!R! Dāmu komitejas dalībnieces. No Fr!R! ASV

bija ieradušies 14 filistri, viens jauneklis un astoņas dāmas. Draudzīgā gaisotnē tika pārrunātas akadēmiskās dzīves aktualitātes Latvijā un ārpus tās, kā arī apspriesta sekošana Fr!R! tradīcijām un komāniem.

10. oktobrī Fr!R! amatpersonu vēlēšanas. *Fraternitas Rusticana* valdē ievēlēti seniors F!Andris Sprukuls, viceseniors F!Jānis

1. attēls. *Fraternitas Rusticana* tikšanās ar ASV rustikāņu kopas biedriem

2. attēls. *Fraternitas Rusticana* dibināšanas 97. gadadienas svinīgajā sanāksmē

Vidriķis, oldermanis F!Aivars Priedītis. Ievēlēts revidents F!Elmārs Pelkaus. Iecelti: literāro vakaru vadītājs F!Aivars Berķis, dziesmu vadītājs F!Kristaps Kalniņš, sekretārs F!Gunārs Čtcers un kasieris ekonoms F!Aivars Ošs.

14. novembrī *Fraternitas Rusticana* dibināšanas 97. gadadienas svinīgā sanāksme. Svinīgo uzrunu teica seniors F!A.Sprukuls. Sekoja krāsu pasniegšana Inārai Priedītei un viņas uzņemšana Fr!R! Dāmu komitejā, J!Jura Alsiņa filistrēšanās (2. attēls).

18. novembrī *Fraternitas Rusticana* biedri piedalījās studentu organizāciju svinīgā gājienā uz Brāļu kapiem Rīgā, notika Fr!R! filistru piemiņas godināšana Meža kapos.

26. decembrī Fr!R! Ziemassvētku sarīkojums Fr!R! biedriem un ģimenēm.

2019. gada 8. februārī seniors F!A.Sprukuls un viceseniors F!J.Vidriķis piedalījās Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) akadēmisko mūžorganizāciju fonda *Studentica* izveidošanā un nodeva Fr!R! publikācijas šai LNB krājumu glabātuves kolekcijai.

8. maijā literārais vakars, kurā par savas grāmatas *Skaists bij' tas laiks...* tapšanu stāstīja *Latvijas Avīzes* galvenās redaktora vietniece Anita Bormane. Piedalījās arī akadēmiskā vienība *Latviete*.

8. un 9. jūnijā *Fraternitas Rusticana* komeršs F!A. Priediša un Ināras Priedītes lauku mājās Irbītēs, Raunas pagastā. Tika apmeklētas arī Āraišu vējdzirnavas.

F!Andris Sprukuls, seniors

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Dagnija Lazdiņa

Forest Regeneration and Forest Restoration Research in Latvia

The forest has always been important for Latvian residents, as a shelter, as a home, as a source of resources, as well as a place for recreation and a place of adoration. Forest is a main supplier of raw materials to the economy a source of wood and non-wood resources and a place of recreation. The definition of forest is published in the Forest Law, which states that “forest is an ecosystem at all stages of its development, where the main organic mass producer is trees, the height of which at least five meters can be reached at the site and whose current or potential crown projection is at least 20 per cent of the area occupied by the forest”. Forest regeneration and restoration is also defined in the above-mentioned law. Forest management is governed by a number of Cabinet regulations. Advice on how to make forests sustainable can be found in the guidelines and handbooks prepared by both – forest experts and environmental activists. Unfortunately, the current scientific knowledge is not always included in the forest management regulatory base, sometimes contradicting it, for example, the optimal number of trees is higher in regulations than demonstrated by the scientific studies. Similarly, at the beginning of this century, creating a new legislative base, introduced new terms in

international circulation, which do not necessarily express the nature of the activity carried out. For example, in English, the term “clear cut” has been translated as a “bare cut”, in neighboring Estonia the same activity is more accurately described as: “recovery felling”, which means that the forest stands have reached maturity, the trees are felled and new ones are planted or sown in their place, thereby contributing to the natural recovery of the forest. In recent years, it is also called “recovery felling” in Latvia, although no changes have been made to the law. Similarly, with the internationally used terms “forest regeneration” and “forest restoration”, both of them are translated as “forest renewal”. “Regeneration” is understood to mean the recovery of forest by planting or sowing a new stand after final felling, while promoting the process of natural return, while “restoration” is the restoration of the forest ecosystem, which must be carried out if any of the components of the forest ecosystem “do not work” and the forest stands die in the absence of renewal. The “restoration” measures include, both soil enrichment, drying and irrigation, limiting the proliferation of various pathogens, as well as the development of new forest stands where the former have died due to the above and other conditions.

Deer Family Population Dynamics in Qualitative Forest Rejuvenation in Latvia

Deer populations in Latvia are steadily growing and the amount of damage caused by deer in young forest stands is increasing. Animals are not only feeding on herbaceous plants and shrubs, but also on the new trees of the most economically valuable tree species.

In Scots pine stands, the animals feed on young shoots and scrape the bark, damaging the trunks. The extent of the damage is often so significant that the planting of the target species needs to be repeated. Without changing hunting practices, foresters should take protective measures for planted tree such as treatment with repellents and fencing and change their thinning methods.

In order to reduce the pressure on so-called “target trees”, it is possible to vary

the techniques and intensity of thinning. The way forestry management is carried out and the protection method used affects the costs of forest cultivation. The results of these studies suggest that selective thinning (around target trees in circles or columns) increases the feeding base of animals and reduces the damage they cause. The protection of individual target trees with repellents is more effective if the thinning of trees does not lead to increased movement of deer in young forest stands. Regionally the size of deer populations and the proportions of various species vary, so the impact of deer caused damage also differs. Restoring of high-quality pine forests without the use of protective techniques is practically impossible at the existing animal density.

Zigmārs Rendeniēks

Forest Area Dynamics on the Eastern Border of Latvia (1967–2015)

Rural landscapes of Latvia have experienced multiple shocks during the 20th century – two World wars, deportations of rural inhabitants, forced collectivization. These events impacted land use patterns, facilitating farmland abandonment, which in most cases resulted in natural reforestation of former agricultural lands. Unique data from the declassified *Corona* spy satellite provided high-resolution images (up to 2.5m) and land cover information from 1967 and Landsat 5 and Landsat 8 images for 1989 and 2015, respectively. We used photogrammetric orthorectification for *Corona* images and, after mosaicking of all images we performed image segmentation and assigned forest and non-forest classes to image objects. To determine changes in land cover, we produced two change maps depicting stable forest, stable non-forest, forest gain and forest loss areas for 1967–1989 and 1989–2015. Our classification accuracy reached 90% and 93%, respectively. We found that during the

Soviet rule (1967–1989) adjusted forest area increased by 20.1%, but in the following period (1989–2015) by 7.2% of the studied area. The main conclusion from these results is that land use change during the Soviet era needs to be studied more extensively since most of land cover changes happened during that time. Agricultural lands on the eastern border of Latvia are characterized as marginal for farming and have a higher risk of abandonment compared to the rest of the country. We also found that the overall increase in forested areas resulted from defragmentation of forests by increasing core areas of forest tracts and merging of smaller forest patches. However, the ecological consequences of such changes remain unclear. The use of *Corona* images enable the extension of high-resolution time series in land cover change research and provides the opportunity for more comprehensive analysis of land use change processes and of the forces driving it in past and the future.

Kristaps Makovskis, Dagnija Lazdiņa, Dina Popluga

Five Different Fast Growing Tree Plantation Management Plan Evaluation Using AHP Methodology

Biomass is the main renewable energy source in the European Union, accounting for 63.8% of all renewable resources. Increasing the use of biomass in energy production is considered one of the tools to achieve the goal of reducing carbon emissions in the future. According to the Rural Support Service data, in 2017 around 12.4% of all agriculture land in Latvia was listed as unused. Most of these areas are not currently used in crop production and could be used for biomass production from fast growing tree plantations. In the study 5 different fast growing plantation types were offered to 11 experts to evaluate the best plantation type for this purpose. In the evaluation AHP method was used. In the first phase, various factors were

ranked. According to expert evaluations, most important factor, that should be considered in choosing fast growing tree plantation type are economic factors (0.52), followed by technological (0.18), environmental (0.15) and social (0.15) factors. For every factor 4 criteria were used, in total 16 criteria were used to evaluate plantation types. Final results showed, that according to expert evaluations the best fast tree plantation type in Latvia are the intensively managed willow plantations (0.24), followed by hybrid aspen plantations managed as a forest (0.21), hybrid aspen managed as woody plantations (0.20), hybrid aspen in agroforestry systems (0.19) and extensively managed willow plantations (0.16).

Ilze Pauliņa, Zane Lībiete

Representation of Forest Ecosystems in Latvian Landscape Paintings

Forests provide people with a number of ecosystem services, usually classified in three categories: provisioning, regulatory (supportive) and culture ecosystem services. Provisioning and regulatory ecosystem services are well researched, however, there is little information on the culture ecosystem services, especially on some of their subcategories. In this research paper we looked at the inspiration given by ecosystems for creative human activities and the representation

of forest ecosystems in 20th century Latvian landscape paintings. The results provide some evidence that forest ecosystems are an important source of inspiration, often used by painters in their work frequently depicting the typical landscapes of the artists birth and work places. This is the first of such analyses in Latvia and forms the basis for future research including that of other creative outlets and by examining its economical aspect, for example, by researching the art market more closely.

Mudrīte Daugaviete

Forests of Latvia through the Ages and the Introduction of Forest Days

The largest area of Latvia covered in forests was reached 9 thousand years ago when forests covered 90% of its territory. The rest of the country consisted of swamps and river floodplain meadows. In the warmest post ice age period starting 7000 years ago the temperature was 2.5 °C higher than it is presently. However, 4700 years ago the climate cooled and became dryer: the prevalence of broad-leaved trees decreased while the prevalence of spruces increased. The ratio

of trees was also affected by human activities such as the clearance of linden and oak forests, which grow on fertile soils that were favored for agricultural land.

In the first period of independence of Latvia (1918–1940) forestation of non-forest land was started to improve the economy: forestation of dunes and planting of alleys for protection against wind. To achieve these tasks Forest Days introduced in 1930 are held annually to this day. As a result the forest

area increased by 563 thousand ha from 1923 to 2018, reaching 3 383 thousand ha or 52% of the territory of Latvia.

Forestry employees and scientists have participated actively in the establishment, evaluation and management of new forest stands as well as suggesting actions for their improvement. The rational use of land was debated in 1990s when 36.6% of agricultural land 42% of forest lands became private property as a result of agrarian reform.

The contribution of forestry scientists to

the improvement of forests include: research on the growth and management of various tree species, research on selection, using the most promising clones and establishing seed plantations, developing technologies for forestation of different soils and the dunes. As a result the technologies for growing planting material have significantly improved. Starting from the collection of seeds to providing planting material for tree plantation and establishment of plantation forests they have provided economical benefits.

Ginta Eksne

Memory Inheritance of Forester Ernests Briedis

Biographical interviews produce memory stories in which the person interviewed is not the object but the subject of the story. The interviewer directs the questions in such a way that the narrative reveals not only the events of their lives and their interconnections but also the personal qualities, views and interpersonal relationships of the person interviewed. The researcher should be aware of their own influence on the narrative and its interpretation. Oral history methods are characterized by a hermeneutic and empathic approach which is sensitive to social context. In this paper I present the life history of a forester, Ernests

Briedis who was born in what is now Latvia in 1905. The interview took place when the narrator was ninety and covers his childhood, his decision to follow his father's profession, forty years work in the forest as well as his world view and values. The forest is saturated with emotional, aesthetic and ethical values. The statements of some other foresters are also included. These experiences with the care and safe-guarding of the forest open up a deeper understanding of the relationship between humans and forest and contrast with contemporary mercantile attitudes towards the forest as a source of income.

Māra Zirņīte

Memories Travelling Between Generations: Insights from Oral History Sources

The National Oral History Archive at the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia has been developed over the past 27 years, and its collection contains more than 4600 life stories. The oldest narrators offer a variety of perspectives on an era full of upheavals and devastation. In the twentieth century Latvia experienced two revolutions, two world wars, two occupations and the proclamation, loss and renewal of independence. Drastic changes are usually a rich source of memories and remembering. They also stimulate every new generation to ask questions in order to form its own opinions about past events.

This publication offers excerpts involving dramatic episodes that are described in life stories and characterize the experiences

of the older generations at times when the ordinary course of life was interrupted. In these memories, the sense of belonging to a certain generation is represented not only through the events experienced but also in the manner of narration, word choice and specific portrayal of events. German researcher Astrid Erll offers the term 'travelling memory', meaning that a memory ceases to exist when it no longer travels between people, groups or nations. The life story excerpts presented here contain such examples of narrators including references from the experience of previous generations as well as their own experience.

The acquisition of generational memories is important for individuals and society as a whole to be aware of their place and role in a process based on time-tested moral values.

Literature, films, the public performance of memories and also the unique body of texts

held in the National Oral History Archive help to carry memories between generations.

Edmunds Šūpulis, Kaspars Zellis

Historical Generations of the 20th Century and their Identification through Latvian Life Stories

This paper highlights the different approaches used to understand the concept of generation. It seeks to identify various age cohorts as cultural entities. Our approach follows Karl Mannheim's sociological analysis of "The Problem of Generations" (1928), this being one of the first theoretical works on the sociological concept of generation. According to Mannheim generation refers to an age-defined subgroup in which individuals are exposed to and shaped by similar historical events and experiences. For us, the question of generations is neither about lineage nor descent within a family, nor the perception of generation merely as a group in society that shares the same birth date within a certain time period. Drawing on relevant theories in the field, we argue that generations exist as specific collective identities with substantial historical significance.

While the concept of generation has a long history in Western popular and academic realms, its use in Latvia is still underdeveloped.

Recent studies have shown how commemoration and remembrance processes in Latvian society shape collective memories and promote their transmission across generations. Historic shifts, wars and changes in political regimes as well as in value systems have left a deep impact on people's biographies especially in Eastern Europe and the Baltic States. What kinds of historical generations can scholars identify studying biographies and narratives? Historical turning points have driven the dynamics of generation formation and opened up questions about the subtle generational consciousness among age cohorts in Latvia. We use biographical interviews from the National Oral history archive in Riga to delineate a sense of generational belonging. The emphasis is on how traumatic events shape cultural identity during the formative years of life in story tellers. This has allowed us to refine the generational model and to identify six distinct generations in Latvia during the twentieth century.

Jānis Pleps

The First President of Latvia: Were There Possible Alternatives?

The first President of Latvia was Jānis Čakste, elected November 14th, 1922 by the Parliament (Saeima). The author of the article shows that Jānis Čakste hadn't had real alternatives for this election. The majority of the Parliament (Saeima) and also the majority of the political elite supported Jānis Čakste for the post of President.

Jānis Čakste was recognized as an authoritative statesman from the first days of the new Latvian state and also – as a strong democrat and supporter of the parliamentary democracy prescribed in the Constitution of Latvia February 15th, 1922. Kārlis Ulmanis, former first prime minister, and Rainis (Jānis Pliekšāns), famous Latvian poet, had political ambitions in the run for Presidency, but

neither had the necessary votes in the Parliament (Saeima).

The majority in the Latvian Constitutional Assembly decided in favor of Jānis Čakste for the first President when they adopted the concept of parliamentary elected President in the Constitution. Both potential alternatives – Kārlis Ulmanis and Rainis – didn't have any chance to get necessary majority in the Parliament (Saeima). Decision against the people elected President was a decision for strong parliamentary system and the first President who could establish strong democratic traditions in the execution of the office. Jānis Čakste was recognized as such a statesman by the political elite of the new state.

Jānis Čakste potential leadership in the run for the Presidency was fixed by the decision of the majority of the Latvian Constitutional Assembly in Article 8 of the Law on the procedure which entered into force. This Article prescribed that Jānis Čakste as a President of the Latvian Constitutional Assembly executed duties of the President until the Parliament (Saeima) elected President for the first time.

Until the post of the President was created in the Constitution of Latvia on February

15th, 1922, Jānis Čakste therefore had acted as a head of state since the proclamation of the Republic of Latvia on November 18th, 1918. He was elected twice as a speaker of the provisional Parliaments. In November 17th, 1918 Latvian Peoples Council elected him Chairman of the Council, and on May 1st, 1920 Latvian Constitutional Assembly elected him President of this Assembly. In both positions Jānis Čakste was the highest ranking state official and executed functions typical of the head of state.

Andris Kleinhofs

Totalitarianism Under Communist Mask

The article is an extension of the manuscript *Totalitarian regime under the mask of communism*. A number of authors have identified Lenin's ideology with Marxism. The catastrophic extent, to which Lenin's policies of communist revolution have failed, and why they have done so, is brought forth by comparing these policies – and their outcomes – with Karl Marx's theory of communist society. We explain why Lenin's revolutionary policies have had such perverse effects. Karl Marx in accordance with his dialectical method argued that bourgeois society, like every social organism, must follow its inevitable path of development. Instead Vladimir Lenin wanted to seize power immediately. That's why he used to justify and implement his theory of *socialism in one country*. He detailed this new approach in his *April Theses*, but had to fight hard to persuade the Bolshevik party to accept his ideas. Karl Marx argued: that in proportion as the bourgeoisie, i.e., capital, is developed, in the same proportion the proletariat also develops; the proletarian movement is movement of the immense majority, in the interest of the immense majority. Because of the early stage of capitalism in Russia, the level of its industrial development was rather low. As a consequence in Russia proletariat formed

only one percent of its population, largely uneducated and illiterate. In such circumstances the institution of a proletariat based political party was impossible. Lenin announced his theory of the party as the *vanguard of the proletariat* that would work unremittingly to suffuse the proletariat with socialist consciousness and serve as a mentor, leader, and guide. In fact such *vanguard* party's aim was to change the system in Russia from undeveloped capitalism to a totalitarian regime. Karl Marx's dream was to eliminate such negative social phenomena as inequality and poverty in order to institute the Communist Society – as a free association of completely free men, where no separation between private and common interests existed. Vladimir Lenin didn't explain how to leap from feudal Russia to the communist society. In order to overcome the resistance of the majority Lenin has eliminated all the human, social and economic prerequisites, necessary for the transition from capitalism to a communist society. Lenin's new *science Marxism-Leninism* is a falsification and a forgery of Marxism. There are many dimensions to the problems facing the transition from totalitarian regime to democracy. Among them the long-term impact of manipulations with consciousness have been discussed.

Ethics as Acoustic Art of Life: Augusts Milts

On May 28, 2018, a conference / commemorative event dedicated to the 90th anniversary of Augusts Milts (1928–2008) “About Life, Ethics and Oral History” took place at the University of Latvia. This article is based on a report presented at that conference. Two thematic fields are outlined- time and autobiographical motifs – attitudes to one’s own life and texts, as well as manifestations of ethics as art of life. The focus points of the article are A. Milts’s roles as

an ethics professor and an author of literary philosophical essays and paradoxes. Most of A. Milts’s texts on ethical issues have a strong pedagogical intent – lectures, textbooks, didactic essays that serve as a reference for ethics (including professional ethics) teachers in schools and universities today. Still, it seems that the most important legacy that we have inherited from him is practicing responsibility in one’s own life – ecological, economic, social, and human.

Vita Savicka, Zane Gorškova

Use of Socio-Ecological Model to Communicate Changes in Behavior

Change of behavior is a very complex process that includes necessity to approach it at several levels in the social ecological system – individual, interpersonal, community, organization and policy. Purpose of the research and the article is to show how the C4D (communication for development) approach is implemented within the social ecological model to achieve changes in social behavior of target audience. To develop the guidelines a case was selected – necessity to change entrepreneurs’ behavior – reporting on the infringements of agreements within cartels.

Cartels, most frequently known as prohibited horizontal agreements between market participants regarding fixing of prices, the allocation of markets and the participation in public procurements are the most serious violations of the competition law.

The theoretical part outlines the findings of strategic communication (Hallahan, Grunig, Schiavio), social ecological theory (Bronfenbrenner), social marketing (Kotler, Zaltman, Andreasen) and the theory of interpersonal behavior (Triandis) to understand

factors that influence behavior of individuals.

In this research secondary data analysis and in-depth interviews with entrepreneurs have been used. Gathered data have been analyzed with the qualitative content method.

The results show that various obstacles at the individual, interpersonal, organizational and environmental level need to be removed before entrepreneurs change their behavior and report on infringements.

In the Master thesis dealing with removal of identified obstacles, communication guidelines based on behavior change theories and research of audience have been made for the Competition Council of Latvia. Guidelines include definition of problems at individual, interpersonal, community, organizational, policy and environmental level, achievable goals, tasks, expected results, methods and conclusions.

Keywords: social ecology, behavior change, communication for development, models of behavior, entrepreneurs, Competition Council of Latvia, strategic communication.

General Pēteris Radziņš on the History of Ukraine, and what we can learn from it

History helps us to understand the events of today so that we can shape a better future. When studying history, we need to understand the spirit that led to these events, because various forms (people, climate, technical means, etc.) never repeat. An obvious example of this is the current military conflict between Ukraine and Russia, which demonstrates Russia's continued inclination to expand from the center to the provinces after overcoming the current weakness of the empire thereby keeping neighboring countries under its control. This is the way they provide strategic depth in their military defense, which neither Napoleon's France nor Hitler's Germany succeeded in overcoming.

From 1918 to 1919, General Pēteris Radziņš served in high positions in the Ukrainian Army. He analyzed the events taking place at that time in Ukraine and why Ukraine failed. They are the same reasons it faces today, reasons which also affect Latvia:

- 1) The inability of politicians and officials to overcome their greed and craving for power for common interest;
- 2) Over-reliance on external aid from Germany;
- 3) The inability of the nation to agree on common goals. Internal struggle does not cease even in face of strong external threats.
- 4) Russia's geopolitical interests, which prevent it from losing influence over Ukraine. With the loss of Ukraine, Russia will become an Asian country, and Ukraine, once it is stronger, will never again come under Russian influence and instead will become a serious political force in Europe.

The idea of establishing a military union of countries between the North Sea and the Black Sea – Intermarium – was born as a result of World War I in order to counter the dangers from Germany and Russia to countries that had separated from the Russian Empire. At that time they failed to create such a union and Eastern European countries came under the influence of Russia again. Today, a closer military and political union of Intermarium nations is not an alternative to NATO, but a significant complement to it thereby strengthening the Alliance. The future will show whether our Eastern European politicians can understand history and learn from it and not repeat the mistakes of their predecessors.